

**T.C.**  
**KAFKAS ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL GÜÇ OLABİLİRLİĞİNİN**  
**DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER VE DIŞ POLİTİKA**  
**BAĞLAMINDA ANALİZİ (2000-2011)**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**CİHAN ALPTEKİN**

**TEZ YÖNETİCİSİ**

**YRD. DOÇ. DR. ERKAN TOKUCU**

**KARS-2012**

T.C.  
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Cihan ALPTEKİN'e ait "Türkiye'nin Bölgesel Güç Olabilirliğinin Dış Ekonomik İlişkiler ve Dış Politika Bağlamında Analizi (2000-2011)" konulu çalışma, jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy *berkay* ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmzası

Doç.Dr. Adem ÜZÜMCÜ

.....

Yrd.Doç.Dr. Erkan TOKUCU

.....

Yrd.Doç.Dr. Sebahattin YILDIZ

.....

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ...../...../20... tarih ve ...../..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

...../...../.....

Yrd.Doç.Dr.Mustafa ÖZDEMİR

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

## İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IV
TABLO LİSTESİ.....	VI
GRAFİK ve ŞEKİL LİSTESİ.....	IX
GİRİŞ.....	1

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### BÖLGESEL GÜÇ KAVRAMI VE BÖLGESEL GÜÇ OLMANIN BELİRLEYİCİLERİ

1.1. Bölgesel Güç Kavramı.....	3
1.2. Bölgesel Güç Olmanın Belirleyicileri.....	4
1.2.1. Nüfus, Nüfusun Eğitim Düzeyi ve Beşeri Sermaye .....	5
1.2.2. GSYİH Büyüklüğü ve Kişi Başına GSYİH .....	9
1.2.3. İşsizlik ve İstihdam .....	10
1.2.4. Üretimin Yapısı ve Dış Ticaret Düzeyi .....	11
1.2.5. Tasarruflar ve Sermaye Birikimi .....	13
1.2.6. Yabancı Sermaye .....	14
1.2.7. Teknolojik Gelişme ve Araştırma-Geliştirme Düzeyi.....	16
1.2.8. Dış Politika ve Jeopolitik Konum.....	18
1.2.9. Diğer Faktörler .....	20

### İKİNCİ BÖLÜM

#### TÜRKİYE’NİN JEOSTRATEJİK KONUMU VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİLERİNİN BÖLGESEL GÜÇ OLMASINDA ETKİLERİ VE BÜYÜK OYUNCULAR

2.1. Türkiye’nin Jeostratejik Konumu ve Bölgesel Güç Olmasına Etkileri.....	22
2.1.1. Jeostratejik Konum .....	23

2.1.2. Jeoekonomi .....	24
2.1.3. Küresel Jeopolitik Teoriler ve Türkiye .....	26
<b>2.2. Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Dış Politikası ve Bölgesel Güç Olmasına Yansımaları.....</b>	<b>31</b>
2.2.1. 1923-1950 Dönemi .....	32
2.2.2. 1950-1980 Dönemi .....	34
2.2.3. 1980-2000 Dönemi .....	36
2.2.4. Türkiye'nin 2000 Yılı Sonrası Dış Politikası .....	40
<b>2.3. Genel Olarak Büyük Oyuncuların Dış Politikaları ve Türkiye İle İlişkileri....</b>	<b>46</b>
2.3.1. ABD'nin Dış Politikası ve Türkiye-ABD İlişkileri.....	46
2.3.2. Rusya'nın Dış Politikası ve Türkiye-Rusya İlişkileri.....	48
2.3.3. Çin'in Dış Politikası ve Türkiye-Çin İlişkileri.....	54
2.3.4. İran'ın Dış Politikası ve Türkiye-İran İlişkileri.....	57
<b>2.4. Türkiye'nin Enerji Politikası ve Dış Politikaya Yansımaları.....</b>	<b>59</b>
2.4.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı .....	60
2.4.2. Diğer Boru Hatları ve Projeler .....	61

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### DIŞ TİCARET VE TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL GÜÇ OLMASINDA ROLÜ

<b>3.1. Dış Ticaret ve Ülkelerin Dış Ticaret Yapma Nedenleri.....</b>	<b>66</b>
<b>3.2. Dış Ticaretin Etkileri.....</b>	<b>69</b>
<b>3.3. Dış Ticaret-Bölgesel Güç Olma İlişkisi.....</b>	<b>72</b>
<b>3.4. Dış Ticaret-Bölgesel Güç Olma İlişkisi Literatür Taraması.....</b>	<b>75</b>
<b>3.5. Ekonomik Entegrasyonlar-Bölgesel Güç Olma İlişkisi.....</b>	<b>77</b>
<b>3.6. Türkiye'nin Büyük Oyuncularla Dış Ekonomik İlişkileri.....</b>	<b>81</b>
3.6.1. Türkiye-ABD Dış Ticareti .....	82
3.6.2. Türkiye-AB Dış Ticareti.....	87
3.6.3. Türkiye-Rusya Dış Ticareti.....	91

3.6.4. Türkiye-Çin Dış Ticareti.....	95
3.6.5. Türkiye-İran Dış Ticareti .....	98
3.6.6. Türkiye'nin Büyük Oyuncularla Doğrudan Yabancı Sermaye İlişkileri ....	103
<b>3.7. Türkiye'nin Komşularıyla Dış Ekonomik İlişkileri ve Dış Ticaret Bağlamında Bölgesel Güç Olabilirliği.....</b>	<b>109</b>
3.7.1. Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti.....	110
3.7.2. Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti.....	115
3.7.3. Türkiye-Romanya Dış Ticareti.....	120
3.7.4. Türkiye-Ukrayna Dış Ticareti .....	125
3.7.5. Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti .....	130
3.7.6. Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti .....	134
3.7.7. Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti .....	139
3.7.8. Türkiye-İrak Dış Ticareti .....	144
3.7.9. Türkiye-Suriye Dış Ticareti .....	150
3.7.10. Türkiye-İsrail Dış Ticareti.....	155
3.7.11. Türkiye-Mısır Dış Ticareti .....	159
3.7.12. Türkiye-Lübnan Dış Ticareti.....	164
3.7.13. Türkiye'nin Komşularıyla Doğrudan Yabancı Sermaye İlişkileri .....	169
<b>3.8. Türkiye'nin Büyük Oyuncular ve Yakın Çevresindeki Bölgelerle Yaptığı Dış Ticaretin Karşılaştırılması.....</b>	<b>174</b>
<b>3.9. Büyük Oyuncularla Karşılaştırıldığında Türkiye'nin Bölgesindeki Dış Ticaretinin Durumu ve Bölgesel Güç Olma Potansiyeli.....</b>	<b>181</b>
<b>SONUÇ VE ÖNERİLER.....</b>	<b>213</b>
<b>KAYNAKLAR.....</b>	<b>215</b>
<b>ÖZGEÇMİŞ.....</b>	<b>240</b>

## ÖZET

Soğuk Savaş döneminde Kuzey Atlantik İttifakı (NATO)'nın kanat ülkesi konumunda bulunan Türkiye'nin uluslararası alanda hareket kabiliyeti sınırlıydı. Bunun yanında, Türkiye'nin 1980 yılına kadar ekonomide dışa kapalı, ithal ikameci politikalar benimsemesi de ülkeyi ekonomik olarak uluslararası sistemden soyutlamıştır. Türkiye'nin 1980 yılında ekonomisini serbestleştirmeye yönelik attığı adımlar, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla küresel düzeyde meydana getirdiği etkilerle birleşince, Türkiye, gerek bölgesel gerekse küresel düzeyde politika üretebilme imkânına kavuşmuştur.

Türkiye, kuruluşundan günümüze kadar dış politikasını Batı'ya endeksli bir biçimde yürüttüğü için özellikle Soğuk Savaş döneminde, yakın coğrafyasındaki ülkelerle siyasi ve iktisadi ilişkileri sınırlı düzeyde kalmıştır. Türkiye, her ne kadar 1990'lı yıllarda yakın çevresindeki coğrafyada etkinlik kurma gayretinde (başka bir anlatımla, bölgesel bir güç olmak) olmuşsa da bu dönemde, içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar buna engel olmuştur. Nihayetinde Türkiye'nin hem siyaseten hem de ekonomik olarak istikrara kavuştuğu 2000 yılı sonrası dönemde, bölgesel güç olabirliği yeniden gündeme gelmiştir.

Bu bağlamda, gerçekleştirilmiş olan bu çalışma, Türkiye'nin 2000 yılı sonrası dönemde bölgesel güç olabirliğinin tespitine yöneliktir. Türkiye'nin hem dış politikasının hem de dış ekonomik ilişkilerinin incelenmesi, bu çalışmanın temel konusudur. Bu bağlamda, Türkiye'nin kuruluşundan günümüze kadar izlemiş olduğu dış politika incelendikten sonra, uluslararası arenada büyük oyuncular olarak tabir edilen ülkelerle ve yakın çevresindeki ülkelerle olan dış ekonomik ilişkileri analiz edilmiştir. Ardından Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkelerin dış ticaretindeki yeri, büyük oyuncularla karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Çalışmanın sonucunda, Türkiye'nin dış politika bağlamında bölgesel etki alanını genişlettiği, ancak yakın çevresindeki ülkelerle olan dış ekonomik ilişkilerinin, bölgesel güç olma iddiasında olan bir ülke için genel olarak yeterli düzeyde olmadığı kanaatine varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Bölgesel Güç, Türkiye, 2000'li Yıllar, Dış Politika, Dış Ekonomik İlişkiler.

## ABSTRACT

The mobility of Turkey, which was the front-line country in the NATO during the cold war, was very low in the international system. In addition, because the Turkish economy was a closed economy and the import-substitution economic policies were carried out until the 1980s, the international system isolated Turkey. Both the reforms aimed at liberalizing the economy in the early 1980s and the disintegration of the Soviet Union in 1991 enabled Turkey to produce new policies in the regional and international scale.

Because of the fact that Turkey, since its foundation, has implemented its foreign policies by considering the western world, the politic and economic relations of Turkey in the nearby geography maintained in the low level. In the 1990s, even though Turkey attempted to establish a power field in the nearby geography, the politic and economic instabilities did not allow Turkey for establishing such a power field. Eventually, following the political and economic stability in the early 2000s, the state of Turkey's regional power became one of the main discussion topics in the international political debates and studies.

In this context, the aim of this thesis is to investigate that whether Turkey has been becoming a regional power after the year of 2000. To this end, both foreign policy and economic relations of Turkey will be investigated across the study. First, the foreign policy of Turkey since its foundation will be examined. Second, foreign economic relationships of the country with the countries, which are called the big players in the international arena, and with countries in the nearby geography will be analyzed. Third, the share of Turkey in the foreign trade of the nearby countries will be examined in order to make a detailed investigation.

At the end of the study, it is concluded that although Turkey enhanced its regional spheres of influences in the context of foreign policy, its foreign economic relations with other countries in the nearby geography are not enough for a country that wants to become a regional power.

**Key Words:** Turkey, Regional Power, the 2000s, Foreign Policy, Foreign Economic Relations.

## ÖNSÖZ

Bu tezin amacı, 2000 yılından sonra hem siyasi olarak hem de ekonomik olarak önceki dönemlere göre istikrarlı bir görüntü arz eden Türkiye'nin, bulunduğu coğrafyada, gerek dış politika alanında olsun gerekse ekonomik alanda olsun ne kadar etkin bir ülke olduğunu ortaya koymaktır.

Gerek medya tarafından gerekse akademik çevrelerce, Türkiye'nin son yıllarda giderek bölgesel bir güç hâline geldiği sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak bu konuda yapılmış kapsamlı bir çalışma henüz mevcut değildir. Bundan yola çıkılarak, böyle bir çalışma yapılmaya karar verilmiştir.

Çalışma, Türkiye'nin jeostratejik önemiyle birlikte kuruluşundan günümüze kadar uygulamış olduğu dış politikayı, büyük oyuncuların dış politikalarını ve Türkiye ile siyasi ilişkilerini, Türkiye'nin enerji politikasını, Türkiye'nin büyük oyuncularla ve yakın çevresindeki ülkelerle olan dış ekonomik ilişkilerini kapsamaktadır.

Bu çalışmada yol göstericiliğinden ve sağlamış olduğu destekten dolayı danışmanım Yrd. Doç. Dr. Erkan TOKUCU'ya sonsuz teşekkür ederim. Bu tezin oluşmasında bilgilerini ve yapıcı eleştirilerini esirgemeyen Doç. Dr. Adem ÜZÜMCÜ'ye de çok teşekkür ederim. Gerek lisans eğitimimde gerekse lisansüstü eğitimimde olsun desteğini hiç eksik etmeyen Yrd. Doç. Dr. Deniz ÖZYAKIŞIR'a, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nin değerli elemanları ve çalışma süresince maddi ve manevi olarak yanımda duran aileme sonsuz teşekkürler...

Cihan ALPTEKİN

KARS-2012



## KISALTMALAR

<b>AB</b>	: Avrupa Birliği
<b>ABD</b>	: Amerika Birleşik Devletleri
<b>AET</b>	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
<b>AGİT</b>	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
<b>AK Parti</b>	: Adalet ve Kalkınma Partisi
<b>AKÇT</b>	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
<b>APEC</b>	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği
<b>AR-GE</b>	: Araştırma-Geliştirme
<b>ASEAN</b>	: Güney Doğu Asya Ulusları Birliği
<b>BDT</b>	: Bağımsız Devletler Topluluğu
<b>BM</b>	: Birleşmiş Milletler
<b>BTC</b>	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
<b>BTE</b>	: Bakü-Tiflis-Erzurum
<b>BTK</b>	: Bakü-Tiflis-Kars
<b>DTÖ</b>	: Dünya Ticaret Örgütü
<b>DYS</b>	: Doğrudan Yabancı Sermaye
<b>DYY</b>	: Doğrudan Yabancı Yatırım
<b>EİT</b>	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
<b>FKÖ</b>	: Filistin Kurtuluş Örgütü
<b>G-7</b>	: Group of Seven
<b>G-8</b>	: Group of Eight
<b>G-20</b>	: Group of 20
<b>GATT</b>	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
<b>GB</b>	: Gümrük Birliği
<b>GSMH</b>	: Gayri Safi Milli Hâsıla

<b>GSYİH</b>	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
<b>IMF</b>	: Uluslararası Para Fonu
<b>IRENA</b>	: Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı
<b>ITC</b>	: Uluslararası Ticaret Merkezi
<b>İKÖ</b>	: İslam Konferansı Örgütü
<b>KEİÖ</b>	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
<b>NAFTA</b>	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi
<b>NATO</b>	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
<b>OECD</b>	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
<b>PKK</b>	: Kürdistan İşçi Partisi
<b>RCD</b>	: Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı
<b>SSCB</b>	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
<b>STA</b>	: Serbest Ticaret Anlaşması
<b>TANAP</b>	: Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
<b>TCMB</b>	: T.C. Merkez Bankası
<b>TİKA</b>	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı
<b>TL</b>	: Türk Lirası
<b>TRACECA</b>	: Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru
<b>TÜİK</b>	: Türkiye İstatistik Kurumu
<b>UN comtrade</b>	: Birleşmiş Milletler Mal Ticareti İstatistikleri Veri Tabanı

## TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
<b>Tablo 1.1:</b> Bazı Büyük Aktörlerin Nüfusları ve Nüfuslarının Yaş Bileşimleri (2011).....	7
<b>Tablo 1.2:</b> Bazı Büyük Aktörlerin 25-64 Yaş Aralığındaki Nüfuslarının Eğitim Seviyeleri (2010).....	7
<b>Tablo 1.3:</b> Bazı Büyük Aktörlerin GSYİH'larından Eğitime Ayırdıkları Paylar.....	8
<b>Tablo 1.4:</b> Bazı Büyük Aktörlerin Öğrenci Başına Yıllık Ortalama Harcamaları (2009-\$).....	8
<b>Tablo 1.5:</b> Bazı Büyük Aktörlerin GSYİH ve Kişi Başına GSYİH Büyüklükleri (2011).....	9
<b>Tablo 1.6:</b> Bazı Büyük Aktörlerin İşsizlik ve İstihdam Durumları (2011).....	10
<b>Tablo 1.7:</b> Bazı Büyük Aktörlerin Sektörel GSYİH Bileşimleri (2011).....	11
<b>Tablo 1.8:</b> Bazı Büyük Aktörlerin Dış Ticaret Düzeyleri (2011).....	12
<b>Tablo 1.9:</b> Bazı Büyük Aktörlerin GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Brüt Tasarrufları (2010).....	13
<b>Tablo 1.10:</b> Bazı Büyük Aktörlerin GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Brüt Sermaye Birikimleri (2011).....	14
<b>Tablo 1.11:</b> Bazı Büyük Aktörlerin Yabancı Sermaye Stokları (2011).....	15
<b>Tablo 1.12:</b> Bazı Büyük Aktörlerin İleri Teknoloji Ürünleri İhracatlarının Toplam İhracatları İçindeki Payları (2010).....	16
<b>Tablo 1.13:</b> Bazı Büyük Aktörlerin GSYİH'larından AR-GE'ye Ayırdıkları Paylar (2008).....	17
<b>Tablo 1.14:</b> Bazı Büyük Aktörlerin Patent Alma Başvuru Sayıları (2008-2010).....	18
<b>Tablo 3.1:</b> Türkiye-ABD Dış Ticareti (2000-2011).....	86
<b>Tablo 3.2:</b> Türkiye-AB Dış Ticareti (2000-2011).....	90

<b>Tablo 3.3:</b>	Türkiye-Rusya Dış Ticareti (2000-2011).....	94
<b>Tablo 3.4:</b>	Türkiye-Çin Dış Ticareti (2000-2011).....	98
<b>Tablo 3.5:</b>	Türkiye-İran Dış Ticareti (2000-2011).....	102
<b>Tablo 3.6:</b>	Türkiye İle Büyük Oyuncular Arasındaki Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları (Milyon \$).....	106
<b>Tablo 3.7:</b>	Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti (2000-2011).....	113
<b>Tablo 3.8:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti (Milyon \$).....	115
<b>Tablo 3.9:</b>	Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti (2000-2011).....	118
<b>Tablo 3.10:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti (Milyon \$).....	120
<b>Tablo 3.11:</b>	Türkiye-Romanya Dış Ticareti (2000-2011).....	123
<b>Tablo 3.12:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Romanya Dış Ticareti (Milyon \$).....	125
<b>Tablo 3.13:</b>	Türkiye-Ukrayna Dış Ticareti (2000-2011).....	128
<b>Tablo 3.14:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Ukrayna Dış Ticareti (Milyon \$).....	130
<b>Tablo 3.15:</b>	Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti (2000-2011).....	133
<b>Tablo 3.16:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti (Milyon \$).....	134
<b>Tablo 3.17:</b>	Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (2000-2011).....	137
<b>Tablo 3.18:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon \$).....	139
<b>Tablo 3.19:</b>	Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (2000-2011).....	142
<b>Tablo 3.20:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (Milyon \$).....	144
<b>Tablo 3.21:</b>	Türkiye-İrak Dış Ticareti (2000-2011).....	147
<b>Tablo 3.22:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-İrak Dış Ticareti (Milyon \$).....	149
<b>Tablo 3.23:</b>	Türkiye-Suriye Dış Ticareti (2000-2011).....	152
<b>Tablo 3.24:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Suriye Dış Ticareti (Milyon \$).....	154
<b>Tablo 3.25:</b>	Türkiye-İsrail Dış Ticareti (2000-2011).....	157
<b>Tablo 3.26:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-İsrail Dış Ticareti (Milyon \$).....	159
<b>Tablo 3.27:</b>	Türkiye-Mısır Dış Ticareti (2000-2011).....	162

<b>Tablo 3.28:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Mısır Dış Ticareti (Milyon \$).....	164
<b>Tablo 3.29:</b>	Türkiye-Lübnan Dış Ticareti (2000-2011).....	167
<b>Tablo 3.30:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Lübnan Dış Ticareti (Milyon \$).....	169
<b>Tablo 3.31:</b>	Türkiye İle Komşuları Arasındaki Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları (Milyon \$).....	173
<b>Tablo 3.32:</b>	Türkiye'nin Büyük Oyuncular ve Yakın Çevresindeki Bölgelerle Dış Ticareti (2000-2011).....	177
<b>Tablo 3.33:</b>	Türkiye ve Bazı Büyük Oyuncuların Temel Rekabetçilik Bileşenleri Bakımından Durumları (Küresel Rekabetçilik Raporu 2011-2012).....	185
<b>Tablo 3.34:</b>	Türkiye ve Bazı Büyük Oyuncuların Küresel Rekabet Güçleri.....	187
<b>Tablo 3.35:</b>	Türkiye'nin Yunanistan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	189
<b>Tablo 3.36:</b>	Türkiye'nin Bulgaristan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	191
<b>Tablo 3.37:</b>	Türkiye'nin Romanya'nın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	193
<b>Tablo 3.38:</b>	Türkiye'nin Ukrayna'nın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	195
<b>Tablo 3.39:</b>	Türkiye'nin Gürcistan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	198
<b>Tablo 3.40:</b>	Türkiye'nin Azerbaycan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	200
<b>Tablo 3.41:</b>	Türkiye'nin Kazakistan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	202
<b>Tablo 3.42:</b>	Türkiye'nin Irak'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	204
<b>Tablo 3.43:</b>	Türkiye'nin Suriye'nin Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	206
<b>Tablo 3.44:</b>	Türkiye'nin İsrail'in Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	208
<b>Tablo 3.45:</b>	Türkiye'nin Mısır'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	210
<b>Tablo 3.46:</b>	Türkiye'nin Lübnan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011).....	212

## GRAFİK ve ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No
<b>Grafik 3.1:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde ABD'nin Payı (2000-2011).....	87
<b>Grafik 3.2:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde AB'nin Payı (2000-2011).....	91
<b>Grafik 3.3:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Rusya'nın Payı (2000-2011).....	95
<b>Grafik 3.4:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Çin'in Payı (2000-2011).....	99
<b>Grafik 3.5:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde İran'ın Payı (2000-2011).....	103
<b>Grafik 3.6:</b> Türkiye İle Büyük Oyuncular Arasındaki Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları (%).....	109
<b>Grafik 3.7:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yunanistan'ın Payı (2000-2011).....	114
<b>Grafik 3.8:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Bulgaristan'ın Payı (2000-2011).....	119
<b>Grafik 3.9:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Romanya'nın Payı (2000-2011).....	124
<b>Grafik 3.10:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ukrayna'nın Payı (2000-2011).....	129
<b>Grafik 3.11:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Gürcistan'ın Payı (2000-2011).....	133
<b>Grafik 3.12:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Azerbaycan'ın Payı (2000-2011).....	138
<b>Grafik 3.13:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Kazakistan'ın Payı (2000-2011).....	143
<b>Grafik 3.14:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Irak'ın Payı (2000-2011).....	148
<b>Grafik 3.15:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Suriye'nin Payı (2000-2011).....	153
<b>Grafik 3.16:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde İsrail'in Payı (2000-2011).....	158
<b>Grafik 3.17:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Mısır'ın Payı (2000-2011).....	163
<b>Grafik 3.18:</b> Türkiye'nin Dış Ticaretinde Lübnan'ın Payı (2000-2011).....	168
<b>Grafik 3.19:</b> Türkiye İle Komşuları Arasındaki Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları (%).....	175
<b>Grafik 3.20:</b> Türkiye'nin Büyük Oyuncular ve Yakın Çevresindeki Bölgelerle Dış Ticareti (%).....	181
<b>Grafik 3.21:</b> Yunanistan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	190
<b>Grafik 3.22:</b> Bulgaristan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	192

<b>Grafik 3.23:</b>	Romanya'nın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	194
<b>Grafik 3.24:</b>	Ukrayna'nın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	197
<b>Grafik 3.25:</b>	Gürcistan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	199
<b>Grafik 3.26:</b>	Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	201
<b>Grafik 3.27:</b>	Kazakistan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	203
<b>Grafik 3.28:</b>	Irak'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	205
<b>Grafik 3.29:</b>	Suriye'nin Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	207
<b>Grafik 3.30:</b>	İsrail'in Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	209
<b>Grafik 3.31:</b>	Mısır'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	211
<b>Grafik 3.32:</b>	Lübnan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011).....	213
<b>Şekil 3.1:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti (%).....	116
<b>Şekil 3.2:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti (%).....	121
<b>Şekil 3.3:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Romanya Dış Ticareti (%).....	126
<b>Şekil 3.4:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Ukrayna Dış Ticareti (%).....	131
<b>Şekil 3.5:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti (%).....	135
<b>Şekil 3.6:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (%).....	140
<b>Şekil 3.7:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (%).....	145
<b>Şekil 3.8:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Irak Dış Ticareti (%).....	150
<b>Şekil 3.9:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Suriye Dış Ticareti (%).....	155
<b>Şekil 3.10:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-İsrail Dış Ticareti (%).....	160
<b>Şekil 3.11:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Mısır Dış Ticareti (%).....	165
<b>Şekil 3.12:</b>	Sektörel Bazda Türkiye-Lübnan Dış Ticareti (%).....	170
<b>Şekil 3.13:</b>	Dünya Ekonomik Forumu'nun Temel Rekabetçilik Bileşenlerine Göre Ülke Kategorileri.....	184

## GİRİŞ

Türkiye'nin bölgesel bir güç olabirliği ile ilgili görüşler, ilk olarak Sovyetler Birliği'nin dağıldığı 1990'lı yılların başlarında dile getirilmeye başlamıştır. Sovyet tehdidinin ortadan kalkması ve daha önce Sovyet hegemonyasında bulunan Türki cumhuriyetlerin bağımsız olması, o dönemde her ne kadar Türkiye'nin hareket alanını genişletmiş olsa da gerek Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizler/istikrarsızlıklar gerekse Sovyetler Birliği'nin ardılı sıfatıyla Rusya'nın kısa süre sonra eski Sovyet topraklarına geri dönmesi, Türkiye'nin 1990'lı yıllarda bölgesel güç olma çabalarını sekteye uğratmıştır.

Türkiye'nin 2000'li yıllarda, önceki dönemlere kıyasla siyasi ve ekonomik alanda istikrara kavuşması, Türkiye'nin bulunduğu coğrafyada bir bölgesel güç olduğu/olabileceği görüşlerinin yeniden tartışılmasına neden olmuştur. Ancak bu görüşler/tartışmalar genel olarak Türkiye'nin dış politikası ya da bölgesel siyaseti üzerinde yoğunlaşmış ve bölgesel ticari/ekonomik ilişkileri genelde ikinci planda kalmıştır.

Bu nedenle, Türkiye'nin dış politika ve dış ekonomik ilişkiler bağlamında bölgesel güç olabirliğini konu alan bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkelerle olan siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerinin bölgesel güç olmaya yeterli düzeyde olup olmadığını tespit etmektir.

Bu bağlamda araştırmanın problemi, önemi, kapsam ve sınırlılıkları ile yöntemi hakkında kısaca bilgi verilecek olursa;

**Araştırmanın Problemi:** Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkelerle yaptığı dış ticaret, bölgesel güç olmasına yeterli düzeyde midir?

**Araştırmanın Önemi:** Yapılan literatür taraması sonucunda, gerek dünyada gerekse Türkiye'de dış ticaret ile Türkiye'nin bölgesel güç olabirliği arasındaki ilişkiyi kapsamlı bir şekilde analiz eden herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması, gerçekleştirilmiş olan bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

**Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları:** Araştırmada, Türkiye'nin dış politikası, 1923-2011 yılları arasını; dış ekonomik ilişkileri ise 2000-2011 yılları arasını kapsamaktadır.



### **Araştırmanın Hipotezleri:**

**H<sub>0</sub>:** Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkelerle mevcut dış ticaretinin bölgesel güç olmasına etkisi yoktur.

**H<sub>1</sub>:** Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkelerle mevcut dış ticaretinin bölgesel güç olmasına etkisi vardır.

**Araştırmanın Yöntemi:** Araştırmada bölgesel güç kavramı, bölgesel güç olmanın belirleyicileri, Türkiye'nin dış politikası ve jeopolitik önemi, Türkiye'nin büyük oyuncularla siyasi ilişkileri, dış ticaretin yapılma nedenleri ve etkileri gibi teorik kısımlar işlendikten sonra, Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC), Birleşmiş Milletler Mal Ticareti İstatistikleri Veri Tabanı (UNcomtrade), Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve T.C. Merkez Bankası (TCMB)'ndan elde edilen veriler sistematik bir şekilde düzenlenerek, analiz edilmiştir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde bölgesel güç kavramı ve bölgesel güç olmanın belirleyicileri ele alınmıştır. Bu bağlamda, bölgesel güç olmanın her bir kriteri için çeşitli küresel ve bölgesel güçler ile ilgili veriler toplanarak, analiz edilmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye'nin jeostratejik konumu, dış politikası, büyük oyuncularla siyasi ilişkileri ve enerji politikası ele alınmıştır. Türkiye'nin jeostratejik konumunun bölgesel güç olmasına etkisi, küresel jeopolitik teoriler ışığında ayrıca değerlendirilmiştir. Türkiye'nin 1923-2011 yılları arası dış politikası, 1923-1950, 1950-1980, 1980-2000 ve 2000 yılı sonrası alt dönemlerine ayrılarak genel hatları incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, dış ticaret kavramı ve ülkelerin neden dış ticaret yaptıkları, dış ticaretin etkileri, dış ticaret ile bölgesel güç olma arasındaki ilişki, literatür taraması, ekonomik entegrasyonlar ile bölgesel güç olma arasındaki ilişki, Türkiye'nin 2000-2011 yılları arasında büyük oyuncularla ve yakın çevresindeki ülkelerle olan dış ekonomik ilişkileri ve Türkiye ile büyük oyuncuların 2000-2011 yılları arasında Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkelerle yaptıkları dış ticaretin karşılaştırması ele alınmıştır.

# BİRİNCİ BÖLÜM

## BÖLGESEL GÜÇ KAVRAMI VE BÖLGESEL GÜÇ OLMANIN BELİRLEYİCİLERİ

### 1.1. Bölgesel Güç Kavramı

Bölgesel güç kavramı, hem “bölge” hem de “güç” gibi iki muğlak kavramın bir araya gelmesiyle ortaya çıkan karmaşık bir olguyu ifade etmektedir. Bölge kavramı, sıkça kullanılmakla birlikte nadiren açık bir şekilde tanımlanmaktadır. Bu açıdan, literatürde kabul görmüş bölge tanımlarından birisi William Thompson’a aittir. Thompson’a göre, bölgesel karakterdeki alt sistemlerin üç temel özelliği bulunmaktadır: (i) coğrafi yakınlık/bitişiklik, (ii) aktörler arasındaki etkileşimin yoğunluğu ve düzenliliğinin-alt sistemin bir yerindeki değişikliğin diğer noktaları etkilemesine neden olacak derinlikte olması ve (iii) bölgeye ait en az iki devletin ve uluslararası sistemdeki diğer aktörlerin, bölgenin ayırıcı vasıflarına dair farkındalığının olması şeklindedir. Bu kriterleri sağlayan coğrafi kümelenmelerde, baskın yönlendirici güç olma iddiasındaki aktörlere de “bölgesel güç” denilmektedir. (Dinçer ve Kutlay, 2012: 12)

Bu bağlamda bölgesel güç iddiasında olan bir aktörün sahip olması gereken nitelikler şu şekilde sıralanabilir: (Beck, 2006: 2)

- Kendine ait kimliği ile tanımlanabilir bir bölgenin parçası olmalı
- Bölgesel bir güç olduğunu iddia etmeli
- Kendi ideolojik yapılanması kadar bölgenin coğrafi boyutunda kararlı etkisini göstermeli
- Üst düzey askeri, ekonomik, demografik, politik ve ideolojik yetenekleri olmalı
- Bölgesel güvenliğe yüksek derecede önem vermeli
- Bölgesindeki ve diğer bölgelerdeki bölgesel güçler tarafından, bir bölgesel güç olduğu kabul görmeli
- Bölgesel ve küresel yapılarla bağlantılı olmalı

Bunun yanında ekonomik gelişme ile bölgesel/küresel güç olma arasında yakın bir ilişkinin olduğunu belirten Kızıltan (2004), bir ülkenin dünya ekonomisinde önemli bir konumda olup olmadığını şu kıstaslara bağlamıştır: (Kızıltan, 2004: 46)

- Dikkate değer bir ekonomik büyüklük
- Diğer ülkeler karşısındaki göreceli üstün ekonomi
- Mal ve sermaye hareketlerinde uluslararası işbölümüne yoğun bağlantı
- Sınırları aşan ekonomik işlemlerde, uluslararası otoritelerin kurullarında etkin bir konum
- Uluslararası kabul edilebilir, konvertibl bir yabancı para rezervine sahip olmak
- Global bir oligopol piyasada, rekabet üstünlüğüne sahip yerli işletmelerin varlığıdır.

Ayrıca bölgesel güç olmayı hedefleyen devletler, (i) bölgesindeki sermaye hareketlerini, askeri ve siyasi faaliyetleri kısmen de olsa kontrol edebilen, (ii) bölgesel gelişmeleri etkileme, durdurma ya da tersine çevirebilme yetisine sahip olan, (iii) gerektiğinde büyük hegemonik güçlerin (Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi) çıkarlarından bağımsız hareket edebilen ancak kendi iç ve dış politika araçları küresel kapitalist sistemle uyum içinde olan, (iv) çıkar çatışmaları arasında arabulucu olma kapasitesine sahip olan devletlerdir. (Dinler, 2010)

## **1.2. Bölgesel Güç Olmanın Belirleyicileri**

Bölgesel güç olmayı belirleyen unsurlar, çeşitli kaynaklarda benzer bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Bazı kaynaklara göre, bir ülkenin ulusal güç unsurlarını doğal (coğrafya, nüfus, doğal kaynaklar) ve sosyal (ekonomik, askeri, politik, psiko-sosyal, bilgi) unsurlar şeklinde sınıflandırmak mümkündür. (Gül, 2010: 14)

Morgenthau'ya göre bir ülkeyi diğer ülkeler karşısında güçlü kılan unsurlar, nicel ve nitel unsurlar olmak üzere ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Bu unsurlardan coğrafya, doğal kaynaklar, ekonomik ve endüstriyel kapasite, askeri hazırlık derecesi ve nüfus nicel unsurları; ulusal moral, ulusal karakter, sosyo-kültürel yapı, diplomasinin niteliği ve hükümetin niteliği ise nitel unsurları oluşturmaktadır. Bu unsurlar, diğer ülkelerin sahip oldukları unsurlarla karşılaştırıldığında anlamlı hâle gelmekte ve ülkeler sahip oldukları bu unsurları dış politikalarında kullandıkları ölçüde güçlüdürler. (Arı, 2004: 123)

Davutoğlu (2004) ise bir ũlkenin uluslararası arenada göreceli ağırlığını ve gücünü belirleyen faktörleri Şu Şekilde formüle etmiştir:

G: Gç, SV: Sabit Veriler; (t: Tarih, c: Coğrafya, n: Nüfus, k: Kültür), PV: Potansiyel Veriler; (e<sub>k</sub>: Ekonomik Kapasite, t<sub>k</sub>: Teknolojik Kapasite, a<sub>k</sub>: Askeri Kapasite), SZ: Stratejik Zihniyet, SP: Stratejik Planlama ve Sİ: Siyasi İradeyi ifade etmek üzere;

$$SV = t + c + n + k \text{ ve } PV = e_k + t_k + a_k \text{ Őeklinededir.}$$

$$G = (SV + SP) \times (SZ \times SP \times Sİ) \text{ olduğu için;}$$

$$G = [(t + c + n + k) + (e_k + t_k + a_k)] \times (SZ \times SP \times Sİ) \text{ Şeklinde olur.}$$

Sabit veriler, kısa ve orta vadede ũlkelerin kendi iradeleriyle deđiŐtirmelerinin mümkün olmadığı verilerdir. Ancak değişen uluslararası konjonktür tarafından sabit verilerin, ũlkelerin güç dengeleri içindeki payları deđiŐebilir. Potansiyel veriler ise kısa ve orta vadede deđiŐebilir nitelikte olan ve ũlke potansiyelinin kullanım kapasitesini yansıtın unsurlardır. Ekonomik kaynaklar, teknolojik altyapı ve askeri birikim ũlkelerin gç denkleminde deđiŐken unsurlar olarak yer alırlar. Bu deđiŐken unsurların dış politika yapımında koordineli ve verimli bir Şekilde devreye sokulması, ũlkenin uluslararası gç dengeleri içindeki ağırlığının artmasını sağlar. Kültür ise bir ũlkenin sabit gç verilerini potansiyel gç verilerine bağlayan en önemli unsurdur. (Davutoğlu, 2004: 17-23)

### **1.2.1. Nüfus, Nüfusun Eğitim Düzeyi ve Beşeri Sermaye**

Organski (1958), küçük nüfusa sahip olan ũlkelerin refah seviyeleri ne kadar yüksek olursa olsun, dünya politikaları üzerinde ciddi seviyede herhangi bir etkiye sahip olamayacaklarını ve gelecekte dünyanın süper güçlerinin yüksek nüfuslarından dolayı Çin ve Hindistan olacağı öngörüsünde bulunmuştur. ABD'nin ise süper güç konumunu muhafaza etmek için sürekli göçmen kabul ettiğine dikkat çekerek, nüfus ile gç arasındaki ilişkinin önemini vurgulamıştır. (Gl, 2010: 18)

Daha önce de değinildiği üzere bölgesel gç olmak ile ekonomik gelişmişlik arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Ekonomik gelişme ile nüfusun büyüklüğü ve çalışma çağındaki (15-64 yaş aralığı) nüfusun toplam nüfusa oranının yüksek olması arasında da benzer bir ilişki bulunmaktadır. (ağlar ve Mumcu, 2006: 5)

Nüfus artışı, ekonomik gelişme temposu içinde işgücü artışını, sermaye birikimini, teknolojik geliŐmeyi ve doğal kaynakların kullanılmasını etkileyen önemli bir

unsurdur. Nüfus artışı hem doğrudan hem de ekonomik gelişme yoluyla kentleşmeye yol açarak, konut, sağlık ve eğitim harcamalarını da etkiler. (İnan, 2008: 159)

Bunun yanında ekonomide verimliliğin artırılması, nitelikli işgücü ile mümkündür. Çağdaş teknolojiye uygun bilgi ve becerilerle donatılan bireyler iktisadi kalkınmanın gerektirdiği nitelikli işgücünü oluşturarak, üretim düzeyinin artmasını ve ekonominin hızla kalkınmasını sağlamaktadır. (Öztürk, 2005: 2)

Ekonomik büyümenin en önemli unsurları arasında yer alan beşeri sermaye ise üretime katılan işgücünün sahip olduğu ve diğer üretim faktörlerinin daha verimli kullanılmasına imkân veren bilgi, beceri, tecrübe ve dinamizm gibi pozitif değerler olarak tanımlanmaktadır. Beşeri sermaye, yeni teknolojilerin bulunmasına ve etkin bir şekilde kullanılmasına yol açmakta, böylece ekonomik büyüme artmakta ve ülke ekonomisi daha hızlı gelişebilmektedir. (Ekiz Gökmen ve Eser, 2009: 42)

Beşeri sermayenin göstergeleri ise daha çok eğitim ile ilgilidir ve stok göstergeler ile yatırım göstergeleri olarak iki grupta incelenmektedir. (Atik, 2006: 11) Stok göstergeler, eğitim düzeyi, ortalama eğitim süresi ve nüfusun okuryazarlığıyla ilgiliyken, yatırım göstergeleri okullaşma oranı ve eğitim harcamalarıyla ilgilidir. (Gençoğlu, 2006: 7)

Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran ilk iktisatçılardan birisi olan Lucas'a göre (1988), beşeri sermaye yatırımları, formal eğitime ve işyerinde yetiştirme alanlarına yapılan yatırımlar olarak ifade edilmektedir. Lucas (1988), uzun dönemli büyümenin kaynağı olarak beşeri sermayeyi görmüş ve uzun dönemde beşeri sermaye sınırsız bir şekilde artırılabilirdiği sürece, sürdürülebilir büyümenin mümkün olacağını belirtmiştir. (Taban, 2010: 57-58)

Bu bilgiler ışığında uluslararası alanda "süpergüç" olarak tanımlanan ABD'nin ve kendi bölgelerinde her birinin birer bölgesel güç olarak kabul edildiği Japonya, Çin, Rusya, Hindistan ve Brezilya'nın toplam nüfusları, çalışma çağındaki nüfuslarının toplam nüfusları içindeki payı ve bu ülkelerdeki nüfusun eğitim düzeyi ile ilgili verilerler, söz konusu unsurların bölgesel güç olmada ne ölçüde etkili olduğu konusunda aydınlatıcı olacaktır.

**Tablo 1.1: Bazı Büyük Aktörlerin Nüfusları ve Nüfuslarının Yaş Bileşimleri (2011)**

Ülke	Dünya Sıralaması	Nüfusu	15-64 Yaş Aralığındaki Nüfus (%)	65 Yaş Üstü Nüfus (%)
Çin	1	1.344.130.000	73	8
Hindistan	2	1.241.491.960	65	5
ABD	3	311.591.917	67	13
Brezilya	5	196.655.014	68	7
Rusya	9	141.930.000	72	13
Japonya	10	127.817.277	63	23
<b>Dünya</b>	<b>---</b>	<b>6.973.740.000</b>	<b>63,9</b>	<b>7,72</b>

**Kaynak:** World Bank, **Data**, <http://data.worldbank.org/>, (10.11.2012).

Tablo 1.1, bazı büyük aktörlerin toplam nüfuslarını, dünyada nüfus bakımından kaçınıcı sırada yer aldıklarını ve söz konusu aktörlerin çalışma çağındaki nüfuslarının toplam nüfusları içindeki payını göstermektedir. Tablodan, söz konusu aktörlerin nüfus büyüklükleri bakımından dünyanın ilk on en kalabalık ülkeleri arasında yer aldıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanında, bu aktörlerin çalışma çağındaki (15-64 yaş arası) nüfuslarının, dünya ortalamasının (%63,9) üzerinde olduğu (Japonya hariç) görülmektedir. Yaşlı (65 yaş üstü) nüfus oranlarının ise gelişmişlik düzeyleri ile doğru orantılı olarak artış gösterdiği anlaşılmaktadır.

Nüfusun en önemli özelliklerinden biri, eğitim bakımından sahip olduğu niteliklerdir. Çünkü toplumların kalkınmaları ve varlıklarını sürdürebilmeleri eğitilmiş insan sayısı ile yakından ilgilidir. Bir ülkede her alanda eğitilmiş insan sayısının fazlalığı, o ülke için önemli bir güç kaynağıdır. Bu nedenle ülkeler, bütçelerinden insanların eğitime büyük paylar ayırarak bu alanda geleceğe yatırım yaparlar. Gelişmiş ülkelerde nüfusun tamamına yakını okuma-yazma bilir ve önemli bir kısmı da yüksek öğrenim görmüştür. Bu ülkelerde kamu bütçesinden eğitime ayrılan pay da büyüktür. (Karabağ ve Şahin, 2003: 74)

**Tablo 1.2: Bazı Büyük Aktörlerin 25-64 Yaş Aralığındaki Nüfuslarının Eğitim Seviyeleri (2010)**

Ülke	Ortaöğretim Mezunu (%)	Yükseköğretim Mezunu (%)
ABD	89	42
Japonya	---	45
Rusya	88	54
Brezilya	41	11
Çin	18	5
<b>G-20 Ort.</b>	<b>56</b>	<b>26</b>

**Kaynak:** OECD, **Education at a Glance 2012: OECD Indicators**, (2012), s. 35-36.

Tablo 1.2’de bazı büyük aktörlerin 25-64 yaş aralığındaki nüfuslarının ne kadarının ortaöğretim ve yükseköğretim mezunu olduğunun göstermektedir. Tablo 1.2’den, dünyanın en gelişmiş ülkesi olan ABD’nin ve Rusya’nın hem ortaöğretimde hem de yükseköğretimde Group of 20 (G-20) ortalamasının üzerinde oldukları anlaşılmaktadır. Japonya’nın da yükseköğretim mezunu nüfusunun söz konusu yaş aralığındaki nüfusuna oranın, G-20 ortalamasının yaklaşık iki katı kadar olduğu görülmektedir. Çin’in ise her iki öğretim seviyesindeki mezuniyet oranları düşük olmakla birlikte nüfus büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda hem ortaöğretimde hem de yükseköğretimde mezun kişi sayısının yüksek olduğu görülecektir.

**Tablo 1.3: Bazı Büyük Aktörlerin GSYİH’larından Eğitime Ayırdıkları Paylar**

Ülke	ABD	Japonya	Brezilya	Rusya
Yıl	2009	2010	2009	2008
Eğitime Ayrılan Pay (%)	5,4	3,8	5,7	4,1

**Kaynak:** World Bank, **Data**, <http://data.worldbank.org/>, (10.11.2012).

Tablo 1.2’de verilen bilgiler, beşeri sermayenin stok göstergelerinden birini ihtiva ederken, Tablo 1.3 ve Tablo 1.4’te ise beşeri sermayenin yatırım göstergelerinden iki tanesi gösterilmektedir. Tablo 1.3’te, Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)’sından eğitime en çok pay ayıran ülke Brezilya, en az pay ayıran ülke ise Japonya olarak görülmektedir. Ancak Tablo 1.4 incelendiğinde, öğrenci başına eğitim harcamalarında hem ortaöğretimde hem de yükseköğretimde Japonya’nın ABD’den sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Tablo 1.4’te, ortaöğretimde öğrenci başına eğitim harcamalarında sadece ABD’nin Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD)’ne üye ülkelerin ortalamasını geçtiği anlaşılmaktadır. Yükseköğretimde, ABD ve Japonya’nın OECD ortalamasını aştığı, Brezilya’nın ise OECD ortalamasına yakın olduğu görülmektedir.

**Tablo 1.4: Bazı Büyük Aktörlerin Öğrenci Başına Yıllık Ortalama Harcamaları (2009-\$)**

Ülke	ABD	Japonya	Brezilya	Rusya	OECD Ort.
Ortaöğretim	12.550	9.256	2.235	4.325	9.312
Yükseköğretim	29.201	15.957	11.741	7.749	13.728

**Kaynak:** OECD, **Education at a Glance 2012: OECD Indicators**, (2012), s. 228.

## 1.2.2. GSYİH Büyüklüğü ve Kişi Başına GSYİH

Uluslararası alandaki güç mücadelesinin ekonomik kapasiteden bağımsız bir şekilde değerlendirilmesi düşünülemez. Bu açıdan, ulusal gücün oluşmasında ekonomik kapasitenin ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır. Güçlü bir ekonomi, ülke güvenliğinin sağlanmasında rol oynayan askeri ve diğer kapasitelerin geliştirilmesi için de gerekli temel unsurdur. Bu bağlamda güvenlik politikaları ile ekonomik kapasite arasında doğrudan bir ilişki kuran Thucydides, “savaş, yalnızca yeteri kadar asker olmayınca değil, aynı zamanda yeteri kadar para olmayınca da bir sorundur” yaklaşımı ile güvenlik için ekonomik kapasiteyi yaşamsal bir zorunluluk olarak göstermiştir. (Gül, 2010: 16)

II. Dünya Savaşı’ndan sonra askeri/diplomatik alanı daralmış olan Japonya’nın ekonomiyi bir strateji parametresi olarak dış politikanın merkezine oturtması ekonomi-politik ile strateji arasındaki bağımlılık ilişkisinin en iyi örneği sayılabilir. (Davutoğlu, 2004: 24)

Bu mahiyette ülkelerin ekonomik büyüklüklerini gösteren GSYİH ve ülke vatandaşlarının zenginliğini ifade eden Kişi Başına GSYİH verileri bazı büyük aktörler için Tablo 1.5’te gösterilmiştir.

**Tablo 1.5: Bazı Büyük Aktörlerin GSYİH ve Kişi Başına GSYİH Büyüklükleri (2011)**

Ülke	GSYİH (\$)	Kişi Başına GSYİH (\$)
ABD	15.094.000.000.000	48.442
Çin	7.318.499.269.769	5.445
Japonya	5.867.154.491.918	45.903
Brezilya	2.476.652.189.880	12.594
Rusya	1.857.769.676.144	13.089
Hindistan	1.847.981.853.638	1.489

**Kaynak:** World Bank, **Data,** <http://data.worldbank.org/>, (10.11.2012).

Tablodan da anlaşılacağı üzere dünyanın en gelişmiş ülkesi olan ABD’nin 15 trilyon doları aşkın GSYİH’sı bulunmaktadır. Bunun yanında 48.442 dolar gibi yüksek bir Kişi Başına GSYİH’sı mevcuttur. Aynı şekilde Japonya’nın da yaklaşık 6 trilyon dolarlık bir GSYİH ve ABD’den sonra ikinci en büyük Kişi Başına GSYİH miktarı bulunmaktadır. Çin ise ABD’den sonra en yüksek GSYİH’ya sahip olmasına karşın, aynı zamanda dünyanın en büyük nüfusuna (1.344.130.000 kişi) da sahip olduğu için vatandaşlarının ABD ve Japonya vatandaşları kadar zengin olduğu



söylenemez. Aynı şekilde Hindistan da büyük bir GSYİH'ya sahip olmasına karşın, Çin'den sonra dünyanın en kalabalık ülkesi olması Kişi Başına GSYİH'sının çok düşük olmasına neden olmaktadır.

### 1.2.3. İşsizlik ve İstihdam

Ülkelerin gelişme hızlarına paralel olarak, ekonomik hayatta işbölümü ve insan ihtiyaçları da sürekli artış göstermektedir. Ülkelerdeki sanayileşme ve hızlı şehirleşme, yaşam koşullarındaki değişiklikler ve kadınların çalışma hayatına katılma oranlarının artması işgücüne katılım oranını hızla yükseltmektedir. (Güney, 2009:136) Buna mukabil 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren dünyanın büyük bölümünde istihdamda gerileme ve işsizlikte artış meydana gelmeye başlamıştır. Her yıl işgücüne dâhil olan kitleler için yeterince istihdam yaratılamaması, işsizlik sorununu daha da önemli bir hâle getirmiştir. (Özdemir vd., 2006:76)

İşsizlik, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsız olarak her toplumun yaşadığı bir sorun olmakla birlikte gelişmiş ülkeler, azgelişmiş ülkelere nazaran işsizlikle mücadelede, mevcut iktisadi imkânlarının görece yüksekliği sebebiyle daha etkin mücadele edebilmektedirler. Gelişmiş ve azgelişmiş ülkeler arasında işsizliğin oluşum sebepleri açısından da bazı farklılıklar söz konusudur. Gelişmiş ülkelerde, üretim sürecinin değişen yapısının gereksinim duyduğu işgücü niteliğinin değişmesi, işgücünün yeni iş alanlarına adaptasyon güçlüğü, istihdam yaratamayan büyüme gibi sebeplerle işsizlik sorunu yaşanırken, gelişmekte olan ülkelerde ise daha çok iş yaratamama veya değişen üretim yapısına ayak uyduramayan işgücü sebebiyle işsizliğin artış gösterdiği gözlemlenmektedir. (Gençler, 2011: 2)

**Tablo 1.6: Bazı Büyük Aktörlerin İşsizlik ve İstihdam Durumları (2011)**

Ülke	Japonya	Brezilya	Çin	Rusya	ABD	Hindistan
İşsizlik Oranı (%)	4,6	6,0	6,5	6,6	9,0	9,8
İstihdam (Milyon Kişi)	65,9	104,7	795,5	75,3	153,6	487,6

**Kaynak:** CIA, *The World Factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, (10.11.2012).

Tablo 1.6'dan bazı büyük aktörlerin işsizlik oranları ve istihdam ettikleri kişi sayıları verilmiştir. Tablodan, tüm aktörlerin işsizlik oranlarının %10'un altında olduğu görülmektedir. Söz konusu ülkeler içinde en yüksek işsizlik oranına sahip olan Hindistan'ın gerek dünyanın en kalabalık ikinci ülkesi olması ve gerekse diğer aktörlere nazaran daha az gelişmiş olması, işsizlik oranının söz konusu aktörlere göre yüksek

olmasının temel sebebidir. ABD'nin işsizlik oranının %9 olmasında ise temel sebep olarak, 2008 yılından itibaren içinde bulunduğu ekonomik kriz gösterilebilir. Nitekim ABD'nin 2007 ve 2008 yıllarına ait işsizlik oranlarına (sırasıyla %4,6 ve %5,8) bakıldığı takdirde bu durumun ekonomik krizin bir sonucu olduğu görülecektir.

#### 1.2.4. Üretimin Yapısı ve Dış Ticaret Düzeyi

Günümüzde, dünyada üretim faaliyetleri kaba işçilik gerektiren ürünlerden, ileri teknoloji ve beceri gerektiren ürünlere yönelmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin doğal kaynaklara ve ucuz işgücüne dayalı üretim kapasitelerinin görece önemi giderek azalmaktadır. İleri sanayi ülkelerinde üretim faaliyetleri, sanayi ile bağlantılı hizmetler ve iletişim sektörlerine kaymaktadır. Bu nedenle sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı da bu ülkelerde hizmet sektörüne oranla düşük olmaktadır. (Atalay ve Turhan, 2002: 81)

**Tablo 1.7: Bazı Büyük Aktörlerin Sektörel GSYİH Bileşimleri (2011)**

Ülke	Sektör	Sektörün GSYİH'ya Katkısı (%)
ABD	Tarım	1
	Sanayi	20
	Hizmetler	79
Japonya	Tarım	1
	Sanayi	27
	Hizmetler	72
Çin	Tarım	10
	Sanayi	47
	Hizmetler	43
Rusya	Tarım	4
	Sanayi	37
	Hizmetler	59
Brezilya	Tarım	5
	Sanayi	28
	Hizmetler	67
Hindistan	Tarım	17
	Sanayi	27
	Hizmetler	56

**Kaynak:** World Bank, Data, <http://data.worldbank.org/>, (10.11.2012).

Tablo 1.7, bazı büyük aktörlerin 2011 yılına ait GSYİH bileşimlerini sektörel olarak göstermektedir. Tablodan, tüm aktörler için GSYİH'ya katkısı en düşük olan sektör tarım sektörü olmakla birlikte, özellikle ABD ve Japonya gibi ileri sanayileşmiş ülkelerde söz konusu sektörün GSYİH'ya katkısının yalnızca %1 seviyesinde gerçekleştiği görülmektedir. Bunun yanında ABD ve Japonya'da hizmetler sektörünün GSYİH'ya katkısı sırasıyla %79 ve %72 olarak gerçekleşmiştir. Bu da gösteriyor ki ekonomik

gelişmişlik düzeyi arttıkça, sanayi sektörü doyum noktasına ulaşmakta ve hizmetler sektörü önem kazanmaktadır. Tablonun genelinden, Çin dışında diğer tüm aktörlerin hizmetler sektörünün GSYİH'ya katkısı, diğer iki sektörün (tarım ve sanayi) GSYİH'ya katkısından daha büyük olduğu sonucuna varılabilir.

Daha önce de belirtildiği üzere, bölgesel güç olma iddiasında olan bir ülkenin önemli bir ekonomik büyüklüğe sahip olması gerekmektedir. Dış ticaret düzeyi de ekonomik büyüklüğün bir göstergesi olarak, bölgesel güç olma kriterleri arasında sayılabilen bir unsurdur. Bu bağlamda Tablo 1.8'de bazı küresel ve bölgesel güçlerin 2011 yılında yaptıkları ihracat ve ithalat miktarları gösterilmiştir.

**Tablo 1.8: Bazı Büyük Aktörlerin Dış Ticaret Düzeyleri (2011)**

Ülke	İhracat (Milyon \$)	Dünya İhr. Payı (%)	İthalat (Milyon \$)	Dünya İth. Payı (%)
<b>Dünya</b>	<b>17.855.727</b>	<b>100</b>	<b>18.137.366</b>	<b>100</b>
ABD	1.479.730	8,3	2.262.586	12,5
Çin	1.898.388	10,6	1.743.395	9,6
Japonya	823.184	4,6	855.380	4,7
Hindistan	301.483	1,7	462.403	2,5
Rusya	478.009	2,7	284.737	1,6
Brezilya	256.039	1,4	226.243	1,2

**Kaynak:** International Trade Centre, **Trade Map**,  
[http://www.trademap.org/countrysmap/Country\\_SelProduct\\_TS.aspx](http://www.trademap.org/countrysmap/Country_SelProduct_TS.aspx), (10.11.2012).

Tablodan da anlaşılacağı üzere, söz konusu aktörlerin önemli büyüklükte dış ticaret düzeyleri mevcuttur. ABD'nin 2011 yılında yapmış olduğu 1.479.730 milyon dolarlık ihracat, dünyadaki toplam ihracatın %8,3'ünü oluştururken, Çin'in 2011 yılında yapmış olduğu 1.898.388 milyon dolarlık ihracat, dünya ihracatının %10,6'sını oluşturmuştur. Benzer şekilde Japonya'nın da 2011 yılında yapmış olduğu 823.184 milyon dolarlık ihracat, toplam dünya ihracatının %4,6'sını oluşturmuştur. Üç ülkenin (ABD, Çin ve Japonya) 2011 yılında yaptıkları ihracat miktarlarının toplamı, dünya toplam ihracatının %23,5'ini teşkil etmektedir. Diğer bölgesel güçler olan Hindistan, Rusya ve Brezilya'nın 2011 yılında dünya ticaretinden aldıkları paylar ise sırasıyla %1,7, %2,7 ve %1,4 olmuştur.

Söz konusu büyük aktörlerin 2011 yılında yapmış oldukları ithalat miktarlarına bakıldığında, ABD'nin yapmış olduğu 2.262.586 milyon dolarlık ithalatın dünya ithalatının %12,5'ine, Çin'in yapmış olduğu 1.743.395 milyon

dolarlık ithalatın dünya ithalatının %9,6'sına ve Japonya'nın yapmış olduğu 855.380 milyon dolarlık ithalatın da dünya ithalatının %4,7'sine tekabül ettiği görülmektedir. Hindistan, Rusya ve Brezilya'nın 2011 yılında dünya ithalatından aldıkları paylar ise sırasıyla %2,5, %1,6 ve %1,2 olmuştur. Bunun yanında Tablo 1.8'de yer alan altı ülkenin ihracatları toplamı, dünya ihracatının %29,3'ünü ve söz konusu ülkelerin ithalatları toplamı ise dünya ithalatının %32,1'ini oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere, uluslararası alanda önemli aktörler olan söz konusu ülkelerin, dünya ticaretinde de önemli ağırlıkları bulunmaktadır.

### 1.2.5. Tasarruflar ve Sermaye Birikimi

Sermaye birikimi ya da sermaye stoku, bir üretim biriminin belli bir dönemdeki mal ve hizmet üretme kapasitesi olarak tanımlanabilir. Sermaye stoku, bina, makine ve teçhizat gibi üretim sürecinde uzun yıllar kullanılan unsurları içerdiği gibi yollar ve barajlar gibi altyapı unsurlarını da içerir. Sermaye birikimi, istihdam artışı ve verimlilik artışı sağlamanın, dolayısıyla da ülke refahını artırmanın başlıca unsurlarından birisidir. Bu bakımdan Japonya ve Güney Kore gibi ekonomik gelişmede büyük başarı gösteren ülkelerde, gelişmenin temel dinamiğinin hızlı sermaye birikimi olduğu genel kabul gören bir durumdur. 1970-2000 döneminde Japonya'da yıllık ekonomik büyüme %3,5 dolayında gerçekleşmiş, aynı dönemde sermaye birikimindeki yıllık ortalama artış ise %6,8 dolayında olmuştur. (Saygılı vd., 2002: 6-10)

Sermaye birikimi ya da sermaye stokunun artması belirli bir zaman içinde elde edilen gelirin tüketilmeyen kısmının yatırımlar hâline gelmesiyle sağlanır. Bu bakımdan gelirin tasarruf edilen kısmının büyüklüğü sermaye artış hızını belirleyen önemli bir unsurdur. (İnan, 2008: 159)

**Tablo 1.9: Bazı Büyük Aktörlerin GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Brüt Tasarrufları (2010)**

Ülke	GSYİH (Milyon \$)	Tasarruf (%)	Tasarruf (Milyon \$)	Faiz Oranı (%)
Çin	5.930.529	52	3.083.875	5,8
ABD	14.447.100	12	1.733.652	3,3
Japonya	5.488.416	23	1.262.336	1,6
Hindistan	1.684.324	34	572.670	8,3
Rusya	1.487.516	27	401.629	10,8
Brezilya	2.143.035	18	385.746	40,0

**Kaynak:** World Bank, **Data,** <http://data.worldbank.org/>, (10.11.2012).

Tablo 1.9’da bazı büyük aktörlerin 2010 yılı tasarruf oranlarını ve aynı yıldaki tasarruf miktarlarını göstermektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, tüm ülkelerin tasarruf ettikleri miktarlar yüksek olmakla birlikte, özellikle Çin’in GSYİH’sının %52’sini tasarrufa dönüştürmesi çok büyük bir oran olarak göze çarpmaktadır. Bunda faiz oranının (%5,8) yüksek olmasının payı da göz ardı edilemez. ABD’nin ise en düşük tasarruf orana sahip olmasına karşın, GSYİH büyüklüğünden dolayı Çin’den sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. ABD’nin tasarruf oranının düşük olmasında düşük faizlerin (%3,3) payı yadsınamaz. Buna karşın Brezilya’nın ise en yüksek faiz oranına sahip olmasına rağmen, ABD’den sonra ikinci en düşük tasarruf oranına sahip olduğu ve en az tasarruf yapan ülke olduğu görülmektedir.

**Tablo 1.10: Bazı Büyük Aktörlerin GSYİH’nın Yüzdesi Olarak Brüt Sermaye Birikimleri (2011)**

Ülke	GSYİH (Milyon \$)	Sermaye Birikimi (%)	Sermaye Birikimi (Milyon \$)
Çin	7.318.499	48	3.512.880
ABD*	14.447.100	15	2.167.065
Japonya*	5.488.416	20	1.097.683
Hindistan	1.847.982	36	665.274
Brezilya	2.476.652	20	495.330
Rusya	1.857.770	25	464.443

\*Ülke verileri 2010 yılına aittir.

**Kaynak:** World Bank, **Data**, <http://data.worldbank.org/>, (10.11.2012).

Tablo 1.10 ise söz konusu büyük aktörlerin 2011 yılına ait GSYİH’larının ne kadarının sermaye birikimine dönüştüğünü göstermektedir. Tablo incelendiği takdirde, yine Çin’in hem oran hem de miktar bakımından ilk sırada yer aldığı görülecektir. Bunun dışında ABD, oran olarak yine en düşük orana sahip olmasına rağmen GSYİH’sı göz önünde bulundurulduğunda, sermaye birikiminin çok yüksek olduğu ve Çin’den sonra ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Genel olarak tablodan şu sonuca varmak mümkündür: söz konusu aktörlerin tümünün dünya ortalamasının üzerinde GSYİH büyüklüklerine sahip olmaları, doğal olarak sermaye birikimlerinin de yüksek olmasına neden olmaktadır.

### 1.2.6. Yabancı Sermaye

Yabancı sermayeyi, bir ülkede yerleşik bulunan kişi ve kurumların, kendi ülkeleri dışında servet edinmeleri yoluyla ortaya çıkan sermaye şeklinde tanımlamak mümkündür. (Karaca, 2008: 4) Başka bir tanımlamayla yabancı sermaye, bir ülkenin,

ileride ödenmek üzere kaynağı değişik biçimlerde olabilen, başka ülkelerden temin edilmiş ve kısa dönemde ekonomik gücüne ekleyebileceği mali ve teknolojik kaynaklardır. (Yardımcı, 2011:4-5)

Yabancı sermaye akımları, genellikle yüksek büyüme performansına, ekonomik ve siyasi istikrara sahip olan ülkelere doğru olmaktadır. Çünkü yatırımcı yüksek getiri elde etmeyi amaçladığı için yatırım kararını verirken, yatırım yapmayı düşündüğü ülkenin büyüme performansını ve riskleri göz önünde bulundurmaktadır. Bu nedenle, yüksek büyüme oranına veya büyüme potansiyeline sahip, düşük riskli ülkelerin daha fazla yabancı sermaye çekecekleri açıktır. (Ağayev, 2010: 163)

**Tablo 1.11: Bazı Büyük Aktörlerin Yabancı Sermaye Stokları (2011)**

Ülke	Net DYY* Girişi (Milyon \$)**	Yurtiçi DYY Stoku (Milyar \$)	Yurtdışı DYY Stoku (Milyar \$)
ABD	236.226	2.577.000	4.328.000
Çin	185.081	711,8	366
Brezilya	48.506	539,2	171,7
Rusya	43.288	546,2	436,4
Hindistan	24.159	232,7	106,3
Japonya	-1.359	144,1	911,5

\*DYY: Doğrudan Yabancı Yatırım

\*\*2010 yılına ait verilerdir.

**Kaynak:** World Bank, **Data**, <http://data.worldbank.org/>, (10.11.2012) ve CIA, **The World Factbook**, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>, (10.11.2012).

Tablo 1.11 bazı büyük aktörlerin 2010 yılına ait net Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY) girişlerini, 2011 yılına ait yurtiçi yabancı yatırım stoklarını ve yurtdışındaki yabancı yatırım stoklarını göstermektedir. Tablodan ABD'nin her üç alanda da ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında 2010 yılında söz konusu ülkelere Japonya hariç, hepsine net sermaye girişi olduğu görülmektedir. Bunda Japonya'nın yurtdışında yaptığı yatırımların yurtiçine gelen yatırımlardan fazla olmasının etkisi büyüktür. Ayrıca dünyanın en gelişmiş ülkesi olan ABD'nin yurtdışındaki yatırımlarının yaklaşık 4,5 katrilyon dolar civarında olduğu ve bu tutarın tablodaki tüm ülkelerin sahip olduğu yurtdışı yatırımlarının toplamından yaklaşık 2.173 kat fazla olduğu görülmektedir. Aynı şekilde ABD'nin yurtiçinde sahip olduğu yabancı sermaye stoku söz konusu ülkelerin toplamda sahip oldukları yurtiçi yabancı sermaye stokundan 1.185 kat daha fazladır. Bu durum, ekonomik gelişmişliğin ve istikrarın yabancı sermayeyi çekmekte ne kadar etkili olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

### 1.2.7. Teknolojik Gelişme ve Araştırma-Geliştirme Düzeyi

Ülkelerin bilim ve teknoloji alanındaki üretkenlikleri ve etkinlikleri de güç unsurlarının başında gelir. Ülkelerin savunma sanayi altyapıları da, ekonomik gelişme düzeyleri de, sabit kaynakların etkin bir şekilde değerlendirilebilmesi de bu alanda yetişmiş insan unsuruna bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında ABD'nin hegemonik güç olarak ortaya çıkmasında bilim ve teknolojik kapasite konusunda yaptığı atılımların rolü büyüktür. Aynı şekilde Japonya'yı ekonomik bir güç hâline getiren temel faktör de teknoloji uygulama alanında gerçekleştirilen atılımların ticari bir kimlikle piyasa unsuru hâline dönüştürülebilmiş olmasıdır. (Davutoğlu, 2004: 25-26)

**Tablo 1.12: Bazı Büyük Aktörlerin İleri Teknoloji Ürünleri İhracatlarının Toplam İhracatları İçindeki Payları (2010)**

Ülke	Çin	ABD	Japonya	Brezilya	Rusya	Hindistan
Top. İhracat (Milyon \$)	1.577.764	1.277.109	769.839	197.356	400.100	220.408
İleri Tek. Ür. (Milyon \$)	441.774	255.422	138.571	21.709	36.009	15.429
İleri Tek. Ür. Payı (%)	28	20	18	11	9	7

**Kaynak:** International Trade Centre, **Trade Map**, [http://www.trademap.org/countrymap/Country\\_SelProduct\\_TS.aspx](http://www.trademap.org/countrymap/Country_SelProduct_TS.aspx), (10.11.2012) ve World Bank, **Data**, <http://data.worldbank.org/>, (10.11.2012).

Tablo 1.12'de bazı büyük aktörlerin 2010 yılında yaptıkları toplam ihracatları ve bu ihracatları içindeki ileri teknoloji ürünlerinin tutarları ile payları gösterilmektedir. Tabloya göre ABD, Japonya ve özellikle Çin'in ihraç ettikleri ileri teknoloji ürünlerinin miktarları oldukça yüksektir. Bir kıyasla, Çin'in 2010 yılında yapmış olduğu ileri teknoloji ürünleri ihracatı, Türkiye'nin aynı yıl yaptığı toplam ihracatın (113.979 milyon dolar) yaklaşık dört katı kadardır. Aynı şekilde ABD'nin iki kattan daha fazla iken, Japonya'nın da Türkiye'nin toplam ihracat tutarından daha fazla tutarda bir ileri teknoloji ürünleri ihracatı söz konusudur.

Tablo 1.13'te de yine bazı büyük aktörlerin, teknolojik gelişmeye verilen önemin göstergelerinden biri sayılan, Araştırma-Geliştirme (AR-GE) faaliyetlerine GSYİH'larından ayırdıkları paylar gösterilmektedir.

**Tablo 1.13: Bazı Büyük Aktörlerin GSYİH'larından AR-GE'ye Ayırdıkları Paylar (2008)**

Ülke	Japonya	ABD	Çin	Brezilya	Rusya
GSYİH (Milyon \$)	4.849.208	14.219.300	4.521.827	1.652.818	1.660.846
AR-GE (Milyon \$)	167.298	396.718	66.471	17.850	17.273
AR-GE (%)	<b>3,45</b>	<b>2,79</b>	<b>1,47</b>	<b>1,08</b>	<b>1,04</b>

Kaynak: World Bank, Data, <http://data.worldbank.org/>, (10.11.2012).

Tablodan da anlaşılacağı üzere, özellikle ABD, Japonya ve Çin'in AR-GE faaliyetleri için önemli miktarlarda bütçe ayırdıkları gözlenmektedir. Oransal olarak, GSYİH'dan AR-GE faaliyetleri için en fazla pay ayıran ülkenin Japonya, en az pay ayıran ülkenin ise Rusya olduğu görülmektedir. Oransal olarak ABD'nin AR-GE faaliyetleri için ayırdığı pay (%2,79), Japonya'nın ayırdığı paydan (%3,45) düşük olsa da iki ülke GSYİH'ları arasında yaklaşık on trilyon dolar gibi önemli bir farkın olması, ABD'yi AR-GE faaliyetlerine verilen önemde lider konumda tutmaktadır. Bu mukayesenin içine Türkiye dâhil edildiğinde ise ABD'nin AR-GE faaliyetleri için GSYİH'dan ayırdığı payın (396.718 Milyon dolar), aynı yıl Türkiye GSYİH'sının (730.337 Milyon dolar) yaklaşık yarısı kadar olduğu anlaşılmaktadır.

Bilgi, günümüz ekonomisinde toplumların rekabet güçlerini ve gelişmişlik düzeylerini belirleyen en önemli faktördür. Bilgini yaratıcılıkla buluşması sonucu ortaya çıkan buluşlar ise gelişmiş ülke ekonomilerinin en büyük gelir kaynaklarından biri olmasının yanı sıra sürdürülebilir rekabetin de temel bileşenidir. Yapılan uzun süreli ve yüksek maliyetli AR-GE faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeniliğin, öneminin ve değerinin de yüksek olması beraberinde yeniliğin korunması gerekliliğini getirmektedir. Bu noktada, buluş sahibine, buluş üzerinde belirli bir süre kanuni tekel hakkı sağlayan ve başkalarının buluş sahibinin izni olmadan buluştan yararlanmasını engelleyen patent işi içine girmektedir. (Kaya, 2009: 20)

Bu açıdan ülkelerin teknolojik yenilik göstergelerinden biri olarak sayılabilecek olan patent alma sayıları, bazı büyük aktörler için 2008, 2009 ve 2010 yıllarına ait veriler Tablo 1.14'te gösterilmektedir.



**Tablo 1.14: Bazı Büyük Aktörlerin Patent Alma Başvuru Sayıları (2008-2010)**

Yıl \ Ülke	Çin	Japonya	ABD	Rusya	Hindistan	Brezilya
2008	194.579	330.110	231.588	27.712	6.425	4.084
2009	229.096	295.315	224.912	25.598	7.262	3.921
2010	293.066	290.081	241.977	28.722	---	2.705

**Kaynak:** World Bank, **Data**, <http://data.worldbank.org/>, (10.11.2012).

Tablo 1.14’te Çin’in iki yıl içerisinde patent başvuru sayısını yaklaşık yüz bin kadar arttırarak bu alanda lider olduğu görülmektedir. Buna karşın Japonya’nın ise patent başvuru sayısında sürekli bir düşüş gözlenmektedir. Aynı şekilde Brezilya’nın patent başvuru sayısında da sürekli bir düşüş gözlenmektedir. ABD ve Rusya’nın ise yıllık patent başvuru sayılarında önemli bir değişim söz konusu olmamıştır.

### **1.2.8. Dış Politika ve Jeopolitik Konum**

Dış politika, bir devletin diğer devletlere ve uluslararası örgütlere karşı güvenlik ve iktisadi amaçlı olarak uyguladığı tüm politik, askeri ve ekonomik stratejiler olarak tanımlanabilir. Devletlerin dış politikalarını belirlerken, büyüklüklerine, yani ekonomik, askeri güçlerine ve bölgesel ya da küresel dengelere etki etme potansiyellerine göre hareket etmeleri beklenir. Yeterli toprak büyüklüğüne, ekonomik güce, büyük nüfusa ve askeri güce sahip olan ve dünya siyaseti ile uluslararası sistemi etkileyebilen devletler “büyük devlet” olarak tanımlanırlar. Tersine durumda, yani uluslararası sistem tarafından etkilenen ve kendisinin etkileme gücünün olmadığı ya da çok sınırlı kaldığı devletler de “küçük devlet” olarak tanımlanırlar. Bu iki devlet türü arasında kalan devletler ise, “bölgesel güç” olarak tanımlanırlar ve evrensel düzeyde olmasa da bölgesel düzeyde etkili olabilirler. Bölgesel güçler, küçük devletleri etkileyebilirler ve büyük devletlerin baskılarına karşı belli bir düzeye kadar karşı koyabilirler. (Şakar, 2006: 5)

Dış politikanın öncelikli amacı, ulusal bağımsızlığı ve ulusal güvenliği sağlamak, ulusal çıkarı azami kılmaktır. Ülkelerin dış politikaları, devlet kapasiteleriyle, siyasi, iktisadi, askeri, toplumsal-kültürel güçleriyle, jeopolitik konumlarıyla, savunma ve güvenlik öncelikleriyle ve enerji gereksinimleriyle birlikte düşünülür. Zira enerji güvenliği ile ulusal güvenlik, siyasal bağımsızlık ile iktisadi bağımsızlık arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Örneğin, bir ülkenin enerji gibi stratejik bir alanda ithalata bağımlı olması, sonuçlarını sadece ekonomide değil, savunma, güvenlik, dış

politika gibi alanlarda da gösterir. Dolayısıyla tüm bu güç unsurları, olanaklar, yetenekler, hedefler hesaplandıktan sonra bir ülkenin dış politikada büyük mü, orta mı, küçük mü olduğuna, etkili mi etkisiz mi kaldığına hükmedilir. (Doster, 2012: 19)

Uluslararası sistemdeki konumları itibariyle bölgesel güç olarak kabul gören devletler, stratejik ve taktik hesaplarında büyük devletlerin parametrelerini göz önünde bulundurmaya zorundadırlar. Küçük devletlerin ya da bölgesel güçlerin taktik esneklikleri büyük devletlerin stratejik planlamalarının çatıştığı alanlarda söz konusu olabilir. Bu çatışma alanlarını dinamik bir diplomasi ile değerlendirebilen bölgesel güçler, hem taktik esneklik alanlarını genişletme fırsatı elde edebilir hem de uzun dönemde büyük devletler diplomasisinin bir unsuru olma yolunu açabilirler. Bu tür hedeflere yönelen bölgesel güçlerin dinamik ve esnek bir diplomasinin yanında sağlam ve zengin bir etki alanına sahip olması gerekir. (Davutoğlu, 2004: 74)

Coğrafyanın politika üzerindeki etkisi olarak tanımlanan jeopolitik konum da bir devletin dış politikasını oluştururken, dikkate almak zorunda olduğu, ulusal güç parametrelerinden birisidir. Ülkenin büyüklüğü (toprak, nüfus vb.), sorunlu bölgelere yakınlığı, değerli yeraltı kaynaklarına sahip olması ya da önemli geçiş yolları üzerinde bulunması gibi jeopolitik faktörler, dış politika kararlarını doğrudan etkileyen faktörlerdir. (Kekevi, 2004: 153)

Jeopolitik açıdan herhangi bir alan, bu alan üzerinde yaşayanlara bazı fırsatlar sunduğu gibi, önemli bazı riskleri de beraberinde getirebilir. Jeopolitik konumun sunduğu fırsatlardan yararlanmak büyük ölçüde devletin ekonomik, teknik ve siyasi yapısının başarısı ve istikrarı ile alakalıdır. Bu açıdan önemli bir jeopolitik konum, potansiyel bir güç unsuru olmanın yanında, bundan doğru bir şekilde faydalanılması için gerekli siyasi ve ekonomik başarının sağlanamaması durumunda ülkenin sömürülmesine neden olabilecek bir unsur hâline gelebilmektedir. (İşcan, 2004: 49)

Jeopolitik konum başlı başına bir değer değildir. Jeopolitik konum, kendisine uygun bir tarzda ortaya konulan dış politika stratejisinin etkin aracı olması hâlinde değer kazanır. Bu nedenle küresel ve bölgesel dengelerin dinamik şekilde değiştiği dönemlerde, jeopolitiği statükoyu korumak için kullanmak, zamanla jeopolitik avantajların kullanılamaz hâle gelmesine yol açar. Bu yüzden jeopolitik konum, sınırları koruma dürtüsünün yönlendirdiği statükoyu muhafaza stratejisinin aracı olarak görülmemeli, aksine jeopolitik konum, kademeli bir şekilde dünyaya

açılmanın ve bölgesel etkinliği küresel etkinliğe dönüştürmenin bir aracı olarak görülmelidir. Sınırlara dayalı yerel etkinlikten kıtasal ve küresel etkinliğe yönelmenin öncelikli şartı, jeopolitiğin uluslararası ekonomik, siyasi ve güvenlik ilişkilerinde dinamik bir biçimde kullanılmasına bağlıdır. (Davutoğlu, 2004: 117)

### **1.2.9. Diğer Faktörler**

**Askeri Güç/Kapasite:** Ulusal hedeflerin elde edilmesinde ve dış politikanın uygulanmasında askeri güç/kapasite önemli bir faktördür. Barışı korumanın en etkin yolu, kuvvetli bir askeri güç oluşturmaktan geçmektedir. Askeri alanda hazırlanmışlık, izlenmekte olan dış politikayı destekleyecek askeri bir gücü gerektirir. Bu yetenek ise teknolojik buluşlar, liderlik ve silahlı güçlerin niteliği ve niceliği gibi faktörlere bağlıdır. Bir ülkenin gelişmiş silahlara -özellikle nükleer silahlara- sahip olması, ülkeyi dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı koruyan en önemli unsurların başında gelmektedir. (Gül, 2010: 16-17)

Askeri kapasite, ülkelerin gerek barış dönemlerindeki potansiyel kapasitelerinin, gerekse savaş dönemlerindeki reel güç yansımalarının temel göstergelerindedir. Askeri kapasite, değişen konjonktüre uygun bir tarzda kendini yenileyebilen bir unsur olarak hem ekonomik, diplomatik ve politik kararlardan etkilenmekte hem de bu kararların yönünü ve uygulanış biçimini belirleyebilmektedir. Yerinde ve zamanında alınan kararlara kendini yenileyebilen ve toplumsal doku ile bütünleşebilen askeri kapasite, ülkeleri uluslararası güç hiyerarşisinde üst sıralara taşıyabilmektedir. Örneğin, günümüzde dünyanın “süper gücü” olan ABD’nin askeri yapılanması ile ekonomisi ve diplomasisi arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur ve bu ilişki dünya anakıtasından uzakta bir coğrafi konuma sahip olan ABD’yi uluslararası ilişkilerin belirleyici hegemonik gücü hâline getiren temel unsurlardan bir tanesidir. (Davutoğlu, 2004: 28-29)

**Sert Güç:** Genel olarak askeri güç ile zorlayıcı nitelikteki ekonomik gücün birleşimi olarak tanımlanan sert güç, zorlama, tehdit, kuvvet kullanımı ve savaş şeklinde ortaya çıkan güçtür. Askeri güç, uluslararası ilişkilerde en son kullanılması düşünülen bir araç olmasına karşın bütün ülkeler imkânlarının üstünde bir askeri güce sahip olmaya çalışırlar. Çünkü askeri güç bağımsızlığın kazanılmasında ve korunmasında en etkili araçtır. Zorlayıcı ekonomik güç ise askeri gücün tamamlayıcısı konumundadır. Zorlayıcı ekonomik gücün en bilinen türü ambargodur.

Ambargo uygulaması ile bir ülkenin dış ekonomik ilişkileri kısıtlanarak veya engellenerek, ekonomisi çökertilmeye çalışılır. Böylece ülkenin kendisinden istenileni yapması beklenir. (Gül, 2010: 21-23)

**Yumuşak Güç:** Soğuk Savaş boyunca askeri güç ve yetenekler, etkin güç olarak geçerli iken, günümüz bilgi çağında bu etkinlik kamuoyunu yönlendirebilme, ikna ve pazarlık yeteneği olarak karşımıza çıkmaktadır. J. Nye (1990) tarafından “yumuşak güç” olarak adlandırılan kavrama göre; bir devletin, kendi ulusal çıkarlarını, liderlik ettiği ülkelerin ulusal çıkarlarıyla örtüşecek bir biçimde sunabilme ve diğerlerini de hoşnut edecek bir biçimde izleyebilme kapasitesi demektir. J. Nye (1990)’e göre, küresel sistemin çok kutuplu yapısı, uluslararası örgütlerin ve medyanın artan etkisi sonucu askeri kapasitenin geri planda kalması ile asimetrik savaş yöntemlerinin üretilmesi ve klasik orduların etkinliğinin azalması, çağımızda “sert/kaba güç”ün önemini azaltmıştır. (Aydoğan, 13.04.2011)

Yumuşak güç, bir ülkenin kültürünün, siyasi değerlerinin ve dış politikasının cazibesinden kaynaklanan güçtür. Bir ülkenin kültürü, evrensel değerleri içerdiğinde ve kültür politikaları başkalarının da paylaştığı değerlere ve çıkarlara hizmet ettiğinde, istenilen sonuçların elde edilme olasılığını artırmaktadır. Yumuşak gücün öncelikli hedefleri arasında medya, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, finans ve iş dünyası bulunmaktadır. (Yılmaz, 12.04.2007)

**Akıllı Güç:** Sert ve yumuşak gücün birleşimi şeklinde tanımlanan akıllı güç, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu gücün temelinde askeri ve ekonomik dayatmalar olan sert güç ile kültürel, ideolojik yayılma ve cazibe merkezi oluşturan yumuşak gücün aynı oranda kullanılması bulunmaktadır. (Gül, 2010: 26)

Akıllı güç, ne sadece sert güç ne de sadece yumuşak güçtür; akıllı güç, hem sert hem de yumuşak güçle oluşturulan entegre bir stratejidir. Akıllı güç, güçlü bir askeri yapıya olan ihtiyacın önemini vurgularken, aynı zamanda nüfuz yaymak ve girişimlere meşruiyet kazandırmak için yumuşak gücü de ön plana çıkaran bir yaklaşımdır. Ekonomik, askeri, politik ve kültürel değerler akıllı gücün başlıca araçları olarak kabul edilmekte ve her bir durum karşısında uygun aracın veya araç kombinasyonunun seçilmesi gerektiği belirtilmektedir. (Akçadağ, 2010a: 2)

## İKİNCİ BÖLÜM

### TÜRKİYE’NİN JEOSTRATEJİK KONUMU VE DIŞ POLİTİKA İLİŞKİLERİNİN BÖLGESEL GÜÇ OLMASINDA ETKİLERİ VE BÜYÜK OYUNCULAR

#### 2.1. Türkiye’nin Jeostratejik Konumu ve Bölgesel Güç Olmasına Etkileri

Türkiye, kara ve deniz güç merkezlerinin doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusundaki hâkimiyet alanı mücadelelerinin ve geçiş bölgelerinin merkezi konumunda bulunmaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda Avrasya merkez kara kütesini sıcak denizlere ve Afrika’ya bağlayan iki önemli kara geçiş bölgesi (Balkanlar ve Kafkasya) ve bir deniz geçiş bölgesi (Boğazlar) Türkiye’de kesişmekte ve Türkiye, Batı’yı jeoekonomik kaynak merkezleri olan Ortadoğu ve Hazar Havzası’na bağlamaktadır. Doğu-batı doğrultusunda ise Anadolu Yarımadası, Avrasya’yı kuşatan stratejik yarımada kuşağının en önemli halkasıdır. (Davutoğlu, 2004: 116) Bu özelliğinden dolayı küresel güçler, birbirlerine karşı durumlarını ve politikalarını belirlerken Türkiye’yi dikkate almak zorundadırlar. (Akpınar, 2005: 231)

Soğuk Savaş döneminde, NATO’nun kanat ülkesi olmasının sağladığı jeopolitik öneminden dolayı dünya politikasında ekonomik ve demografik gücünün ötesinde rol oynayan Türkiye’nin, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemdeki yeri sorgulanmaya başlamıştır. Ancak çok geçmeden, Türkiye’nin jeostratejik öneminin Soğuk Savaş sonrasında da farklı boyutlarda devam ettiği, 1990’lı yılların başından itibaren Türkiye’nin bulunduğu coğrafyada yaşanan krizlerle açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Nitekim dönemin NATO uzmanları tarafından, Avrupa’nın güvenliği konusunda risk oluşturan 16 “sıcak nokta”dan 13 tanesinin Türkiye’nin yakın çevresinde olduğu tespitinde bulunulmuştur. Türkiye, jeostratejik öneminin de ötesinde demokratik rejime sahip tek Müslüman NATO ülkesi olarak Medeniyetler İttifakı’nda oynadığı rol ile Batı ve Müslüman dünyası arasında bir köprü rolü olma potansiyelinin olduğunu da göstermiştir. (Özkan, 2010a: 112)

Coğrafi olarak Büyük Ortadoğu ve Orta Asya Projesi’nin (diğer bir ifadeyle Genişletilmiş Avrasya’nın) merkezinde yer alan Türkiye, kıtalararası siyasi etki yapabilecek bir kapasiteye sahiptir. Bu da aslında Türkiye’nin dünya siyasetinde merkezi bir konumda yer aldığı anlamına gelmektedir. Nitekim Soğuk Savaş

döneminin sınırlamalarından kurtulmuş olan Türkiye'nin, bölgesinde ve küresel düzeyde daha büyük ve önemli roller üstlenmesi için daha fazla imkâna sahip olduğu söylenebilir. (Erol, 2007: 35-36)

### **2.1.1. Jeostratejik Konum**

Her devlet için dünya üzerindeki konumu çok önemli bir veri olmakla birlikte, dünya üzerinde çok az devlet için coğrafi konumu Türkiye için olduğu kadar kritik bir hâl alabilir. Stratejik bir konuma sahip olmak, diğer devletlerin yaşamsal çıkarlarının bulunduğu bir coğrafyada konumlanmak Türkiye'ye kendi olanaklarıyla sahip olduğundan daha fazla bir etkileme gücü de vererek, uluslararası sistemde daha etkin bir rol oynama fırsatı sağlamaktadır. (Şakar, 2006: 7)

Dünyada nüfus büyüklüğü bakımından 16., toprak büyüklüğü bakımından 32. ve ekonomik büyüklüğü bakımından 16. sırada yer alan Türkiye'nin jeostratejik konumunu oluşturan unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür: (Polatlı, 2009: 3)

- Dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip olan Ortadoğu ve Hazar Havzası'na yakın olması
- Önemli deniz ulaştırma yollarının kavşağı konumunda bulunan Akdeniz Havzası'nda yer alması
- Tarihte her zaman önemini korumuş olan Karadeniz Havzası'nda yer alması
- Dünyanın en önemli suyollarından olan Türk Boğazları'na sahip olması
- Üç kıtayı birbirine bağlayan konumu sayesinde aynı anda bir Avrupa, Asya, Balkan, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu, Akdeniz ve Karadeniz ülkesi olması

Uluslararası siyasal sistem bağlamında Türkiye'nin konumuna bakılacak olunursa, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte uluslararası sistemde oluşan stratejik, siyasal, ideolojik ve ekonomik bir eksen dünyayı ikiye bölmüş ve bu Doğu-Batı Ekseni dikey olarak Türkiye'nin üstünden geçmiştir. Bunun yanı sıra 1980'li yılların sonundan itibaren daha çok ekonomik nitelikte olan bir başka eksen dünyayı Kuzey-Güney diye ikiye ayırmış ve bu eksen de Türkiye'nin üzerinden geçmiştir. Söz konusu güç eksenlerinin merkezinde yer alan Türkiye için bu durum, bazı belirsizlikleri beraberinde getirmekle birlikte, dünya siyasetinde Türkiye'nin önemli bir aktör olmasını da sağlamaktadır. (Kekevi, 2004: 202)

Türkiye'nin uluslararası alana kademeli bir şekilde açılabilmesi için kullanabileceği üç önemli jeopolitik etki alanı mevcuttur. Bunlar: (Davutoğlu, 2004: 118)

- Yakın Kara Havzası: Balkanlar, Ortadoğu, Kafkasya
- Yakın Deniz Havzası: Karadeniz, Adriyatik, Doğu Akdeniz, Kızıldeniz, Körfez, Hazar Denizi
- Yakın Kıta Havzası: Avrupa, Kuzey Afrika, Güney Asya, Orta ve Doğu Asya'dır.

İç içe geçen dairevi kuşaklardan oluşan bu havzalar, Türkiye'nin bölgesel etki alanlarının kademeli bir tarzda genişletilerek, küresel konumunun güçlendirilmesi hedefine yönelik dış politika stratejisinin jeopolitik temelidir. Türkiye ancak bu jeopolitik kuşaklar arasındaki geçişkenliği ve karşılıklı bağımlılığı iyi değerlendirebildiği ölçüde uluslararası sistemin etkin bir unsuru olabilir. (Davutoğlu, 2004: 118)

### **2.1.2. Jeoekonomi**

Tarih boyunca devletler sahip oldukları yeraltı ve yerüstü kaynaklarını artırabilmek ve yeni pazarlar elde edebilmek amacıyla askeri güç kullanımı ile coğrafi sınırlarını genişletme ve başka ülkeleri fethetme temelinde hareket etmişlerdir. Ancak günümüz dünyasında devletler, ülkeleri fethetmekten çok ekonomik pazarlar üzerinde denetim ve egemenlik kurmayı hedeflemektedirler. Bu bağlamda, AR-GE faaliyetlerine yatırım yapılarak, teknolojik üstünlük sağlanması ve özellikle katma değeri yüksek teknolojik ürünlerde rekabet edebilirliğin artırılarak, pazar payının genişletilmesi temel strateji olarak ortaya çıkmaktadır. Bu strateji, siyasi işbirliğinin geliştirilmesi, etnik, dini, tarihsel ve kültürel bağların kullanılarak nüfuz alanının genişletilmesi ve gerektiğinde son çare olarak askeri gücün kullanılması ile desteklenmektedir. (Ütük, 2011: 16)

Jeoekonomik yaklaşım, küreselleşme sürecindeki ekonomik ve politik dünyada, ulus devletlerin değişen koşullar altında kendilerini yeniden tanımlamalarına ve yeni düzende kendilerine yer kapma savaşımına rehberlik eden bir olgudur. Nasıl ki ekonomik ilişkiler, serbest piyasa ekonomisinde en yüksek kâr için mücadele eden bireylerin ve firmaların davranışlarının temelini oluşturuyorsa, jeoekonomik ilişkiler de uluslararası alanda, coğrafyasından bağımsız olarak düşünülemeyen devletlerin, birbirlerine karşı olan davranış yapısını coğrafya-ekonomi-teknoloji ekseninde ortaya koymaktadır. (İnan, 2011: 82)

Ulusal jeoekonomi, coğrafi konum ve ulusal sınırlar içerisindeki doğal kaynaklar, insan kaynakları, ekonomi ve bunların yönetiminden; uluslararası jeoekonomisi ise uluslararası konumun ve ulusal jeoekonomik yapının uluslararası alandaki uygulama biçiminden oluşur. (İnan, 2008: 156)

Bu bağlamda Türkiye, sahip olduğu coğrafyası, doğal kaynakları ve nüfusu ile birlikte konum olarak son derece önemli bir yerdedir. Bu konuma bağlı olarak Türkiye'nin jeoekonomisini etkileyen başlıca unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür: (Karabağ ve Şahin, 2003: 144-146)

- Türkiye, dünyanın önemli bölgelerinin ulaşımını sağlayan kara, deniz ve hava yollarının kesiştiği bir yerdedir. Uzakdoğu, Ortadoğu, Kafkasya, Orta Asya, Balkanlar, Rusya, Avrupa ve Afrika ülkeleri arasındaki ulaşım, kolaylıkla Türkiye üzerinden yapılabilmektedir. Öte yandan dünyanın 16 stratejik boğazından ikisine sahip olması Türkiye'nin jeoekonomik önemini artıran diğer bir unsurdur.
- Türkiye, küresel ekonomiyi biçimlendiren bölgesel oluşumlarla etkileşimde olan bir konumdadır.
- Önemli/stratejik enerji ve yer altı kaynaklarının bulunduğu alanlara yakınlık ve bu kaynaklara sahip olmak. Ortadoğu ve Hazar Havzası enerji kaynaklarının nakil güzergâhı üzerinde bulunmak da Türkiye'nin jeoekonomisine önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca Türkiye'nin bor madeni gibi stratejik yeraltı kaynaklarına sahip olması da jeoekonomik bakımdan önemli bir unsur olmaktadır.
- Pazarlara yakın olmak. Orta Asya, Kafkasya, Ortadoğu ve Balkan ülkelerine yönelik ekonomik, ticari ilişkiler kurmak ve bu bölgelere yönelik üretim yapmak, Türkiye'nin ekonomisi üzerinde belirleyici bir faktör olmaktadır. Zira Türkiye'nin söz konusu bölge ülkelerine örnek oluşturabilecek ekonomik yapısının yanında üretim ve teknoloji üstünlüğü de söz konusudur.
- Türkiye, geçmişten gelen yakınlığı ve kültürel ilişkileri nedeniyle çevresindeki ülkeler tarafından kabul gören bir ülkedir. Bu da Türkiye'nin çevresindeki ülkelerle daha kolay ticari ve ekonomik ilişkiler geliştirmesini sağlamaktadır.
- Türkiye, jeopolitik konumuna bağlı olarak çeşitli sektörlerin gelişimine olanaklı bir ülkedir. Bu anlamda Türkiye'de mekânsal farklılıklara dayalı



ekonomik çeşitlilik söz konusudur. Türkiye, hem sınırları içinde hem de sınırları dışında ekonomide bölgesel farklılıklar ve işbirliğine dayalı bir ekonomik yapıya sahiptir.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin kritik bir coğrafyada bulunması ve Demir Perde ülkeleri ile çevrilmiş olması, komşu ülkeler ve Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu gibi yakın coğrafyasıyla ekonomik ilişkilerinin sınırlı seviyede kalmasına ve ülkenin askeri harcamalarının artmasına neden olmuştur. Ancak, değişen uluslararası konjonktür ile birlikte Türkiye, tarihi ve kültürel bağlarının bulunduğu bu coğrafyada önemli pazarlar elde etmiş ve Kafkasya ile Ortadoğu'dan Avrupa'ya yönelik enerji naklinde kritik bir merkez konumuna gelmiştir. (Ütük, 2011, 17)

### **2.1.3. Küresel Jeopolitik Teoriler ve Türkiye**

Politik yapının fiziki çevre şartlarıyla olan ilişkisi ve bu ilişkinin şekillendirdiği dinamik politik süreç, ilkçağlardan bu yana sürekli olarak incelenegelmiş konular arasındadır. Buna karşın küresel jeopolitik ve jeostratejik teorilerin gelişmesi, dünya coğrafyasının kesinlik kazandığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mümkün olabilmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra dış politika karar mekanizmalarındaki belirleyici unsurların en önemlilerinden biri kabul edilerek geliştirilen küresel jeopolitik teoriler, küresel hâkimiyet mücadelesinde iddialı ülkeler açısından birbirini tamamlayan iki amaca yönelmişlerdir. Bu teoriler, bir taraftan öncelikli hedefler doğrultusunda taraflara önemli ipuçları sağlarken, diğer taraftan bu hedeflere ulaşmak için izlenilmesi gereken yayılcı siyasetin meşruiyet zeminini oluşturmuşlardır. Bu bağlamda, Darwin'den etkilenerek geliştirdiği Devlet Evriminin Organik Teorisi isimli teziyle jeopolitiğin kurucusu kabul edilen Alman Friedrich Ratzel (1844-1904)'in ortaya koyduğu Hayat Sahası (Lebensraum) Teorisi, daha sonra batılı emperyalist devletler tarafından yayılcı siyasetin bilimsel gerekçesi olarak kullanılmıştır. (Davutoğlu, 2004: 102-103)

Ratzel'e göre bir hücreden meydana gelen organizmaya benzeyen devletin, bir organizma gibi kendine has gelişim kanunları vardır. Her organizma gibi beslenmeye ihtiyacı olan devletin, bu ihtiyacını gidermek için hayat sahasını genişletmesi gerekir. Ratzel'e göre, devletler hayat sahaslarını, yeni bölgeleri kendi topraklarına katarak elde edeceklerdir. (Demiray ve İşcan, 2008: 148)

Ratzel ülke sınırlarını, devletler arasındaki toprak elde etme mücadelesinin belirli bir zamandaki sonuçlarını belirleyen geçici işaretler olarak değerlendirmiştir. Ratzel'e göre, dünya hâkimiyeti için ülkeler arasında büyük bir mücadele olacak, birkaç güçlü ve karmaşık yapıya sahip olan devletin ortaya çıkmasına neden olacak şekilde, küçük politik bölgeler daha büyük bölgeler tarafından ilhak edilecektir. (Yılmaz, 2009: 74-77)

Bu doğrultuda, küresel düzeyde hâkimiyet kurma ile ilgili ileri sürülen ilk sistematik teori ise İngiliz Halford J. Mackinder (1904)'in Tarih Coğrafya Mihveri (The Geographical Pivot of History) isimli çalışmasında ileri sürdüğü Kara Hâkimiyet Teorisi'dir. Mackinder, gücün ve dolayısıyla bu güce sahip devletlerin kara ve deniz gücü (devletleri) olarak sınıflandırılabilmesini ve tarihi süreç içerisinde kara ve deniz gücü dengelerinin değişebildiğini, fakat global sistem içerisinde dünya egemenliğini kara güçlerinin sağlayacağını savunmuştur. Mackinder'e göre, bir devlet için coğrafi açıdan en uygun yer "Merkez Bölgesi"dir. Mackinder, kara gücünün ortaya çıktığı merkezi ise Avrasya'nın iç bölgesi olarak görmüş ve burası için Kalpgâh (Heartland) adını kullanmıştır. Mackinder'e göre, bu alan "Dünya Adası" üzerinde, dünya genelinde bir güç merkezi oluşturacak şekilde ve kendi kendine yeterli olabilecek nitelikte bir bölgedir. Mackinder, Asya, Avrupa ve Afrika'nın bir bütün olarak "Dünya Adası"nı ve Asya ile Avrupa'nın da yine bir bütün olarak Avrasya'yı oluşturduğunu belirterek, Kalpgâh'ı bu kıtanın (Avrasya) merkezinde belirlemiştir. Merkez Bölgesi tanımını bu şekilde yapan Mackinder, dünyanın geri kalan kısmını da sahip oldukları özelliklere göre jeopolitik bölgelere ayırmıştır. Buna göre Merkez Bölgesi'ni kontrol eden iki önemli kuşak vardır ki bu iki kuşakta oluşturulacak güç merkezleri, Merkez Bölge'ye egemen olabilecek gücün yayılmasını önleyebilecektir. Bu kuşaklardan biri, Almanya, Avusturya, Balkanlar, Türkiye, İran, Pakistan, Hindistan ve Çin'in oluşturduğu İç Kuşak, diğeri de İngiltere, Kuzeybatı Afrika, Avustralya, ABD ve Kanada'nın oluşturduğu Dış Kuşak'tır. Mackinder'e göre, "Doğu Avrupa'ya hâkim olan güç, Merkez Bölgesi'ni kontrol eder; Merkez Bölgesi'ne hâkim olan güç, Dünya Adası'nı kontrol eder; Dünya Adası'na hâkim olan güç ise dünyayı kontrol eder". (İşcan, 2004: 60-61)

Küresel jeopolitik yapıyla ilgili ortaya atılan başka bir teori de Amerikalı Nicholas J. Spykman (1944)'e ait Kenar Kuşak Teorisi'dir. Spykman'e göre, Mackinder'in tezi yanlıştır ve eğer güç siyaseti için bir slogan gerekiyorsa bu, "kim Kenar Kuşak'a hükmederse Avrasya'ya hâkim olur; kim Avrasya'ya hâkim olursa

dünyayı kontrol eder” şeklinde olmalıdır. Spykman’e göre Kalpgâh, Kuzey Buz Denizi’nden güneye Karpat Dağları ile Balkanlar’a; Anadolu, İran ve Afganistan’dan Altay Dağları’na kadar uzanan alanı kaplayan bölgedir. Kalpgâh ile onu çevreleyen ve ulaşımın yapılabilirdiği denizler arasında büyük bir tampon bölge bulunur. Bu tampon bölge, Türkiye, İran, Afganistan, Tibet, Çin, Doğu Sibirya, Arabistan, Hindistan, Burma-Siam Yarımadaı, Batı ve Orta Avrupa’yı içine alır. Kuzey Buz Denizi’nin elverişsiz şartlarından dolayı Kalpgâh Bölgesi’nin denizlere çıkışı sadece Baltık Denizi, Karadeniz ve Kuzey Almanya ile İskandinavya arasında kalan bölgedir. Bu nedenle Rusya’nın İsveç ile olan uzun savaşları Baltık Denizi’ne, Türkiye ile yüzyıllar boyunca sürdürdüğü mücadele Karadeniz’den Akdeniz’e, İran ve Afganistan’a gösterdiği ilgi de İndüs Vadisi’ne ulaşabilmek içindir. (Rahimbayeva, 12.05.2008)

Dünya egemenliği için Deniz Hâkimiyet Teorisi’ni geliştiren Amerikalı amiral Alfred Thayer Mahan (1840-1914), küresel gelişimde deniz kuvvetlerinin rolünü inceleyerek, dünya gücü olabilmek için denizlere hâkim olmanın gerektiğini vurgulamıştır. Mahan, deniz gücünün korunması ve gelişimi için altı faktörün etkili olduğunu belirtmiştir. Bunlar; ülkenin coğrafi konumu, ülkenin fiziksel yapısı (kıyı şeridi yapısı), coğrafi alan, nüfus gücü, toplum yapısı ve ülkenin yönetim yapısıdır. Çalışmalarında daha çok Avrupa ile Atlas Okyanusu’nun kuzey kısmının tarihi üzerinde yoğunlaşan Mahan, Rusya’nın bulunduğu ve Asya’nın merkezi durumundaki bölgeyi, Mackinder gibi “merkezi ele geçirilemeyen geniş ve kesintisiz bir kütle” olarak değerlendirmiş ve bu bölgede gücün kimin elinde olabileceğini tespit etmeye çalışmıştır. Mahan, dünya hâkimiyetinde, Rus kara gücü ile İngiliz deniz gücü arasındaki mücadelenin devam ettiğini belirterek, bu mücadelenin Asya’nın 30. ve 40. paralelleri arasında (Mançurya’dan Türkiye’ye kadar olan bölge) kalan, mücadele bölgesine hâkim olma amacına yönelik olduğunu iddia etmiştir. Deniz gücünün kara gücüne oranla üstün olduğunu belirten Mahan, Avrasya’yı çevreleyen kara üslerine dayanarak dünya hâkimiyetinin ABD tarafından kurulacağını; ABD, İngiltere, Almanya ve Japonya’nın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ile Çin’e karşı birleşecekleri, bu sayede Çin’in kontrol altına alınarak, SSCB’nin kuşatılabileceğini iddia etmiştir. Mahan, dünya üzerindeki tarihsel uğraşların genellikle denizlerin kontrolü için yapıldığını iddia ederek, “dünya egemenliğinin anahtarı, deniz yollarının kontrolündedir” tezini savunmuştur. (İşcan, 2004: 64-66)

Dünya hâkimiyeti için ortaya atılan diğer bir teori de Hava Hâkimiyeti Teorisi'dir. I. Dünya Savaşı'nın ardından İtalyan General Giulio Douhet, Amerikan havacılar George T. Runner ve William Mitchel tarafından temelleri atılan teori, daha sonra Alexander P. De Seversky (1894-1974) tarafından geliştirilmiştir. Bu teoriye göre, bir devletin dünya hâkimiyetini sağlayabilmesi için havada üstünlük sağlayan güçlü bir hava filosuna sahip olması gerekmektedir. Seversky'e göre, hava kuvvetlerindeki gelişmeler sonrasında, eski jeopolitik teoriler değerlerini yitirmişlerdir. Uçaklar ve füzeler coğrafi zorlukları ortadan kaldırmış, zaman ve mesafe kavramları anlamlarını yitirmişlerdir. Yeterli ekonomik kaynaklara, dolayısıyla kuvvetli hava gücüne sahip olan bir devlet hangi coğrafyada olursa olsun dünyaya hükmedebilecektir. Aynı şekilde Runner'a göre de yeterli hava gücüne sahip olunmadıkça, bölgelerin önemi yoktur. Kara Hâkimiyet Teorisi'ndeki Kalpgâh önemini kaybetmiştir. Hava araçlarının kıtalar arasında kat edeceği en kısa geçiş yolu durumunda bulunan Kuzey Kutbu yeni Kalpgâh bölgesidir. (Ural, 2009: 135-136)

Küresel jeopolitik yapıyla ilgili bir diğer önemli çalışma da Zbigniew Brzezinski (1997)'ye ait, Büyük Satranç Tahtası isimli kitaptır. Brzezinski de kendinden önceki jeopolitik teorisyenlerinin birçoğu gibi Avrasya'yı küresel üstünlük mücadelesinin zemini olarak göstermiş ve Kalpgâh'ı da en önemli jeopolitik ödül olarak nitelendirmiştir. (Okur, 2011: 21-22)

Avrasya bölgesini satranç tahtasına benzeten Brzezinski, bölge ülkelerini "piyon", bölge dışından bir aktör olan ABD'yi de "şah" olarak nitelendirmiştir. Brzezinski, satranç tahtasındaki ülkeleri, jeopolitik oyuncular ve jeopolitik mihverler olarak ikiye ayırmıştır. Jeopolitik oyuncular olarak, Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan'ı gösteren Brzezinski, jeopolitik mihverler olarak da Türkiye, İran, Ukrayna, Azerbaycan ve Güney Kore'yi göstermiştir. Bu ülkelerden jeopolitik oyuncular, ABD'nin çıkarlarına etki edecek derecede, jeopolitik ortamı değiştirmek amacıyla sınırlarının ötesinde güç uygulama ya da etkide bulunma yeteneğine ve ulusal iradeye sahip devletlerdir. Jeopolitik mihverler ise önemleri, güç ve motivasyonlarından ziyade hassas konumlarından ve potansiyel olarak saldırıya açık durumlarının jeopolitik oyuncuların tavırları için doğuracağı sonuçlardan kaynaklanan devletlerdir. (Korkmaz, 2006: 74-77)

Brzezinski, zengin enerji kaynaklarına ve büyük pazarlara sahip, stratejik önemdeki Avrasya'ya egemen olan gücün dünyaya egemen olacağına dikkat

çekerken, ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dış politikasına da ışık tutacak nitelikte görüşler dile getirmiştir. Brzezinski'nin Avrasya bölgesindeki ülkeler ile ilgili görüşlerini şu şekilde sıralamak mümkündür: (Selamoğlu, 2007: 47-48)

- Fransa, Almanya, Rusya, Çin ve Hindistan bölgede önemli ve aktif aktörlerdir. İngiltere, Japonya ve Endonezya da önemli ülkelerdir ancak aktif değillerdir. Almanya ile Fransa statükoyu değiştirmek ve yeni bir Avrupa oluşturmak istemektedirler.
- Rusya, eski gücünü kazandığında Batı ve Doğu üzerinde etkili olabilecek bir aktördür.
- Bölgesel güç olan Hindistan, küresel güç olmayı hedeflemektedir. Bu ülkenin nükleer gücü dikkate alınmalıdır.
- Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye ve İran coğrafi konumları nedeniyle kritik derecede önemlidirler.
- Ukrayna'nın önemi, Rusya'yı engelleyebilecek konumda bulunmasından kaynaklanmaktadır.
- Azerbaycan zengin enerji kaynakları nedeniyle çok önemlidir. Rusya'dan bağımsız Azerbaycan, Batı'nın zengin enerji kaynaklarına ulaştığı ana yolu olacaktır.
- Güney Kore ile Japonya'nın önemli bir güç olması engellenebilir. Güney Kore'nin Kuzey Kore ile birleşmesi ya da Çin'in etkisi altına girmesi ABD'nin Uzakdoğu'daki çıkarları konusunda dramatik bir etki yaratacaktır.
- Türkiye ile İran, bölgede hem batıda hem de doğuda yer alan ülkeler olarak tehditleri önleme, destek ve istikrarı sağlayabilme ya da kaosa neden olabilme işlevleri nedeniyle önemli ülkelerdir.

Brzezinski, Türkiye'nin SSCB dağıldıktan sonra, Kafkasya ve Orta Asya'da etki kurma çabası içinde olduğunu ancak Türkiye'nin gücünün sınırlı olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında Türkiye'yi önemli bir jeopolitik mihver olarak değerlendiren Brzezinski, Türkiye'yi bölgesinde istikrar sembolü olarak nitelendirmiştir. Türkiye'nin istikrarsızlaşması durumunda, Karadeniz Bölgesi'nde, Kafkasya'da ve Akdeniz'in geçişini kontrol etmede sorunların meydana geleceğini ifade eden Brzezinski, ayrıca Türkiye'nin İslam ülkelerine bir model teşkil ettiğini ve NATO'nun güney kanadındaki dayanak noktası olduğunu belirtmiştir. (Korkmaz, 2006: 78-79)

Brzezinski, Balkanlar'da, Güney Kafkasya'da ve Orta Asya'da istikrarın sağlanması ve Kafkasya ile Orta Asya ülkelerinin yeniden Rusya'nın etkisi altına girmemesi için ABD'nin Türkiye'yi desteklemesi gerektiğini belirterek, Batı tarafından dışlanan bir Türkiye'nin daha İslamcı bir ülke olacağını ifade etmiştir. Böyle bir durumda Türkiye'nin NATO'nun genişlemesine karşı çıkacağını ve Orta Asya'yı dünya ile bütünleştirmekte ve istikrarını sağlamakta Batı ile daha az işbirliği yapacağını vurgulamıştır. Bu nedenle Brzezinski'ye göre ABD, Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB)'ne üye olması için Avrupa'daki etkisini kullanmalı ve Türkiye'ye Avrupalı bir devlet gibi davranmaya özen göstermelidir. (Sandıklı, 2011: 10)

## **2.2. Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Dış Politikası ve Bölgesel Güç Olmasına Yansımaları**

Sahip olduğu jeostratejik konum Türkiye'ye uluslararası ilişkiler ve dış politika alanında önemli bir siyasi güç fırsatı sunmaktadır. Türkiye, Balkanlar, Kafkasya, Ortadoğu, Orta Asya, Karadeniz ve Akdeniz ile Avrupa'nın doğal kesişim noktasında bir istikrar unsuru olması itibariyle öncelikle bölgesel, sonrasında uluslararası istikrarın sağlanmasında kilit bir konumda bulunmaktadır. Doğu ve Batı'yı birbirine bağlayan kritik kara, hava ve deniz yolları üzerinde yer alan bu konumu nedeniyle Türkiye, bir köprü vazifesi görmekte ve bu durum Türkiye'nin dış politikasında stratejik bir avantaj sağlamaktadır. Bu itibarla Türkiye, Asya için Avrupa'ya açılan bir kapıyı, Avrupa için ise zengin enerji kaynaklarına ve yeni pazarlara açılma yolunu temsil etmektedir. Sahip olduğu bu konum Türkiye'nin çok boyutlu, dengeli ve sorunlara çözüm üreten bir dış politika izlemesini gerekli kılmaktadır. (Bayar, 2006: 142-143)

Ancak Türkiye'nin konumundan kaynaklanan avantajları, yeterli ve etkin bir şekilde kullandığından bahsetmek oldukça güçtür. Nitekim Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan Batılılaşma hareketi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin de temel dış politikası olmuştur. Kuruluşundan kısa süre sonra, yakın geçmişte savaşmış olduğu Batılı devletlerle sıkı ilişkiler kurabilmiş olan Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın ardından oluşan iki kutuplu uluslararası sistem içinde, 1952 yılında NATO üyesi olarak tercihini yine Batı Bloku'ndan yana kullanmıştır. Her ne kadar 1974'te Kıbrıs sorununda olduğu gibi, Batılı devletlerle krizler yaşanmış olsa da Batıcılık çizgisi günümüze kadar Türk dış politikasına hâkim olan anlayış olmuştur. (Şakar, 2006: 6)

Bu başlık altında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı olan 1923'ten günümüze kadar uygulamış olduğu dış politika, alt dönemler itibariyle ve genel hatlarıyla incelenecektir.

### **2.2.1. 1923-1950 Dönemi**

Türkiye'nin 1923-1950 dönemi dış politikasını Atatürk dönemi ve Atatürk sonrası dönem diye iki alt döneme ayırmak mümkündür.

Atatürk dönemi Türk dış politikasının temelini, Türk inkılabının temel prensipleri ve milli dış siyasete uygun olarak, Lozan'da Türkiye'nin çıkarlarına uygun olarak halledilemeyen sorunların çözülmesi, yeni sorunların da aynı ilkelere uygun olarak barışçıl ve aktif bir dış politika ile çözülmesi oluşturmuştur. (Dinç, 2008a: 7)

1923 yılında cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye, Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine dayanan barışçıl bir dış politika izlemiştir. Böyle bir dış politikanın kararlı bir biçimde izlenmesi Türkiye'ye olumlu bir uluslararası konum sağlamıştır. (Sander, 2006: 76)

Bu dönemde Türkiye'nin dış politikası iki temel unsuru ihtiva etmiştir: (i) uluslararası alanda iddialı bir konum yerine Misak-ı Milli sınırlarını ve ulus-devleti koruma stratejisi, (ii) yeni Türk devletinin yükselen Batı eksenine alternatif ya da muhalif değil, bu eksenin bir parçası olmasıdır. Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinde anlam bulan bu yaklaşım, barış eksenli idealist bir uluslararası ilişkiler çizgisini göstermenin yanında uluslararası konjonktürü göz önüne alan ve bu çerçevede emperyalist güçlerle çatışmaktan kaçınan realist bir dış politika tavrını öne çıkarmıştır. (Davutoğlu, 2004: 69)

1930 yılına kadar olan dönemde Türkiye, Lozan'da çözüme kavuşturulamayan bazı sorunların çözümünü uğraşmıştır. Lozan'da çözüme kavuşturulamayan başlıca sorunlar; İngiltere'yle Musul sorunu, Fransa'yla borçlar sorunu ve Suriye sınırı sorunu, Yunanistan'la ahali mübadelesi ve kapitülasyonların kaldırılması sorunlarıydı. 1930 yılına gelindiğinde Türkiye, iç ve dış sorunlarını büyük ölçüde çözüme kavuşturmuş olarak, uluslararası alana daha aktif bir biçimde girebilecek duruma gelmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin 1930 yılında çok partili siyasal yaşam yolunda girişimde bulunması ve 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olması Batı ile yakınlaşma çabalarının birer göstergesi sayılabilir. Bunun yanında Türkiye, Kurtuluş Savaşı sırasında İngiltere ile Fransa'nın yanında yer alan

Yunanistan ile yakınlık kurarak, 9 Şubat 1934'te Balkan Pakti'nin kuruluşuna Yunanistan ile birlikte öncülük etmiştir. Öte yandan İtalya'nın 1935'te Habeşistan'a saldırmasıyla güvenlik kaygıları duyan Türkiye, İngiltere'ye yaklaşmış ve bu yakınlaşma, 1936 yılında İngiltere ile Türkiye'nin Akdeniz Pakti çerçevesinde işbirliğinde bulunmalarını sağlamıştır. (Tuncer, 2008: 18-19)

Genel olarak Atatürk dönemi Türkiye'nin dış politikasına bakıldığında, Türkiye'nin askeri ve ekonomik açıdan belki de en zayıf olduğu bu dönemde dış politika alanında izlenen dengeli ve realist siyaset sayesinde, Boğazlar üzerindeki hâkimiyet pekiştirilmiş ve Türkiye'nin jeopolitik ve stratejik bütünlüğü sağlanmış, Misak-ı Milli sınırları içindeki Hatay savaşı bir şekilde Türkiye'ye katılmış, Türk-Yunan ilişkilerinde önemli bir ilerleme sağlanarak iki ülke arasında, tüm Balkanlar'a yayılan bir dostluk ve işbirliği alanı oluşturulmuştur. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 15.11.2012)

Atatürk'ün ölümünden sonra iç ve dış politikada önemli sorunlar gündeme gelmiş, ancak en ciddi sorun II. Dünya Savaşı'nın getirdiği gelişmeler olmuştur. Atatürk'ün ölümünden sonra devletin başına geçen İsmet İnönü, yaklaşık 1950'ye kadar devletin başında kalmış ve Atatürk'ün ortaya koyduğu temel esaslar çerçevesinde iç ve dış politikayı yürütmüştür. Bu dönemde, II. Dünya Savaşı'nın yoğunluğu ve etkileri dolayısıyla ülkenin ciddi sıkıntılara girmesi önlenememiştir. Savaş sırasında, savaşan grupların Türkiye'yi kendi taraflarında savaşa çekme istekleri ve girişimlerine karşın Türkiye, "savaş dışı kalma politikası" uygulamış ve savaşa katılmamıştır. (Dinç, 2008b: 1)

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın başında İngiltere ve Fransa ile ittifak yaparak tercihinin Batı dünyası olduğunu göstermiş ancak Türkiye'nin savaş sırasında izlediği dış politika, savaşın sonlarında Türkiye'yi uluslararası alanda yalnızlaştırarak, Sovyet tehdidi ve istekleri ile karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye, bu tehdit karşısında Batı dünyasına yaklaşmaya ve destek bulmaya çalışmıştır. Bu amaçla Türkiye, Birleşmiş Milletler (BM) örgütünün kurulacağı San Francisco Konferansı'na katılabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş fakat fiilen savaşa girmemiştir. (Özçelik, 2010: 265-266)

Sonuç olarak Türkiye, II. Dünya Savaşı'na fiilen katılmayarak, sıcak savaşın içinde yer almadığı gibi, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşacak yeni uluslararası yapılanmada yer almak üzere çabalarda bulunmuştur. Bu yeni yapılanmanın en



önemli unsurları ise Türkiye'nin Ortadoğu bölgesindeki coğrafi konumu ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı girişmiş olduğu rekabette Ortadoğu'nun artan stratejik önemi olmuştur. (Şentürk, 2001: 6)

### **2.2.2. 1950-1980 Dönemi**

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle (1945) uluslararası sistem yapısal bir değişime uğramıştır. Savaşın sonunda ortaya çıkan iki süper gücün (ABD ile SSCB) liderliğinde Doğu-Batı bloklarının oluşması ve iki blok arasındaki ilişkilerin soğuk savaş şeklinde cereyan etmesi, yeni uluslararası sistemin belirleyici özelliği olmuştur. Uluslararası sistemdeki bu köklü değişiklik ülkelerin dış politikalarına yansırken, Türkiye'nin dış politikasının da yeniden düzenlenmesinde etkili olmuştur. Nitekim II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politikasına egemen olan ve ona yön veren temel unsurlardan biri, savaş sonrası Avrupa dengelerinde meydana gelen boşluklardan yararlanan SSCB'nin Türkiye'den toprak talebi ve İstanbul ile Çanakkale Boğazları'nda üs isteğine dayanan baskılar olmuştur. (Sarıay, 2000)

Bu bağlamda Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş süresince izlemiş olduğu Batı eksenli dış politika, Soğuk Savaş döneminde de devam etmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ABD'den sağlanan yardımların ardından, Türkiye'nin bu dönemdeki hedefi Batı Bloku'nun savunma örgütü olan NATO'ya dâhil olmak olmuştur. Nitekim Türkiye, bu hedefine 1952 yılında söz konusu örgüte üye olarak ulaşmıştır. Ayrıca Türkiye, bu dönemde ABD'nin Balkanlar'da ve Ortadoğu'da SSCB'yi çevreleme politikasını aktif bir şekilde desteklemiş ve bu bağlamda Balkan İttifakı ile Bağdat Paktı'na dâhil olmuştur. (Öztürk, 25.05.2010)

Türkiye NATO'ya girdikten sonra bütün uluslararası olayları bu ittifakın, özellikle de ABD'nin perspektifinden değerlendiren tek yönlü, tek boyutlu bir dış politika izlemeye başlamıştır. Dönemin yöneticileri Atlantik İttifakı'nı sadece bir savunma ittifakı olmaktan öte, bir dünya görüşü ve milli bir dış politika unsuru olarak değerlendirmişlerdir. (Sarıay, 2000)

Yükselen Batı eksenini ile işbirliği yapılarak Sovyet tehdidinin dengelenmesi politikası, Türkiye'yi Atlantik ekseninin güvenlik örgütü olan NATO ile bütünleşmeye sevk etmiştir. Uluslararası sistem içinde kendine özgü bir konum elde etmekten çok, sınırları koruma dürtüsüyle ortaya çıkan bu politika, Soğuk Savaş

dönemi Türk dış politikasının temel ilkesi olmuştur. Türkiye, Sovyet tehdidinden kaynaklanan jeopolitik zorunluluklarla girdiği bu güvenlik şemsiyesinin altında bulunmanın bedelini, kendi doğal etkinlik alanını ve diğer güç merkezlerini ihmal etmek suretiyle ödemiştir. (Davutoğlu, 2004: 71)

Türkiye'nin bu dönemde Batı'ya eklemlenme çabalarından bir diğeri de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'na katılma isteği olmuştur. Türkiye'nin AET'ye katılmak istemesinin ekonomik nedenlerin yanı sıra özellikle Yunanistan ile ilgili siyasi nedenler de etkili olmuştur. Nitekim Türkiye, Yunanistan'ın AET'ye üyelik başvurusundan iki ay sonra 31 Temmuz 1959'da AET'ye üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu dönemde Türkiye ile Yunanistan arasındaki rekabet ve çekişme, dönemin yöneticilerinde Yunanistan'ın katıldığı bütün örgütlere Türkiye'nin de katılması gerektiği anlayışının yerleşmesine sebep olmuştur. (Kadıoğlu, 2006: 47)

1960 yılına kadar Türkiye'nin dış politikası Batı eksenli bir görüntü sergilerken, bu tarihten sonra bu durumun değiştiği görülmüştür. 1960 yılına gelindiğinde gerek Türkiye'nin içeride yaşadığı bazı gelişmeler, gerekse Batı -özellikle ABD- ile yaşadığı çeşitli sorunlar, Türkiye'nin bu tarihe kadar izlemiş olduğu Batı eksenli dış politikanın sorgulanmasına neden olmuştur. Bu duruma neden olan faktörleri, Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koyması ile dış politikada çok sesli bir döneme girilmesi ve 1963 yılında Kıbrıs'ta yaşanan olaylar sonrası Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalede bulunmak istemesi sonucu, ABD tarafından tehditkâr bir şekilde uyarılması sayılabilir. (Doğan, 2011: 20-21)

Ayrıca 1964 yılından itibaren Türkiye'nin SSCB ile ilişkilerini düzeltmeye çalışması, 1968 yılından itibaren Türkiye'de anti-Amerikan öğrenci hareketlerinin artması, Türkiye'de 1971 yılında ABD tarafından yasaklanan afyon üretiminin 1974 yılında yeniden serbest bırakılması ve Kıbrıs Barış Harekâtı'nın bunu izlemesi sonucu Türkiye-ABD ilişkileri bozulmuş ve ABD 1975-1978 yılları arasında Türkiye'ye silah ambargosu uygulamıştır. Ancak 1979 yılında İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi sonucu ABD-İran ilişkileri bozulmuş ve aynı yıl SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi Türkiye-ABD ilişkileri yeniden canlanmasını sağlamıştır. (Durmuş, 02.09.2011)

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin dış politikasında göze çarpan unsurlardan birisi de Türkiye'nin bu döneme kadar ihmal etmiş olduğu Ortadoğu'ya yönelmiş olmasıdır. Bu dönemde, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinin bozulması, Ankara'yı dış

politikada yeni ortaklar ve destek arayışına itmiştir. Bu arayış, Türkiye'nin Üçüncü Dünya ve Arap devletleri ile ilişkilerinin geliştirilmesini önceleyen çok boyutlu bir dış politikanın benimsenmesini sağlamıştır. Aynı dönemde Soğuk Savaş'ın şiddetinin azalması ve dış politikada dini duyguların ağır basması da Türkiye'nin çok boyutlu dış politika uygulamasını kolaylaştıran faktörler olmuştur. (Sinkaya, 2011a: 6)

Türkiye'nin çok boyutlu dış politikasının Ortadoğu'ya ilk yansımalarına bakıldığında, 1963-1964 Kıbrıs bunalımı Türkiye'nin Ortadoğu'daki yalnızlığını ortaya çıkarınca Ankara, Arap ülkelerini yanına çekmek amacıyla, Arap-İsrail anlaşmazlığında Arap yanlısı bir tutum izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye, İncirlik Üssü'nün ABD tarafından İsrail'e yardım amacıyla kullanılmasına izin vermediği gibi İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesini talep etmiştir. Bunun yanında 1970'li yılların başlarında Filistinlilerin mücadelesi ön plana çıkınca Türkiye, Filistin'i desteklemeye başlamış ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ), Filistin halkının tek meşru temsilcisi kabul edildikten sonra, FKÖ ile karşılıklı ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bunun sonucunda 1979 yılında FKÖ Ankara'da bir büro açmıştır. Türkiye ayrıca İsrail'in 1980 yılı Temmuz ayında Doğu Kudüs'ü ilhak ederek Birleşik Kudüs'ü başkent ilan etmesine tepki göstererek, bu şehirdeki Türk Konsoloslugu'nu kapatmış ve Aralık ayında da Tel Aviv temsilcisinin diplomatik düzeyini İkinci Kâtip seviyesine indirmiştir. (Bölükbaşı, 1992: 5-6)

Genel olarak 1960-1980 dönemine bakıldığında, Türkiye'nin çok boyutlu dış politika arayışlarına rağmen, Batı bağlantısı Türk dış politikasındaki merkezi yerini korumaya devam etmiştir. Türkiye'nin Batı ile ittifakının dış ilişkiler ve güvenlik politikalarındaki merkezi yerini koruması ve Arap dünyasında da milliyetçiliğin etkisini sürdürmesi nedeniyle Türkiye'nin bu dönemdeki Ortadoğu politikaları sınırlı seviyede kalmıştır. (Sinkaya, 2011a: 7)

### **2.2.3. 1980-2000 Dönemi**

1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi ve İran'da İslam Devrimi'nin gerçekleşmesi, 1980'li yıllara girilirken Türkiye-Batı ilişkilerinin yeniden yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, özellikle SSCB'nin Afganistan'ı işgali, Türkiye'nin SSCB'nin yayılmasından kaynaklanan endişelerini artırmış ve 1980'ler boyunca Türk-Amerikan stratejik işbirliğinin oluşmasını sağlamıştır. Bu dönemde Türkiye, ABD'yi kendi çıkarlarına daha yakın görmüş ve

ülkenin gelecekteki güvenliğinin ABD ile güçlü ilişkilerin devamına bağlı olduğuna inanmıştır. ABD ise Türkiye'nin 1980'den itibaren uygulamaya koyduğu liberal ekonomi politikalarını desteklemiş ve AB'den farklı olarak Türkiye'yi insan hakları ihlalleri konusunda açık bir şekilde eleştirmekten kaçınmıştır. (Çetinsaya, 2011: 620)

12 Eylül 1980 askeri darbesi, Türkiye'nin Avrupa devletleri ile olan siyasi ve ticari ilişkilerini olumsuz etkilediği için Türkiye bu dönemde Ortadoğu'ya yönelmiştir. Özellikle Türk müteahhitlik şirketleri başta Libya ve Suudi Arabistan olmak üzere Ortadoğu'da önemli ihaleler kazanarak, ülkeye döviz girişinin artmasını sağlamışlardır. 1980'li yıllar boyunca süren İran-Irak Savaşı'nda Türkiye tarafsız bir politika izleyerek, her iki ülke ile de ticari ilişkilerini sürdürmüştür. İki ülkenin birlikte Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı 1980 yılında %4 iken, bu oran 1982 yılında %25'e çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde Türkiye, Suudi Arabistan ve Kuveyt arasında askeri işbirliğine gidilmiştir. Öte yandan İran ve Suriye'nin Kuzey Irak'ta konuşlanan Kürdistan İşçi Partisi (PKK)'ne destek vermeleri, Türkiye ile söz konusu ülkeler arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. (Şakar, 2006: 20-21)

1980'li yıllarda Türkiye-Batı ilişkilerine genel olarak bakıldığında ise Türkiye'nin yaşadığı ekonomik zorluklar ve iç politika sorunları, 1980 askeri darbesinin dış politikadaki sonuçları ile birlikte katlanarak artmış, AB ile ilişkiler (insan hakları gibi konularda) daha da kötüleşirken, ülke yeniden ABD'ye yakınlaşmıştır. Türkiye, 1987 yılında AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuş ancak bu başvurusu 1989 yılında reddedilmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin dış politikasında Batı, ilk kez bir bütün olmaktan çıkmış ve iki Batı (Avrupa ve ABD) algılaması doğmuştur. (Çetinsaya, 2011: 620-621)

1990'lı yıllara gelindiğinde ise Soğuk Savaş'ın bitmesiyle uluslararası sistem yeniden bir yapılanma sürecine girmiştir. Bu süreç içerisinde, kuruluşundan beri dış politikasını "Batı ittifak sistemleri içinde yer alma" ve "statükoculuk" ekseninde oluşturan Türkiye, Soğuk Savaş süresince, Batı ile jeostratejik önemini kullanarak kurduğu ekonomik, politik ve askeri ilişkilerin devamlılığının mümkün olmadığını fark etmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, özellikle Avrupa ülkeleri giderek daha güvenli bir ortama kavuşurken, Türkiye yakın çevresinde ortaya çıkan yeni çatışma bölgelerinin yarattığı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. 1980'lerde AB ile ilişkilerin tıkanması, 1991'de SSCB'nin dağılması ve Kafkasya ile Orta Asya'da yeni bağımsız

devletlerin ortaya çıkması, Türkiye'nin dış politikasında "Avrasya seçeneğini" gündeme getirmiştir. (Denizhan, 2010: 18)

Bu bağlamda, Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsız olan beş Türkî devlet ile manevi yakınlığı bulunan Türkiye, bölgede SSCB sonrası dönemde etkili olmaya çalışmıştır. SSCB'nin dağılmasından sonra, özellikle Güney Kafkasya'nın bağımsız ülkelerini ayırım gözetmeden tanıyan Türkiye, sivil bürokrasinin yeniden inşasında kendi deneyimlerini aktardığı gibi, bu cumhuriyetlerin ordularının kurulmasında ve NATO standartlarında örgütlenmesinde de önemli rol oynamıştır. (Dikkaya, 2009: 189)

SSCB dağıldıktan sonra Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'da bağımsızlıklarını kazanan Türkî cumhuriyetlere yönelik sistemli çalışmalar yürütmek amacıyla, Dışişleri Bakanlığı'na bağlı olarak 1992 yılında Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA)'nı kurmuştur. TİKA'nın öncelikli amacı, yeni bağımsız cumhuriyetlerin uluslararası toplum tarafından kabul edilmesini sağlamak olmuştur. Daha sonra Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine yönelik sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda çeşitli çalışmalar ve teknik yardımlar yapılmıştır. Söz konusu ülkelerde, TİKA tarafından eğitim, sağlık, restorasyon, tarımsal kalkınma, maliye, turizm ve sanayi alanlarında bir çok proje ve faaliyet gerçekleştirilmiştir. (Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), 20.11.2012)

Türkiye'nin Kafkasya'da Azerbaycan ve Orta Asya'da Türkmenistan, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan ile olan etnik, kültürel, tarihsel ve dilsel bağları SSCB sonrası, bölgeye yönelik bir vizyon oluşturmasını kolaylaştırmıştır. Bunun yanında, Türkiye'nin bölgedeki rolünün ABD tarafından desteklenmesi de bu konuda Türkiye'ye avantaj sağlamıştır. Ancak Türkiye'nin bölgeyi yeterince tanımaması, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin yönetim yapısını bilmemesi ve SSCB'nin dağılmasına hazırlıksız yakalanması, Türkiye'nin bölgeye yönelik etkin politika üretmesinde önemli dezavantajlar olarak karşısına çıkmıştır. (Kasım, 2009: 89-90)

Bunun yanında 1990'lı yılların ilk yarısında, Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikalarında Rusya'yı dikkate almaması da Türkiye'nin uyguladığı dış politikanın başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Nitekim SSCB dağıldıktan sonra Türkiye'de dillendirilen "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" ve "21. yüzyıl Türk yüzyılı olacak" gibi söylemler, Türkiye'nin Rusya ve İran tarafından Turancı politikalar uygulamakla suçlanmasına neden olmuştur. Ayrıca Orta Asya ve Kafkasya'da her ülkede Rus azınlığının oluşu, bölge ülkelerinin Rus dilini ortak dil

olarak kullanmaları, Rusya ile Sovyet Dönemi'nden kalma güçlü ekonomik ve askeri bağların mevcudiyeti gibi faktörler Orta Asya ve Kafkasya ülkelerini bağımsızlıktan sonra da Rusya'ya bağımlı kılmıştır. Bu nedenle bölgede siyasi olarak nüfuz elde edemeyen Türkiye, bölgeye yönelik politikalarını değiştirmiş ve daha çok ekonomik temelli politikalar uygulamaya başlamıştır. (Denizhan, 2010: 20-21)

Türkiye'nin 1990'lı yıllardaki Ortadoğu politikasına bakıldığında ise 1990-1991 Körfez Savaşı sırasında Türkiye'nin ABD ve müttefiklerine destek vererek aktif bir dış politika izlediği görülmüştür. Ancak Türkiye, Körfez Savaşı'na destek vererek izlediği dış politikadan beklediği sonucu alamadığı gibi savaşın ve Irak'a uygulanan ambargoların Türkiye'ye yüksek maliyetinin yanı sıra güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Kuzey Irak'ta Kürtlerin özerk bir siyasal yapı kurmaları ve PKK'nın terör faaliyetlerinin tırmanması nedeniyle güvenlik merkezli bakış, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını yönlendirmeye devam etmiştir. Türkiye bir taraftan bağımsız bir Kürt devletinin kurulmasını engellemeye çalışırken, diğer taraftan da PKK'ya karşı askeri mücadeleyi sürdürmüştür. Bu bağlamda bir süre İran ve Suriye ile güvenlik işbirliği arayışı olmuşsa da Suriye, Irak ve İran'ın PKK'ya verdikleri destekten ötürü, Türkiye söz konusu ülkelerle karşı karşıya gelmiştir. Bu dönemde Ortadoğu, Türkiye açısından bir tehdit kaynağı ve güvenlik meselesi olarak görülmüş ve Türkiye'nin Ortadoğu siyasetinde ordu aktif rol almaya başlamıştır. (Sinkaya, 2011a: 9)

Öte yandan 1970'li ve 1980'li yıllarda kötü seyreden Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1990'lı yıllarla birlikte canlandığı ve 1990'lı yılların sonuna doğru "altın" dönemini yaşadığı görülmüştür. 1990'larda Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin gelişmesinin başlıca dört nedeninden söz edilebilir. İlk neden, İsrail ile Filistin arasında 1980'lerin sonu ile 1990'ların başında temkinli de olsa başlayan diyalog sürecidir. İkinci neden, 1980'lerle birlikte Türkiye aleyhine faaliyetlerini artıran Ermeni ve Rum lobilerine karşılık Yahudi lobisinin desteğinin sağlanması ihtiyacının doğmasıdır. Üçüncüsü, 1980'lerle beliren ve 1990'lı yıllarda eylemlerini ve etkinliğini artıran PKK'nın bölgede İran, Irak ve Suriye tarafından desteklenmesi ve Türkiye-Suriye arasındaki su sorununun Türkiye'nin Ortadoğu politikasında oluşturduğu baskı olmuştur. Dördüncü ve en önemli neden olarak da ABD faktörü sayılabilir. Zira Soğuk Savaş sonrası dönemde ABD'nin kurmaya çalıştığı "yenidünya düzeni" için bölgede sağlam

müttefiklere ihtiyacı olmuştur. Bu çerçevede ABD, Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. (SDE Analiz, 2011: 9-10)

Soğuk Savaş sonrası dönemde (1990'lı yıllar) Türk dış politikasının dikkat çeken bir özelliği de dış politikanın askerileşme eğilimi içerisine girmiş olduğudur. Bu dönemde Batı'daki silahsızlanma eğilimine karşın Türkiye'de silahlanmanın arttığı gözlenmiştir. Bunun temel sebebi olarak da Türkiye'nin sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik konumun yanı sıra Soğuk Savaş sonrası dönemde bazı komşularıyla yaşadığı ve savaş düzeyine ulaşabilen sorunlar gösterilebilir. (Koçer, 2002: 127)

#### **2.2.4. Türkiye'nin 2000 Yılı Sonrası Dış Politikası**

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle değişen uluslararası dengeler, Türkiye'nin 1999 yılında başlayan AB üyelik süreci, 11 Eylül 2001 terör saldırıları, Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti)'nin 2002 yılında tek başına iktidara gelmesi, ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesi gibi olaylar ve gelişmeler 2000'li yıllarda Türkiye'de önemli bir değişim sürecini tetiklemiştir. Bu değişim süreci, Türkiye'nin dış politikasında yeni bir vizyonu da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin yeni dış politikasında, Osmanlı'dan miras kalan ve cumhuriyet döneminde etkisini sürdürmüş olan bürokratik/otoriter zihniyet, kısmen de olsa tasfiye edilmiştir. Güvenlik, çıkar ve güç gibi kavramları temel öncelikler olarak gören ve meşruiyetini tehdit algısından alan, geleneksel bürokratik/otoriter anlayışın yerini barış, işbirliği, dayanışma ve karşılıklı bağımlılık gibi kavramları temel alan yeni bir anlayış almıştır. Türk dış politikasının içe dönük karakterinin yerini proaktif, dinamik ve çok boyutlu bir politika almıştır. (Akpınar ve Aras, 2011: 41)

Türkiye'nin 2000 yılı sonrası -AK Parti dönemi- dış politikasına yön veren temel prensipleri; stratejik derinlik, komşularla sıfır sorun, proaktif diplomasi ve çok boyutlu dış politika şeklinde sıralamak mümkündür. Bunlardan stratejik derinlik prensibine göre, Türkiye, üzerinde bulunduğu coğrafya ve sahip olduğu tarihsel ve kültürel miras dolayısıyla asla tek yönlü ve tek boyutlu bir dış politika izlemesi mümkün olmayan, çıkarlarını tanımlarken kendisini daima merkezde konumlandırması gereken bir ülkedir. Tek yönlü yaklaşımlar ve başkalarını merkez olarak oluşturulan politikalar, Türkiye'yi başkalarının gözünde araçsallaştıran, Türkiye'nin kendi başına bir aktör olmasını engelleyen sonuçlar üretecektir. Bu nedenle Türkiye, kendisini belli bir merkeze bağlamaya zorlayacak stratejik sıklık içinde olamaz. Türkiye'nin derinliği,

onun tarihi mirasından, kimliksel özelliklerinden ve coğrafyasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan, Türk dış politikasının nihai amacı asla Türkiye’yi Batı uluslar topluluğunun bir üyesi yapmak olamaz. Bu, ancak amaçlardan bir tanesi olabilir. Önemli olan Türkiye’nin ulusal gücünün artmasında diğer aktörlerle geliştirilmiş olan ilişkilerin araçsal bir şekilde kullanılmasıdır. Bu bağlamda, AB’ye üyelik süreci, ABD ile geliştirilen stratejik ortaklık, Rusya ve diğer komşu ülkelerle geliştirilen ilişkilerin her biri birer araçtır. (Oğuzlu, 2009: 44-45)

Temel olarak komşu ülkelerle var olan sorunları en aza indirmek şeklinde özetlenebilecek olan komşularla sıfır sorun prensibi, “Türkiye’nin etrafı düşmanlarla çevrilidir” psikolojisinden ve buna bağlı olarak gelişen defansif refleksten kurtulup, bütün komşuları ile ilişkilerini iyi düzeye getiren bir ülke olma fikri üzerine inşa edilen bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, bu dış politika ilkesiyle mevcut sorunlar kabul edilip, bu sorunların çözümü hedeflenmiştir. Bu dış politika ilkesinin temel amacı, Türkiye’nin etrafında bir istikrar kuşağı oluşturmaktır. Komşularla sıfır sorun ilkesi altı temel unsur üzerine inşa edilmiştir. Bunlar: (Balcı ve Yeşiltaş, 2011: 17-18)

- Herkes için eşit güvenlik
- Ekonomik entegrasyon
- Farklı kültürlerin karşılıklı saygı içerisinde bir arada yaşaması
- En yüksek düzeyde siyasi işbirliği oluşturma
- En yüksek düzeyde bölgesel bilinç
- İstikrar ve gelişme ile güvenlik işbirliği ilişkisinin iyi bir şekilde kurulması

Proaktif diplomasi ilkesinde ise amaç, sorunların ortaya çıkmasını beklemeden, potansiyel sorun alanlarına müdahale etmek ve tarafları mümkün olan en kısa zaman içinde ortak bir noktada buluşturmadır. Bu ilkeye göre esas olan, sorunlar çıktıktan sonra onları ortadan kaldırmaya çalışmak değil, ön alarak sorunları daha ilk aşamada yok etmek olmalıdır. (Oğuzlu, 2009: 45) Bu bağlamda, Türkiye başta yakın coğrafi havzasında ortaya çıkan siyasal krizleri önlemeyi ve bu krizlerin çözümünde etkin rol oynamayı hedefleyen bir dış politika benimsemelidir. Bu dış politika prensibine göre dış politika, sadece ulus-devletlerden oluşan aktörler arasında değil, aynı zamanda aynı devlet içinde yer alan farklı taraflar ve aktörler arasında da krizlerin önlenmesi ya da var olan krizlerin çözülmesine dönük aktif bir siyasi tutumdur. (Balcı ve Yeşiltaş, 2011: 15)



Çok boyutlu dış politika ilkesi ise Türkiye'nin merkez ülke karakteri dolayısıyla dış politikasının çok boyutlu ve çok kulvarlı bir yapı kazanmasıdır. Günümüz uluslararası ilişkilerinin seyrettiği dinamik şartlarda, Türkiye'nin statik ve tek parametrelili bir dış politika yürütmesi mümkün değildir. Bu bağlamda Türkiye, kendisi problem kaynağı olmayan, aksine problem çözücü, bölgesel ve küresel barışa katkı sağlama yönünde inisiyatif kullanan ve çekim alanı oluşturan bir ülke olmalıdır. Bu açıdan Rusya ve AB ile eşzamanlı bir biçimde ortak çıkar alanları geliştirebilmek, komşu ülkelerle yakın işbirliği tesis etmek ve bu arada ABD ile stratejik ilişkiyi sürdürmek bir çelişki değil, bu, yeni politikanın temel esası olarak görülmelidir. Psikoloji, bu çok boyutlu ve çok kulvarlı politikada en kritik faktörü teşkil etmektedir. Girilen ilişkilerin hiçbirini diğerine alternatif görmemek ve göstermemek gerektiği gibi, bir tarafa ölçsüz ağırlık vererek dengeyi bozmamak da büyük önem taşımaktadır. Ne ABD ile olan ilişkiler AB'ye, ne komşu ülkelerle olan ilişkiler ABD'ye bir alternatiftir. Gerçek anlamda bir stratejik vizyonun geliştirilebilmesi, bunların hepsinin büyük bir resmin içinde birbirini tamamlayan faktörler olarak görülmesine bağlıdır. (Davutoğlu, 26.02.2004)

AK Parti dönemi Türk dış politikasına hâkim olan anlayışı açıkladıktan sonra, 2000 yılı sonrası Türk dış politikasında yaşanan gelişmelere bakıldığında, öncelikle 11 Eylül 2001 terör saldırılarının tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye üzerinde de bazı etkileri olmuştur. Saldırıların ardından ABD, El-Kaide örgütünü ve ona destek veren Afganistan'daki Taliban yönetimini saldırıların sorumlusu olarak ilan etmiş ve NATO'nun desteğini de alarak 7 Ekim 2001'de Afganistan'a operasyon düzenlemiştir. Türkiye de Afganistan'a düzenlenen operasyona, Türk hava sahasını ve Türk hava alanlarını ABD nakliye uçaklarının kullanımına açarak ABD'nin yanında yer almıştır. Bu süreçte Türkiye Afganistan'a asker göndermemiş ancak operasyonun ardından Afganistan'ın yeniden yapılanmasında aktif rol almıştır. (Doğan, 2011: 114-116)

Afganistan müdahalesinin ardından ABD, İran, Irak ve Kuzey Kore'yi kitle imha silahları elde etmeye çalışan ve terörizme destek veren "şer eksenli" ülkeler olarak nitelendirmiş ve bu ülkelerin bu tür çalışmalarının kontrol altına alınması gerektiğini dile getirmiştir. Bu kapsamda Irak'a müdahale etme kararı alan ABD, Afganistan operasyonunda desteğini aldığı Türkiye'nin yine kendisine destek vereceğinin beklentisiyle hareket etmiştir. (Doğan, 2011: 123-126) Ancak Türkiye, ABD'nin Irak'ı işgali konusunda öncelikle sorunların barışçıl yollardan çözülmesi,

Irak'ın BM kararlarına uyması ve BM kararı olmaksızın Irak'ta güç kullanılmaması yaklaşımını benimsemiştir. Bu doğrultuda, Türkiye bir taraftan Irak ile diyalog içinde olmaya ve onu BM ile işbirliği yapmaya ikna etmeye çalışırken, bir taraftan da bölge ülkeleri nezdinde yaptığı girişimlerle sorunun güç kullanılmadan çözülmesi için işbirliği olanakları aramaya devam etmiştir. Bununla birlikte Türkiye üzerinden Irak'a yönelik kuzeyden bir cephenin açılmasına izin verecek olan tezkere 1 Mart 2003 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmiş ve ABD ile olan ilişkiler bu dönemde nispeten bozulmuştur. (Deniz, 2012: 180)

Bunun yanında 4 Temmuz 2003'te Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentinde ABD askerleri tarafından 11 Türk Silahlı Kuvvetleri mensubunun başına çuval geçirilerek tutuklanıp 60 saat boyunca sorgulanmaları, Türk-Amerikan ilişkilerini daha da gerginleştirmiştir. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 25 Ocak-1 Şubat 2004 tarihleri arasında yaptığı ABD ziyareti, 9 Haziran 2004'te ABD'de düzenlenen G-8 zirvesine Türkiye'nin "demokratik ortak" sıfatıyla katılımı ve dönemin ABD Başkanı George W. Bush'un NATO zirvesi nedeniyle 26-29 Haziran 2004'te Türkiye'ye düzenlediği ziyaretle Türk-Amerikan ilişkileri yeniden normalleşme eğilimine girmiştir. (Durmuş, 02.09.2011)

2000'li yıllarda Türk dış politikasının AB ile ilgili boyutunda ise Aralık 1999 Helsinki Zirvesi ile birlikte, Türkiye-AB ilişkilerinin yeni bir boyut kazandığı görülmüştür. AB'ye üyelik, Türkiye'nin yaklaşık son elli yıllık temel hedefleri arasında olduğu için 2000-2004 yılları arasında Türkiye'de demokrasinin kalitesini yükseltmek, hak ve özgürlükleri AB standartlarına getirmek gibi amaçlarla birçok reform çalışması yapılmıştır. Bu sürecin ardından 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlama kararı alınmış ve 12 Haziran 2006 tarihinde de müzakereler fiilen başlamıştır. (Usul, 2011: 227)

Türkiye, AK Parti'nin 2002 yılında iktidara gelmesiyle birlikte, daha önce de belirtildiği üzere, "komşularla sıfır sorun" prensibi çerçevesinde, komşu ülkeler ve bölge devletleriyle ilişkilerini işbirliği ve uzlaşma eksenli bir temele oturtmaya çalışmıştır. Bu minvalde Türkiye'nin özellikle Ortadoğu'daki komşularıyla yapıcı ilişkiler kurma arayışı içerisinde olduğu görülmüştür. Türkiye'nin 1990'lı yıllarda teröre destek iddiaları ve karşılıklı rejime müdahale tartışmaları çerçevesinde olumsuz bir seyir gösteren İran ile olan ilişkilerini iyileştirme yoluna gittiği görülmüştür. (İnat ve Telci, 2011: 96)

Bu bağlamda, Haziran 2002'de Türkiye Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer'in İran'a yaptığı ziyaret, Türkiye-İran ilişkilerinde yeni bir boyut kazandırmış ve iki ülke arasında

pragmatik ilişki tarzının başlangıç noktasını oluşturmuştur. Sezer'in İran ziyareti ile birlikte her iki taraf da diğerini olduğu gibi kabullenmeye başlamış ve ideolojik farklılıklar, ikili ilişkiler üzerindeki belirleyici etkisini kaybetmiştir. Bu ziyaretten kısa süre sonra, Kasım ayında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte hem Türkiye İran'a yönelik pragmatik politikalar benimsemiş hem de İran AK Parti'ye İslamcı kökenlerinden dolayı sempati ile yaklaşmıştır. Bu dönemde, bazı bölgesel gelişmeler de Türkiye-İran yakınlaşmasını desteklemiştir. Bunlardan biri, PKK'nın İran'da da terör faaliyetlerine girişmesi sonucu iki ülkenin PKK'ya karşı ortak hareket etmesidir. Diğerisi ise Türkiye ve İran'ın, Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesinden sonra Irak'ın geleceğine ilişkin ortak kaygıları olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin, ABD'nin Irak'ı işgali sırasında Amerikan askerilerinin Türkiye toprakları üzerinden Irak'a girmelerini reddetmesi de İran'ın Türkiye'ye duyduğu güvenin artmasını sağlamıştır. Aynı dönemde ABD'nin İran üzerindeki baskılarını artırması da İran'ı Türkiye'ye yaklaştıran diğer bir sebep olmuştur. Buna karşılık Türkiye, ABD ile İran arasında net bir pozisyon almaktan sakınmış ve komşularla ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirme yaklaşımı çerçevesinde, İran ile ekonomik ilişkilerini geliştirme gayreti içerisinde olmuştur. (Sinkaya, 2011b: 22-24)

2000'li yıllarda Türkiye'nin özellikle İran'ın nükleer programı ve ikili ticari ilişkiler konusunda (Batı'dan) bağımsız politikalar izlediği görülmüştür. Türkiye'nin nükleer konusundaki tavrı, İran'ın nükleer programını barışçıl amaçlarla sürdürmesi ve bu durumun garanti altına alınması için İran'ın uluslararası toplum ve kurumlarla şeffaf bir ilişki geliştirmesi olmuştur. Türkiye'de hâkim olan anlayış, İran'a yönelik bir askerî müdahale ya da sınırlı bir saldırının muhtemel sonuçlarının bölgede çatışma ve istikrarsızlığı artıracığı ve sorunun diplomatik yollarla çözülebileceği düşüncesi olmuştur. Türkiye, bu sorunda arabulucu rol üstlenerek, bir taraftan İran'ı sorumlu davranmaya ikna etmeye çalışırken, bir taraftan da uluslararası toplumun İran realitelerine göre davranması için çaba harcamıştır. (Aras, 2006: 82)

Türkiye'nin bir diğer Ortadoğu komşusu olan Suriye ile ilişkilerinde de 2000'li yıllarda önemli gelişmeler olmuştur. Nitekim Suriye, PKK lideri Abdullah Öcalan'ı topraklarında barındırdığı için iki ülke 1998 yılında savaşın eşiğine gelmiş, ancak Öcalan, Suriye'den ayrıldıktan sonra 1998 yılında imzalanan Adana Mutabakatı ile birlikte Türkiye-Suriye ilişkileri normalleşme sürecine girmiştir. (Tan vd., 2012: 67) Bu normalleşme süreci, dönemin Türkiye Cumhuriyeti

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 2000 yılında Hafız Esad'ın cenaze törenine katılmasıyla devam etmiştir. (Togay, 14.05.2010)

Türkiye ile Suriye 2007 yılında imzaladıkları Serbest Ticaret Anlaşması ile ekonomik alanda, “Türkiye ile Suriye Arasında İşbirliği Mutabakat Zaptı” ile güvenlik ve terörle mücadele alanında işbirliğini pekiştirmiş, 2009 yılında imzalanan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması ile de ikili ilişkiler, daha ileri bir safhaya taşınmıştır. (Akbal, 2011: 1)

Uzun yıllar diyalog eksikliği ile beslenen ve sorunlu bir seyir izleyen Türk-Yunan ilişkileri de 2000’li yıllarda yeni bir döneme girmiştir. 1999 yılında her iki ülkede de meydana gelen deprem felaketleri sonucunda, ülke halkları arasında başlayan yakınlaşma devletler arasındaki ilişkilere de yansımış, bunun sonucunda taraflar arasında bir işbirliği ve diyalog süreci başlamıştır. Bu çerçevede, Dışişleri Bakanlarının yılda birer kez gerçekleştirdikleri karşılıklı ziyaretler, Dışişleri Bakanlıkları Müsteşarları arasında Ege sorunuyla ilgili olarak sürdürülen istikşafi temaslar, Dışişleri Bakanlıkları Siyasi Direktörlerinin eşbaşkanlığında toplanan Yönlendirme Komitesi'nin himayesinde faaliyet gösteren Çalışma Grupları ve Dışişleri Bakanlıkları Siyasi Direktörleri arasındaki Güven Artırıcı Önlemler görüşmeleri gibi mekanizmalar geliştirilmiştir. Son olarak iki ülke arasında, ikili ilişkileri üst düzeyde ele almaya imkân sağlayacak olan Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi 2010 yılında tesis edilmiştir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 24.11.2012)

Bilindiği üzere Türkiye, SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını kazanan diğer cumhuriyetleri tanıdığı gibi Ermenistan'ın bağımsızlığını da tanımıştır. Ancak Ermenistan'ın uluslararası alanda, Türkiye aleyhine soykırım iddialarının tanınmasını en önemli dış politika amaçlarından birisi olarak ortaya koyması ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü açıkça tanımaması, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını engellemiştir. Ayrıca Dağlık Karabağ sorunu da Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin önündeki engellerden birisidir ve Türkiye bu sorun nedeniyle Ermenistan ile olan sınır kapısını 1993 yılından beri kapalı tutmaktadır. (Kasım, 2011: 381)

AK Parti dönemi Türk dış politikasının temelini oluşturan “komşularla sıfır sorun” ilkesinin yansımaları, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde de görülmeye başlanmıştır. Nitekim daha önce Türkiye tarafından bir fikir olarak ileri sürülen, Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu'nun 2008 yılında yaşanan Rusya-Gürcistan

Savaşı'nın ardından yeniden gündeme gelmesi ve Türkiye'nin Ermenistan'ı bu platformun içinde görmek istediğini açıklaması iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır. Ardından iki ülkenin cumhurbaşkanlarının “futbol diplomasisi” çerçevesinde karşılıklı ziyaretleri ikili ilişkileri daha da yumuşatmıştır. Daha sonra 31 Ağustos 2009 tarihinde İsviçre'nin gözetiminde Türkiye ile Ermenistan arasında normalleşmeyi öngören iki protokol imzalanmış, ancak çeşitli sebeplerle protokoller yürürlüğe girememiş ve Türkiye-Ermenistan ilişkileri tekrar donmuştur. (Özbay, 2011a: 4-5)

Türkiye, 2000 yılı sonrası benimsemiş olduğu yeni dış politika anlayışı çerçevesinde, yakın çevresinde ve ötesindeki birçok sorunun çözümü yönünde aktif çaba sarf etmiştir. Irak, Lübnan ve Kırgızistan'da iç uzlaşının sağlanmasına yönelik gayretler, Bosna-Hersek'in kalıcı barış ve istikrar ortamına kavuşması için Sırbistan ve Hırvatistan'ın katılımıyla başlatılan iki ayrı üçlü işbirliği süreci, aynı şekilde Afganistan'da barış ve güvenliğin temini bakımından kilit konumdaki Pakistan'la birlikte hayata geçirilen üçlü işbirliği mekanizması, İsrail ile Suriye arasındaki dolaylı görüşmelerde oynanan kolaylaştırıcı rol, İran'ın nükleer programına ilişkin sorunun barışçıl şekilde ve diyalog yoluyla çözümlenmesi için ortaya konulan uzlaştırıcı tutum ve Somali'de hükümet ile çatışan taraflar arasında geniş katılımlı bir uzlaşma sürecinin hayata geçilmesine yönelik katkılar bu çabaların somut örneklerini teşkil etmektedir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 25.11.2012)

Özetle, Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrasında, dış politikada çok boyutlu bir strateji benimseyen Türkiye, Ortadoğu coğrafyasını da içine alan Avrupa'dan Avrasya'ya kadar geniş bir coğrafyada hareket edebilme imkânı yakalamıştır. Soğuk Savaş süresince pasif bir dış politika izleyen Türkiye'nin, Soğuk Savaş sonrası dönemde aktivist bir dış politikaya yöneldiğini söylemek mümkündür. Genel olarak Türkiye'nin 2000'li yıllardaki dış politikasında hâkim olan anlayışı, kendi bölgesindeki sorunları çözme ve küresel düzeyde istikrarlı bir ortam sağlama çabaları olarak tanımlamak mümkündür. (Erol, 2007: 34)

### **2.3. Genel Olarak Büyük Oyuncuların Dış Politikaları ve Türkiye İle İlişkileri**

#### **2.3.1. ABD'nin Dış Politikası ve Türkiye-ABD İlişkileri**

Amerikan dış politikasını 20. yüzyılın ortalarına kadar şekillendiren temel eğilim izolasyonizm olmuştur. 1898 yılında İspanya'ya karşı verilen savaş sonrasında ya da I. Dünya Savaşı sırasında olduğu gibi kimi zamanlar izolasyonist

dış politika eğiliminden kopmalar meydana gelmiş olsa da genel itibariyle söz konusu dönemde bu politika hâkim olmuştur. ABD dış politika anlayışında yeni bir dönemin başlangıcı ise 1941 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlaması olmuştur. ABD, savaşa girdikten sonra, küresel bir güç olma mücadelesi çerçevesinde izolasyonist politikaları terk etmiş ve kendinin ve müttefiklerinin güvenliğini teminat altına almaya yönelik küresel bir dış politika izlemeye başlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın sonu, ABD'nin küresel hegemon bir güç olduğunu ilan ettiği yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. (Ataman ve Gökcan, 2012: 206)

SSCB ile ABD arasında küresel hegemon olma mücadelesinin yaşandığı Soğuk Savaş döneminde ABD dış politikası, SSCB tehdidine karşı caydırma ve çevreleme politikalarını merkeze alan ideolojik bir içerik barındırmıştır. Çevreleme politikası ile SSCB'nin kendi sınırları içine hapsedilmesi ve böylece komünizmin etkisinin sınırlanması amaçlanırken, caydırma politikası ile de SSCB başta olmak üzere, ABD hâkimiyetine karşı çıkan herhangi bir gücün caydırılması amaçlanmıştır. ABD bu politikaları merkeze alan bir anlayışla SSCB'nin etkisini sınırlamak için çeşitli projeler geliştirmiş (Truman Doktrini, Marshall Planı, NATO'nun kurulması) ve çeşitli tarihlerde askeri gücünü doğrudan veya dolaylı olarak kullanmaktan (Küba Füze Krizi, Kore Savaşı, Vietnam Savaşı) geri durmamıştır. Ayrıca bu dönemde, ABD açısından stratejik öneme sahip bölgelerde, özellikle Ortadoğu'da, istikrarı sağlamak, kontrolsüz silahlanmayı azaltmak, küresel sorunların ulusal çıkarları azamileştirecek biçimde çözülebileceği bir uluslararası ortam oluşturmak, ABD dış politika eğiliminin şekillenmesinde etkili olan başlıca konular olmuştur. (Ataman ve Gökcan, 2012: 207)

ABD'nin, Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyaya yönelik dış politikasına bakıldığında, I. Dünya Savaşı'na kadar Ortadoğu ile pek ilgilenmeyen ABD'nin I. Dünya Savaşı'ndan sonra petrolün sanayide önemli bir enerji kaynağı hâline gelmesi ve İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgeden çekilmesi, ABD'nin Ortadoğu'da başat güç olmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca Ortadoğu, ABD-SSCB mücadele alanlarından biri olmuştur. 11 Eylül 2001'den sonra ise ABD, Ortadoğu'daki varlık sebebini terörle mücadeleye dayandırmıştır. (Erol, 06.08.2010)

II. Dünya Savaşı sonrası küresel planda en önemli aktör olarak ortaya çıkan ABD'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca Ortadoğu'ya yönelik politikalarını, SSCB'nin Ortadoğu'daki olası etkinliğini engellemek, Körfez petrolünün Batı'ya

güvenli ve uygun fiyatlarla akmasını sağlamak ve İsrail'in güvenliğini sağlamak şekillendirmiştir. (Benli Altunışık, 2009: 70)

Günümüzde ise ABD'nin Ortadoğu'daki hedeflerini dört başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar, enerji arzının sürekliliğinin uygun fiyatlarla sağlanması, İsrail'in güvenliğinin sağlanması, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi ve ABD'nin Ortadoğu'dan kaynaklandığına inandığı terörizmle mücadeledir. (Aydın vd., 2007: 9)

ABD'nin Ortadoğu politikalarında etkili olan diğer bir faktör de İran'dır. ABD-İran ilişkileri 1979 İran İslâm Devrimi'ne kadar çok yakın bir düzeyde seyretmiş ve Şah Rıza Pehlevi'nin ülkeyi istisnasız tüm yönleriyle Batılılaştırma siyaseti dolayısıyla İran, Batı ülkeleri ve özellikle de ABD ile çok sıkı bir ilişki içerisinde olmuştur. (Alagöz, 23.03.2009) 1979 Devrimi'ne kadar ABD-İran ikili ilişkileri, Ortadoğu'daki SSCB tehdidine karşı ABD'nin istediği ve yönlendirdiği şekilde işbirliğine dayalı ve karşılıklı güven içinde yürümüştür. SSCB'nin Ortadoğu'ya açılmasının önündeki en önemli engellerden biri olması nedeniyle İran, ABD ve Batı için 1979 yılına kadar stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu nedenle ABD, İran'ın SSCB tehdidine karşı koyabilmesi için özellikle askeri alanda gelişmesine ve silahlanmasına destek sağlamıştır. Bu bağlamda ABD tarafından İran'a 1950-1971 yılları arasında 1,2 milyar dolarlık ve 1971-1976 yılları arasında da 12 milyar dolarlık silah satışı yapılmıştır. (Çelikkat, 2007: 124)

Soğuk Savaş dönemi boyunca Orta Asya ve Kafkasya'da herhangi bir etkisi bulunmayan ABD'nin, SSCB dağıldıktan sonra Orta Asya ve Kafkasya'da da etkili bir aktör olmak istemesinin hem ekonomik hem de stratejik yönleri bulunmaktadır. Bu amaçla, ABD bölgeye yerleşerek Rusya, Çin ve İran'ın bölgedeki nüfuzunu azaltmaya çalışmıştır. Rusya'nın yayılmacı girişimlerinin sınırlandırılması, İran'ın bölgeye yönelik stratejilerinin kontrolü, hızlı ve kesintisiz petrol akışının sağlanması, ihracat olanakları ve yatırımların sağlanması ve Batı tipi piyasa ekonomisine sahip devletlerin oluşturulması ABD'nin bölgedeki başlıca çıkarları arasında sayılabilir. (Yüce, 2006: 186-191)

ABD açısından Hazar Bölgesi'nin enerji kaynaklarının Batı'ya Rusya üzerinden, Doğu'ya Çin üzerinden ve Güney'e İran üzerinden taşınmasının engellenmesi önemlidir. (Evcioğlu, 2007: 196) Bu amaçla ABD, Rusya'nın Hazar Bölgesi'ndeki enerjinin taşınması konusundaki tekeli kırma için "Çoklu Boru

Hatları Stratejisi”ni geliştirmiştir. Bu strateji, Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattının gerçekleşmesinde etkili olmuştur. (Vural, 2006: 70) ABD, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ve Trans-Hazar doğalgaz boru hattı için 1998 yılında Türkiye’ye 823 milyon dolarlık bir yardımda bulunmuş, bu hatlar konusunda teknik, mali, hukuki ve çevresel konularda uzmanlık hizmeti vermiş ve Ankara’da Hazar Ticaret Yatırım ve Finans Merkezi’ni kurmuştur. (Erhan, 2003: 8)

ABD, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını desteklediği gibi ulaştırma alanında da doğu-batı koridorunun gerçekleşmesi ve İnan ile Rusya’nın bölgedeki etkisinin sınırlandırılması iin1999 yılında “İpek Yolu Stratejisi Yasası”nı çıkarmıştır. Bu yasa ile doğu-batı arasındaki tarihi İpek Yolu’nun canlandırılması amaçlanmıştır. ABD açısından modern İpek Yolu’nun hayata geçirilmesi yeni yatırım olanakları sağlayacağı gibi Kafkasya ve Orta Asya lkelerinin egemenlik ve bağımsızlıklarını pekiştirecek ve bu ülkelerin Rusya’ya ve İnan’a olan bağımlılıklarını azaltacaktır. (Kasım, 2009: 171-172)

ABD, 11 Eylül 2001’e kadar enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması merkezli bir politikayla Kafkasya ve Orta Asya ile ilgilenirken, 11 Eylül 2001 sonrası güvenlik kaygıları da bölge politikasında öncelikler arasında yer almıştır. Rusya’nın Batı ile ilişkilerinde daha çatışmacı bir çizgiye doğru yönelmesi, ABD’nin bölgeye yönelik politikasında Rusya faktörünü de göz önünde bulundurmasını gerekli kılmıştır. (Kasım, 2009: 168)

Askeri açıdan bakıldığında Orta Asya, Rusya’nın değişik askeri projelerle yeniden döndüğü bir bölgedir. Rusya ve Çin’in sürükleyici ülke pozisyonunda olduğu şanghay İşbirliği rgt (şİÖ), askeri işbirliğini de vurgulayan yönüyle ABD karşısında bir blok olma potansiyeline sahiptir. Dahası Rusya’nın, bölge ülkelerinin birçoğuyla birebir askeri ilişkileri bulunmaktadır. Rusya’nın liderliğinde bölgesel bir savunma mekanizmasının oluşması ve Orta Asya lkelerinin bu mekanizma içerisinde aktif olarak yer alması, ABD’nin tercih edeceği bir seçenek değildir. Bu nedenle Orta Asya lkelerinin Rusya askeri ve güvenlik parametrelerinden kaydırılarak ABD tarzı eğitim ve silahlanma ile modernize edilmesi ABD’nin hedefleri arasındadır. (Kireci, 2011: 37-38)

Türkiye ile ABD arasındaki siyasi ilişkilere bakıldığında, geçmişten günümüze kadar birkaç tane olumsuz gelişme dışında, genel olarak olumlu bir seyir



izlediği görülmektedir. İki ülke arasındaki olumsuz gelişmeler ise 1964 yılında Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahale kararı alması karşısında, dönemin ABD Başkanı'ndan tehditkâr bir üslup ile mektup alması (bilinen ismiyle Johnson Mektubu), Türkiye'nin 1971 yılında ABD baskısı ile yasakladığı afyon ekimini 1974 yılında serbest bırakması ve bunu Kıbrıs Barış Harekâtı'nın izlemesi, buna karşılık ABD'nin 1975-1978 yılları arasında Türkiye'ye silah ambargosu uygulaması, 11 Eylül saldırılarından sonra 2003 yılında Irak'a müdahalede bulunmak isteyen ABD'ye, Türkiye'nin topraklarını kullanmasına izin verecek olan tezkereyi reddetmesi ve aynı yıl Kuzey Irak'ın Süleymaniye kentinde ABD askerleri tarafından 11 Türk Silahlı Kuvvetleri mensubunun başlarına çuval geçirilerek, gözaltına alınmaları (Durmuş, 02.09.2011) iki ülke arasında geçmişten günümüze kadar meydana gelen başlıca olumsuz gelişmelerdir.

### **2.3.2. Rusya'nın Dış Politikası ve Türkiye-Rusya İlişkileri**

SSCB dağıldıktan sonra, Rusya 20. yüzyılın en zor sürecini yaşamıştır. Rusya'nın ilk devlet başkanı Boris Yeltsin'in başkanlığının ilk yıllarında Batı temelli ve Batı eksenli politikalar izlenmesi, Rusya'nın zayıflığının bir göstergesi sayılabilir. SSCB'nin dağılmasını takip eden ilk yıllarda iç sorunlarla uğraşan ve ekonomik kriz yaşayan Rusya, uluslararası arenadaki eski konumunu da kaybetmiştir. Yeltsin'in izlediği Batı yanlısı dış politika, Sovyetler Birliği'nin emperyalist yapısının ortadan kaldırılmasını, ABD ile nükleer alandaki rekabetin sona erdirilmesini ve stratejik işbirliğinin kurulmasını, NATO ile işbirliğinin geliştirilmesini, BM Güvenlik Konseyi'ndeki diğer daimi üyeler ve Avrupalı müttefiklerle ilişkilerin kurulmasını, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Group of Seven (G-7) gibi uluslararası örgütlere üyeliği öngörmüştür. Ancak özellikle SSCB'nin yıkılışını sindiremeyen çevreler Yeltsin'i, uyguladığı bu politikalardan dolayı suçlamaya başlamışlardır. Eleştirilerin sayısı artınca Yeltsin, muhalefetin baskısı altında dış politikada bazı değişikliklere gitmek zorunda kalmıştır. (Kamalov, 2011: 18-19)

1994 yılına kadar Batı eksenli politikalar benimseyen ve Kafkasya ile Orta Asya ülkelerinin sorumluluğunu üstlenmeyi ekonomik bir yük olarak gören Yeltsin başkanlığındaki Rusya, 1994 yılının başından itibaren ülke içindeki muhalefetin baskısı, bölgede ortaya çıkan güç boşluğundan yararlanmak isteyen devletlerin bölgeye yönelik ekonomik ve politik ilgilerinin artması, ABD'nin bölgeye yönelik ilgisi, İran'ın kültür ve din faktörlerini kullanarak bölgeden ekonomik ve siyasal çıkar elde

etmeyi amaçlaması, Orta Asya ve Kafkasya’da yaşanan iç karışıklıkların Rusya’nın güvenliğini etkileyeceği endişesi Rusya’nın Orta Asya ve Kafkasya’ya yeniden önem vermesine neden olmuştur. Ayrıca Hazar Havzası’nda bulunan petrol ve doğalgazın dünya piyasalarına ulaştırılmasında etkin bir rol oynama isteği ve Batı eksenli dış politika tercihinin Rusya’nın beklentilerini karşılayamaması da Rusya’nın Orta Asya ve Kafkasya’ya yönelmesinin temel nedenlerindedir. (Yüce, 2006: 200-201)

Boris Yeltsin’den sonra, 2000 yılında Vladimir Putin’in devlet başkanı olmasıyla birlikte Rusya’nın dış politikasının temel hedef ve parametrelerinde bazı değişiklikler olmuştur. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkeleri üzerinde hâkimiyeti artırmak, Rusya’nın yakın çevresinde bulunan ülkelerde çok sayıda askeri üs kurmak, “yenidünya” düzeninde yeniden söz sahibi olmak, bölgesel ve küresel konularda etkin ve belirleyici bir güç olmak, Rus vatandaşlarının ve enerji kaynaklarının güvenliğini sağlamak, enerjiyi etkin bir yumuşak güç olarak kullanmak Putin döneminde Rusya’nın dış politikasının temel hedeflerini oluşturmuştur. (Geleri, 2010: 32)

Gerek kendi sınırları dâhilinde zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması gerekse jeopolitik olarak diğer enerji zengini bölgelere yakın olması, Rusya’nın dış politika kapsamında enerji eksenli stratejiler benimsemesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, bir taraftan kendisine alternatif olabilecek enerji projelerini engelleyip Avrupa enerji piyasasındaki etkinliğini arttırmak, diğer taraftan da Hazar Bölgesi’nin yeraltı kaynaklarının dünyaya pazarlanmasındaki merkezi konumunu koruyarak eski SSCB ülkelerini kendi nüfuzu altında tutmak Rusya’nın enerji politikasının temelini oluşturmaktadır. (Temur, 2010: 21)

Bu sebeple Rusya’nın hem ekonomisinde hem de dış politikasında enerji çok önemli bir faktör olmaktadır. Rusya’nın enerji piyasasında ne kadar etkin bir güç olduğunu yansıtmaması bakımından, Avrupalı devletlerin enerji alanında Rusya ile olan ilişkilerine bakılmasında yarar vardır. 2010 yılı itibariyle AB, doğalgaz ihtiyacının %40’ını, petrol ihtiyacının %33’ünü ve kömür ihtiyacının %25’ini Rusya’dan karşılamıştır. Avrupa kıtasında ülke bazında Rusya’nın doğalgazına olan bağımlılığın boyutu ise şöyledir: Moldova, Sırbistan, Karadağ, Estonya, Bulgaristan ve Finlandiya kullandıkları doğalgazın tamamını, Letonya ve Litvanya %95’ini, Yunanistan, Slovakya ve Macaristan %80’ini, Çek Cumhuriyeti, Avusturya, Polonya ve Romanya

%70'ini, Türkiye %65'ini, Belarus ve Ukrayna %50'sini, Almanya %40'ını, Fransa %35'ini ve İtalya ise %30'unu Rusya'dan tedarik etmektedir. (Temur, 2010: 21)

SSCB döneminde Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki bütün üretim ve dağıtım kanallarını kontrolü altında tutan Rusya, SSCB'nin dağılmasından sonra bu kontrolü kaybetmiştir. Bununla beraber Rusya, "yakın çevre" politikası çerçevesinde üretim boyutunda olmasa bile dağıtım boyutunda kontrolü elinde tutmak, böylece bu bölgeler üzerinde siyasi nüfuz elde etmek ve bölge ülkelerinin AB ve ABD ile işbirliği içine girerek, kendi kontrolünden çıkmasını engellemeyi amaçlamıştır. (Özkan, 2010b: 30)

Bu bağlamda Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya ile olan ekonomik ilişkileri de daha çok enerji eksenlidir. Rusya, Orta Asya ve Hazar Havzası ülkelerinin enerji kaynaklarını boru hatları vasıtasıyla tüketici ülkelere pazarlamaktadır. Rusya'yı enerji sektöründe güçlü kılan unsur büyük petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olmanın yanı sıra bölgede önemli petrol ve doğalgaz boru hatlarına ve ihraç limanlarına da sahip olmasıdır. Rusya hem bu bölgelerin hem de kendi enerji kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırdığı için dünyadaki en büyük enerji ihracatçısı konumundadır. Günümüzde Rusya, bölgesinde ve dünyada bu güçten kaynaklanan bir rol oynamakta ve politika uygulamaktadır. (Elma, 2010: 137)

Türkiye-Rusya siyasi ilişkilerine bakıldığında, SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya ve Türkiye arasındaki ideolojik kutuplaşmanın ve farklı kamplarda yer almanın getirdiği gerginliğin sona erdiği, ikili ilişkilerin geliştirilmesi için yeni fırsatların ortaya çıktığı görülmüştür. Ancak bir taraftan ekonomi, ticaret ve turizm alanında işbirliği ve yakınlaşma artarken, siyasi alanda gerginlikler, Soğuk Savaş dönemindeki mutlak düşman anlayışından farklı bir şekilde de olsa sürmeye devam etmiştir. Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile ilişkiler geliştirmek istemesi, iki devletin bölgede birbirlerini rakip olarak görmelerine neden olmuştur. Özellikle Avrasya enerji kaynaklarının hangi güzergâh üzerinden dünya piyasalarına ulaştırılacağı sorunu, Türkiye ile Rusya arasındaki temel çekişme konusu olmuştur. (Baysoy, 2009: 66)

Bunun yanında, Türkiye'deki Kafkas diasporasının Rus ordusuna karşı savaşılan Çeçenleri desteklemesi, buna karşılık Rusya'nın da PKK'nın kendi topraklarındaki faaliyetlerine göz yumması, iki ülke arasındaki siyasi ilişkileri geren unsurlar olmuştur. Ancak 1997 yılında, Rus doğalgazını Karadeniz'in altından

Türkiye'ye taşıyacak olan Mavi Akım projesine ilişkin anlaşmanın imzalanması, bir taraftan siyasi ilişkilerin yumuşamasına katkıda bulunurken, bir taraftan da Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı'nın yarattığı rekabet havasını tersine çevirerek, iki ülke arasında enerji alanında yeni işbirliği olanaklarının doğmasını sağlamıştır. Bunun yanında, Türkiye'nin 1999 yılında Çeçen sorununu Rusya'nın iç sorunu olarak kabul etmesi, buna karşılık Rusya'nın da Kürt sorununa müdahil olmama politikasını benimsemesi de ikili ilişkileri olumlu yönde etkilemiş ve sonraki yıllarda daha iyi ilişkilerin kurulması için zemin hazırlamıştır. (Aras, 2009: 5-6)

Türkiye-Rusya siyasi ilişkilerinde, 2000'li yılların başından itibaren yüksek düzeyli diyalogların sayısında artış gözlenmiştir. Bunun yanında, 11 Eylül terör saldırıları da uzun yıllar terörden zarar gören iki ülke için karşılıklı anlayış çerçevesinde yakınlaşmaya sebep olmuştur. (Özbay, 2011b: 50)

ABD'nin 11 Eylül Terör saldırılarının ardından Avrasya coğrafyasında gerçekleştirdiği müdahaleler, bölgedeki düzeni doğrudan etkilemiş ve bu ortam, Türkiye ile Rusya arasında bölgenin istikrarı ve teröre karşı savaşta bir uzlaşmanın doğmasına vesile olmuştur. Bu dönemde Türkiye-Rusya ilişkileri açısından yaşanan en önemli gelişme ise ABD askerlerinin Irak'a Türkiye topraklarından geçerek girmesine izin verecek tezkerenin Mart 2003'te Türkiye tarafından reddedilmesi olmuştur. Bu durum Rusya tarafından, Soğuk Savaş yıllarının sadık ABD müttefiki olarak tanımlanan Türkiye'nin, dış politikasında bağımsız hareket eden bir aktör olarak değerlendirilmesini sağlamış ve Rusya'da Türkiye'ye karşı bir güven oluşmasını sağlamıştır. Gelişen bu ilişkilerin bir uzantısı olarak Rusya Türkiye'nin AB üyeliğini desteklerken, Türkiye'de Rusya'nın İslam Konferansı Örgütü (İKÖ)'ndeki gözlemci statüsüne destek vermeye başlamıştır. (Aras, 2009: 6-7)

Genel olarak Türkiye-Rusya ilişkilerine bakıldığında, 1991-2001 arası dönemde ekonomik ilişkiler giderek ivme kazanırken, siyasi alandaki ilişkilerin bunun tersi bir istikamette ilerlediği görülmüştür. 1990'lı yıllarda iki ülke arasındaki ilişkileri belirleyen başlıca konular, Kafkasya ve Orta Asya'da iki ülkenin birbirini rakip olarak algılaması, I. Çeçen-Rus Savaşı'na Türkiye'nin sempati ile yaklaşması, Rusya'nın Güney Kıbrıs Rum Yönetimi topraklarına S-300 füzeleri konuşlandırma girişimi, Rus tankerlerinin geçişine kısıtlamalar getiren yeni Boğazlar Tüzüğü ve BTC boru hattı tartışmaları olmuştur. 2000'li yıllarda ise iki ülkenin artık birbirlerini rakip olarak görmemeleri sonucu, 1990'lı yıllardaki gerilimlerin yerini yoğun üst

düzy ziyaretler, dış ticaret hacminde önemli artışlar, turizm ve enerji başta olmak üzere karşılıklı yatırımlar ve işbirliği konuları almıştır. (İmanov, 2011: 334-335)

### **2.3.3. Çin'in Dış Politikası ve Türkiye-Çin İlişkileri**

Çin, zengin tarihi, özgün uygarlık yapısı, dünyanın en kalabalık nüfusu ve son yıllarda hızla gelişen ekonomisiyle dikkat çeken bir ülke olmuştur. 19. yüzyılın başlarına kadar dünyanın diğer bölgelerine göre oldukça gelişmiş bir ülke olan Çin, batıdaki Sanayi Devrimi sonrasında Avrupalı devletlerin yakaladığı teknolojik gelişim ve deniz aşırı ticaret karşısında duramamış ve değişime ayak uyduramayarak, hızlı bir çöküş süreci yaşamıştır. Batılı devletler, Rusya ve Japonya ile yaşanan savaşlar sonucunda bazı topraklarını kaybeden Çin, emperyalist devletlerin hedefi durumuna gelmiştir. Dünya güç dengesinde İngiltere, Almanya, Japonya, Rusya ve daha sonra ABD gibi güçler ön plana çıkarken, Çin geri planda kalmıştır. (Sandıklı, 2009: 41)

Resmi söylemi itibariyle Çin, dış politikada, Çin halkının çıkarları doğrultusunda bağımsızlık prensibini temel kabul etmektedir. Hegemonyaya karşıdır ve dünya barışını koruma taraftarıdır. Adil ve rasyonel yeni bir uluslararası siyasi ve ekonomik düzen kurma arayışındadır. Egemenliğe ve toprak bütünlüğüne saygı esasları doğrultusunda bütün ülkelerle dostane ilişkiler kurmak ve geliştirmek dış politikasının temel hedeflerini oluşturmaktadır. Tüm boyutlarda dışarıya açık bir politika izleyen Çin, çok taraflı diplomatik eylemde bulunma, dünya barışını sürdürme, ortak kalkınmayı teşvik, insan haklarına saygı ve silahsızlanma gibi konulara dış politikasında yer vermektedir. (Sayın, 2011: 13)

Çin'in dış politikasında esas aldığı prensiplerden bir tanesi de "Barış içinde bir arada yaşama" prensibidir. Buna göre, diğer ülkelerin egemenlik ve toprak bütünlüklerine saygı, mütekabiliyete dayalı olarak saldırmazlık, başka devletlerin içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı fayda gibi beş koşulun yerine getirilmesi, barış içinde bir arada yaşamının temel gerekleridir. (Akçadağ, 2010b: 1)

Çin, yükselen ekonomik gücüne rağmen, askeri ve siyasi olarak bir süper güç olmadığını bilincinde olduğu için dış politikada iddialı söylemlerde bulunmamaya özen göstermektedir. Bu nedenle Çin, revizyonist bir dış politikadan ziyade statükonun korunmasına yönelik barışçıl bir dış politika izlemektedir. Çin, eşitlik ve karşılıklı fayda ilkeleri kapsamında büyük güçlerle ilişkilerini geliştirerek, bu güçlerin, kendi hızlı gelişmesini engellemeye yönelik girişimlerini önlemeye çaba sarf etmektedir. Bu

bağlamda, Çin, küresel düzeyde Rusya, ABD ve AB ile stratejik ilişkiler kurmakta, Asya-Pasifik bölgesinde Japonya, Güney Doğu Asya Ulusları Birliği (ASEAN) ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC); doğuda ŞİÖ ile bölgesel barış kuşağı oluşturmaya çalışmaktadır. (Sandıklı, 2009: 46-47)

Çin'in dış politikasında enerji konusu da önemli bir unsurdur. Nitekim Soğuk Savaş döneminde, enerji konusunda kendine yeterli bir görüntü arz eden Çin, 1990 yılı sonrası süreçte ekonomik alanda yakalamış olduğu yüksek performans nedeniyle artan enerji talebini karşılayabilmek için enerji güvenliği politikalarına özel bir önem vermiştir. Bu yüzden Ortadoğu, Afrika ve Latin Amerika gibi zengin hidrokarbon kaynaklarına sahip denizaşırı coğrafyalar, Çin dış politikasında önemli yer tutmaktadırlar. (Atagenç, 2012: 141-142)

Bu minvalde Çin, enerji ithal ettiği ülkelerle ekonomik, siyasi ve diplomatik ilişkiler geliştirerek, iki tarafın da kazançlı çıktığı bir atmosfer oluşturmakta ve bu şekilde enerji kaynaklarına ulaşımı, uzun vadede garanti altına almaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, Çin'in 2010 yılında, İran'ın nükleer programına ilişkin BM Güvenlik Konseyi'nden çıkacak kararı veto ederek, İran'a yönelik yaptırım kararını engellemesi; Sudan ve Angola gibi komşularıyla sorunlu olan Afrika ülkelerine hem siyasi hem de askeri destek vermesi; Irak'ın Saddam döneminden kalan 6 milyar dolarlık borcunu silmesi; ayrıca ekonomik sıkıntıda olan ülkelere borç veriyor olması gibi durumlar, Çin'in enerji ithal ettiği ülkelerle sağlam ilişkiler kurmasını sağlamaktadır. Bunun yanında Çin, enerji ticareti yaptığı ülkelerde altyapı, ulaşım ve iletişim gibi teknik alanlarda da faaliyette bulunmaktadır. Ortadoğu ve Afrika ülkelerinde liman, havaalanı, elektrik santrali, baraj, stadyum, hastane, tren hatları ve otoyollar inşa ederek, bu ülkelerle farklı alanlarda işbirliği kanalları açmaktadır. (Karaçin, 18.10.2011)

Hazar Havzası ile birlikte Orta Asya bölgesi de Çin açısından stratejik öneme haiz bir bölgedir. Stratejik önceliğini askeri güçten ziyade ekonomik kalkınmaya veren Çin'in Orta Asya ve Kafkasya'daki nüfuz mücadelesi de askeri olmaktan çok ekonomi ve enerji kaynaklarına odaklanmıştır. Bunun yanında sınır güvenliğinin de Çin'in Orta Asya'ya yönelik politikalarında önemli bir etkisi bulunmaktadır. Çin'in Orta Asya ve Kafkasya ile ilgili çıkarları temel olarak şu şekildedir: (Amanov, 2007: 232)

- Sınırların güvenliğinin sağlanması

- Barışçıl ve dostane ilişkilerin sürdürülmesi
- Enerji kaynaklarına erişimin sağlanması
- Ticaretin geliştirilmesi
- Doğu Türkistan'daki Uygurların dış desteklerinin kesilmesi

Orta Asya'da meydana gelebilecek herhangi bir yapısal değişim, Çin'in siyasi çıkarlarını da etkileyebilmektedir. Özellikle Doğu Türkistan ile Orta Asya ülkeleri arasındaki tarihsel ve kültürel bağlardan dolayı her iki tarafta yaşanan istikrarsızlıklar birbirini etkileyebilmektedir. Dolayısıyla Orta Asya bölgesinin istikrarının sağlanması ve başka güçlerin müdahalesinin önlenmesi, Çin için önemli bir stratejik hedeftir. (Ekrem, 2011: 22) Bu yüzden Çin, sınır güvenliğini sağlamak ve terörizm kaynaklı güvenlik sorunlarını gidermek amacıyla Rusya ve Orta Asya ülkeleriyle birlikte 1996 yılında Şanghay Beşlisi'nin oluşturulmasına öncülük etmiştir. Nitekim 1996'dan 2001 yılına kadar sınır ve güvenlik sorunları büyük oranda giderilmiş ve 2001 yılında Özbekistan'ın da katılmasıyla Şanghay Beşlisi, ŞİÖ'ye dönüşmüştür. (Kodaman, 2008: 337)

Türkiye ile Çin arasındaki diplomatik ilişkiler, resmi olarak 1971 yılında başlamıştır. Ancak o tarihten günümüze kadar ikili siyasi ilişkiler, dalgalı bir seyir izlemiştir. 1970'li yıllarda iki ülke arasında düşük bir ilişki düzeyi mevcutken, 1980'li yıllarda ilişkilerin nispeten canlandığı; 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından Türkiye'nin Orta Asya politikası ilişkileri olumsuz etkilerken; 2000'li yıllarda ikili siyasi ilişkilerin nispeten canlandığı görülmüştür. Türkiye'nin Çin ile ilişkilerini geliştirmek istemesinin iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sorunlarda BM Güvenlik Konseyi üyesi olan Çin'den destek almak; ikincisi ise özellikle son yıllarda hızla gelişmekte olan Çin pazarından pay almaktır. (Çolakoğlu, 2012: 54)

Çin açısından ise Türkiye, daha çok kendi güvenlik problemlerini ilgilendiren bir ülke konumundadır. Nitekim Çin'in güvenlik sorunları arasında, Doğu Türkistan'daki Uygurlar ilk sırada yer almaktadır. Bu yüzden Türkiye'nin Uygurlar ile yakın akrabalık bağları dikkate alındığında, Çin tarafından ülkenin güvenliği adına çok tehlikeli görülen "Pantürkist" ve "Panislamist" akımların kaynağı, Türkiye olarak görülmektedir. Bu nedenle Türkiye, Çin ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek isterken, Çin daha ziyade bu konuya odaklanmaktadır. (Tınmaz, 2012: 5)

### 2.3.4. İran'ın Dış Politikası ve Türkiye-İran İlişkileri

İran'ın 19. ve 20. yüzyıllar boyunca İngiltere ve Rusya gibi büyük güçlerin işgaline uğraması, İran dış politika karar alıcılarının politik/psikolojik parametrelerinin şekillenmesinde önemli etkisi olmuştur. Nitekim bu durum, İran stratejik zihniyetinin işgal sendromu çerçevesinde şekillenmesini beraberinde getirmiş ve İran dış politika anlayışının tehdit, savunma ve güvenlik odaklı inşa edilmesine neden olmuştur. (Emeklier ve Sandıklı, 2012: 2)

İran, 1979 yılına kadar Batı yanlısı bir dış politika anlayışına sahipken, 1979 yılında İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle beraber, Batı ile olan ilişkileri bozulmuş, üstelik İran, Batı (özellikle ABD) tarafından uluslararası sistemden tecrit edilmeye başlamıştır. Devrim sonrası İran dış politikasının temel parametrelerini "Batı karşıtlığı" ve "İslam kimliği" oluşturmuştur. (Durmuş M., 08.12.2005)

Bunun yanında "devrim ihracı" politikası da 1979 yılı sonrası İran dış politikasına egemen olan bir anlayış olmuştur. Devrim ihracı politikasının kısa, orta ve uzun vadede üç temel amaca yönelik olduğu söylenebilir. Buna göre İran, kısa vadede yeni rejimi kalıcı kılmayı, orta vadede İslam Cumhuriyeti'nin bölgesel güvenliğini sağlamayı, uzun vadede ise İslami değerlerin hâkim olacağı bir dünya düzenini kurmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda İran'ın, Körfez Bölgesi ve Ortadoğu'nun diğer ülkelerine özellikle Şii nüfusu kullanarak devrim ihraç etme çabasında olduğu görülmüştür. (Emeklier ve Sandıklı, 2012: 3-4)

İran'ın Orta Asya ve Kafkasya ile ilgili politikalarına bakıldığında, diğer küresel ve bölgesel güçlerin olduğu gibi, İran'ın da SSCB döneminde Orta Asya ve Kafkasya'da herhangi bir etkisinin veya hedefinin söz konusu olmadığı, ancak SSCB dağıldıktan sonra İran'ın Orta Asya ve Kafkasya'ya hem umut hem de endişe ile yaklaştığı görülmüştür. Tahran yönetimi, bir taraftan Azerbaycan'ın bağımsız olmasını, İran'ın kuzeybatısında ikamet eden yaklaşık 20 milyon Azeri'nin arasında ayrılıkçı duyguların artmasına neden olabileceğinden endişe duyarken, diğer taraftan da Orta Asya ve Kafkasya'yı, 1979 yılındaki İslam Devrimi'nden sonra uluslararası alandan yalıtılmışlığını kırmak için bir fırsat olarak görmüştür. (Gökçe, 2008: 195)

Bu nedenle İran, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine yönelik olarak, başta uluslararası sistemin kendisine uyguladığı izolasyonu giderme ve bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirme yönlü politikalar benimsemiştir. Nitekim 1992



yılında İran'ın çabaları ve inisiyatifi ile Afganistan, Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerinin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)'na üye olmaları, İran'ın uluslararası sisteme eklenme isteğinin bir göstergesi sayılabilir. (Dilek, 2011: 34-44)

Öte yandan Azerbaycan, bağımsızlığının hemen ardından kendisini Dağlık Karabağ sorunda çatışma içinde bulduğunda, ideolojik söylemi dikkate alındığında, İran'ın Hıristiyan Ermenistan'a karşı Müslüman Azerbaycan'ı desteklemesi beklenirken, özellikle Azerbaycan'ın güçlenip tehdit oluşturmasını engellemek amacıyla İran'ın Ermenistan'a yakın bir çizgi izlediği görülmüştür. (Kasım, 2009: 143)

Bunun yanında SSCB'nin dağılmasıyla Orta Asya ve Kafkasya'da yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkması, 1991'e kadar nispeten istikrarlı olan bölgenin istikrarsızlaşması ve bölge dışından güçlerin (özellikle ABD) bu ülkelerde etkinlik sağlama ihtimali gibi nedenler, İran'ın kuzey sınırlarıyla ilgili kaygılarını daha da artırmıştır. Herhangi bir bölgesel veya uluslararası güvenlik örgütüne üyeliği bulunmayan İran, kuzey sınırlarının güvenliğini sağlamak amacıyla EİT'ye askeri bir yapı kazandırmak istese de bunda başarılı olduğu söylenemez. 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan'a müdahalede bulunması, ardından bazı Orta Asya ülkelerinde askeri üsler elde etmesi ve 2003 yılında da Irak'ı işgal etmesiyle birlikte ABD, doğudan Afganistan'da ve batıdan Irak'ta neredeyse İran'ın komşusu hâline gelmiştir. Bunun üzerine Rusya'yı ABD'nin bölgedeki varlığını dengeleyebilmek için önemli bir müttefik olarak gören İran, EİT'ye askeri bir yapı kazandıramadığından dolayı, güvenlik sorunlarıyla ilgili çıkış yolu olarak da ŞİÖ'yü görmüştür. Neticede İran, daimi üye olamasa da gözlemci üye statüsüyle 2005 yılında ŞİÖ içinde yer almayı başarmıştır. (Dilek, 2011: 53-55)

İran dış politikasına ilişkin bir diğer önemli konu, yürüttüğü nükleer programıdır. İran'da nükleer çalışmalar, Şah Rıza Pehlevi döneminde ABD'nin yardımıyla başlamıştır. Şah döneminde hem nükleer reaktör inşası konusunda hem de uranyum zenginleştirme konusunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak 1979 İslam Devrimi sonrasında gerek başa gelen liderlerin politikaları olsun, gerekse sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı olsun İran'ın nükleer çalışmalarını olumsuz etkilemiştir. Şah döneminde başlatılan nükleer çalışmalar, devrim liderleri tarafından dini açıdan sakıncalı bulunmuş ve savaş sürecinde yaşanan ekonomik sıkıntıların da etkisiyle bu alandaki çalışmalar durdurulmuştur. 1980'li yılların sonunda, nükleer çalışmalara kaldığı yerden devam edilmiş ve 2002 yılında İran'daki gizli nükleer tesislerin ortaya çıkmasıyla İran, dünya

kamuoyundan büyük tepkilere maruz kalmış ve 2003 yılında uranyum zenginleştirme faaliyetlerini bir süre askıya almıştır. Ancak 2005 yılında cumhurbaşkanlığı görevine gelen Ahmedinejad'ın Batı karşıtı tutumu, İran'ın nükleer çalışmalarının yeniden başlamasına neden olmuştur. (Aydın ve Tekbıyık, 2007: 109-112)

Genel olarak Türkiye-İran siyasi ilişkilerine bakıldığında, farklı dönemlerde uluslararası sisteme farklı yaklaşım şekilleri sonucunda ilişkilerin dalgalı bir seyir izlediği görülmüştür. İslam Devrim'i öncesinde ABD ve İngiltere ile yakın ilişkileri olan Şah rejiminin politikaları, o dönem Türkiye ile benzerlikler taşıırken, devrim sonrasında; daha önce İran tarafından sorun olarak algılanmayan Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkileri ve İsrail ile savunma alanındaki işbirliği, iki ülke arasında en önemli ayırt edici unsur hâline gelmiştir. İran'daki İslam Devrimi ile birlikte Türkiye ile İran arasında ortaya çıkan ideoloji farklılığı, iki ülkenin zaman zaman birbirini antitez olarak algılamasına neden olmuştur. Bir taraftan Türkiye, İran'ı rejim ihraç etme, Türkiye'deki köktenci grupları destekleme ve PKK'ya destek verme konusunda suçlarken, diğer taraftan İran da Türkiye'yi rejim muhaliflerini ülkesinde barındırmak ve İranlı kaçak suçlularla ilgili işbirliği yapmamakla suçlamıştır. (Ekinci, 2009: 233-234)

Türkiye ile İran arasındaki diğer bir anlaşmazlık konusu da 1990'lı yıllarda SSCB dağıldıktan sonra Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri üzerindeki rekabet olmuştur. Ancak her iki ülkenin de bir süre sonra bu rekabetten istedikleri sonuçları elde edememesi, rekabet durumunun bir süre sonra yerini pragmatik politikalara bırakmasına neden olmuş ve hem Türkiye hem de İran bu bölgelerdeki hedeflerine ulaşabilmek için işbirliği yapma yolunu seçmişlerdir. (Ekinci, 2008: 2)

#### **2.4. Türkiye'nin Enerji Politikası ve Dış Politikaya Yansımaları**

Dünyada enerji kaynaklarının önemi gittikçe artmakta ve özellikle enerji arz güvenliğinin önemi sürekli vurgulanmaktadır. Enerji ihtiyacının ve güvenliğinin sürekli vurgulanmasında, enerjinin neredeyse bütün üretim faaliyetleri içinde yer almasının yanında insanlığın daha iyi bir yaşam standardına ulaşma ve bunu sürekli kılma isteğinin enerji teminine bağlı olması yatmaktadır. Ayrıca 1973 petrol şoku ile başlayan enerji fiyatlarında yüksek artış örnekleri, enerji güvenliğinin öneminin daha iyi anlaşılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla enerji güvenliği, ülkeler için geleceğe dönük planlama yapılması gereken konular arasında önemli yer tutmaktadır. (Üzümcü, 2010: 171)

Son on yıl içerisinde, dünyada doğalgaz ve elektrik talebinin Çin'den sonra en fazla arttığı ikinci ülke konumunda bulunan Türkiye'nin önümüzdeki dönemde de ekonomik ve sosyal gelişme hedefleri ile bağlantılı olarak, enerji talebinin artarak devam edeceği öngörülmektedir. Hızla artan enerji talebi neticesinde, Türkiye'nin başta petrol ve doğalgaz olmak üzere enerji ithalatına bağımlılığı artmaktadır. Türkiye'nin hâlihazırda toplam enerji ihtiyacının %26'sı yerel kaynaklardan karşılanmaktayken, kalan kısmı çeşitlilik arz eden dış kaynaklardan karşılanmaktadır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20.11.2012)

Türkiye, enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, yerel kaynakların kullanımının azami seviyeye yükseltilmesi ve iklim değişikliğiyle mücadele hedeflerinden yola çıkarak, ulusal enerji arz portföyünde yenilenebilir enerji kaynaklarının payını yükseltme ve enerji sepetine nükleer enerjiyi de ekleme yolunda bazı önemli çalışmalar yapmaktadır. Bu amaçla Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarının geliştirilmesine verdiği önemin bir göstergesi olarak, 26 Ocak 2009 tarihinde Bonn'da düzenlenen konferans sonunda imzalanan anlaşmayla, Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nın (IRENA) kurucu üyeleri arasında yer almıştır. Türkiye, aynı zamanda nükleer enerji alanında da bazı önemli adımlar atmaktadır. Bu çerçevede, Rusya ile Akkuyu (Mersin)'da bir nükleer güç santrali inşasına yönelik Hükümetlerarası Anlaşma 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalanmıştır. İkinci nükleer santralin Sinop'ta inşası planlanmakta olup, üçüncü bir nükleer santralin de kurulması öngörülmektedir. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20.11.2012)

Ayrıca Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya, dünyanın bilinen petrol ve doğalgaz rezervlerinin yaklaşık %70'ine sahiptir. Bu özelliği nedeniyle söz konusu coğrafya küresel güçlerin enerji politikalarında önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye, sahip olduğu jeopolitik konumu nedeniyle enerji zengini doğu komşuları ile enerji ihtiyacı giderek artan Avrupa ülkeleri arasında doğal bir köprü konumundadır. Bu özelliğinden dolayı Türkiye her ne kadar enerji üreticisi olmasa da transit ülke olarak enerji piyasasında önemli rol oynayabilecek bir potansiyele sahiptir. (Kantörün, 2010: 88)

#### **2.4.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı**

Türkiye'nin enerji piyasasında jeopolitik konumunun kendisine sağladığı avantajları kullanarak, attığı en önemli adım BTC Ham Petrol Boru Hattı'nın

gerçekleştirilmesi olmuştur. 1994 yılında bu boru hattıyla ilgili ilk girişimlerde bulunulmuş ve 18 Kasım 1999'da İstanbul'da gerçekleştirilen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) toplantısı sırasında BTC Ham Petrol Boru Hattı'nın Hükümetlerarası Anlaşma'sı, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhurbaşkanları tarafından, dönemin ABD Başkanı'nın şahitliğinde imzalanmıştır. (Seyidov, 2006: 57-58)

Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun en önemli bileşenini oluşturan BTC Ham Petrol Boru Hattı, Azerbaycan'ın Azeri, Çırac ve Güneşli petrol sahalarından çıkarılan petrolü Gürcistan üzerinden, çevresel açıdan hassas olan Karadeniz'i ve Türk Boğazları'nı by-pass ederek, Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan Terminali'ne ulaştıracak şekilde planlanmıştır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20.11.2012)

BTC Ham Petrol Boru Hattı, 2006 yılında faaliyete geçmiştir. Hattın uzunluğu 1.760 km olup, kapasitesi günlük 1,2 milyon varil (yıllık 50 milyon ton) petroldür. BTC Hattı "enerji koridoru" fikrinin gerçekleşmesinin mümkün olduğunu göstermesi bakımından ve İstanbul ile Çanakkale Boğazları'ndaki tanker trafiğini azaltmış olması bakımından önemli bir girişimdir. (Yazar, 2011: 64)

Uluslararası ilişkiler bağlamında BTC Ham Petrol Boru Hattı'nın önemine bakıldığında ise söz konusu hat ile bir taraftan Rusya'ya karşı Gürcistan ve Azerbaycan'ın güçlenmesi sağlanırken, diğer taraftan da Azerbaycan'ın topraklarında işgalciliğini devam ettiren Ermenistan, petrol dağıtım hatlarından dışlanarak ekonomik açıdan cezalandırılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin uyguladığı ekonomik ambargo, Azerbaycan ve Gürcistan sınırlarının da kapalı olması çerçevesinde henüz işgali sona erdiremese de ekonomik açıdan başarılı olmaktadır. (Üzümcü, 2010: 188)

#### **2.4.2. Diğer Boru Hatları ve Projeler**

BTC Ham Petrol Boru Hattı'nın yanı sıra Türkiye'nin Hazar Havza'sı enerji kaynaklarına yönelik attığı diğer önemli bir adım da Azerbaycan doğalgazını Türkiye'ye taşıyan Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) Doğalgaz Boru Hattı'dır. Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun ikinci bileşeni olan BTE Doğalgaz Boru Hattı, 3 Temmuz 2007 tarihi itibarıyla faaliyete geçmiştir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan'a ait kesiminde yer alan Şahdeniz I sahasından çıkarılan doğalgazı Türkiye bu hat üzerinden tedarik etmektedir. Türkiye ile Azerbaycan arasında bu hat vasıtasıyla yıllık 6,6 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz alımını öngören bir anlaşması mevcuttur. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20.11.2012)

Bunun yanında Türkiye'nin enerji üreticisi ülkeler ile enerji tüketicisi ülkeler arasındaki jeopolitik konumu, Türkiye'yi etkin/belirleyici bir geçiş ülkesi kimliği ile bölgesel ve küresel dengelerde söz sahibi bir ülke konumuna taşımaktadır. (Çelikpala, 2012: 9) Bu bağlamda, 2006 yılından sonra hemen her yıl Rusya ile Ukrayna arasında meydana gelen doğalgaz krizleri, Rusya'nın doğalgazına %40 oranında bağımlı olan AB'yi ve %65 oranında bağımlı olan Türkiye'yi de etkilemiştir. Bu nedenle AB, enerji arzı güvenliğini sağlamak ve tedarikçi ülke sayısını artırmak amacıyla alternatif projeler geliştirmeye başlamıştır. Geliştirilen projelerden en önemlisi olarak NABUCCO Doğalgaz Boru Hattı Projesi öne çıkmıştır. Proje, 2007 yılında AB Bakanlar Konseyi tarafından onaylanmış ve Hükümetlerarası Anlaşması da 13 Temmuz 2009'da Ankara'da imzalanmıştır. (Narin, 2012: 9-12)

NABUCCO Doğalgaz Boru Hattı Projesi ile Ortadoğu ve Hazar Havzası doğalgaz kaynaklarının Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya üzerinden Avrupa'ya taşınması hedeflenmiştir. Bu hat ile ilk etapta güzergâhta bulunan ülkelerin doğalgaz ihtiyacının karşılanması, ardından Avusturya üzerinden diğer Avrupa ülkelerine ulaşılması amaçlanmıştır. Hattın uzunluğunun 3.300 km, kapasitesinin yıllık 25-31 milyar m<sup>3</sup> olması ve 2013 yılında faaliyete geçirilmesi planlanmıştır. Bu hat ile ilk etapta Azerbaycan, Türkmenistan ve diğer Trans-Hazar kaynakları ile İran doğalgazının taşınması, uzun vadede ise Irak, Suriye ve Mısır gibi diğer çevre kaynaklardan doğalgaz taşınması planlanmıştır. (Üzümcü, 2010: 190)

Ancak NABUCCO Projesi'nin gerçekleşmesi için, aşılması gereken bazı önemli sorunlar bulunmaktadır. Öncelikle Türkmenistan'ın Rusya ile yaptığı uzun vadeli doğalgaz anlaşmaları yüzünden NABUCCO'ya yeterince doğalgaz verebilmesi imkânlar dâhilinde gözükmemektedir. Ayrıca Türkmenistan, Rusya dışında İran, Çin ve Hindistan ile de doğalgaz anlaşmaları yapmış ve bu anlaşmalar nedeniyle ürettiği doğalgazın tamamını satmak zorunda kalmaktadır. Türkmenistan ile Azerbaycan arasında Hazar Denizi'ndeki tartışmalı yatakların bulunması ve Hazar Denizi'nin hukuki statüsünün belirlenmemiş olması da sorun teşkil etmektedir. Bunların yanı sıra, NABUCCO tedarikçileri arasında İran'ın yer alması konusunda ABD'nin çekincelerinin bulunması ve Irak'ın kendi içinde doğal kaynakların paylaşımı konusunda bir anlaşmazlığın bulunması da NABUCCO Projesi'nin önünde duran temel sorunlardır. (Narin, 2012: 12)

Ayrıca Rusya'nın NABUCCO Projesi'ne rakip olarak, Rus doğalgazını Karadeniz'in altından Bulgaristan, Macaristan, Sırbistan ve Slovakya üzerinden Batı Avrupa'ya taşıyacak olan, yıllık 63 milyar m<sup>3</sup> kapasiteli Güney Akım Projesi'ni öne çıkarması da NABUCCO Projesi'nin gerçekleşebileceğine olan inancı sarsmıştır. Bu hattın taşıyacağı doğalgazın anlaşmaları daha önceden yapılmış ve hattın yapımının 2015 yılı sonunda tamamlanması planlanmıştır. Son olarak 25 Ekim 2011'de Türkiye ile Azerbaycan arasında yapılan bir anlaşmaya göre, iki ülke arasında Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) adı verilen yeni bir boru hattının yapımına karar verilmiştir. TANAP'ın gerçekleşmesi, NABUCCO'nun Türkiye toprakları üzerindeki varlığının, yani Nabucco'nun %70'e yakın kısmının ortadan kalkması anlamına gelmektedir. (Sandıklı, 2012: 1-2)

Nitekim 26 Haziran 2012'de İstanbul'da Türkiye ile Azerbaycan arasında TANAP'a resmiyet kazandıran anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, hattın 7 milyar dolar maliyetle 5 yılda tamamlanması öngörülmüştür. Yapılan anlaşmayla, TANAP'ta Türk enerji şirketi BOTAS'ın payı %20 ve Azeri enerji şirketi SOCAR'ın payı ise %80 olarak belirlenmiştir. Hattın yıllık kapasitesinin 2020 yılında 16 milyar m<sup>3</sup>, 2023 yılında 23 milyar m<sup>3</sup> ve 2026 yılında ise 31 milyar m<sup>3</sup> seviyesine ulaştırılması hedeflenmiştir. Azerbaycan'ın Şahdeniz II sahasından sağlanacak olan doğalgazdan Türkiye ilk etapta 6 milyar m<sup>3</sup> satın alacak, 10 milyar m<sup>3</sup>'ü ise Avrupa'ya sevk edilecektir. (Enerji Enstitüsü, 27.06.2012)

Türkiye ile Irak arasında 1976 yılında işletmeye alınan Kerkük-Yumurtalık Ham Petrol Boru Hattı ile de Kerkük'te üretilen petrol, Ceyhan Terminali'ne sevk edilmektedir. 986 km ve 890 km uzunluğa sahip, birbirine paralel iki boru hattından oluşan proje yıllık toplam 70,9 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahiptir. Söz konusu hattın petrol taşımamacılığına yönelik anlaşmanın süresi 2010 yılında bitmiş ancak Türkiye ile Irak arasında 19 Eylül 2010 tarihinde 15 yıllık yeni bir anlaşma imzalanmıştır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 20.11.2012) Söz konusu petrol boru hattında, Irak Savaşı'ndan sonra sık sık kesintiler yaşanmıştır. Bu hattın güvenliğinin tam sağlanamadığı dönemlerde sabotajlar yaşanmış ve son zamanlara kadar bu hat tam kapasite çalıştırılmamıştır. Öte yandan Irak-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı projesiyle Irak'ın geliştirilebilecek beş sahasından üretilecek yıllık 10 milyar m<sup>3</sup> doğalgazın Türkiye'ye taşınması amaçlanmış ancak BM yaptırımları nedeniyle projede gecikmeler yaşanmıştır. 7 Ağustos 2007'de imzalanan Mutabakat Zaptı ile

taraflar, Irak doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya ihracatı konusunda ortak niyetlerini deklare etmiş ve bu çerçevede başlatılan çalışmalar 2007 yılı sonundan itibaren olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. (Üzümcü, 2010: 189)

İran ile Türkiye arasında da 1.131 km uzunluğunda olan bir doğalgaz boru hattı mevcuttur. Bu boru hattından, İran'dan Türkiye'ye yılda 10 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz sevkiyatına ilişkin 25 yıl süreli Doğalgaz Alım-Satım Anlaşması, 8 Ağustos 1996 tarihinde imzalanmıştır. Bu hat üzerinden doğal gaz nakline 2001 yılında başlanmıştır. (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011: 2)

Türkiye ile Rusya arasında da enerji alanında hem bir işbirliği hem de büyük bir rekabet söz konusudur. Türkiye hâlihazırda doğalgaz ihtiyacının %65'ini Rusya'dan temin etmektedir. Bu açıdan Türkiye, Rusya'ya enerji alanında bağımlı olan bir ülke olmakla birlikte, Rusya için önemli bir pazar ve geçiş ülkesi konumundadır. Bu nedenle her iki ülke için enerji ilişkileri çok boyutlu olarak seyretmekte ve bu alanda gerçekleştirilen ve gerçekleştirilmekte olan projeler çeşitli diplomasi ataklarını meydana getirmektedir. Örneğin, BTC Ham Petrol Boru Hattı ve BTE Doğalgaz Boru Hattı gibi Türkiye'nin enerji koridoru olması için katkı sağlayan ve boğazlardaki gemi trafiğinin azaltılmasına yardımcı olan bu projeler, Rusya'nın Hazar Havası enerji kaynaklarını uluslararası pazarlara ulaştıran tekel konumunu bozduğu için Rusya tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Rusya, Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve Dağlık Karabağ gibi konularda Azerbaycan'a baskıda bulunmuştur. (Kanbal, 09.05.2012)

Rusya (SSCB), Türkiye'nin yurtdışından doğalgaz teminine yönelik anlaşma yaptığı ilk ülkedir. 18 Eylül 1984'te yapılan 25 yıllık bir anlaşmayla, 26 Ekim 1986'da Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan'ı geçerek Tekirdağ üzerinden Türkiye'ye ulaşan hattın inşasına başlanmış ve 1987'den itibaren Rusya'dan yıllık 6 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz alınmaya başlanmıştır. Rusya ile yapılan ikinci anlaşma ise 10 Aralık 1996'da peşin alım anlaşması olarak imzalanmıştır. 23 yıllık olan söz konusu anlaşma ile yıllık 8 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz alımı öngörülmüştür. Rusya ile yapılan üçüncü doğalgaz anlaşması ise Mavi Akım Projesi olarak bilinen doğalgaz anlaşmasıdır. Türkiye ile Rusya arasında 15 Aralık 1997'de imzalanan 25 yıllık anlaşma ile Rus doğalgazının Karadeniz altından Türkiye'ye ulaştırılması hedeflenmiştir. Yapılan anlaşma ile Rusya'dan Türkiye'ye yılda 16 milyar m<sup>3</sup>

doğalgaz taşınması kararlaştırılmış ve hat 30 Aralık 2002'de yıllık 4 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz kapasitesi ile faaliyete geçmiştir. (Oğan, 2003: 1-2)

Kısaca Türkiye'nin enerji stratejisini şu şekilde özetlemek mümkündür: (Ekinci, 2008: 2)

- Ülkenin artan enerji talebini sürdürülebilir bir şekilde karşılamak
- Tek bir kaynağa bağımlı olmamak için arz çeşitlendirmesini sağlamak
- Enerji güvenliğini sağlamak
- Ülkenin stratejik ve jeopolitik önemini arttıracakı mantığından hareketle doğu ile batı arasında enerji koridoru haline gelmek

Türkiye, enerji sektörünün yanı sıra ulaştırma-taşımacılık alanında da önemli bir girişimde bulunmuştur. Bu bağlamda, ağırlıklı olarak demiryolu olmak üzere tüm ulaşım sistemlerini kapsayan bir Doğu-Batı ulaşım koridoru projesi olan, Avrupa-Kafkasya-Asya Taşımacılık Koridoru (TRACECA) Projesi'nin, Asya-Avrupa bağlantısını sağlayacak bölümü olan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Projesi konusunda, 2007 yılında Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında anlaşma sağlanmıştır. BTK Demiryolu Projesi, Gürcistan üzerinden Türkiye ile Azerbaycan, Orta Asya ülkeleri, Çin ve Moğolistan arasında demiryolu bağlantısı oluşturmayı amaçlamaktadır. (Şensoy, 13.01.2011: 1-2)

Temelleri 2007 yılında Gürcistan'da ve 2008 yılında Kars'ta atılan BTK Demiryolu Projesi, Hazar Denizi geçişli tren-feribot hatları ile Kazakistan ve Türkmenistan üzerinden Türkiye'nin Orta Asya, Uzak Doğu ve Güney Asya'ya demiryoluyla erişimini sağlayacağı için önemli bir projedir. 2014 yılında tamamlanması planlanan hattın, 76 km'si Türkiye'den, 29 km'si Gürcistan'dan ve 80 km'si de Azerbaycan'dan geçmektedir. Projenin tamamlanmasıyla ilk etapta yılda 1 milyon yolcu ve 6,5 milyon ton yük taşınması, 2034 yılında ise 3 milyon yolcu ve 17 milyon ton yük taşıma kapasitesinin olması öngörülmektedir. Projenin, Türkiye kesimi 220 milyon dolar, Gürcistan kesimi ise 200 milyon dolar olmak üzere toplam 420 milyon dolara mal olması beklenmektedir. Bu projeye birlikte, yapımı sürdürülen Marmaray Projesi tamamlandığında Avrupa'dan Çin'e kadar demiryoluyla kesintisiz yolcu ve yük taşımacılığı mümkün hâle gelecektir. (Lojistik Hattı, 18.10.2012)



## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### DİŞ TİCARET VE TÜRKİYE’NİN BÖLGESEL GÜÇ OLMASINDA ROLÜ

Günümüzde dünya ticaret yapısı, bir taraftan küreselleşen bir taraftan da çeşitli bölgesel entegrasyonlar yoluyla kutuplaşan bir görüntü arz etmektedir. Bunun yanında özellikle GATT’ın imzalanmasının ardından dünya ticaret sisteminin de değiştiği görülmektedir. Nitekim önceleri ülkeler, kendi ürünleri için talep yaratma ve dolayısıyla bu amaçla yeni pazarlara “talep yönlü girme” çabası içindeyken, GATT’ın imzalanmasının ardından ülkeler, ürünlerine hammadde ve girdi temin etmek için aynı pazarlara “arz yönlü girme” çabası içinde olmuşlardır. Dünya ticaret sisteminin ve yapısının bu yeni özellikleri dikkate alınarak, gerek ihracatçı gerekse ithalatçı kimliğiyle Türkiye’nin nasıl bir pazar olduğunun belirlenmesi de önem taşımaktadır. (Seymen vd., 2009: 1)

Bu bölümde, dış ticaret ile ilgili teorik çerçeve oluşturulduktan sonra, Türkiye’nin 2000 ile 2011 yılları arasında hem temel ticaret partnerleri (AB, ABD, Rusya, Çin ve İran) hem de yakın çevresindeki ülkelerle olan ticari ve ekonomik ilişkileri analiz edilecektir. Ardından Türkiye’nin yakın çevresindeki ülkelerle olan dış ticaretinin durumu, büyük oyuncularla karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bunu yaparken temel amaç, Türkiye’nin özellikle dış ticaretinde ülke çeşitlendirmesine gidip gitmediğini saptamaktır. Diğer bir anlatımla, bölgesel güç olma iddiasındaki Türkiye’nin, yakın çevresindeki ülkelerle olan dış ticaretinin, bölgesel güç olmaya yetip yetmeyeceğinin analiz edilmesidir.

#### 3.1. Dış Ticaret ve Ülkelerin Dış Ticaret Yapma Nedenleri

Nasıl ki bireyler yaptıkları belli bir harcamayla mümkün olduğu kadar en fazla tatmin yollarını ya da daha az harcamak suretiyle aynı tatmini ararlarsa, aynı şekilde her ülke de ihtiyaç duyduğu her malı kendisi üretmediğinden dolayı başka ülkelerle mübadeleye girer ve verdiği mal karşılığında daha fazla mal almak ister. Bu nedenle, serbest mübadele taraftarlarına göre ülkelerin en uygun fiyata mal alabilmelerinin yolu serbest dış ticarettir. (Özgüven, 1975: 433)

Bir ülkenin, dış dünya ile yaptığı mal alım ve satımlarını kapsayan işlemlere dış ticaret adı verilir. Dış ticarete önemli iki kavram vardır, bunlar: ithalat ve ihracattır. Bir ülke içinde üretilen mal ve hizmetlerin yabancılara satılması ihracat, dış dünyadan mal ve hizmet satın alınması ise ithalat olarak adlandırılmaktadır. (Aktaş, 2009: 1)

Uluslararası ekonomik olayların başında ülkeler arası mal alım ve satımları gelir. Mal akımları, uluslararası ekonomik işlem türleri içinde belki de en eskisidir. Teknolojinin, ulaştırma ve haberleşme olanaklarının gelişmesi ve gümrük tarifelerinin çok yanlı biçimde indirilmesi ile birlikte, uluslararası mal akımları hızlı biçimde gelişmiştir. Nitekim istatistikler II. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde dünya ticaret hacminin hızlı bir şekilde arttığını göstermektedir. (Seyidoğlu, 2007: 3) 1970 yılında dünya ticaret hacmi yaklaşık 570 milyar dolar iken, 1982 yılında 3,4 trilyon dolar, 1987 yılında 4,6 trilyon dolar, 1989 yılında 5,7 trilyon dolar, 1999 yılında 11,7 trilyon dolar, (Karluk, 2003: 3) 2005 yılında 21 trilyon dolar ve 2011 yılında ise 36 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. (International Trade Centre, 20.11.2012)

Doğal kaynaklar, yeryüzüne eşit dağıtılmadığı için bazı ülkeler kendi ulusal gereksinimlerinden daha fazla doğal kaynağa sahip iken bazı ülkeler ise doğal kaynak yönünden zengin değildir. Çoğu doğal ürünün üretilmesinde ise iklimin önemli bir etkisi vardır. Bazen ülkelerde üretim verimli olmasına rağmen, büyük bir iç talep ancak ithalat ile karşılanabilir. Bunun gibi durumlar, bir ülkenin başka ülkelerle ticaret yapmasının nedenleri arasında sayılabilir. (Whitehead, 1992: 267)

Bazı malları üretmek için gerekli olan teknoloji ve doğal kaynaklar, bu malların ülke içerisinde üretimini olanaklı kılmayabilir. Ülkelerin çevre, iklim, kaynaklar, sahip oldukları beceriler konusunda farklı olması; bazı ülkelere, diğer ülkelerin üretilmediği veya üretseler de çok yüksek maliyetlerde üretebilecekleri malları daha uygun koşullarda üretebilme olanağı sağlar. Örneğin Hong Kong'da hiç petrol kaynağı yokken, Suudi Arabistan'da oldukça fazladır. Bu nedenle Hong Kong petrolle ilgili herhangi bir yatırım faaliyetinde bulunamaz ve gerekli petrolü Suudi Arabistan veya diğer petrol üreticisi ülkelere ithal eder. Ayrıca muz Türkiye'de üretilen ancak kolay üretilmeyen bir üründür. Dolayısıyla, Türkiye'nin tüketimi için gerekli olan muzun üretme yerine, bunu Honduras ve Ekvator gibi ülkelere ithal etmesi daha uygun olabilir. (Özer ve Parasız, 2005: 497-498)

Ülkeler arasındaki dış ticaretin büyük bir bölümü nitelikli işgücü farklılıkları ile de açıklanabilir. Nitelikli işgücüne bol olarak sahip bulunan ülkeler, yaptıkları üretimde daha çok bu üretim faktörünü kullanırlar. Nitelikli işçilerin ürettikleri mallar genelde sanayi ürünleridir. Niteliksiz emeğe sahip olan ülkelerin ürettikleri ürünler de daha çok tarım ürünlerini oluşturur. Sanayi malları üreten ülkeler, bu mamullerini ihraç ederek karşılığında tarım ürünleri ithal ederler. Böylece bu ülkeler

kendi aralarında ticaret yapmaya başlarlar. Böyle bir ticaret her iki taraf için de karşılıklı yarar sağlamaktadır. Bunun yanında ülkelerin dış ticaret yapmalarının birçok nedeni vardır. Tarihin akışı içerisinde değişik şekillere bürünse de genel olarak dış ticaretin nedenleri şu şekildedir: (Uzkar, 2006: 4-6)

- Yerli üretimin yetersizliği
- Doğal kaynaklar farklılığı
- Fiyat farklılığı
- Mamul farklılığı
- Teknik bilgi, buluşlar farklılığı
- Kültürel farklılıklar

Ülkelerin dış ticaret yapmalarının genel nedenleri bu şekilde iken, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, dünya ticaret hacminde meydana gelen hızlı artışın nedenlerini Karluk (2003: 3-4) şu şekilde sıralamaktadır:

**Gümrük Tarife İndirimleri:** II. Dünya Savaşı'na kadar inişli-çıkışlı bir gelişme gösteren gümrük tarifeleri ve korumacılık, savaş sonrası dönemde süreklilik gösteren bir düşme eğilimine girmiştir. Çok taraflı tarife indirimleri konusunda Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) bünyesinde 8 indirim görüşmesi yapılmış ve koruma oranları önemli ölçüde azalmıştır. Tarife indirimleri sonunda, dünya genelinde dış ticarete uygulanan gümrük tarifeleri son 50 yılda %90 oranında azalmıştır.

**Karşılaştırmalı Üstünlükler:** Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, bir ülkenin iki maldan hangisinin üretiminde nispi olarak daha az dezavantaja sahipse o malın üretiminde uzmanlaşmasını ve diğer malın üretimini karşı ülkeye bırakması gerektiğini ileri sürmektedir. Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlüğünün sebebi, ülkeler arasında var olan emek verimliliğindeki farklılık iken günümüzde, doğal kaynakların dağılımı, işgücü, teknoloji, parasal sermaye ve girişimcilik gibi bütün üretim faktörleri karşılaştırmalı üstünlüğün sebebi olabilmektedir.

**Uzmanlaşma:** Uzmanlaşma, nispi üstünlüklerin bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği gibi, bazen sadece tarihsel gelişmeler, sosyal şartlar veya doğrudan doğruya bir tercih sonucu da olabilmektedir. Uzmanlaşmanın olduğu bir ekonomide üretilen mallar, dış ticaret yoluyla başka toplumların ihtiyaçlarına sunulurken, dünyada genel refahın yükseltilmesine imkân sağlamaktadır.

**Toplumsal ve Kültürel Tercihler:** Ulaşım imkânlarının gelişmesine bağlı olarak günümüzde insanlar her zamankinden daha fazla gezme, dolaşma, farklı yer ve ülkelerde yerleşme eğilimi göstermektedir. Hareketli kitleler gittikleri yerlere kendileriyle beraber birçok alışkanlık ve tercihlerini de götürmekte, bunların tatmini de genellikle terk ettikleri yerlerden sağlanan mal ve hizmetlerle mümkün olabilmektedir. Bu tür ihtiyaçlara cevap verilebilmesi için dış ticaretin de aynı oranda artması gerekmektedir.

**Ortaya Çıkan Yeni Alışkanlıklar:** 21. yüzyılın bilgi ve iletişim çağı, dünyanın başka yerlerindeki tüketim kalıpları, alışkanlıklar ve moda hakkında bilgi sahibi olunmasını kolaylaştırmıştır. Edinilen yeni bilgiler, var olan alışkanlıkların kendilerinin veya giderilme biçiminin değişmesine yol açmaktadır. Bu ise, değişen tercih ve tüketim kalıplarına uygun mal sağlanmasını gerektirmektedir. Bu işlevin yerine getirilmesi de dış ticaret yoluyla olmaktadır.

**Ödeme Kolaylıkları ve Bankacılık Sisteminin Gelişmesi:** Geçmişin daha az güvenilir ve kolaylıktan uzak ödeme şekilleri (aynı ödeme, takas, vb.) günümüzde azalmış veya tamamen ortadan kalkmıştır. Günümüzün modern uluslararası ödeme şekilleri ve gelişmiş bankacılık ve sigortacılık sistemi, uluslararası ticarete risk faktörünü küçülterek ticareti artırıcı bir etken olmaktadır.

**Diğer Ekonomik Faaliyetler:** Bir ülkeden ithal edilmiş malların bakım, onarım ve yedek parça gibi ihtiyaçları, aynı veya benzer mallara olan bağımlılığı canlı tutarak dış ticaretin sürekliliğini gerekli kılmaktadır. Giderek artan yabancı sermaye hareketleri, yabancı ülkelerde üstlenilen projeler, bavul ticareti, çokuluslu şirketlerin firma-içi ticaretleri de dış ticareti artıran önemli faktörlerdir. Ayrıca, mal ithal edebilmek için gerekli kaynakların yine dış ticaretle sağlanması gereği de dış ticareti besleyen başka bir etkidir.

### **3.2. Dış Ticaretin Etkileri**

İnsanların ticari faaliyetleri sadece kendi yaşadıkları şehir veya ülke ile sınırlı kalmaz, ülke dışına da taşabilir. Ticaret, genel olarak ticarete katılan her iki tarafın da kazandığı bir olaydır. Ticareti yapan her iki taraf da kazanmayı umarak ticarete girer aksi takdirde hiç ticaret yapmaz. (Özer ve Parasız, 2005: 497)

Bir ülkenin uluslararası ekonomik ilişkileri, onun ekonomik refah düzeyini de doğrudan etkiler. İthal edilen malların bir bölümü ülkede ya hiç üretilemez ya da bir kısım malların üretimi yapılsa bile yurt içerisinde üretilen mallar tüketicilerin değişik

zevk ve tercihlerini tam olarak karşılamaz. O bakımdan dış ticaret, tüketimi artırarak ve tercihlerin daha üst düzeyde karşılanmasına olanak vererek ülke refahını artıran önemli bir etkidir. Geniş bir grup malın ülke içinde üretimini yapmaya teknik yönden bir engel bulunmasa da uluslararası standartlara göre üretim ancak çok yüksek maliyetlerle gerçekleştirilebilir. Bu tür malların dışarıdan alınması kıt kaynakların etkin bir biçimde değerlendirilmesi açısından çok daha yararlıdır. Ayrıca ülke, dışarıdan yalnızca tüketim malları ithal etmekle kalmaz, üretimde kullanacağı makine, donatım, ara malı ve hammaddelerin önemli bir bölümünü de yurtdışından sağlayabilir. Ülke, bu mallarla birlikte aynı zamanda teknoloji transferi de yapmış olabilir. Bu tür araç ve gereçler o anda değilse bile gelecekteki üretimi artırarak yine refahın yükselmesinde önemli bir etken olabilir. Aynı zamanda ülkedeki işgücüne istihdam yaratılması açısından da dış ticaretin kritik bir önemi vardır. (Seyidoğlu, 2007: 7)

Dış ticaretin ekonomi üzerindeki etkileri genellikle olumlu niteliktedir. Bu etkiler bir defaya mahsus olan statik etkiler ve süreklilik gösteren dinamik etkiler olmak üzere ikiye ayrılır. (Seyidoğlu, 2001: 113)

Dış ticaretin statik etkileri; ekonomik yapıda bir değişiklik olmadan, dış ticaret hacmi ve refah düzeyinde ortaya çıkan bir defalık değişimlerdir. Ticaret sonucu ülkenin, ürettiği malları iç piyasadan daha yüksek fiyata satması, ithal ettiği malları ise iç fiyatlardan daha ucuza temin etmesi sonucu, kısa dönemde gelir artışı, emek ve zaman tasarrufu sağlanmaktadır. Bu da uluslararası ticaretten elde edilen statik kazançları göstermektedir. Statik faktörler, kaynak dağılımındaki değişimler ile ticaret yaratıcı, ticareti saptırıcı ve ticaret hadleri etkisinin oluşumuyla alakalıdır. Bu çerçevede dış ticaretin statik etkilerini şu şekilde sıralamak mümkündür: (Akgün, 2008: 9-11)

- Ticaret yaratıcı üretim etkisi
- Tüketim etkisi
- Ticaret hadleri etkisi
- Kamu gelirleri etkisi
- İşlem maliyetleri etkisi

Dış ticaretin süreklilik arz eden dinamik yararlarını da Seyidoğlu (2001: 113-114) şu şekilde sıralamaktadır:

**Üretim ve Kaynak Açığını Karşılama:** Gelişmekte olan ülkeler kalkınmaları için gerekli olan, ancak kendilerinin üretilmedikleri mal, hizmet ve kaynakları yurtdışından ithal ederler. Yatırım malları ile ara malları, hammaddeler ve zorunlu tüketim maddeleri bu arada sayılabilir. Ayrıca çoğu az gelişmiş ülkeler yatırımların gerektirdiği sermaye fonlarını ulusal tasarruflarından karşılayamazlar. Böylece yurtdışından sağladıkları fonlarla iç tasarruf açıklarını kapatabilir ve daha yüksek bir kalkınma hızı gerçekleştirebilirler. Teknik işgücü açığı içinde olan bazı ülkeler de bu kaynakları yurtdışından getirerek ihtiyaçlarını giderebilirler. Ayrıca uluslararası ekonomik ilişkiler çerçevesinde gerekli teknolojiler dışarıdan ithal edilerek teknolojik gelişme hızlandırılabilir.

**İç Ekonomideki Ürün Fazlasına Pazar Sağlama:** Dış ticaretin bulunmadığı bir ekonomide iç talep yetersizliği dolayısıyla, ülke kaynakları eksik çalıştırılabilir. Bu, özellikle tarım ürünleri ve hammaddeler için söz konusudur. Dış ticaretin doğurduğu talep artışları bu kaynakların kullanılmasına da olanak sağlar.

**Geniş Bir Piyasa Hacmi:** Kapalı ekonomilerde üretim iç piyasa hacmi ile sınırlıdır. Piyasa darlığı çoğu mallarda üretimin en etkin yöntemlerle yapılmasını ya da en uygun teknolojilerin kullanılmasını engeller. Çünkü özellikle kitlesel üretim teknolojileri, belli bir kapasitenin altında verimli olarak kullanılamazlar. Böylece dış piyasalar için üretim piyasa darlığı engelini ortadan kaldırır. Geniş bir piyasa hacmi ayrıca üretimde ölçek ekonomilerinden yararlanılmasına da olanak sağlar. Geniş bir piyasa ayrıca ulusal yatırımları özendirerek ve dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını ülkeye çekerek de kalkınmayı olumlu yönde etkiler.

**Rekabet:** Dış ticaret, yerli üreticileri yabancı üreticilerin rekabeti ile karşı karşıya getirir. Bu da üretimde etkinliği artırır, teknolojiyi geliştirir ve işbilen, becerikli girişimcilerin ortaya çıkmasını sağlar. Rekabetin olmadığı yerde tekelleşme eğilimleri başlar, verimlilik azalır ve kaynak israfı artar. O bakımdan rekabet, kaynak verimliliğini artırmanın etkili bir yolu olarak kabul edilir.

**İç Piyasa Talebini Geliştirme:** Geniş bir iç piyasaya sahip olan Türkiye, Brezilya ve Hindistan gibi ülkelerde, önceleri ithal edilen yeni sanayi ürünleri, zamanla yurtiçi talebi genişletmiş ve bu şekilde söz konusu malların yurtiçinde etkin biçimde üretilmesine olanak sağlamıştır.

**Ekonomik Dinamizm:** Dış ticaret sayesinde ülkeler birbirine yaklaşır, farklı ülkelerdeki tüketiciler diğerlerinin davranışlarından, ihtiyaçlarından, yaşayışlarından

ve kullandıkları mallardan haberdar olurlar. Böylece yeni ihtiyaçlar doğar, farklı kalitede mallar talep edilir ve ekonomik yapılanmada değişiklikler oluşur. Bütün bunlar ekonomiye dinamizm kazandırır, kaynakların daha iyi kullanılmasına ve tüketici refahının artmasına katkıda bulunurlar.

Dış ticaretin sağladığı yararların yanı sıra bazı zararları da söz konusudur ve dış ticaretin bu zararları daha çok az gelişmiş ülkelere yöneliktir. Özellikle az gelişmiş ülkeler, üretimde kullandıkları makine ve hammaddeyi çoğunlukla yurt dışından ithal ederler. Bu durum, ülkelerin kalkınma hızını bu ithalata bağlamaktadır. Örneğin, döviz sıkıntısı içinde bulunan bir ülkede ithalatın yapılamadığı durumlarda gerekli mallar sağlanamayacak ve ekonomik refahta önemli düşüşler ortaya çıkacaktır. Dış ticaretin getirdiği başka bir zarar ise ülkeler arası rekabetten dolayı meydana gelmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri mallar ile gelişmiş ülkelerin ürettikleri mallar kalite, fiyat ve başka faktörler bakımından farklı olduklarından rekabet güçleri de farklılık göstermektedir. Gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere göre rekabet güçleri yüksek olduğundan dolayı az gelişmiş ülkelerdeki üreticiler yüksek rekabet karşısında ya üretim hacimlerini azaltmaya ya da iş yerlerini kapatmaya mecbur kalırlar. Dış ticaretin getirdiği bu olumsuz etkiler karşında yapılması gereken şey, ülke ekonomisini dış dünyadan soyutlamak değil, bu olumsuzlukları en aza indirecek önlemler almak olmalıdır. (Uzkar, 2006: 9)

### **3.3. Dış Ticaret-Bölgesel Güç Olma İlişkisi**

Dünyadaki bütünleşme ve küreselleşme eğilimleri, dış ticaretin önemini son yıllarda daha da artırmıştır. Dış ticaret aracılığıyla, birbirinden uzak bölgelerdeki üretici ve tüketiciler birbirleriyle ilişki kurabilmektedirler. Ticari ilişkiler, her şeyden önce toplumlar arası karşılıklı bağımlılık ve benzeşme yaratmaktadır. Dış ticaret, uluslararası ilişkileri arttırmakta, artan uluslararası ilişkiler de ülkeyi kendi içinde bir dönüşüme zorlamaktadır. Bununla birlikte dış ticaretini başarıyla sürdüren ülkelerin ulusal gelirini ve refahını arttırdığı da gözlenmektedir. (Şentürk, 2007: 5)

Dış ticaretin ekonomik büyümeye katkısı, temelde bir önceki başlık altında detaylı bir şekilde izah edilen dış ticaretin dinamik etkileriyle alakalıdır. Bu bağlamda dış ticaret, verimlilik artışı ve yeni teknolojilerin elde edilmesini ve yayılmasını sağlayarak, ekonomik büyüme oranını artırır. Bunun yanında dış ticaret, rekabeti artırır, işgücü maliyetlerini düşürür, yerli mallar için dış talep sağlar, ülkeye

yeni yatırımların akmasını sağlar, ayrıca üretimde uzmanlaşma sayesinde karşılaştırmalı üstünlüklerden yararlanma fırsatı sunar. (Şimşek, 2003: 44)

Daha önce de belirtildiği üzere ekonomik büyüklük, bölgesel güç olmanın belirleyicilerinden bir tanesidir. Bu açıdan ekonomik büyümenin sağlanması ve sürdürülebilirliği, tüm ülkeler için en önemli hedeflerden biridir. Gelişmelerini ve ekonomik büyümelerini gerçekleştirmiş olan ülkeler bu durumun sürekliliğini sağlamak, gelişmekte olan ülkeler de ekonomik büyümelerini ve kalkınmalarını gerçekleştirmek amacıyla çeşitli çabalar sarf etmektedirler. (Erdal ve Yenipazarlı, 2010: 16) Bu çabalardan bir tanesi de -belki de en önemlisi- dış ticaret yoluyla ekonomik büyümeyi gerçekleştirmektir.

Bu bağlamda Hong-Kong, Güney Kore, Tayvan ve Singapur gibi Uzakdoğu ülkelerinin sanayi malları ihracatında gösterdikleri başarı ve ekonomik büyüme, dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisini ortaya koyan en iyi örnektir. (Egeli, 2001: 154)

Benzer bir şekilde 1950’li yıllardan itibaren ekonomisinde Sovyet sanayileşme modelini uygulamış olan Çin, Uzakdoğu ülkelerinin uyguladıkları piyasa ekonomisinin iyi sonuçlar vermesi üzerine, 1978 yılından itibaren ekonomide liberal politikalar benimsemeye başlamıştır. Bu bağlamda Çin ekonomisi dış dünyaya açılmış, fiyatların serbest piyasa koşullarında belirlenmesine olanak sağlanmış, dış ticaret üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış ve ihracata yönelik çeşitli teşvik uygulamaları gerçekleştirilmiştir. (Şimşek, 2006: 2)

Piyasa ekonomisine geçiş süreci ile birlikte dış ticaret hacmi hızla büyüyen, ihracatı ve ithalatı dünya ticaretinin üstünde bir gelişme gösteren Çin’in, reformların başlangıcında (1978 yılı) 10 milyar dolar olan ihracatı, 2001 yılında 266 milyar dolara ve 2004 yılında 593 milyar dolara ulaşmıştır. İthalat ise 2004 yılında yaklaşık 540 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1970’lerde neredeyse hiç bulunmayan doğrudan yabancı yatırımlar konusunda Çin, 2002 yılı ve sonrasında dünyanın en fazla yabancı sermaye çeken ülkesi konumuna gelmiştir. (Aynagöz Çakmak, 2008: 257) Ayrıca Çin’in ekonomisi 1978-2011 yılları arasında yaklaşık 10 kat büyümüş ve 2010 yılında Çin, Japonya’yı geride bırakarak ABD’nin ardından dünyanın ikinci büyük ekonomisi olmuştur. Bunun yanında, 1978 yılında Çin nüfusunun %84’ü yoksulluk sınırının altında bulunurken, bu oran 2011 yılında %15’e kadar düşmüştür.



Çin'in ABD'ye olan ticaret fazlası da son on yılda 83 milyar dolardan 273 milyar dolara çıkmıştır. (Demiryol, 2011: 1-2)

Sonuç olarak, 1980 yılı öncesi tarıma dayalı bir ekonomi izlenimi veren Çin ekonomisi, günümüzde karmaşık elektronik ürünlerin üretiminde bile söz sahibi olan ve dünyanın en büyük ekonomisi olma yolunda hızla ilerleyen bir konuma gelmiştir. Dış ticarete dayalı bir büyüme stratejisi izleyen Çin, gerek gerçekleştirdiği ihracat hacmi, gerekse aldığı doğrudan yabancı sermaye miktarıyla her geçen gün dünya ekonomisinde önemini artırmaktadır. Çin'in cari işlemler ve sermaye hesabının sürekli fazla vermesi, ülke ekonomisinde dış ticaretin önemli bir yere sahip olması ve ülke ekonomisinin dünya ekonomisi içerisinde önemli bir paya sahip olması, ülkenin ödemeler bilançosunun seyri dünya ekonomisinin seyrine yön vermekte ve önemini her geçen gün arttırmaktadır. (Öz ve Yıldırım, 2011: 203)

Dış ticaret ile bölgesel güç olmak arasındaki ilişkiyi açıklamak için örnek gösterilebilecek diğer bir ülke de Hindistan'dır. Hindistan'da bağımsızlığın elde edildiği 1947 yılından, çeşitli ekonomik reformların gerçekleştirildiği 1990'lı yıllara kadar, ekonomisi tarıma dayanan ve devletin özel sektör, dış ticaret ve yatırımlar üzerinde mutlak egemenliğinin bulunduğu bir ekonomik sistem benimsenmiştir. Ancak 1990'lı yıllara gelindiğinde yapılan çeşitli reformlarla birlikte sanayi sektörü üzerindeki merkezi kontrol azaltılmış, finans ve ticaret sektörleri serbestleştirilmiş, birçok sektörde özelleştirmeler gerçekleştirilmiş, doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış ve dış ticaretin geliştirilmesi amacıyla gümrük tarifelerinde indirimler yapılmıştır. Böylece ülkeye gelen yabancı yatırım miktarında önemli bir artış sağlanmış ve Hindistan 2003 yılında tarihinde ilk kez borç alan ülke konumundan çıkmıştır. (DEİK Hindistan Ülke Bülteni, 2011: 5-6)

Hindistan'ın 2011 yılında gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret ve GSYİH rakamlarına bakıldığında, dünya ekonomisinde bulunduğu konum daha iyi anlaşılacaktır. Hindistan, 2011 yılında gerçekleştirmiş olduğu 301 milyar dolarlık ihracat tutarıyla toplam dünya ihracatının %1,7'sini ve yapmış olduğu 462 milyar dolarlık ithalat ile de toplam dünya ithalatının %2,5'ini gerçekleştirmiştir. Bu tutarlarla Hindistan 2011 yılında dünya sıralamasında ihracatta 19. ve ithalatta 12. sırada yer almıştır. (International Trade Centre, 10.11.2012) Ayrıca Hindistan 2011 yılında gerçekleştirmiş olduğu 1.848 milyar dolarlık nominal GSYİH ile dünyanın 10. büyük ekonomisi olmuştur. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

### 3.4. Dış Ticaret-Bölgesel Güç Olma İlişkisi Literatür Taraması

Yapılan literatür taraması sonucunda, dış ticaret ile bölgesel güç olma arasında doğrudan ilişki kuran çalışmalara rastlanmamakla birlikte, ülkelerin dış ticaret bakımından çekim merkezi olmalarını, Gravity (Çekim) Modeli<sup>1</sup> ile açıklayan çok sayıda çalışmanın yapıldığı görülmüştür.

Bu çalışmalardan biri Amita Batra (2004)'nın Hindistan'ın ticaret potansiyelini, 2000 yılına ait veriler üzerinde Gravity Modeli'ni uygulayarak, analiz ettiği çalışmasıdır. Hindistan ile bütün ticari partnerleri arasındaki ikili ticaret akımlarının analiz edildiği çalışmanın sonuçlarına göre, Hindistan için en fazla ticaret potansiyeline sahip olan bölge Asya-Pasifik bölgesidir. Asya-Pasifik bölgesini sırasıyla Batı Avrupa ve Kuzey Amerika takip etmektedir. Ülke bazında Hindistan için en fazla potansiyel arz eden ülkeler ise Pakistan, Filipinler ve Kamboçya'dır.

Avrasya ülkelerinin bağımsızlık sonrası dış ticaretlerini Gravity Model ile inceleyen Anna Golovko (2009), analiz dönemi olarak 1994-2005 yılları arasında almıştır. Çalışmanın tahmin sonuçlarına göre dikkat çeken noktalar, sınır komşuluğunu temsil eden ortak sınır kukla değişkeninin anlamsız olması ve ortak dil kukla değişkeninin zamanla anlamını yitirmesidir. Çalışmada kullanılan verilerden, söz konusu ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ticaretin azalan bir eğim içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Golovko (2009), buna dayanarak Gravity Model'in bu ülke grubunun dış ticaretini açıklamakta yetersiz kaldığı kanaatine varmıştır. Golovko, Gravity Model'in bu ülke grubu için yetersiz kalmasını da şu sebeplere bağlamaktadır: (i) Avrasya ülkeleri, küçük ve benzer ekonomik yapıda oldukları için, ne kadar yakın olurlarsa olsunlar, kendi aralarında ticaret yaparak büyüyemezler, (ii) İhracattan elde edilen gelirler yeniden yapılanma sürecine yatırılmamaktadır, (iii) Modelde kullanılan yakınlık değişkeninin, genellikle incelenen ülkelerin birbirine yakın olması olarak yorumlanmasıdır. Bunun yerine yakınlık, ekonomik olarak gelişmiş merkezlere yakın olmak olarak algılanmalıdır.

Karadeniz Ekonomik İşbirliği bölgesindeki ticaret akımlarının belirleyicilerini Gravity Modeli'ni kullanarak analiz eden M. C. Genç, S. Artan ve

---

<sup>1</sup> Gravity (Çekim) Modeli: İktisat biliminde ilk olarak Tinbergen (1962) ve Pöyhönen (1963) tarafından kullanılan modelin altyapısı, 17. yüzyılda Newton tarafından fizik için geliştirilen yer çekimi kanununa dayanmaktadır. Modele göre, iki fiziki cisim arasındaki çekim gücü, büyüklüklerinin çarpımıyla doğru, aralarındaki mesafenin karesiyle ters orantılıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: H. J. Wall, "Using the Gravity Model to Estimate the Costs of Protection", *Review*, 1999, s. 34-35.

M. Berber (2011), 1997-2007 dönemi için panel veri yöntemini uygulamışlardır. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, ihracatçı ve ithalatçı ülkelerin GSYİH ve nüfusları bölgedeki ticaret akımlarını pozitif yönde etkilerken, üye ülkelerin başkentlerinin birbirine olan uzaklıkları ticaret akımlarını negatif yönde etkilemektedir. Ayrıca söz konusu ülkelerin ortak sınıra sahip olmaları ve aynı dili konuşmaları da ticaret akımlarını pozitif yönde etkileyen bir diğer faktör olmuştur.

D. Antonucci ve S. Manzocchi (2005), Türkiye'nin AB ile özel bir ticaret ilişkisinin olup olmadığını, 1967-2001 dönemine ait ticaret verilerine Gravity Modeli'ni uygulayarak açıklamaya çalışmışlardır. Araştırmacıların ulaştıkları iki temel bulgu: (i) Gravity Modeli, Türkiye'nin ticaret kalıplarını açıklamakta kullanılabilir bir modeldir, (ii) Türkiye ile AB arasında 1963 yılında imzalanan Ortaklık Anlaşması ve 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği (GB) Anlaşması'na rağmen, AB ile ticaretle herhangi bir farklılaşmaya dair bulguya rastlanmamıştır.

F. Kula ve A. Aslan (2008), Türkiye'nin 1996-2005 döneminde Ortadoğu bölgesine yaptığı ihracat verilerinden faydalanarak, Türkiye açısından bölgenin ne ölçüde bir ihracat potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Araştırmacılar, çalışmalarında Gravity Modeli'ni kullanmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, ekonomik büyüklüğün ticareti olumlu etkilediği ve Türkiye'nin bölgenin büyük ekonomilerine doğru ihracata yöneldiği anlaşılmıştır. Bir diğer önemli sonuç da Türkiye ile söz konusu bölge ülkelerinin arasındaki mesafe azaldıkça ihracatın arttığıdır.

Hüseyin Altay (2011), demokrasinin ticaret üzerindeki çekim etkisini Gravity Modeli'ni kullanarak incelemiştir. Altay (2011)'ın çalışması Türkiye özelinde olup, Türkiye'nin demokratik, kısmen demokratik ve demokratik olmayan ülke gruplarıyla ihracat ve ithalat ilişkilerini karşılıklı demokrasi seviyeleriyle açıklamaya çalışmaktadır. 145 ülkeye ait veriler kapsamında panel çekim modelini kullanan Altay, dönem olarak 1996-2008 yılları arasını almıştır. Çalışmada ulaşılan sonuç ise şu şekildedir: En yüksek çekim etkisi demokratik ülkelerle gerçekleşirken, demokrasi seviyesi düştükçe bu etki azalmaktadır. Türkiye'deki demokratikleşme süreci, demokratik ve gelişmiş ülkelerle olan ihracat hacmini diğer ülkelere oranla daha fazla artırmıştır.

Türkiye'nin tarafı olduğu ikili ve çok taraflı ekonomik ve ticari anlaşmaların, Türkiye'nin 113 ülkeye olan ihracatı üzerinde etkisinin olup olmadığını inceleyen Hakan Özkaya (2011), 1996-2006 yılları arasındaki dönemin verilerini Genel Çekim

Modeli çerçevesinde test etmiştir. Özkaya sonuç olarak, imzalanan ikili anlaşmaların Türkiye'nin ihracatı üzerinde anlamlı etkilerinin olmadığı ve GB Anlaşması'nın dışında Türkiye'nin tarafı olduğu çok taraflı anlaşmaların Türkiye'nin ihracatı üzerinde istatistiksel olarak pozitif etkilerinin olduğu sonucuna varmıştır.

Gravity Model kullanılarak yapılan bir çalışma da Sezai Ata (2012)'ya aittir. Ata (2012), çalışmasında 30 yılı kapsayan 1980-2009 dönemi için 68 ülkenin kendi aralarında yaptıkları ticaret verilerini kullanmış ve yüz binden fazla gözlem içeren bir veri setiyle çekim modeli oluşturarak, Türkiye'nin değişik ülke gruplarıyla yaptığı ticareti incelemiştir. Araştırmacının vardığı en temel sonuç, Türkiye'nin birçok ülke ile gerçekleştirdiği ihracatın potansiyelin altında olduğu ve geliştirilmeye müsait olduğudur. Diğer önemli bir sonuç da Türkiye'nin özellikle gelişmiş Avrupa ülkeleri ile olan ticaretinin potansiyelin üzerinde olduğu ancak komşu ülkelerin çoğunluğu ve diğer bazı gelişmekte olan ülkelerle olan ticaretinin ise potansiyelin altında kaldığıdır.

Ata (2012)'nin kullandığı modelin tahmin sonuçlarına göre Türkiye'nin dış ticareti, ticaret partneri ülkenin ekonomik büyüklüğünden olumlu, nüfus büyüklüğü ve aradaki mesafeden olumsuz etkilenmektedir. Ticari partnerin geçmişte Türkiye ile birlikte aynı devletin parçası olması da ticareti olumlu yönde etkileyen faktörlerdendir. Dünya genelinde komşuluk, ticareti artırıcı bir faktör iken, Türkiye için bunun tersi bir durum ortaya çıkmıştır.

K. Karagöz ve M. Karagöz (2009) de yatay kesit verilerine dayalı Gravity Modeli'ni kullanarak, Türkiye'nin küresel ticareti üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğunu ve elde ettikleri katsayı tahminlerinden hareketle hangi ülkelerle ticaretin potansiyel genişleme vaat ettiğini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre, Türkiye'nin ikili dış ticaret hacmi, ticaret yapılan ülkenin ekonomik büyüklüğünden olumlu, nüfusundan ve aradaki mesafeden olumsuz yönde etkilenmektedir. Türkiye'nin zengin ülkelerle daha fazla ticaret yapmaya eğilimli olduğu çalışmanın diğer bir sonucudur. Komşuluğun ticaret akımı üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ancak kültürel ya da tarihsel yakınlığın ikili ticaret üzerinde istikrarlı bir şekilde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu anlaşılmıştır.

### **3.5. Ekonomik Entegrasyonlar-Bölgesel Güç Olma İlişkisi**

İktisadi anlamda ilk olarak 1968 yılında işletme birleşmelerini nitelenmek için kullanılan entegrasyon terimi, daha sonra uluslararası ekonomi alanında, ülkelerin

ekonomik, sosyal ve politik amaçlarını gerçekleştirebilmeleri için birbirleriyle yakınlaşmaları, bu amaçla aralarında gerçekleştirdikleri düzenlemeleri ve anlaşmaları vurgulamak için kullanılmıştır. Ekonomik entegrasyonlar, en düşük biçiminden en yükseğine kadar ülkeler arasındaki ticaret engellerinin kaldırılması (ticari-ekonomik entegrasyon), faktör hareketlerinin serbestleştirilmesi (faktör entegrasyonu), ulusal ekonomi politikalarının yakınlaştırılması (politik entegrasyon) ve bu politikaların tümüyle aynılaştırılması (tam entegrasyon) sürecidir. (Bakkalcı, 2002: 39)

Ekonomik entegrasyonların başlıca dört aşaması bulunmaktadır. Bu aşamalar, en düşük düzeyden en yüksek düzeye doğru şu şekildedir: Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve Ekonomik Birlik'tir. (Şanlı, 2004: 164-165)

**Serbest Ticaret Bölgesi:** En basit ekonomik entegrasyon şekli olan Serbest Ticaret Bölgesi, Serbest Ticaret Anlaşması'yla kurulur. Bu entegrasyon türünde üye ülkeler arasında gümrük tarifeleri kaldırılır ancak anlaşma dışı ülkelere karşı üye ülkeler istedikleri gümrük tarifelerini uygulamakta serbesttirler. (Yiğit, 2003: 9)

**Gümrük Birliği:** Ekonomik entegrasyonların bu safhasında, birliği oluşturan üye ülkeler kendi aralarında ticarete konulan bütün engelleri kaldırdıkları gibi üçüncü ülkelere karşı da ortak bir gümrük tarifesi uygularlar. (Sarı, 2005: 119)

**Ortak Pazar:** Ekonomik entegrasyonların bu safhasında, Gümrük Birliği'ne ek olarak üye ülkeler kendi aralarında tüm üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımına da izin verirler. Böylece üye ülkeler arasındaki tüm ticari engeller kaldırılır ve birlik dışındaki ülkelere karşı da ortak gümrük tarifesi uygulanır. (Kılıç, 2006: 199)

**Ekonomik Birlik:** Ekonomik entegrasyonların son safhası olan Ekonomik Birlik'te, önceki aşamalarda geçerli olan şartlara ek olarak ekonomik, mali ve sosyal politika- kurumların da birleştirilmesi hedeflenir. Yani tek pazar sistemi, ortak dış ticaret politikası, tek merkez bankası ve tek para birimi kullanımı öngörülür. (Şanlı, 2004: 165)

Ekonomik entegrasyonların birçok amacı bulunmasına rağmen, temel bazı amaçları şu şekilde sıralanabilir: (i) üye ülkeler arasında ticaret hacmini artırmak, (ii) üye ülkeler arasında genişletilmiş bir pazar yaratmak yoluyla kalkınma düzeylerine olumlu katkı sağlamak, (iii) yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlamak, (iv) üye ülkeler arasında bölgesel dengesizlikleri gidermek, (v) entegrasyona dâhil ülkelerin dünyadaki siyasi ve iktisadi olaylardaki etkinliğini artırmak ve (vi) çeşitli sosyal-siyasal sorunlara ortak çözümler bulunmasını sağlamaktır. (Kılıç, 2006: 195)

Ekonomik entegrasyonların, entegrasyona dahil olan ülke ekonomileri üzerinde çeşitli etkileri söz konusudur. Bu etkileri, statik etkiler ve dinamik etkiler olmak üzere iki ana başlık altında toplamak mümkündür: (Şanlı, 2004: 164)

**I- Statik Etkiler:** Ekonomik yapının ve teknolojinin değişmediği, üretim faktörlerinin yeniden dağılımından doğan etkilerle ilgilidir. Statik etkiler, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı olarak iki şekilde ortaya çıkarlar.

- *Ticaret yaratıcı etki;* daha önce birlik dışından yapılan ithalatın, birlik içindeki bir ülkeden, daha ucuza yapılması sonucu ortaya çıkan etkidir.
- *Ticaret saptırıcı etki;* entegrasyon dışındaki ülkelere daha düşük maliyetle ithalat yapmak yerine, birlik üyesi bir ülkeden daha yüksek maliyetli ithalat yapma durumunda ortaya çıkan etkidir.

**II- Dinamik Etkiler:** Ekonomik entegrasyonların ülke ekonomileri üzerindeki dinamik etkilerini de şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Rekabetin artması
- Pazarın genişlemesi sonucu ortaya çıkan ölçek ekonomilerinden faydalanma
- Rekabet ve genişleyen pazarın yatırımcılar için cazip hale gelmesi sonucu yatırımların artması
- Dışsal ölçek ekonomilerinin oluşması
- Üretim faktörlerinin serbest dolaşımı sonucu kaynak etkinliğinin sağlanması
- Döviz tasarrufu yaratması

Ekonomik entegrasyonların başarılı olabilmeleri için; (i) birlik üyesi ülkelerin benzer ekonomik yapıda olmaları, (ii) üye ülkeler arasında coğrafi yakınlığın bulunması, (iii) üye ülkelerin birbirlerine bitişik bir toprak alanına sahip olmaları, (iv) geniş bir toprak alanına sahip olunması, (v) küçük ülkelerin de birlik içerisinde yer alması, (vi) birlik üyelerinin birbirlerinin en iyi müşteri ve tedarikçileri olmaları, (vii) oluşturulan birliğin büyük nüfusa sahip bir pazar olması ve (viii) birlik üyelerinin dünya üretiminde ve ticaretinde önemli paya sahip olmaları, ekonomik entegrasyonların başarı şansını ve faydalarını arttıran unsurlar olarak kabul edilmektedir. (Öngel, 2010: 87)

Gerek gelişmiş ülkeler gerekse gelişmekte olan ülkeler, ekonomik entegrasyonların söz konusu avantajlarından yararlanmak üzere çeşitli bölgesel ya da küresel düzeydeki entegrasyonlara dâhil olma eğiliminde olmaktadır. Bu bağlamda,

günümüzde ekonomik entegrasyonların en yüksek düzeylisi olarak kabul edilen AB'nin temelini oluşturan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'nin kuruluş amaçlarına bakıldığında, birtakım siyasi amaçların dışında, üye ülke ekonomilerinin gelişmesine katkıda bulunmak, tam istihdamı gerçekleştirerek işsizliği önlemek, tekelleşmeyi önlemek, yatırımların hızlandırılmasını ve yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlamak (Karluk, 2007: 7) gibi bazı temel ekonomik amaçların bulunduğu görülmektedir.

ABD, Kanada ve Meksika arasında kurulan Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA), bu bağlamda örnek teşkil edebilecek bir uygulamadır. Nitekim 1950'ler ve 1960'lar boyunca hızla büyüyen ABD ekonomisi, potansiyel olarak herhangi bir rekabet tehlikesi ile karşı karşıya olmamasına rağmen, 1970'ler ve 1980'lerde ABD'nin küresel ekonomik gücü görece olarak azalmaya başlamış ve bu durum ABD'yi başka ülkelerle ekonomik entegrasyona gitmeye yöneltmiştir. Bu bağlamda ABD, 1980'li yılların ortalarından itibaren Kanada ve Meksika ile farklı seviyelerde karşılıklı ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Bu dönemde en önemli anlaşma, 1989 yılında ABD ile Kanada arasında imzalanan serbest ticaret anlaşması olmuştur. Ancak Kanada, ABD için yeterli büyüklükte bir pazar olmadığı için, anlaşmaya Meksika da dâhil edilmiş ve 1994 yılı itibariyle NAFTA yürürlüğe girmiştir. (Öksüzler ve Özdemir, 2005: 366)

NAFTA üyesi ülkelerin, bu ekonomik entegrasyondan farklı beklentileri olmuştur. Örneğin, ABD daha güçlü bir küresel konum ve daha büyük bir pazar beklentisi içindeyken, Kanada, ABD ile geçmişten gelen ikili ekonomik ilişkilerinden doğan kazancını koruma ve daha da güçlendirme; Meksika ise geniş ve gelir düzeyi yüksek bir pazar, pazara girişte üstünlük ve ülkenin ekonomik refahını istikrarlı biçimde artırma beklentisi içerisinde olmuştur. (Dikkaya ve Üzümcü, 2007: 40)

Bir başka örnek, beş Güney Doğu Asya ülkesinin (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) 1967 yılında kurdukları ASEAN'dir. Sonraki yıllarda Brunei Sultanlığı, Vietnam, Lao, Myanmar ve Kamboçya'nın da katılımıyla üye sayısı 10'a çıkan ASEAN'ın 1967 yılındaki temel kuruluş hedefleri, ekonomik büyümenin sağlanması, sosyal gelişim, kültürel gelişme, barış ve güvenlik, eğitim ve araştırma yardımları, Güney Doğu Asya çalışmaları ve diğer uluslararası kuruluşlarla yakın ilişkiler olarak belirlenmiştir. Ancak ASEAN, kuruluşunun ilk on yılında, daha çok bölgedeki anlaşmazlıkları çözmeye yönelik politik bir organizasyon olarak kalmıştır. (Karayılmazlar ve Kargı, 2005: 389) Bu nedenle 1976 yılında ikinci kez faaliyete geçirildikten sonra, tarımsal ve sınıî mal üretiminin sağlanması amacıyla

bölgede büyük ölçekli sanayi tesisleri kurmak, ticarete konulan engellerin kaldırılmasıyla ticareti serbestleştirmek, birlik olarak üçüncü piyasalara açılmak ve diğer uluslararası ekonomik ve mali konularda işbirliği sağlamak gibi ekonomik amaçlar ön plana çıkarılmıştır. (Çınar ve Hepaktan, 2011: 70)

Örnek gösterilebilecek ekonomik oluşumların sayısı çoğaltılabileceği gibi, hemen hepsinin ortak hedefi, küreselleşme olgusuyla birlikte artan rekabet şartlarıyla başa çıkmak ve ekonomik gelişmişlik düzeylerini artırmaktır. Nitekim dünyadaki ekonomik oluşumların sayısına bakıldığında, DTÖ verilerine göre, 2010 yılı itibariyle 302 tane gerçekleşmiş bölgesel ticaret anlaşması bulunmaktadır. (Çınar ve Hepaktan, 2011: 76)

### **3.6. Türkiye'nin Büyük Oyuncularla Dış Ekonomik İlişkileri**

Dış ticaret, ülke ekonomileri için büyüme ve kalkınmanın tamamlayıcı unsurlarından birisidir. Sanayileşmek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için yabancı piyasalara girmenin ülkeler açısından önemli avantajları bulunmaktadır. Dünya ekonomisinde, 1970'li yıllara kadar ithal ikameci politikalar izlenirken, 1970'li yıllara gelindiğinde ihracata yönelik politikalar önerilmeye başlanmış ve 1980'li yıllarda birkaç istisna dışında bütün ülkeler dış ticarete dayalı büyüme stratejisinin uygulamaya çalışmışlardır. Özellikle Uzakdoğu ülkelerinin bu konuda gösterdikleri başarı diğer birçok gelişmekte olan ülkeye de model oluşturmuştur. (Karagöz ve Karagöz, 2009: 128)

Türkiye de 1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca büyüme ve sanayileşme politikasını ithal ikameci sanayileşme stratejisine bağlı olarak yürütmekle birlikte, 1980 yılından itibaren ihracata yönelik sanayileşme stratejisi izlemeye başlamıştır. Bu amaçla, dış ticaret serbestleştirilmiş, ihracata yönelik sanayileşme stratejisi benimsenmiş, mali piyasaların yeniden yapılandırılması ve geliştirilmesi yönünde önemli adımlar atılmış, 1989 yılında uluslararası sermaye hareketleri tamamen serbest bırakılmış ve özelleştirme faaliyetleri hızlandırılmıştır. (Hepaktan, 2008: 2)

Atılan bu adımların sonucu olarak dış ticaretin ivme kazandığı görülmüş ancak 1990'lı yılların başında TL'nin aşırı değerlenmesi ve yanlış uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle dış ticarete bir daralma söz konusu olmuştur. 1994 yılında yaşanan ekonomik kriz sonrasında Türk Lirası (TL)'nin devalüe edilmesi ve 1 Ocak 1996'da AB ile GB'ye geçilmesi sonucu dış ticaretin yeniden canlandığı görülmüş



ancak 1997 Asya ve 1998 Rusya krizleri Türkiye'nin dış ticaretinde yeniden daralmaya neden olmuştur. (Taymaz, Voyvoda ve Yılmaz, 2011: 35-37)

2000'li yıllara gelindiğinde Türkiye, Kasım 2000 ve Şubat 2001 dönemlerinde iki büyük ekonomik kriz yaşamıştır. Yaşanan bu krizler sonrasında mali yapının güçlendirilmesi, finansal derinliğin sağlanmasına yönelik adımların atılması, dünya enerji piyasasında etkin bir ülke konumuna gelmesi ve dış ticaretin artırılmasına yönelik önemli politik ve bürokratik aşamaların kaydedilmesi Türkiye'nin uluslararası konumunu olumlu yönde etkilemiş ve Türkiye dünyanın 16. büyük ekonomisi olarak uluslararası arenadaki yerini almıştır. Bu gelişmelere ek olarak, bulunduğu coğrafyada daha etkili bir siyasi ve ekonomik güç olmayı hedefleyen Türkiye, bu anlamda edilgen yapısından kurtularak etken konuma geçme çabası içerisine girmiştir. (Karakaş ve Karakaş, 2012: 67)

Bu başlık altında Türkiye'nin hem temel ticaret partnerleri, hem de aynı zamanda bölgesel olarak ticari rakipleri olan ABD, AB, Rusya, Çin ve İran ile 2000-2011 yılları arasında yaptığı dış ticaret ve yabancı sermaye hareketleri incelenecektir.

### **3.6.1. Türkiye-ABD Dış Ticareti**

ABD, 2011 yılı itibariyle 311,59 milyon nüfusu ve 14.991 milyar dolar GSYİH ile dünyanın en büyük ekonomisidir. ABD ekonomisi, 2008 ve 2009 yıllarında sırasıyla %0,4 ve %3,5 küçülmüş, 2010 ve 2011 yıllarında da sırasıyla %3 ve %1,7 büyümüştür. ABD'deki enflasyon oranına bakıldığında, 2008-2011 yılları arasında enflasyonun %2,2, %1,3, %0,7 ve %2,2 gibi düşük seviyelerde seyrettiği görülmektedir. ABD'nin GSYİH bileşimine bakıldığında, 2010 yılında tarım sektörünün GSYİH içindeki payı %1, sanayi sektörünün payı %20 ve hizmetler sektörünün payı %79 oranında gerçekleşmiştir. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Dünya çapında kapitalist ekonomik sistemin en büyük örneği olarak gösterilen ABD ekonomisinde, mal ve hizmetlerin büyük bir bölümü özel sektör tarafından sağlanmakta (%87,3) ve tüketilmekte (%71,1) olup, dünya çapında kamu ağırlığının bu kadar az olduğu başka bir ekonomi bulunmamaktadır. ABD ekonomisinde yapısal olarak rol oynayan iki temel unsurun ilki zengin doğal kaynakları, diğeri de nitelikli işgücüdür. ABD, verimli toprakları, zengin mineral yatakları, elverişli iklim koşulları ve diğer doğal kaynakları ile ekonomik büyümenin sağlanması açısından uygun bir ortama sahiptir. ABD, aynı zamanda iletişim ve bilgi teknolojileri alanında, kolay uyum

sağlayabilen ve yetenekli işgücünün eğitime de büyük önem vermektedir. ABD ekonomisine yön veren başlıca sektörler; motorlu taşıtlar, uzay ve havacılık, iletişim, kimyasallar, elektronik ve bilişim sektörleridir. (Gülsoy ve Koca, 2012: 12)

Sektörel bazda, tarım sektörü GSYİH'nın %1'ini teşkil etmekle birlikte, global ölçekte karşılaştırıldığında önemli bir üretim potansiyeli söz konusudur. ABD'de toplam tarım üretiminin dörtte biri ihraç edilmektedir. ABD, dünya mısır ve soya üretiminin %40'ını ve sorgum patates üretiminin de %25'ini gerçekleştirmektedir. ABD, güçlü üretim altyapısı, inovatif gıda işleme sanayisi ve güçlü markaları sayesinde dünyanın en büyük gıda ihracatçısı konumundadır. Sanayi sektöründe ise ABD, üretim maliyetleri açısından daha ucuz bölgeleri seçen ABD'li firmalar rağmen, dünyanın en büyük imalat sanayisine sahiptir. Özellikle ilaç, havacılık ve uzay sanayi gibi ileri teknolojiler gerektiren lider sektörler, imalat sanayinde önemli yer tutmaktadır. ABD, dünyadaki toplam kimyasal madde üretiminin %30'unu tek başına gerçekleştirmektedir. Bilgisayar ekipmanı, yazılım ve yarı iletken maddelerin üretiminde 1970'li ve 1980'li yıllarda lider ABD firmaları, son dönemlerde yoğun bir rekabet ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Tekstil gibi geleneksel sektörlerde, yurtdışında daha düşük maliyetli üretim yapabilecek yerler tercih edilmektedir. Motorlu taşıtlar gibi bazı diğer sektörlerde ise yeni üretim teknikleri ile verimlilik artışı sağlanmış, ancak aşırı kapasite ve özellikle Japon üreticilerin şiddetli rekabeti ile karşı karşıya kalmıştır. (DEİK Amerika Birleşik Devletleri Ülke Bülteni, 2012: 38)

Dünyanın en büyük ekonomisi olan ABD, 2011 yılı itibariyle 20,7 milyar varillik petrol rezervi ile dünya petrol rezervlerinin %1,41'ine sahiptir. ABD, sahip olduğu bu rezerv ile petrolde dünya sıralamasında 13. sırada yer almaktadır. (U.S. Energy Information Administration, 2011: 38) ABD 2010 yılında günlük 7,5 milyon varil petrol üretirken, 19,1 milyon varil petrol tüketmiştir. Bu durum, ABD'nin petrol ihtiyacının yaklaşık %61'ini ithal ettiği anlamına gelmektedir. Doğalgaz alanında ise ABD'nin 2010 yılı itibariyle 7,7 trilyon m<sup>3</sup> doğalgaz rezervi bulunmakta ve bu rezerv dünya rezervlerinin %4,12'sini oluşturmaktadır. Doğalgaz alanında ABD, dünya sıralamasında beşinci sırada yer almaktadır. ABD, 2010 yılında toplam 611 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz üretmiş ve toplam 683,4 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz tüketmiştir. Bu durum, ABD'nin yıllık olarak tükettiği doğalgazın yaklaşık %11'ini ithal ettiği anlamına gelmektedir. Ayrıca ABD, 237,3 milyar tonluk kömür rezervi ile dünya kömür

rezervlerinin %27,6'sına sahip ülke olarak, bu alanda dünyada birinci sıradadır. (BP Statistical Review of World Energy, 2011: 8-30)

ABD, dünyanın en büyük ithalatçısı olma özelliğinin yanında, dünyanın en büyük doğrudan yabancı sermaye kaynağı konumu ile hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin yöneldiği bir hedef pazardır. ABD ekonomisi, dünya ekonomisini birebir etkileme gücüne sahip olduğundan dolayı, dünyada önemli ve belirleyici bir ekonomidir. (Gülsoy, 2011: 7) Nitekim 2008 yılında ABD'de başlayan ekonomik kriz, kısa sürede tüm dünyaya yayılmış ve 1929 Büyük Buhran'dan sonra dünyanın yaşadığı en büyük kriz olarak tanımlanmıştır. (Kaya ve Ünal, 2009: 4)

ABD'nin ihraç ettiği başlıca ürünler; makineler, büro makineleri, bilgisayarlar, ölçüm aletleri, taşıtlar, uçaklar, uzay araçları, kimyasal maddeler, içecekler, tahıl ve gıda ürünleridir. ABD'nin ithal ettiği başlıca ürünler ise; otomobil, iletişim aygıtları, bilgi işlem makineleri, yedek parçalar, giyim eşyaları, demir-çelik ürünleri, madeni yakıt ve yağlar, ham petrol, gıda maddeleri ve içeceklerdir. ABD'nin ticaret ortakları ihracatta, Kanada, Meksika, Japonya, İngiltere, Almanya ve diğer AB üyesi ülkeler; ithalatta Çin, Kanada, Meksika, Japonya ve genel olarak AB üyesi ülkelerdir. (İTO Amerika Birleşik Devletleri Ülke Raporu, 2008: 3)

Türkiye-ABD ilişkilerine bakıldığında, ekonomik ve ticari ilişkilerin, savunma ve güvenlik odaklı ilişkilerin gerisinde kaldığı görülmektedir. Türkiye ekonomisinde 1980 yılından itibaren başlayan yapısal dönüşüm, özellikle Türk tarafında dünyanın en büyük pazarı ve yatırım kaynağı olan ABD ile daha fazla ticaret ve yatırım ilişkileri kurma beklentisini doğurmuştur. Bu bağlamda 1985 yılında Türkiye ile ABD arasında yatırımlar konusunda kapsamlı bir anlaşma yapılmış ve Türk-Amerikan İş Konseyi kurulmuştur. (Beriş ve Gürkan, 2003: 42)

Uzun yıllar siyasi ve askeri ağırlıklı olarak gelişen Türkiye-ABD ilişkilerinde ekonomik boyut, 1990'lı yıllarda önem kazanmaya başlamıştır. Zira ABD yönetiminin Türkiye'ye bakış açısı, SSCB'nin dağılmasını takiben değişmiş ve ilişkiler "zenginleştirilmiş ortaklık" kavramı çerçevesinde ele alınmaya başlamıştır. 1995 yılında ABD yönetimi Türkiye'yi gelişen 10 büyük pazar arasında ilan etmiş ve bu karar, ABD özel sektörünü Türkiye'ye yöneltmede önemli bir teşvik unsuru olmuştur. Buna rağmen ticari ilişkilerde beklenen gelişme sağlanamamıştır. ABD yönetiminin olumlu tavrına rağmen, gerek ABD'de etkin olan çeşitli lobilerin Türkiye aleyhtarı

tutumları, gerekse Türkiye'nin ABD'deki imajı ve Türkiye'deki fikri mülkiyet hakları ve uluslararası tahkim yasası gibi konular 1990'lı yıllarda ekonomik işbirliğinin sınırlı seviyede kalmasına neden olmuştur. (Türk-Amerikan İş Konseyi, 2004: 4)

Tablo 3.1'de 2000-2011 yılları arasında Türkiye-ABD dış ticareti gösterilmektedir.

**Tablo 3.1: Türkiye-ABD Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	ABD	6.961	3.074	11,2	3.887	7,2
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	ABD	9.594	4.849	7,7	4.745	4,9
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	ABD	16.284	4.307	3,3	11.977	5,9
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	ABD	16.097	3.774	3,3	12.323	6,6
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	ABD	20.627	4.585	3,4	16.042	6,7

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

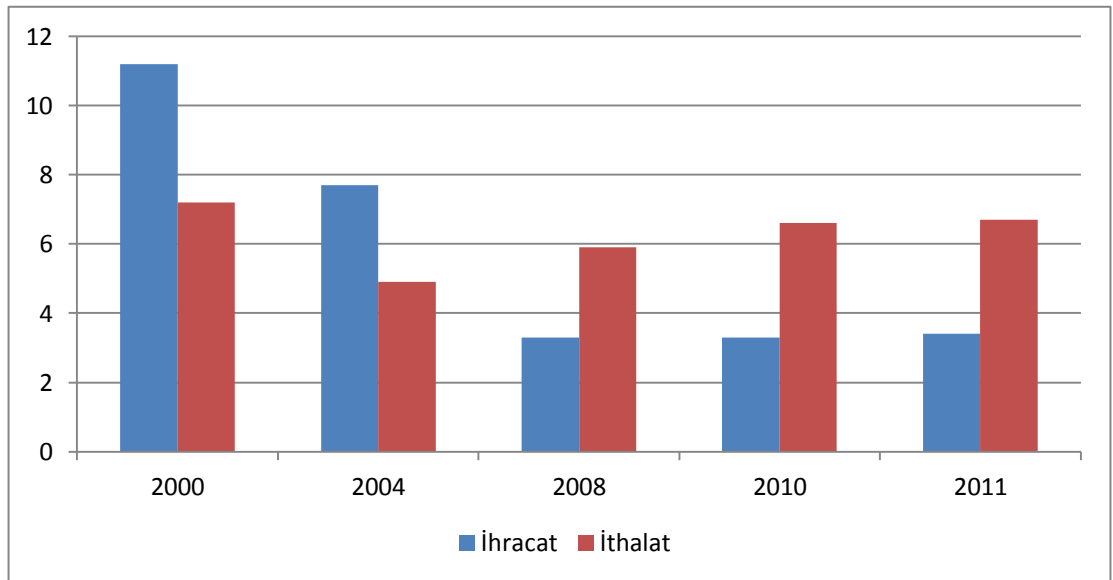
Tablodan, Türkiye ile ABD arasındaki dış ticaret hacminin düzenli olarak arttığı (2010 yılı hariç) görülmektedir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2000 yılında 6.961 milyon dolar iken, 11 yılda yaklaşık üç kat artarak, 2011 yılında 20.627 milyon dolara çıkmıştır. Bunda Türkiye'nin ABD'den yaptığı ithalatın payının yüksek olması etkili olmuştur. Nitekim Türkiye'nin ABD'ye yaptığı ihracat 2000 yılında 3.074 milyon dolar iken, 2011 yılına gelindiğinde ihracat tutarı sadece 1.511 milyon dolar artarak, 4.585 milyon dolara çıkmıştır. Buna karşın 2000 yılında ABD'den yapılan ithalat, 12.155 milyon dolar artarak, 3.887 milyondan 16.042 milyon dolara çıkmıştır.

Tablodan ayrıca, Türkiye'nin ABD ile yaptığı ticarete sürekli artan bir şekilde ticaret açığı verdiği görülmektedir. Bu açıdan, ticaret fazlası verilen 2004 yılı hariç tutulacak olunursa, 2000 yılında ABD ile dış ticarete 813 milyon dolar olan dış ticaret açığı, 2008 yılında 7.670 milyon dolara, 2010 yılında 8.549 milyon dolara ve 2011 yılına gelindiğinde 2000 yılına oranla 14 kat artarak, 11.457 milyon dolara çıkmıştır. Türkiye'nin ABD'den yaptığı ithalatın 2008 yılında bir sıçrama yaşamasını ve ABD'ye yaptığı ihracatın da aynı yıl azalma eğilimine girmesini, 2008 yılında ABD'de başlayan ve ardından tüm dünyaya yayılan küresel ekonomik kriz ile açıklamak mümkündür. Zira

daha önce de belirtildiği üzere, ABD ekonomisi 2008 yılında %0,4 ve 2009 yılında %3,5 küçülmüştür. Dolayısıyla küçülen ABD ekonomisinin ve azalan talebin bir sonucu olarak, Türkiye'nin ABD'ye yaptığı ihracatın düştüğünü ve nispeten değer kaybeden dolar kurundan dolayı da ABD'den yapılan ithalatın arttığını söylemek mümkündür.

Oransal olarak ABD'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payına bakıldığında, 2000 yılında ABD'nin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı %11,2 iken, bu oran sürekli düştüğü ve 2008 ile 2010 yıllarında en düşük seviyesine ulaşarak, %3,3 olarak gerçekleştiği görülmektedir. ABD'nin Türkiye'nin ithalatındaki payı ise 2000 yılında %7,2 iken, 2011 yılına gelindiğinde bu oran sadece %0,5 düşerek, %6,7 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.1'de ABD'nin, Türkiye'nin hem ihracatındaki hem de ithalatındaki payını yıllar itibariyle görmek mümkündür.



**Grafik 3.1: Türkiye'nin Dış Ticaretinde ABD'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.1'den de anlaşılacağı üzere, ABD'nin Türkiye ihracatındaki payı 2000 yılından 2011 yılına kadar sürekli bir düşüş eğilimi içerisindedir. Buna karşın 2000 yılından 2004 yılına düşme eğiliminde olan ABD'nin Türkiye ithalatındaki payı, 2004 yılından itibaren sürekli bir artış trendine girmiştir. Ayrıca 2000 ve 2004 yıllarında ABD'nin ihracattaki payı ithalattaki payından yüksek iken, 2004 yılından sonra tersi bir durum ortaya çıkmıştır.

### 3.6.2. Türkiye-AB Dış Ticareti

Bilindiği üzere, bugünkü AB'nin temelini oluşturan AKÇT, altı Avrupa ülkesi (Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg) arasında 18 Nisan 1951'de imzalanan ve 25 Eylül 1952'de yürürlüğe giren Paris Antlaşması ile kurulmuştur. AKÇT, daha sonra 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan ve 1 Ocak 1958 tarihinde yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile AET'ye dönüşmüştür. Üye sayısı altı olan AET, 1973, 1981, 1986, 1995, 2004 ve 2007 yıllarındaki altı genişleme döneminin ardından günümüzde 27 üyeli bir birlik hâline gelmiştir. (Karluk, 2007: 7-21)

AB'nin 2011 yılı itibariyle nüfusu 500,6 milyon kişidir. AB'de 2011 yılında GSYİH, 17.577,7 milyar dolar ve Kişi Başına GSYİH da 35.116 dolar olarak gerçekleşmiştir. AB ekonomisi, 2010 yılında %2 ve 2011 yılında %1,6 büyümüştür. AB'de enflasyon oranı 2010 yılında %2 ve 2011 yılında %3,1 olarak gerçekleşmiştir. (İstanbul Sanayi Odası, 2012: 1-9)

Birincil enerji kaynakları bakımından AB'nin, ihtiyacına oranla oldukça fakir olduğu bilinmektedir. Nitekim 2010 yılı itibariyle AB, dünyadaki toplam petrol rezervlerinin sadece %0,5'ini oluşturan 6,3 milyar varil petrol rezervine sahiptir. Bunun yanında 2010 yılı itibariyle AB'nin günlük petrol üretimi, 1,9 milyon varil iken, günlük tüketimi 13,9 milyon varil olarak gerçekleşmiştir. Bu durum, AB'nin ihtiyaç duyduğu petrolün yaklaşık %86'sını ithal ettiği anlamına gelmektedir. Doğalgazda da 2010 yılı itibariyle 2,4 trilyon m<sup>3</sup> rezervi bulunan AB, dünyadaki toplam doğalgaz rezervlerinin %1,3'üne sahiptir. AB, 2010 yılında toplam 174,9 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz üretirken, 492,5 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz tüketmiştir. Bu da AB'nin ihtiyacı olan doğalgazın yaklaşık %65'ini ithal ettiği anlamına gelmektedir. Kömür kaynakları bakımından AB'nin diğer iki enerji kaynağına oranla daha zengin olduğu görülmektedir. Nitekim AB'nin sahip bulunduğu 56.148 milyar tonluk kömür rezervleri, dünyadaki toplam kömür rezervlerinin %6,5'ini teşkil etmektedir. (BP Statistical Review of World Energy, 2011: 6-30)

AB, tarım, sanayi, rekabet ve dış politika gibi birçok konuda ortak politikalar uyguladığı gibi dış ticarete de ortak politikalar izlemektedir. (Akbay ve Öge Güney, 2008: 148) AB'nin ortak ticaret politikasının hukuki çerçevesi, 1 Ocak 1958'de yürürlüğe giren Roma Antlaşması ile belirlenmiştir. Roma Antlaşması'nın ilgili

maddesinde AET'nin, tüm malların serbestçe dolaştığı bir gümrük birliğine dayandığı belirtilmiştir. Aynı maddeye göre gümrük birliği, üye ülkeler arasında ithalat ve ihracat üzerindeki tüm gümrük vergileri ile eş etkili diğer resim, harç ve vergilerin kaldırılmasını kapsadığı gibi üçüncü ülkelere karşı da ortak bir gümrük tarifesi uygulamayı içermektedir. Ortak ticaret politikasının uygulanma amacı, üye ülkelerin birbirinden bağımsız hareket etmelerini önlemektir. (Doğan, 2010: 2-3)

AB, 2008 Küresel Kriz'in ardından, içinde bulunduğu ekonomik krize rağmen dünya ticaretinin yaklaşık beşte birini gerçekleştirerek, bu alanda liderliğini korumayı başarmıştır. Nitekim AB, 2010 yılında dünya ticaretinde ihracatın %16'sını ve ithalatın %17,5'ini gerçekleştirmiştir. AB'nin 2011 yılı itibariyle ülke bazında en çok ticaret yaptığı ülkeler, ihracatta ABD (%17), Çin (%8,9), Rusya (%7,1), Türkiye (%4,7), Japonya (%3,2), Hindistan (%2,6) ve Güney Kore (%2,1); ithalatta Çin (%17,3), Rusya (%11,8), ABD (%10,9), Japonya (%4,0), Türkiye (%2,8) ve Hindistan (%2,3)'dir. (Akses, 2012: 2-5)

Türkiye ile AB arasındaki ticari ilişkilerin çerçevesi, 1963 yılında imzalanan ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren Ankara Anlaşması ile çizilmiştir. Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Topluluk ile Türkiye arasındaki ekonomik farklılıkları azaltmaya yönelik olan "hazırlık dönemi" başlamıştır. Türkiye, bu dönemde herhangi bir yükümlülük üstlenmemiş ancak Topluluk 1971 yılında, Türkiye'den ithal ettiği bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında, sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergilerini ve miktar kısıtlamalarını tek taraflı olarak sıfırlamıştır. (Temiz, 2009: 116)

Ocak 1973'te yürürlüğe giren Katma Protokol Anlaşması ile "hazırlık dönemi" bitmiş ve "geçiş dönemi" başlamıştır. Katma Protokol Anlaşması'nda Türkiye'nin 22 yıllık bir dönem içinde Avrupa Topluluğu'ndan ithal edeceği sanayi mallarında ve işlenmiş tarım ürünlerinde kademeli olarak gümrük vergilerini sıfırlaması ve kotaları kaldırması öngörülmüştür. (Morgil, 2003: 104)

Geçiş Dönemi'nin sonunda 1 Ocak 1996'da oluşturulan GB ile birlikte, Türkiye tarafından, AB'den ithal edilen sanayi ürünleri üzerindeki tüm gümrük vergileri, eş etkili tedbirler ve miktar kısıtlamaları kaldırılmış ve iki taraf arasında Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmaya başlamıştır. (Çolpan Nart, 2010: 2874)

GB öncesinde Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortağı olan AB, GB tamamlandıktan sonra da bu niteliğini korumuştur. Ancak 1993-1995 yılları arası

AB'nin Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içindeki payı ortalama %45 iken, bu oran 1996-2000 döneminde ortalama %51 seviyesine çıkmıştır. (Temiz, 2009: 119)

Tablo 3.2'de 2000-2011 döneminde, Türkiye'nin AB ile yaptığı dış ticaret verileri gösterilmektedir.

**Tablo 3.2: Türkiye-AB Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	AB-27	44.191	15.664	57,0	28.527	52,7
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	AB-27	84.677	36.581	58,0	48.096	49,3
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	AB-27	137.798	63.390	48,0	74.408	36,8
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	AB-27	124.865	52.685	46,2	72.180	38,9
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	AB-27	153.475	62.347	46,2	91.128	37,8

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri,

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=5&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809>, (20.11.2012).

Tablo 3.2'den de anlaşılacağı üzere, Türkiye ile AB arasındaki ticaret hacmi genel itibariyle artış eğilimindedir. Ticaret hacminin 2000'den 2008'e kadar sürekli arttığı, 2010 yılındaki azalmaya rağmen, 2011 yılında yeniden arttığı görülmektedir. Bunun yanında, 2000 yılında 44.191 milyon dolar olan Türkiye-AB ticaret hacminin 2011 yılına gelindiğinde, 3,5 kat arttığı ve 153.475 milyon dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatta da benzer bir durum söz konusudur. Görüldüğü üzere, 2000-2008 yılları arasında sürekli artan ihracat, 2010 yılında 2008 yılına göre yaklaşık %17 azalarak 52.685 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında, Türkiye'nin 2011 yılında AB'ye yaptığı ihracatın henüz 2008 yılındaki tutarı yakalayamadığı görülmektedir.

İthalatta da ihracatta olduğu gibi benzer bir durum söz konusudur. Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalat, 2000'den 2008'e kadar sürekli artmış, 2010'da 2008'e göre %3 azalarak 72.180 milyon dolara düşmüş ve 2011 yılında yeniden artarak, 91.128 milyon dolara çıkmıştır.

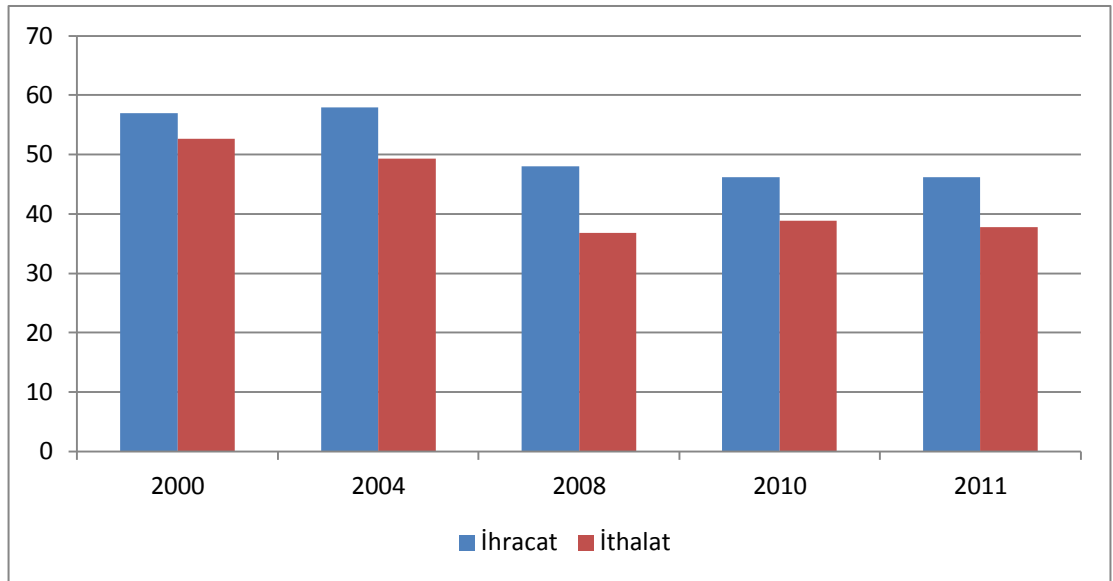
Eldeki verilerden hareketle, Türkiye'nin AB'ye yaptığı ihracatın AB'den yaptığı ithalata oranla daha hızlı arttığını söylemek mümkündür. Nitekim Türkiye'nin 2000 yılında AB'ye yaptığı ihracat tutarı olan 15.664 milyon dolar, 2011



yılına gelindiğinde yaklaşık 4 kat artarak, 62.347 milyon dolara çıkmıştır. Buna karşılık, Türkiye'nin AB'den yaptığı ithalat tutarı olan 28.527 milyon dolar, 2011 yılına gelindiğinde 3,2 kat artmış ve 91.128 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

İhracatın artış hızı yüksek olmasına rağmen, Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretinde, ticaret açığının arttığı görülmektedir. Nitekim 2000 yılında Türkiye, AB ile yaptığı ticarete 12.863 milyon dolar ticaret açığı vermişken, 2011 yılında ticaret açığı 28.781 milyon dolara yükselmiştir. Bu durumun sebebi olarak, bazı AB üyesi ülkelerde özellikle 2008 Küresel Kriz'in ardından meydana gelen mali sorunlar ve bütçe açıklarının AB'de iç talebi daraltması gösterilebilir.

Cari olarak, Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretinde, hem ihracat hem de ithalat artmış olmakla birlikte oransal olarak her iki kaleminde azaldığı görülmektedir. Grafik 3.2'de AB'nin Türkiye'nin hem ihracatındaki payını hem de ithalatındaki payını yıllar itibariyle görmek mümkündür.



**Grafik 3.2: Türkiye'nin Dış Ticaretinde AB'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri,

<http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=5&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafikten de anlaşılacağı üzere AB'nin Türkiye'nin hem ihracatındaki hem de ithalatındaki payı azalmıştır. AB'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payının azalmasında, daha önce de belirtildiği üzere AB'nin içinde bulunduğu ekonomik krizin etkisi büyüktür. Bunun yanında AB'deki talebin azalması durumu, Türkiye'yi alternatif pazarlar aramaya yöneltmiştir. Nitekim 2008 yılından sonra Türkiye, Ortadoğu, bazı BDT ülkeleri ve Asya'daki çeşitli gelişmekte olan ülkelerle ticari

ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir. (Akses, 2012: 4) Ancak her ne kadar AB'nin içinde bulunduğu ekonomik kriz, Türkiye'nin AB ile olan ticaretini olumsuz etkilemiş olsa da AB, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı olmaya devam etmektedir.

### **3.6.3. Türkiye-Rusya Dış Ticareti**

Yüzölçümü bakımından dünyanın en büyük ülkesi olan Rusya, 2011 yılı itibariyle 141,93 milyon nüfusu ve 1.857,77 milyar dolar GSYİH'sı ile dünyanın 9. büyük ekonomisidir. Rusya ekonomisi, 2008 yılında %5,2 büyümüş, 2009 yılında %7,8 küçülmüş ve 2010 ile 2011 yıllarında %4,3 büyümüştür. Rusya'da 2008 yılında %18 olan enflasyon oranı, 2009 yılında %2, 2010 yılında %11,6 ve 2011 yılında %15,8 olarak gerçekleşmiştir. Rusya'da tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı 2011 yılında %4 olarak gerçekleşirken, aynı yıl sanayi sektörünün katkısı %37 ve hizmetler sektörünün katkısı da %59 olmuştur. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Rusya, birincil enerji kaynakları olan petrol, doğalgaz ve kömür bakımından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır. Nitekim 2011 yılı itibariyle Rusya, 60 milyar varillik petrol rezervi ile dünya petrol rezervlerinin %4,1'ine, 47.592 milyar m<sup>3</sup>'lük doğalgaz rezervi ile dünya doğalgaz rezervlerinin %25,2'sine ve 173,1 milyar tonluk kömür rezervi ile dünya kömür rezervlerinin %18,3'üne sahiptir. Rusya, sahip olduğu bu rezervlerle dünya sıralamasında, petrolde sekizinci, doğalgazda birinci ve kömürde ikinci sırada yer almaktadır. (U.S. Energy Information Administration, 2011: 38-80) Rusya, petrol, doğalgaz ve kömür dışında alüminyum, bakır, demir, elmas, altın, gümüş gibi maden kaynakları ve ormancılık ürünleri bakımından da zengin bir ülkedir. (Benli, 2011: 5)

Rusya, 1991 yılında SSCB dağıldıktan sonra ekonomik krize girmiştir. Krizi aşabilmek ve merkezi planlı ekonomi sisteminden piyasa ekonomisine geçebilmek için Rusya'da 1992 yılından itibaren çeşitli ekonomik reformlar hayata geçirilmiştir. Bu amaçla fiyatlar serbest bırakılmış, mali denge sağlanmaya çalışılmış, ticari engeller ve teşvikler kısmen de olsa kaldırılmış ve monopollerin ekonomideki ağırlığının azaltılması için geniş çaplı özelleştirmeler gerçekleştirilmiştir. (Duman ve Samadov, 2003: 26)

Gerçekleştirilen reformlara rağmen, Rusya'da serbest piyasa ekonomisine geçişte izlenen istikrar programlarının yeterli mali ve yapısal reformlarla desteklenememesi, kamu gelirlerinin yeterli derecede artırılamaması, dış borçların artması, yatırımlarda ve buna bağlı olarak üretimde artışın sağlanamaması gibi

olumsuzluklar, 1997 yılında Doğu Asya ülkelerinde meydana gelen mali kriz sonucu dünya petrol fiyatlarının düşmesi ile birleşince, ekonomisi büyük ölçüde petrol ve doğalgaz ihracatından elde edilen gelirlere bağımlı olan Rusya, 1998 yılında yeniden bir ekonomik kriz içerisine girmiştir. (Kar, 2010: 13)

Dünyada petrol ve doğalgaz fiyatlarının 1999 yılından itibaren yeniden yükselmeye başlamasıyla birlikte, Rusya'nın yaşadığı ekonomik krizin etkileri de hafiflemeye başlamıştır. Nitekim 1998 yılında %4,9 oranında küçülen Rusya ekonomisi, 1999 yılında %5,4 ve 2000 yılında %8,3 büyüme kaydetmiştir. (Duman ve Samadov, 2003: 28)

Daha önce de belirtildiği üzere, Rusya'nın ekonomisi büyük ölçüde enerji kaynaklarının ihracatından elde edilen gelirlere bağımlıdır. Bu bağlamda, Rusya'nın ihracatından en fazla pay alan ürünler, başta petrol ve doğalgaz olmak üzere ham maddelerdir. Ülkenin ithalatında en önemli paya sahip olan ürün grupları ise makine ve ekipman, tüketim malları, ilaçlar, et, şeker ve yarı işlenmiş metal ürünlerdir. Ülke ithalatının yaklaşık %40'ını makine ve ekipman sektörü, yaklaşık %20'sini tarım ve gıda sanayi ürünleri oluşturmaktadır. Rusya'nın ithalatında önemli yer tutan diğer ürün grupları ise kimyasallar ve eczacılık ürünleridir. (Benli, 2011: 18)

Rusya'nın en çok ihracat yaptığı ülkeler, Hollanda (%13,6), İtalya (%6,9), Almanya (%6,3), Ukrayna (%5,8), Türkiye (%5,1) ve Çin (%5,1)'dir. Rusya'nın en çok ithalat yaptığı ülkeler ise Çin (%17,0), Almanya(%11,7), Ukrayna (%6,1), ABD (%4,9), Japonya (%4,5) ve Fransa (%4,4)'dir. (DEİK Rusya Federasyonu Ülke Bülteni, 2011: 19)

Türkiye ile Rusya arasındaki ticari ilişkilerin temelleri 1980'li yıllarda atılmış ve 1990'lı yıllar boyunca ilişkiler gelişerek devam etmiştir. Özellikle 1993-1997 yılları arasında Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı hızla artmış ve Türkiye aleyhine olan ticaret dengesinde önemli bir iyileşme sağlanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye açısından bu olumlu gelişme, Rusya'nın 1998 yılında yaşadığı ekonomik kriz ile tersine dönmüştür. Ekonomik krizin yaşandığı 1998 yılından itibaren Türkiye'nin Rusya'ya ihracatı gerileme eğilimine girerken, Rusya'dan ithalatı artarak sürmüştür. Bu nedenle 1998 sonrası dönemde Türkiye, Rusya ile gerçekleştirdiği ticarete sürekli ticaret açığı vermeye başlamıştır. (Şen, 2003: 4)

Türkiye'nin Rusya ile olan ticaretinde sürekli açık vermesinin temel sebebi, Türkiye'nin Rusya'nın enerji kaynaklarına olan yüksek bağımlılığıdır. Türkiye, 1987

yılından beri Ukrayna, Romanya ve Bulgaristan üzerinden gelen boru hattıyla Rusya'dan doğalgaz ithal etmektedir. Buna ek olarak 2005 yılında Mavi Akım Proje'sinin faaliyete geçirilmesiyle birlikte, Türkiye'nin doğalgaz alanında Rusya'ya olan bağımlılığı %60'ın üzerine çıkmış ve Türkiye, Rusya'nın en çok doğalgaz ihraç ettiği üçüncü ülke konumuna gelmiştir. Bunun yanında, Rusya'nın Türkiye'ye yaptığı ihracatın %42'sini doğalgaz ve %26'sını petrol ve petrol ürünleri teşkil ederken, Türkiye'nin Rusya'ya yaptığı ihracatın en önemli kalemleri, tekstil ürünleri (%20), demir-çelik ürünleri (%16) ile sebze ve meyveler (%12)'dir. (Kamalov, 2010: 8)

Türkiye'nin 2000-2011 döneminde Rusya ile gerçekleştirdiği dış ticaretin durumunu da Tablo 3.3'te görmek mümkündür.

**Tablo 3.3: Türkiye-Rusya Dış Ticareti (2000-2011)**

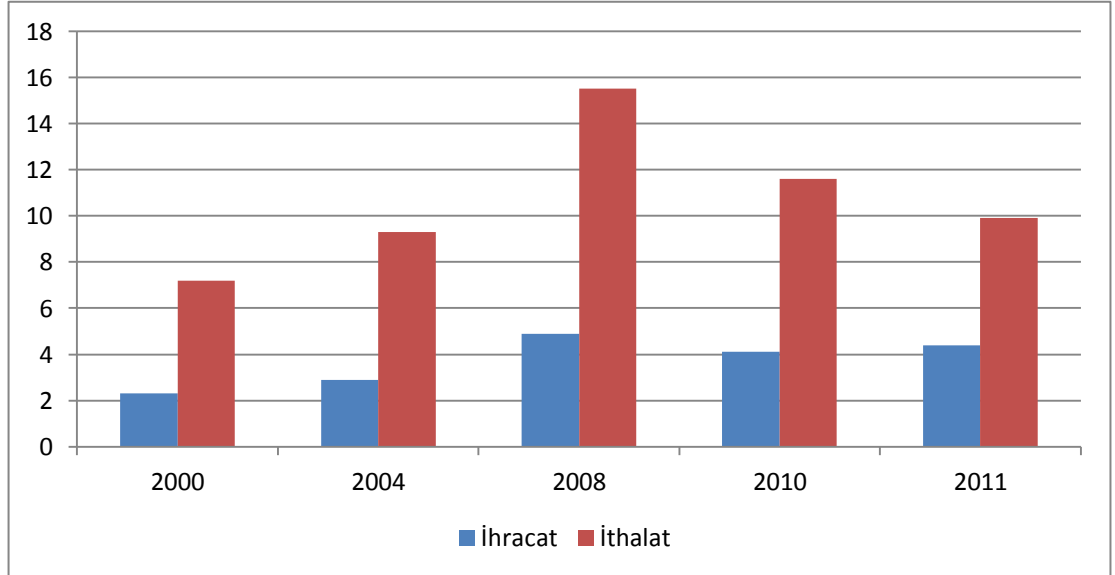
Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Rusya	4.519	639	2,3	3.880	7,2
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Rusya	10.892	1.859	2,9	9.033	9,3
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Rusya	37.845	6.481	4,9	31.364	15,5
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Rusya	26.231	4.631	4,1	21.600	11,6
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Rusya	29.946	5.993	4,4	23.953	9,9

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Tablodan, Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacminin 2000 yılından 2008 yılına kadar sürekli arttığı, 2008 yılından 2010 yılına kadar azaldığı ve 2011 yılında yeniden arttığı ancak 2008 yılındaki ticaret hacmine henüz ulaşamadığı görülmektedir. Bunun yanında, ihracat ve ithalat kalemlerinin her ikisinde de aynı eğilimin olduğu görülmektedir. Tablodaki veriler ışığında, Türkiye'nin Rusya'ya yapmış olduğu ihracatın, Rusya'dan yapmış olduğu ithalata göre daha hızlı arttığı görülmektedir. Nitekim 2000 yılında Türkiye'nin Rusya'ya yapmış olduğu 639 milyon dolarlık ihracat, 9,4 kat artarak 2011 yılında 5.993 milyon dolara çıkmıştır. Buna karşın Türkiye'nin Rusya'dan yapmış olduğu ithalat 2000 yılında 3.880 milyon dolar iken, 2011 yılına gelindiğinde 6,2 kat artmış ve 23.953 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

İhracatın ithalattan daha hızlı artmış olmasının Türkiye lehine ticaret dengesi üzerinde olumlu bir etkisi olmamıştır. Nitekim 2000 yılında Türkiye aleyhine olan 3.241 milyon dolarlık ticaret dengesi, 2004 yılında 7.174 milyon dolar, 2008 yılında 24.883 milyon dolar, 2010 yılında 16.969 milyon dolar ve 2011 yılında 17.960 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bunun temel sebebi, Türkiye'nin 2000'li yıllarda Rusya'dan özellikle doğalgaz ithalatını artırmış olmasıdır. Zira Türkiye ekonomisi, 2002 yılından itibaren istikrarlı bir şekilde büyümekte ve buna bağlı olarak enerji ihtiyacı da gittikçe artmaktadır. Bu durum en açık şekilde, Türkiye'nin en büyük enerji tedarikçisi olan Rusya ile ticarete kendini göstermektedir.

Cari olarak artan Türkiye-Rusya dış ticareti, oransal olarak da artmıştır. Rusya'nın yıllar itibariyle Türkiye'nin dış ticaretindeki payı, Grafik 3.3'te gösterilmektedir.



**Grafik 3.3: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Rusya'nın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafikten, Rusya'nın hem ithalattaki hem ihracattaki payının 2008 yılına kadar sürekli arttığı ve 2008 yılından sonra ise azaldığı görülmektedir. Oransal olarak, her ne kadar Rusya'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki payı azalma eğilimine girmiş olsa da 2000-2011 dönemi için mutlak olarak arttığı görülmektedir. Nitekim Rusya'nın Türkiye'nin ihracatı içindeki payı 2000 yılında %2,3 iken, 2011 yılında %4,4'e yükselmiş, aynı şekilde Rusya'nın Türkiye'nin ithalatı içindeki payı 2000 yılında %7,2 iken, 2011 yılında %9,9'a yükselmiştir.

### 3.6.4. Türkiye-Çin Dış Ticareti

Çin, 2011 yılı itibariyle 1.344,13 milyon kişilik nüfusu ile dünyanın en kalabalık ülkesidir. Bunun yanında Çin, son yirmi yıldır göstermiş olduğu yüksek ekonomik performans neticesinde istikrarlı bir şekilde büyümekte ve 2011 yılı itibariyle sahip olduğu 7.318,50 milyar dolarlık GSYİH ile ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük ekonomisi konumundadır. Çin ekonomisi, 2008 yılında %9,6, 2009 yılında %9,2, 2010 yılında %10,4 ve 2011 yılında %9,3 büyümüştür. Enflasyon oranı ise 2008 yılında %7,8, 2009 yılında %-0,6, 2010 yılında %6,7 ve 2011 yılında %7,8 olarak gerçekleşmiştir. Çin'de 2011 yılı itibariyle tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %10, sanayi sektörünün katkısı %47 ve hizmetler sektörünün katkısı %43 oranında gerçekleşmiştir. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Çin, 2010 yılı itibariyle 14,8 milyar varil petrol rezervine ve 2,8 trilyon m<sup>3</sup> doğalgaz rezervine sahiptir. Çin'in sahip olduğu bu rezervler, dünya petrol rezervlerinin %1,1'ine ve doğalgaz rezervlerinin de %1,5'ine tekabül etmektedir. Yine 2010 yılı itibariyle Çin, günlük 4,07 milyon varil petrol üretirken, 9,06 milyon varil petrol tüketmiştir. Bu da Çin'in petrol ihtiyacının %55'ini ithal ettiği anlamına gelmektedir. Doğalgaz alanında ise Çin, 2010 yılında 96,8 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz üretirken, 109 milyar m<sup>3</sup> doğalgaz tüketmiştir. Yani yıllık ihtiyacı olan doğalgazın %11,2'sini ithal etmiştir. Çin, kömür kaynakları bakımından, diğer iki enerji kaynağına oranla daha zengin bir ülkedir. Nitekim 2010 yılı itibariyle Çin'in sahip olduğu 114.500 milyon tonluk kömür rezervleri, dünyadaki toplam kömür rezervlerinin %13,3'ünü teşkil etmekte ve Çin bu alanda ABD ve Rusya'nın ardından dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. (BP Statistical Review of World Energy, 2011: 6-30)

Çin'in hızla büyüyen ekonomisine bağlı olarak, enerji tüketiminde ve talebinde de artış meydana gelmiş ve günümüzde Çin, enerji piyasalarında önemli bir aktör konumuna yükselmiştir. Nitekim 2010 yılında Çin, tüm dünyada tüketilen enerjinin %20'sinden fazlasını tek başına tüketerek, bu alanda ABD'yi geride bırakmış ve dünyanın en fazla enerji tüketen ülkesi olmuştur. Çin'de devam eden sanayileşme ve kentleşme, bir taraftan enerji talebini arttırırken, diğer taraftan ulusal kaynakları giderek yetersiz hale getirmektedir. Bu nedenle Çin, enerji kaynakları bakımından artan oranda dışa bağımlı hale gelmektedir. (Duran ve Yılmaz, 2011: 36)

Nitekim Çin, 1993 yılına kadar petrol ihraç eden bir ülke konumundayken, 1993 sonrası dönemde hızla gelişen sanayisine bağlı olarak enerji ithal eden ülke konumuna geçmiştir. Çin, günümüzde %18'i Suudi Arabistan ve %17'si İran başta olmak üzere enerji ihtiyacının yaklaşık %40'ını Ortadoğu'dan tedarik etmektedir. (Karaçin, 31.05.2011)

Çin, 2011 yılında yapmış olduğu 1.898.388 milyon dolar ihracat ile ABD'yi geride bırakarak, dünyanın en fazla ihracat yapan ülkesi olmuştur. Çin'in 2011 yılında yapmış olduğu ihracat, dünya ihracatının %10,6'sını oluşturmaktadır. Bunun yanında Çin, 2011 yılında gerçekleştirmiş olduğu 1.743.395 milyon dolarlık ithalat ile tüm dünyada yapılan ithalattan %9,6 oranında pay almış ve ABD'den sonra en fazla ithalat yapan ikinci ülke olmuştur. Çin'in temel ticaret ortakları, ihracatta ABD (%17,1), Hong Kong (%14,1), Japonya (%7,8), Güney Kore (%4,4) ve Almanya (%4,0); ithalatta Japonya (%11,2), Güney Kore (%9,3), Tayvan (%7,2), ABD (%7,1) ve Almanya (%5,3)'dir. (International Trade Centre, 20.11.2012)

Çin'in dış ticarete mal kompozisyonuna bakıldığında, 2000'li yıllarda özellikle ihracat açısından yapısal bir değişimin olduğu görülmektedir. Nitekim 1990'lı yıllarda Çin'in ihracatı, tekstil ürünleri gibi emek yoğun mallar ağırlıklı iken, 2000'li yıllarda elektrikli makine ve cihazlar, güç oluşum cihazları, optik-tıbbi aletler gibi ileri teknoloji gerektiren ürünler Çin'in yoğun olarak ihraç ettiği ürünler olmuştur. Çin'in 2000 yılı ihracatında, işlenmemiş ürünlerin payı %5,4 ve işlenmiş ürünlerin payı %47,2 iken, 2009 yılında bu oranlar sırasıyla %2 ve %51,5 olarak gerçekleşmiştir. Bunun yanında, Çin'in ileri teknoloji gerektiren mallar ihracatının, dünya ileri teknoloji gerektiren mallar ihracatı içindeki payı 2000 yılında %3,5 iken, 2009 yılında %19,7'ye yükselmiştir. (Çeştepe, 2012: 49)

Türkiye ile Çin arasındaki ticari ilişkiler, ilk kez 1 milyar dolar ticaret hacminin aşıldığı 2000 yılından sonra düzenli bir gelişme göstermeye başlamıştır. İkili ticari ilişkilerde yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, Çin ile ticarete Türkiye'nin karşılaştığı açık, yıllar itibariyle artış göstermektedir. (Köse, 2011: 8)

Tablo 3.4'te Türkiye'nin Çin ile ticari ilişkisinin ithalat ağırlıklı bir gelişme gösterdiğini görmek mümkündür.

**Tablo 3.4: Türkiye-Çin Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Çin	1.413	91	0,3	1.322	2,4
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Çin	4.868	392	0,6	4.476	4,6
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Çin	17.095	1.437	1,1	15.658	7,8
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Çin	19.441	2.260	2,0	17.181	9,3
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Çin	24.160	2.467	1,8	21.693	9,0

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

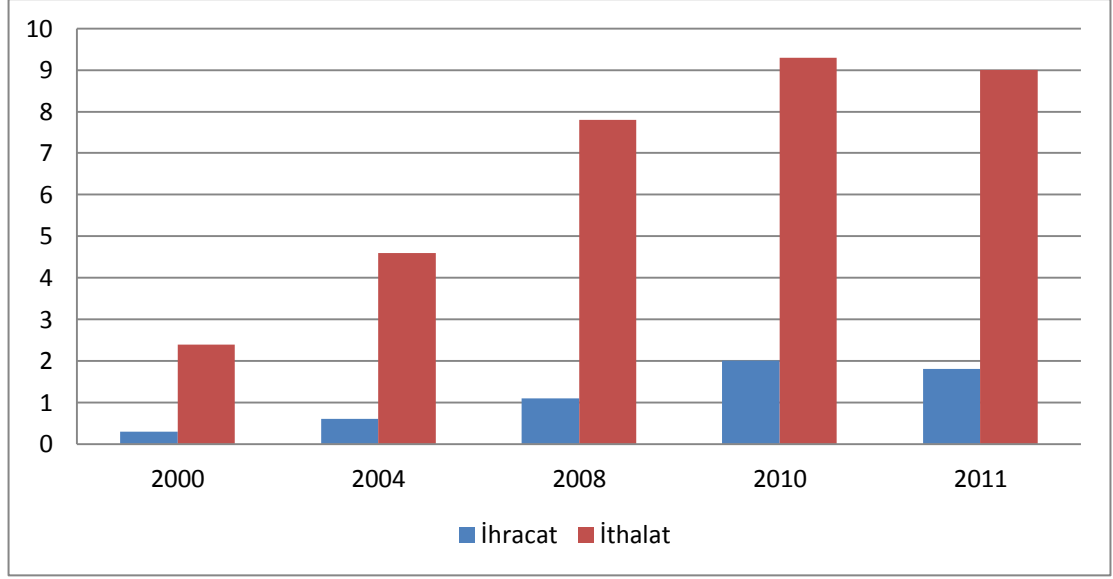
Tablodan, Türkiye ile Çin arasındaki dış ticaret hacminin yıllar itibariyle sürekli arttığı görülmektedir. Türkiye'nin diğer büyük aktörlerle (ABD, AB ve Rusya) olan dış ticareti 2008 yılından sonra, Küresel Ekonomik Kriz'in etkisiyle, azalma eğilimine girmiş olmasına rağmen, Çin ile dış ticaretin krizden etkilenmediği görülmektedir. Nitekim iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2008 yılında 17.095 milyon dolar iken, 2010 yılında 19.441 milyon dolara ve 2011 yılında 24.160 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin Çin'e yapmış olduğu ihracat, 2000 yılında 91 milyon dolar iken, 2011 yılına gelindiğinde, 27 kat artarak, 2.467 milyon dolara çıkmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin Çin'den yapmış olduğu ithalat, 2000 yılında 1.322 milyon dolar iken, 2011 yılında 16 kat artarak, 21.693 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin ihracatı ithalatından daha hızlı artmış olmasına rağmen, ticaret açığı da Türkiye aleyhine sürekli artmıştır. Nitekim 2000 yılında 1.231 milyon dolar olan ticaret açığı, 2004 yılında 4.084 milyon dolara, 2008 yılında 14.221 milyon dolara, 2010 yılında 14.921 milyon dolara ve 2011 yılında 19.226 milyon dolara çıkmıştır.

Türkiye-Çin dış ticareti cari olarak arttığı gibi oransal olarak da artmıştır. Nitekim Çin'in Türkiye'nin ihracatındaki payı, 2000 yılında %0,3 iken, 2004 yılında %0,6'ya, 2008 yılında %1,1'e, 2010 yılında %2,0'ye yükselmiş ve 2011 yılında %1,8 olmuştur. Benzer bir eğilim ithalat için de geçerlidir. Çin'in Türkiye'nin ithalatı içindeki payı, 2000 yılında %2,4 iken, 2004 yılında %4,6'ya, 2008 yılında %7,8'e, 2010 yılında %9,3'e yükselmiş ve 2011 yılında %9,0 olmuştur.

Çin'in yıllar itibariyle Türkiye'nin dış ticaretindeki konumu, Grafik 3.4 üzerinde daha iyi anlaşılabilir.





**Grafik 3.4: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Çin'in Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafikten de anlaşılacağı üzere, 2000-2010 yılları arasında Çin'in Türkiye'nin hem ihracatındaki hem de ithalatındaki payı, paralel bir şekilde ve sürekli olarak artmıştır. Yine her iki kalemden de 2011 yılında, oransal olarak bir azalma söz konusudur. Bu durumun temel sebebi, Türkiye'nin 2011 yılında toplam dış ticaretinin Çin ile yaptığı dış ticaretten daha fazla artmış olmasıdır.

Genel olarak Türkiye'nin Çin'e yaptığı ihracatın Çin'den yaptığı ithalatın çok gerisinde olduğu görülmektedir. Bunun temel sebepleri olarak, Çin'deki tüketim eğilimleri ile Pazar farklılığı, Çin pazarının kendine özgü yapısı, bölge içi (Güneydoğu Asya ve Pasifik) ticaretin çok güçlü olması, Çin'in önemli küresel ticaret ülkeleri ve blokları tarafından çevrelenmiş olması, Türkiye ile Çin arasında özel ticaret anlaşmalarının bulunmaması, karşılıklı yatırım ilişkilerinin yeterince gelişmemiş olması ve Türkiye'deki ihracatçı firmaların Çin ve Asya-Pasifik bölgesine yönelik sistematik çalışmalar yürütmemesi gösterilebilir. (Köse, 2011: 9)

### 3.6.5. Türkiye-İran Dış Ticareti

İran'ın 2011 yılı itibariyle nüfusu 75,15 milyon kişi ve GSYİH'sı 482,4 milyar dolardır. İran ekonomisi, 2008 yılında %0,6, 2009 yılında %3,9, 2010 yılında %5,9 ve 2011 yılında %2,0 büyümüştür. Enflasyon oranı ise 2008 yılında %25,4, 2009 yılında %10,8, 2010 yılında 12,4 ve 2011 yılında %21,5 olarak gerçekleşmiştir. (IMF World Economic Outlook Database 2012, 10.11.2012) 2011

yılı verilerine göre, İran'da tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %10,3, sanayi sektörünün katkısı %40,2 ve hizmetler sektörünün katkısı %49,5 oranında gerçekleşmiştir. (CIA, 10.11.2012)

İran, doğalgaz ve petrol kaynakları bakımından dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır. İran'ın 2010 yılı itibariyle sahip olduğu 29,6 trilyon m<sup>3</sup>'lük doğalgaz rezervleri, dünyadaki toplam doğalgaz rezervlerinin %15,8'ini oluşturmakta ve İran doğalgaz bakımından, Rusya'dan sonra dünyanın en zengin ikinci ülkesidir. Bunun yanında, İran'ın 2010 yılı itibariyle sahip olduğu 137 milyar varillik petrol rezervleri, dünyadaki toplam petrol rezervlerinin %9,9'unu oluşturmakta ve İran, Suudi Arabistan ile Venezüella'nın ardından, dünyada en fazla petrol rezervine sahip üçüncü ülke konumundadır. (BP Statistical Review of World Energy, 2011: 6-20)

İran, petrol ve doğalgaz kaynaklarının yanı sıra, dünyanın en büyük çinko rezervlerine, dünyanın ikinci büyük bakır rezervlerine ve dokuzuncu büyük demir rezervlerine sahiptir. Bunun yanında uranyum, kurşun, kromit, manganez, kömür ve altın İran'ın sahip olduğu diğer başlıca yer altı kaynaklarıdır. (DEİK İran Ülke Bülteni, 2010: 7)

İran, genel olarak ekonomide merkezi planlamanın hâkim olduğu, petrol işletmeleri ile diğer büyük ölçekli işletmeler üzerinde devlet mülkiyetinin devam ettiği, kırsal bölgelerde tarımsal üretimin ağırlıklı olduğu, özel ticari faaliyetlerin ise sınırlı düzeyde olduğu bir ekonomik yapıya sahiptir. (KUDAKA, 2011: 9)

İran'da devlet, ekonominin %40'ını doğrudan, %45'ini de "bonyad" adı verilen, dini liderliğe karşı sorumlu olan vakıflar aracılığıyla, dolaylı bir biçimde elinde bulundurmaktadır. İran ekonomisi, büyük ölçüde petrol ihracatından elde edilen gelirlere bağımlıdır. Nitekim İran'da döviz girdilerinin %80'i petrol ihracatından elde edilmektedir. Petrol gelirlerinin büyüklüğüne (21 Mart 2007-20 Mart 2008 tarihleri arasında 81,8 milyar dolar) rağmen, hızla büyüyen nüfusun baskısı, enflasyon ve işsizliğin artması, yaygın yoksulluk, temel ihtiyaç malzemelerinde uygulanan sübvansiyonların bütçe üzerinde giderek artan yükü, verimsiz, büyük ve hantal kamu sektörü, devlet monopollerinin (bonyad) denetimindeki belirsizlikler ve BM ile ABD yaptırımları, İran ekonomisinin karşılaştığı başlıca sorunlardır. (DTM Tahran Ticaret Müşavirliği, 2009: 9)

İran'da, ekonominin petrole dayalı yapısının kırılarak, sanayi üretiminin çeşitlendirilmesi amacıyla, son yıllarda elde edilen petrol gelirlerinin bir kısmı

petrokimya gibi sektörlerin gelişimine aktarılmaktadır. İran'da petrol sektörü dışındaki başlıca sanayi dalları; gıda işleme, makine, kimya, halıcılık ve mücevherat sektörleridir. İran'da petrol dışı sanayi üretiminin artış hızı, 2010 yılında %4,3 olmuştur. (Çalış, 2011: 6)

Uzun süre ithal ikamesine dayanan sanayileşme politikasının izlendiği ve tüm ithalatın devlet kontrolü altında gerçekleştiği İran'da, DTÖ'ye üye olma hedefi doğrultusunda, son yıllarda uygulamaya konulan dışa açılma politikaları sayesinde ithalattaki tarife dışı engeller kısmen kaldırılmış, daha önce ithalatı yasak olan çok sayıda ürünün ithalatı mümkün hale gelmiştir. Ancak, yerli sanayinin ve üretimin korunması amacıyla ithalattan alınan vergi oranları yüksek tutularak, ithalatın cazip hale gelmesi engellenmiştir. (KUDAKA, 2011: 14-15)

İran'ın 2010 yılı itibariyle başlıca ticaret ortakları, ihracatta Tayvan (%43,5), Irak (%5,5), Çin (%5,3), Birleşik Arap Emirlikleri (%4,2) ve Hindistan (%2,0); ithalatta Birleşik Arap Emirlikleri (%28,6), Çin (%10,4), Almanya (%8,2), Güney Kore (%6,7) ve Türkiye (%4,2)'dir. (International Trade Centre, 20.11.2012)

Türkiye ile İran arasındaki ticari ilişkiler, 1979 İran İslam Devrimi'nden sonra, özellikle İran-Irak Savaşı (1980-1988) sırasında artmaya başlamıştır. Devrimden sonra İran'ın ABD tarafından uluslararası alandan tecrit edilmeye çalışılması, İran'ı Türkiye'ye yakınlaştırırken, Türkiye'nin enerji kaynaklarına olan ihtiyacı ve İran'ın enerji zengini bir ülke olması da Türkiye'nin konuya pragmatik bir şekilde yaklaşmasına neden olmuştur. Nitekim 1995 yılında imzalanan doğalgaz satış mutabakatıyla Türkiye-İran doğalgaz ticaretinin ilk adımı atılmış ve Türkiye 2001 yılından itibaren İran'dan doğalgaz ithal etmeye başlamıştır. (Celalifer Ekinci, 2008: 1-4)

Doğalgazın yanı sıra Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği diğer başlıca ürünler; ham petrol ve petrol ürünleri, plastik ürünler, maden cevherleri, demir-çelik ve diğer çeşitli metaller ile dokumacılık ürünleridir. Türkiye'nin İran'a ihraç ettiği başlıca ürünler ise; demir-çelik ürünleri, tütün ve tütün ürünleri, dokumacılık ürünleri, makineler, otomotiv sanayi ürünleri, mantar ve ağaç ürünleri ile plastiklerdir. (DEİK İran Ülke Bülteni, 2010: 15)

Türkiye'nin 2000 ile 2011 yılları arasında İran ile yapmış olduğu dış ticaretin durumunu Tablo 3.5'te görmek mümkündür.

**Tablo 3.5: Türkiye-İran Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	İran	1.049	234	0,9	815	1,5
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	İran	2.775	813	1,3	1.962	2,0
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	İran	10.230	2.030	1,5	8.200	4,1
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	İran	10.688	3.043	2,7	7.645	4,1
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	İran	16.053	3.590	2,7	12.461	5,2

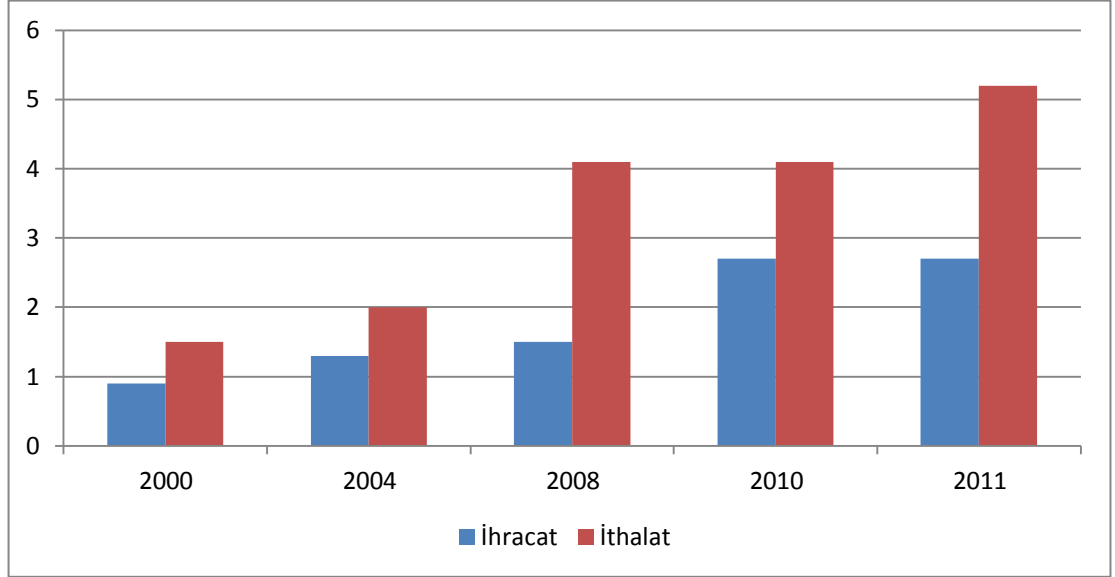
**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Tablodan da anlaşılacağı üzere, Türkiye-İran dış ticareti 2000 yılından 2011 yılına kadar sürekli artmıştır. 2000 yılında 1.049 milyon dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 15 kattan fazla artarak, 2011 yılında 16.053 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ancak burada dikkati çeken nokta, iki ülke arasındaki ticaret hacminin ağırlıklı olarak Türkiye'nin İran'dan yapmış olduğu ithalat vasıtasıyla arttığıdır. Nitekim Türkiye'nin İran'a yapmış olduğu ihracat 2000 yılında 234 milyon dolardan, 2011 yılında 3.590 milyon dolara çıkmış iken, İran'dan yapmış olduğu ithalat, aynı yıllarda 815 milyon dolardan 12.461 milyon dolara çıkmıştır. Buna bağlı olarak ticaret dengesi de sürekli Türkiye aleyhine açık vermiştir. Türkiye-İran dış ticaretinde 2000 yılında 581 milyon dolar olan ticaret açığı, 2004 yılında 1.149 milyon dolar, 2008 yılında 6.170 milyon dolar, 2010 yılında 4.602 milyon dolar ve 2011 yılında 8.871 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Cari olarak artan Türkiye-İran dış ticareti oransal olarak da artmıştır. İran'ın Türkiye'nin ihracatı içindeki payı, 2000 yılında %0,9 iken, 2004 yılında %1,3'e, 2008 yılında %1,5'e ve 2010 ile 2011 yıllarında %2,7'ye yükselmiştir. Benzer bir eğilim ithalat için de geçerlidir. İran'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı 2000 yılında %1,5 iken, 2004 yılında %2,0'a, 2008 ile 2010 yıllarında %4,1'e ve 2011 yılında %5,2'ye yükselmiştir. Görüldüğü üzere, 2011 yılı itibarıyla İran'ın Türkiye ithalatındaki payı, ihracattaki payının yaklaşık iki kadardır.

Grafik 3.5'ten de İran'ın Türkiye'nin hem ihracatındaki hem de ithalatındaki payının seyrini yıllar itibarıyla görmek mümkündür. Grafikten de anlaşılacağı üzere,

İran'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı daha yavaş artmış olmakla birlikte, ithalattaki artışla paralel bir trende sahiptir.



**Grafik 3.5: Türkiye'nin Dış Ticaretinde İran'ın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Genel olarak Türkiye'nin büyük oyuncularla (ABD, AB, Rusya, Çin ve İran) olan dış ticaretine bakıldığında, ticaret dengesinin sürekli (çoğu zaman artarak) Türkiye aleyhine açık verdiği görülmektedir. Rusya ve İran ile yapılan ticarete sürekli açık verilmesinin temel sebebi, bu iki ülkenin Türkiye'nin en büyük enerji tedarikçileri olması iken, AB, ABD ve Çin ile yapılan ticarete sürekli açık verilmesinin sebebi ise söz konusu ülkelerin/ülke grubunun Türkiye'ye karşı rekabet avantajına sahip olmalarıdır.

AB, Rusya ve ABD'nin 2008 yılından sonra (2008 Küresel Kriz'in etkisiyle), Türkiye'nin dış ticaretindeki payları oransal olarak azalmış olmakla birlikte, Türkiye'nin temel ticaret ortakları olmaya devam etmektedirler. Çin ve İran ile yapılan ticaretin ise küresel krizden etkilenmediği ve her iki ülkenin Türkiye'nin dış ticaretindeki paylarının sürekli arttığı görülmektedir. Ancak söz konusu ülkelerin Türkiye'nin dış ticaretindeki paylarının daha çok ithalat eksenli artıyor olması, Türkiye açısından olumsuz ve istenmeyen bir durum oluşturmaktadır.

Bilindiği üzere, uluslararası ilişkilerde siyaset ekonomiyi etkilediği gibi tersi bir durum da söz konudur. Bu nedenle bölgesel güç olma iddiasında olan bir ülkenin, uluslararası siyasette söz sahibi olabilmesi ile ekonomik gelişmişliği/bağımsızlığı

arasında doğrudan bir ilişki söz konudur. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye henüz sanayileşmesini tamamlayamamış bir ülke olarak bir taraftan gelişmiş ülkelerin (AB, ABD vs.) yatırım ve ara malları ithalatına, bir taraftan da enerji zengini ülkelerin (Rusya ve İran gibi) enerji ithalatına bağımlı bir görüntü arz etmektedir. Bu durum, Türkiye'nin uluslararası siyasetteki etkinliğini ve bölgesel güç olma potansiyelini olumsuz etkileyen bir unsur olmaktadır.

### **3.6.6. Türkiye'nin Büyük Oyuncularla Doğrudan Yabancı Sermaye İlişkileri**

Daha önce de değinildiği üzere yabancı sermaye, bir ülkede yerleşik bulunan kişi ve kurumların, kendi ülkeleri dışında servet edinmeleri yoluyla ortaya çıkan sermaye şeklidir. Başka bir anlatımla yabancı sermaye, bir ülkenin, ileride ödenmek üzere kaynağı değişik biçimlerde olabilen, başka ülkelere temin edilmiş ve kısa dönemde ekonomik gücüne ekleyebileceği mali ve teknolojik kaynaklardır. Yabancı sermayenin iki türü (doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları) bulunmakta ancak bu çalışmada bahse konu olan yabancı sermaye türü, gittiği ülkede üretim amaçlı faaliyet gösteren Doğrudan Yabancı Sermaye (DYS) türüdür.

DYS'nin gittiği ülke ekonomisi üzerinde çeşitli etkileri söz konusudur. Bunlar: (Yılmaz, 2010: 244)

- DYS, özellikle gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde, ekonomik büyüme için gerekli olan ve yetersiz kalan tasarruf ve yatırımların finansmanına yardımcı olur.
- DYS, ev sahibi ülkeye teknoloji transferi gerçekleştirerek, üretimde verimlilik ve rekabet artışı, teknolojik yenilik, bilgi ve beceri düzeyinde ilerlemeler ortaya çıkarabilmektedir.
- DYS, ev sahibi ülkede teknolojik ilerleme ve ölçek ekonomileri yoluyla rekabet arışı sağlamakta, bu sayede yerli firmalar uluslararası rekabete açılabilir ve ülkenin ihracat gelirleri de yükseltilmektedir.
- DYS, ev sahibi ülkede istihdam yaratmakta ve çalışanların yüksek düzeyde bilgi ve beceri birikime ulaşmalarını sağlamaktadır. Bunun yanında DYS, uzun dönemde teknolojik yenilik geliştirebilecek işgücü kapasitesinin yükselmesini ve istihdamın sürekliliğini sağlayabilmektedir.

DYS'nin söz konusu avantajlarından/etkilerinden dolayı, ülkeler daha fazla DYS çekebilmek için çeşitli teşvikler uygulamaktadırlar. Ancak DYS'nin ülke seçimini belirleyen temel unsurlar şunlardır: (Çinko, 2009: 118-121)

- *İç pazarın cazibesi/piyasa hacmi*: DYS'nin gideceği ülkede aradığı ekonomik faktörlerden en önemlisi, ev sahibi ülkenin geniş bir iç pazara sahip olup olmadığıdır. Geniş iç pazara sahip olan ülkeler, yabancı yatırımcılara ölçek ekonomilerinden faydalanmayı ve kaynakların etkin kullanımını sağladıkları için yabancı yatırımcıların yer seçiminde önemli bir unsur olmaktadır.
- *İşgücü maliyetleri*: 1970'li yılların başından itibaren doğrudan yabancı yatırımları geliştirmekte olan ülkelere yönelten en temel nedenlerden biri, ucuz emek olmuştur. Geliştirmekte olan ülkelerdeki ucuz emek ve onun sağladığı maliyet avantajı, çok uluslu şirketlerin özellikle emek-yoğun üretimlerini bu ülkelere kaydırmalarına neden olmaktadır.
- *Ekonomik ve siyasal istikrar*: DYS, ekonomik ve siyasal olarak belirsizliğin olduğu ülkelere ziyade istikrarın olduğu ülkeleri tercih etmektedir.
- *Mali yük*: Vergi oranlarının düşük olması, DYS yatırımlarının yer seçimini belirleyen diğer önemli bir unsur olmaktadır.

Türkiye'de 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile başlayan dışa açılma ve ekonomik serbestleşme süreciyle beraber, gerek dış ticaret gerekse sermaye hareketleri üzerindeki sınırlamalar kaldırılmış ve 1980 yılından sonra sermaye akımlarının rakamsal olarak attığı görülmüştür. 1991 Körfez Savaşı, 1994 Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz, 1997 ve 1998 yıllarında Doğu Asya ve Rusya'da yaşanan ekonomik krizlerin etkisiyle Türkiye'den sermaye çıkışı yaşanmış olsa da genel olarak Türkiye'ye gelen yabancı sermaye miktarında artış söz konusu olmuştur. Türkiye'de bulunan yabancı sermaye miktarı 1980 yılında 672 milyon dolar iken, 1985 yılında 1 milyar dolara, 1990 yılında 4 milyar dolara ve 1996 yılında 5,5 milyar dolara yükselmiştir. (Demir, 2007: 157)

Kümülatif olarak Türkiye'deki yabancı sermaye miktarı artmış olmasına karşın, 1990'lı yıllarda yıllık olarak Türkiye'ye gelen yabancı sermaye, Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH)'nin ortalama %0,5'inden daha az gerçekleşmiştir. Yıllık ortalama DYS girişinin 1 milyar doların altında kaldığı bu dönemin sonunda (1990'lı yıllar) yaşanan ekonomik krizden sonra, 2001 yılından itibaren Türkiye'de çok sayıda yerli bankanın yabancılara satılması, yapılan kapsamlı özelleştirmeler, 2002

yılından sonra Türkiye’de siyasi ve ekonomik istikrarın sağlanması, Uluslararası Para Fonu (IMF) destekli istikrar programının tavizsiz uygulanması ve 2003 yılında, önceki dönemlere göre DYS’yi daha fazla teşvik eden 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Sermaye Kanunu’nun çıkarılmasıyla birlikte Türkiye’ye gelen DYS miktarında daha fazla artış gözlenmiştir. Ayrıca 2005 yılından itibaren Türkiye’nin AB’ye tam üyeliği için başlatılan müzakereler de DYS girişlerinin artmasında etkili olmuştur. Nitekim Türkiye’de 2000 yılında 982 milyon dolar olan DYS girişi, 2004 yılında 2,8 milyar dolar ve 2005-2007 yılları arasında ise yaklaşık 52 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. (Çeştepe ve Mıstaçoğlu, 2012: 127)

Türkiye’deki DYS akımlarının 2007-2011 yılları arasındaki durumunu ve büyük oyuncuların (AB, ABD, Rusya, Çin ve İran) bu akımlardaki payını Tablo 3.6’da görmek mümkündür.

**Tablo 3.6: Türkiye İle Büyük Oyuncular Arasındaki Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları (Milyon \$)**

Ülke			2007	2008	2009	2010	2011
Dünya	Gelen	Miktar	19.137	14.747	6.252	6.238	16.060
		Pay (%)	100	100	100	100	100
	Giden	Miktar	2.275	2.604	2.040	1.823	2.659
		Pay (%)	100	100	100	100	100
AB	Gelen	Miktar	12.974	11.367	5.234	4.920	12.558
		Pay (%)	67,8	77,1	83,7	78,9	78,2
	Giden	Miktar	1.621	1.370	1.537	1.254	2.000
		Pay (%)	71,3	52,6	75,3	68,8	75,2
ABD	Gelen	Miktar	4.212	868	260	323	1.402
		Pay (%)	22,0	5,9	4,2	5,2	8,7
	Giden	Miktar	82	532	55	53	41
		Pay (%)	3,6	20,4	2,7	2,9	1,5
Rusya	Gelen	Miktar	108	71	12	2	762
		Pay (%)	0,6	0,5	0,2	0,03	4,7
	Giden	Miktar	50	77	101	74	90
		Pay (%)	2,2	3,0	5,0	4,1	3,4
Çin	Gelen	Miktar	1	---	1	---	---
		Pay (%)	0,005	---	0,02	---	---
	Giden	Miktar	9	1	5	19	10
		Pay (%)	0,4	0,04	0,2	1,0	0,4
İran	Gelen	Miktar	3	25	30	31	---
		Pay (%)	0,02	0,2	0,5	0,5	---
	Giden	Miktar	---	128	3	13	3
		Pay (%)	---	4,9	0,1	0,7	0,1

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, İstatistikî Veriler, <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>, (26.11.2012).



Tablodan da anlaşılacağı üzere, 2007 yılından 2010 yılına kadar Türkiye'ye gelen DYS miktarında sürekli bir azalma söz konusudur. Bu durum, 2008 yılında meydana gelen ve etkisini tüm dünyada gösteren küresel ekonomik krizin bir sonucudur. Nitekim küresel krizin etkilerinin nispeten atlatıldığı 2011 yılında, Türkiye'ye gelen DYS miktarı bir önceki yıla göre %257 oranında artarak, 16.060 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'ye gelen DYS'nin aksine Türkiye'den yurtdışına çıkan DYS'nin daha istikrarlı bir seyir izlediği görülmektedir. Buradan, Türkiye'nin küresel krizden daha az etkilendiği sonucuna varılabilir.

Büyük oyuncuların 2007-2011 yılları arasındaki dönemde Türkiye ile olan DYS ilişkilerine bakıldığında, bütün yıllarda hem Türkiye'ye gelen hem de Türkiye'den giden DYS'nin ağırlıklı olarak AB ile gerçekleştirildiği görülmektedir. AB'yi sırasıyla ABD ve Rusya takip ederken, Çin ve İran'ın DYS konusunda Türkiye ile ilişkileri oldukça düşük bir düzeyde seyretmektedir.

Cari olarak AB'den Türkiye'ye gelen DYS, 2007 yılında 12.974 milyon dolar iken, 2008 yılında 11.367 milyon dolara, 2009 yılında 5.234 milyon dolara, 2010 yılında 4.920 milyon dolara düşmüş ve 2011 yılında artarak, 12.558 milyon dolara çıkmıştır. Oransal olarak AB'nin Türkiye'ye gelen DYS içindeki payı ise, 2007 yılında %67,8 iken, 2008 yılında %77,1'e, 2009 yılında %83,7'ye yükselmiş, 2010 ve 2011 yıllarında düşerek sırasıyla %78,9 ve %78,2 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'den AB'ye giden DYS, 2007 yılında 1.621 milyon dolar olan iken, 2008 yılında düşerek, 1.370 milyon dolar olmuş, 2009 yılında artarak, 1.537 milyon dolara çıkmış, 2010 yılında yine azalmış ve 1.254 milyon dolara düşmüş ve 2011 yılında tekrar yükselerek 2.000 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Oransal olarak da Türkiye'den yurtdışına çıkan DYS'nin en çok AB'yi tercih ettiği görülmektedir. Nitekim 2007 yılında Türkiye'den yurtdışına giden DYS'nin %71,3'ü, 2008 yılında %52,6'sı, 2009 yılında %75,3'ü, 2010 yılında %68,8'i ve 2011 yılında %75,2'si AB'yi tercih etmiştir.

ABD'den Türkiye'ye DYS'nin en fazla geldiği yıl, küresel ekonomik krizin henüz yaşanmadığı 2007 yılıdır. 2007 yılında ABD'den Türkiye'ye gelen 4.212 milyon dolarlık DYS'nin içinde en büyük miktarı, Citigroup'un Akbank'a ortak olmasıyla, yaptığı 3.100 milyon dolarlık yatırım oluşturmaktadır. (Gülsoy ve Koca, 2012: 53) ABD'den Türkiye'ye gelen DYS miktarı, küresel ekonomik krizin etkilerinin en fazla hissedildiği 2008 ve 2009 yıllarında sırasıyla 868 milyon dolar ve

260 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Krizin etkisinin hafiflemeye başladığı 2010 yılında, ABD'den gelen DYS miktarı bir önceki yıla göre %24 artarak, 323 milyon dolara yükselmiş ve 2011 yılında da %334 artarak, 1.402 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'den ABD'ye giden DYS miktarı da 2007 yılında 82 milyon dolar iken, 2008 yılında yaklaşık 6,5 kat artarak, 532 milyon dolar olmuş ve sonraki yıllarda sürekli azalarak, 2009 yılında 55 milyon dolara, 2010 yılında 53 milyon dolara ve 2011 yılında 41 milyon dolara gerilemiştir.

Oransal olarak ABD'den Türkiye'ye gelen DYS'nin Türkiye'ye gelen toplam DYS içindeki payı (2007 yılı hariç tutulursa) ortalama %6'dır. Türkiye'den ABD'ye giden DYS'nin Türkiye'den giden toplam DYS içindeki payı (2008 yılı hariç tutulursa) ise ortalama %2,7 civarındadır.

Büyük oyuncular arasında Türkiye ile en çok sermaye ilişkisi olan üçüncü ülke Rusya'dır. 2007 yılında Rusya'dan gelen DYS miktarı 108 milyon dolar iken, 2008 yılında 71 milyon dolara, 2009 yılında 12 milyon dolara, 2010 yılında 2 milyon dolara kadar düşmüş ve 2011 yılında ise 762 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'den Rusya'ya giden DYS'nin daha istikrarlı bir seyir izlediği görülmekte ve 2007 ile 2011 yılları arasında Türkiye'den Rusya'ya giden DYS miktarı yıllık ortalama 78,4 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

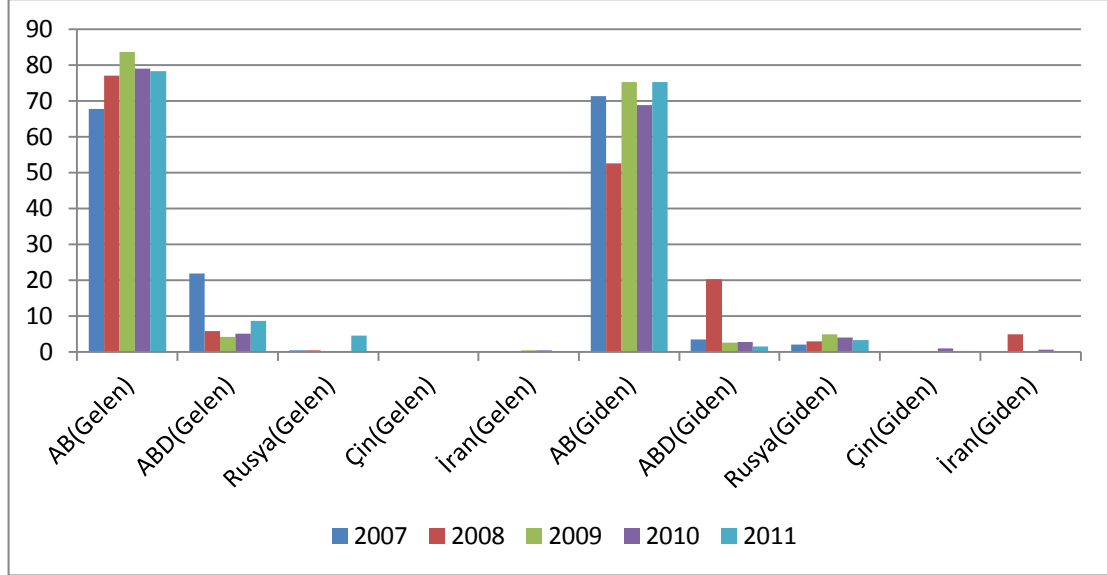
Oransal olarak Rusya'dan Türkiye'ye gelen DYS'nin Türkiye'ye gelen toplam DYS içindeki payı ortalama %1,2 iken, Türkiye'den Rusya'ya giden DYS'nin toplam içindeki payı %3,5'tir.

Türkiye ile Çin arasında ise DYS konusunda henüz yeterli düzeyde ilişkilerin geliştirilemediği görülmektedir. Nitekim Çin'den Türkiye'ye 2007 ile 2009 yıllarında birer milyon dolar DYS gelirken, 2008, 2010 ve 2011 yıllarında hiç DYS gelmemiştir. Türkiye'den Çin'e ise istenilen düzeyde olmamakla birlikte sürekli bir DYS akımının olduğu görülmektedir.

İran ile DYS ilişkilerinin Çin'den daha iyi olduğu görülmektedir. İran'dan gelen DYS miktarı istenilen düzeyde olmasa da istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Nitekim İran'dan Türkiye'ye gelen DYS miktarı 2007 yılında 3 milyon dolar iken, 2008 yılında 25 milyon dolara, 2009 yılında 30 milyon dolara ve 2010 yılında 31 milyar dolara çıkmıştır. Buna karşın Türkiye'den İran'a giden DYS daha istikrarsız bir seyir izlemektedir. Nitekim 2007 yılında Türkiye'den İran'a hiç DYS akımı

olmazken, 2008 yılında 128 milyon dolarlık DYS İran'a gitmiş ve 2009 yılında 3 milyon dolar olan DYS miktarı, 2010 yılında 13 milyon dolara çıkmış ve 2011 yılında yine 3 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 3.6'dan büyük oyuncuların Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden DYS içindeki paylarını ve seyrini yıllar itibariyle izlemek mümkündür.



**Grafik 3.6: Türkiye İle Büyük Oyuncular Arasındaki Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları (%)**

**Kaynak:** T.C. Merkez Bankası, **İstatistikî Veriler**, <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>, (26.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafikten de anlaşılacağı üzere, hem Türkiye'ye gelen hem de Türkiye'den giden DYS'nin içinde en büyük pay AB'ye aittir. Görüldüğü üzere AB'nin Türkiye'ye gelen DYS içindeki payı 2007 yılından 2009 yılına kadar artmış, 2009 yılından sonra ise düşmeye başlamıştır. Ancak bu düşüşe rağmen AB'nin payının 2011 yılı itibariyle %78'in üzerinde olduğu görülmektedir. Türkiye'den yurtdışına çıkan DYS içinde AB'nin payı ise inişli-çıkışlı bir seyir izlemekle birlikte, 2011 yılı itibariyle %75'in üzerinde gerçekleşmiştir. Türkiye'ye gelen ve Türkiye'den giden DYS'nin ağırlıklı olarak AB eksenli olmasında, Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne üye olması ve AB ile tam üyelik müzakerelerinin devam etmesi önemli etkenler olmaktadır.

AB'den sonra Türkiye'nin kayda değer DYS ilişkisinin olduğu iki ülke ABD ve Rusya olarak görülmektedir. Geriye kalan ülkelere özellikle Çin'in Türkiye'nin DYS akımları içinde herhangi bir ağırlığı söz konusu değildir.

### **3.7. Türkiye'nin Komşularıyla Dış Ekonomik İlişkileri ve Dış Ticaret Bağlamında Bölgesel Güç Olabilirliği**

Dış ekonomik ilişkilerin en önemli boyutunu teşkil eden dış ticaret alanında bölgesel bazda kalıcı olabilmek, ülkelerin, bölge ülkelerine yönelik ticaret politikaları üretmesi ve komşu ülkeleri esas alan bir dış ticaret stratejisi takip etmesi ile mümkündür. Bölgesel ticaret, dolayısıyla komşu ülkelerle ticaret özellikle gelişmiş ülkelerin ticaret hacimlerinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Dünya genelinde, ülkelerin komşuları ile ticari ilişkilerine bakıldığında, AB ülkelerinin birlik içi ticaretinin %70'ler, Asya-Pasifik bölgesinde %60'lar ve Kuzey Amerika bölgesinde ise bölge içi ticaretin %40'lar seviyesinde olduğu görülmektedir. (Akbulut, 2011: 2)

Dünyada ticaret alanında başarılı olan ülkeler, öncelikle iç pazarlarını ardından komşu ülkeleriyle ticaret olanaklarını etkin bir şekilde değerlendirmiş olan ülkelerdir. Zira taşıma maliyetlerinin düşüklüğü, dil avantajı ve kültürel avantajlar dış ticaretin komşu ülkelerle yapılmasında büyük kolaylıklar ve imkânlar sunmaktadır. Bu bağlamda birçok bölgesel ekonomik entegrasyonun (AB, EFTA, NAFTA, APEC, ASEAN vs.) birbirine yakın ülkeler arasındaki bölgesel olanakların değerlendirilmesi temeline dayalı olarak kurulmuş olduğu söylenebilir. (Tüylüoğlu, 23.09.2011)

Türkiye de komşu/çevre ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmek amacıyla çeşitli bölgesel ekonomik oluşumlara öncülük etmiş ya da bu oluşumlara katılmıştır. Bu oluşumlardan en önemli iki tanesi, EİT ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ)'dür.

Türkiye'nin kuruluşunda öncü rol oynadığı EİT, Türkiye, İran ve Pakistan arasında bölgesel ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla 1964 yılında tesis edilen Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Teşkilatı (RCD)'nin devamı olarak 1985 yılında kurulmuştur. SSCB'nin dağılmasının ardından EİT'ye Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın da katılmalarıyla üye sayısı 10'a çıkmış ve EİT, 350 milyon nüfuslu, 7 milyon km<sup>2</sup>'lik alanı ve doğal kaynakları ile önemli bir bölgesel işbirliği teşkilatı haline gelmiştir. (Ünlü vd., 2002: 269)

Türkiye'nin kuruluşunda aktif rol oynadığı diğer uluslararası bölgesel işbirliği örgütü olan KEİÖ, 1991 yılında SSCB dağıldıktan sonra, Türkiye'nin Karadeniz'e kıyısı olan (yakın olan) ülkeler arasında işbirliğini artırmak amacıyla ortaya koymuş olduğu fikir doğrultusunda, Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan,

Gürcistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye, Ukrayna ve Yunanistan'ın 1992 yılında imzaladıkları İstanbul Deklarasyonu ile oluşturulmuştur. (Oktay, 2006: 150)

KEİÖ'nün amacı, yayınlanan İstanbul Deklarasyonu'nda, KEİÖ üyesi ülkelerin potansiyellerinden, coğrafi yakınlıklarından, ekonomilerinin birbirlerini tamamlayıcı özelliklerinden yararlanarak, aralarındaki ikili ve çok taraflı ekonomik, teknolojik ve sosyal ilişkilerini çeşitlendirmeleri, böylece Karadeniz Havzası'nın bir barış, istikrar ve refah bölgesi olmasını sağlamak olarak belirtilmiştir. (Ünlü vd., 2002: 271-272)

Türkiye, ayrıca komşu/çevre ülkeleriyle ticari ilişkilerini geliştirmek amacıyla, AB ile arasındaki GB Anlaşması uyarınca, AB'nin Serbest Ticaret Anlaşması (STA) imzaladığı ülkelerle STA'lar da akdedebilmektedir. Günümüze kadar, AB üyelikleri nedeniyle STA'ları feshedilen 10 adet Merkezi ve Doğu Avrupa ülkesi hariç Türkiye, 19 ülke (EFTA, İsrail, Makedonya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Filistin, Tunus, Fas, Suriye, Mısır, Arnavutluk, Gürcistan, Karadağ, Sırbistan, Şili, Ürdün, Lübnan, Morityus ve Güney Kore) ile STA imzalamıştır. Bunun yanında, STA müzakeresi yürütülen veya müzakerelere başlanması yönünde girişimde bulunulan 21 ülke (Ukrayna, Libya, Seyşeller, Kamerun, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Cezayir, Meksika, Malezya, Ekvator, Moldova, Güney Afrika Cumhuriyeti, Kolombiya, Faroe Adaları, Endonezya, Peru, Hindistan, Japonya, Vietnam, Kosova, Kanada ve Gana) ve 5 ülke grubu (Körfez İşbirliği Konseyi, MERCOSUR, ASEAN, Orta Amerika Topluluğu, CARIFORUM) bulunmaktadır. (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 18.11.2012)

Bu başlık altında, Türkiye'nin komşuları (veya yakın çevresinde bulunan ülkeler) ile olan dış ekonomik ilişkileri, 2000-2011 yılları arası dönem için incelenecektir. Bahse konu olan ülkeler; Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan, Irak, Suriye, İsrail, Mısır ve Lübnan'dır.

### **3.7.1. Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti**

Yunanistan'ın 2011 yılı itibariyle nüfusu 11,3 milyon kişi ve GSYİH'sı 289,63 milyar dolardır. Son yıllarda sürekli küçülen Yunanistan ekonomisi, 2008 ile 2011 yılları arasında sırasıyla %0,2, %3,1 %4,9 ve %7,1 oranında küçülmüştür. Enflasyon oranı 2008 yılında %4,7, 2009 yılında %2,3, 2010 yılında %1,1 ve 2011 yılında %1,0 olarak gerçekleşmiştir. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012) Yunanistan'da 2011 yılında

tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %3,6, sanayi sektörünün katkısı %16,8 ve hizmetler sektörünün katkısı %79,6 olmuştur. (CIA, 10.11.2012)

Yunanistan, toplam enerji ihtiyacının yaklaşık %70'ini ithal etmekte olup, enerji alanında dışa bağımlı bir ülkedir. Yunanistan, enerji ihtiyacının %60,5'ini petrol, %7,1'ini de doğalgaz ile karşılamaktadır. Bu enerji kaynaklarının tamamına yakını da ithal edilmektedir. Petrol ithalatı İran, Suudi Arabistan, Rusya, Libya ve Mısır'dan, doğalgaz ithalatı ise Rusya ve Cezayir'den yapılmaktadır. Son dönemlerde özellikle doğalgaz konusunda yeni tedarik kaynakları arayışı çerçevesinde Azerbaycan ve İran ile anlaşmalar yapılmıştır. Yunanistan, AB içinde Almanya'dan sonra ikinci büyük linyit üreticisidir. (Taylan, 2011a: 3)

Yunanistan, enerji kaynaklarının aksine, maden kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Perlit, bentonit, puzolan, mermer, boksit, alüminyum, altın, çinko ve kurşun Yunanistan'ın sahip olduğu başlıca maden kaynaklarıdır. (Somuncuoğlu, 2008: 5)

Yunanistan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler, taze ve işlenmiş tarım ürünleri, rafine edilmiş petrol ürünleri, tekstil ürünleri, giyim eşyaları ve aksesuarları, demir-çelik ürünleri, alüminyum ve çimentodur. Yunanistan'ın ithal ettiği başlıca ürünler ise petrol ve petrol ürünleri, kara taşıtları, tekstil iplikleri ve kumaş, sanayi makineleri ve parçaları, elektrikli makineler, çeşitli sanayi ürünleri, eczacılık ürünleri, demir-çelik ürünleri, et ve et ürünleri, kâğıt ve karton ürünleridir. (İTO Yunanistan Ülke Raporu, 2009: 4)

Yunanistan'ın temel ticaret ortakları ihracatta, İtalya (%9,3), Türkiye (%7,8), Almanya (%7,7), Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (%6,0) ve Bulgaristan (%5,4); ithalatta Almanya (%10,5), Rusya (%9,5), İtalya (%9,2), Çin (%5,9) ve Hollanda (%5,4)'dır. (United Nations Commodity Trade Statistics Database, 20.11.2012)

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler, AB ile Türkiye arasındaki GB Anlaşması çerçevesinde yürütülmektedir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki tarihsel temeller ve siyasi problemler, iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin sınırlı seviyede kalmasına neden olmuştur. 1999 yılında her iki ülkenin de yaşamış olduğu deprem felaketinden sonra başlayan yakınlaşma süreciyle birlikte, ekonomik ve ticari ilişkilerde de olumlu gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. (T.C. Atina Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2009: 83)

Tablo 3.7’de 2000-2011 yılları arasında Türkiye’nin Yunanistan ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret verileri gösterilmektedir.

**Tablo 3.7: Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	<b>Dünya</b>	<b>81.635</b>	<b>27.485</b>	<b>100</b>	<b>54.150</b>	<b>100</b>
	Yunanistan	866	435	1,6	431	0,8
2004	<b>Dünya</b>	<b>160.661</b>	<b>63.121</b>	<b>100</b>	<b>97.540</b>	<b>100</b>
	Yunanistan	1.765	1.171	1,9	594	0,6
2008	<b>Dünya</b>	<b>333.963</b>	<b>132.002</b>	<b>100</b>	<b>201.961</b>	<b>100</b>
	Yunanistan	3.581	2.430	1,8	1.151	0,6
2010	<b>Dünya</b>	<b>299.520</b>	<b>113.979</b>	<b>100</b>	<b>185.541</b>	<b>100</b>
	Yunanistan	2.999	1.457	1,3	1.542	0,8
2011	<b>Dünya</b>	<b>375.754</b>	<b>134.915</b>	<b>100</b>	<b>240.839</b>	<b>100</b>
	Yunanistan	4.124	1.555	1,2	2.569	1,1

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

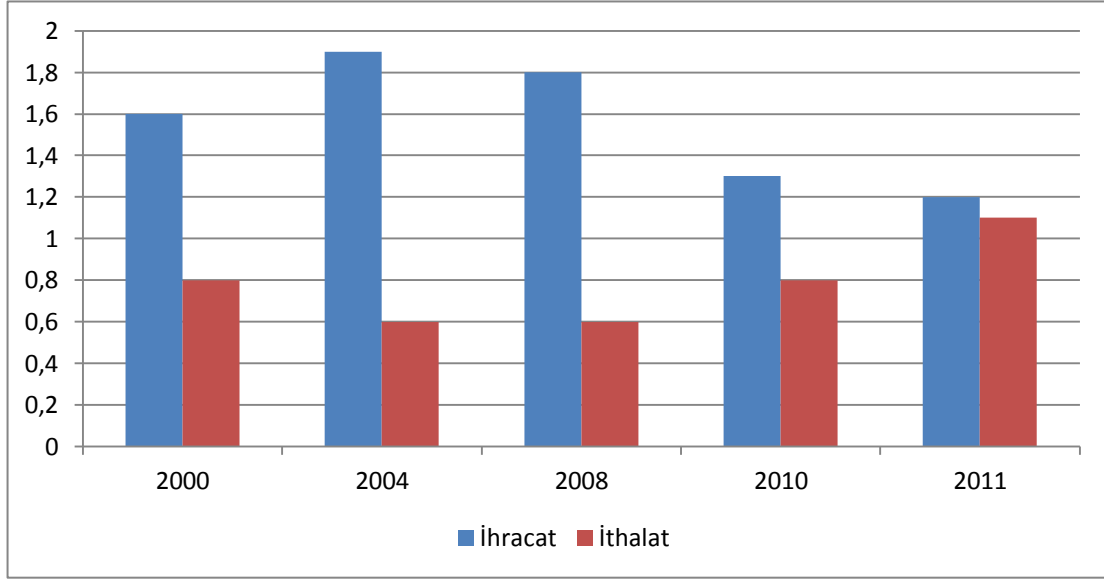
Tablodan, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ticaret hacminin 2000 yılından 2008 yılına kadar arttığı, 2010 yılında azaldığı ve 2011 yılında yeniden arttığı görülmektedir. Türkiye’nin Yunanistan ile olan ticaret hacmi, 2000 yılında 866 milyon dolardan, 2011 yılında yaklaşık beş kat artarak 4.124 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin Yunanistan’a yaptığı ihracat, ticaret hacmi ile paralel bir seyir izlerken, Yunanistan’dan yaptığı ithalat sürekli artış kaydetmiştir. Nitekim Türkiye’nin Yunanistan ile yaptığı ticarete, 2000 yılında 4 milyon dolar, 2004 yılında 577 milyon dolar ve 2008 yılında 1.279 milyon dolar Türkiye lehine olan ticaret dengesi, 2010 ile 2011 yıllarında sırasıyla 85 milyon dolar ve 1.014 milyon dolar olmak üzere Türkiye aleyhine açık vermiştir.

Türkiye’nin 2008 yılından sonra Yunanistan’a karşı ticaret açığı vermesinin temel sebebi, Yunanistan’ın 2008 yılından itibaren içinde bulunduğu ekonomik krizdir. Ekonomik kriz nedeniyle Yunanistan’da alım gücünün düşmesi, Türkiye’nin Yunanistan’a yaptığı ihracatı olumsuz etkilemiştir.

Oransal olarak Yunanistan’ın Türkiye’nin dış ticaretindeki payına bakıldığında, 2000 yılında %1,6 olan Yunanistan’ın Türkiye’nin toplam ihracatındaki payı, 2004 yılında %1,9’a yükselmiş, 2008 yılından itibaren ise sürekli düşerek, 2008 yılında %1,8, 2010 yılında %1,3 ve 2011 yılında %1,2 olmuştur. İthalatta ise tersi bir durum söz konusudur. Yunanistan’ın 2000 yılında %0,8 olan

ithalattaki payı, 2004 ile 2008 yıllarında %0,6'ya düşmüş, 2010 yılında %0,8'e ve 2011 yılında %1,1'e yükselmiştir.

Grafik 3.7'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin ihracatında 2000 yılından 2004 yılına kadar artan Yunanistan'ın payı, 2004 yılından sonra sürekli azalmıştır. Yunanistan'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı ise 2008 yılına kadar azalmış, 2008 yılından sonra ise artmaya başlamıştır.



**Grafik 3.7: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yunanistan'ın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.8'de Türkiye'nin 2000 ve 2011 yıllarında Yunanistan'a en çok ihraç ettiği ve Yunanistan'dan en çok ithal ettiği ilk beş ürün grubu ve tutarları gösterilmektedir.

Tablo 3.8'den Türkiye'nin 2000 yılında Yunanistan'a en fazla ihraç ettiği ürünlerin sanayi malları ağırlıklı olduğu, buna karşın Yunanistan'dan ithal ettiği ürünlerin ise daha çok hammadde ve yarı mamül mallar olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan Türkiye ile Yunanistan arasındaki ticaretin, endüstri-içi ticaretten ziyade, endüstriler arası ticaret şeklinde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 2000 yılında Yunanistan'a en fazla ihraç ettiği ürün grubu 125 milyon dolar ile ana metal sanayi ürünleri iken, Yunanistan'dan en fazla ithal ettiği ürün grubu 165 milyon dolar ile tarım ve hayvancılık ürünleri olmuştur.

Türkiye'nin 2011 yılında Yunanistan'a satmış olduğu ürünlere bakıldığında, yapısal bir değişimin olduğu görülmektedir. Nitekim 2000 yılında sanayi malları ağırlıklı



olan Türkiye ihracatı, 2011 yılında hammadde ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür. İthalatta herhangi yapısal bir değişikliğin olmadığı ve 2000 yılında hammadde ağırlıklı olan ithalatın 2011 yılında da hammadde ağırlıklı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 2011 yılında Yunanistan'a en çok ihraç ettiği ürün grubu 185,1 milyon dolar ile tekstil ürünleri iken, Yunanistan'dan en çok ithal ettiği ürün grubu 1.663,6 milyon dolar ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar olmuştur.

**Tablo 3.8: Sektörel Bazda Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti (Milyon \$)**

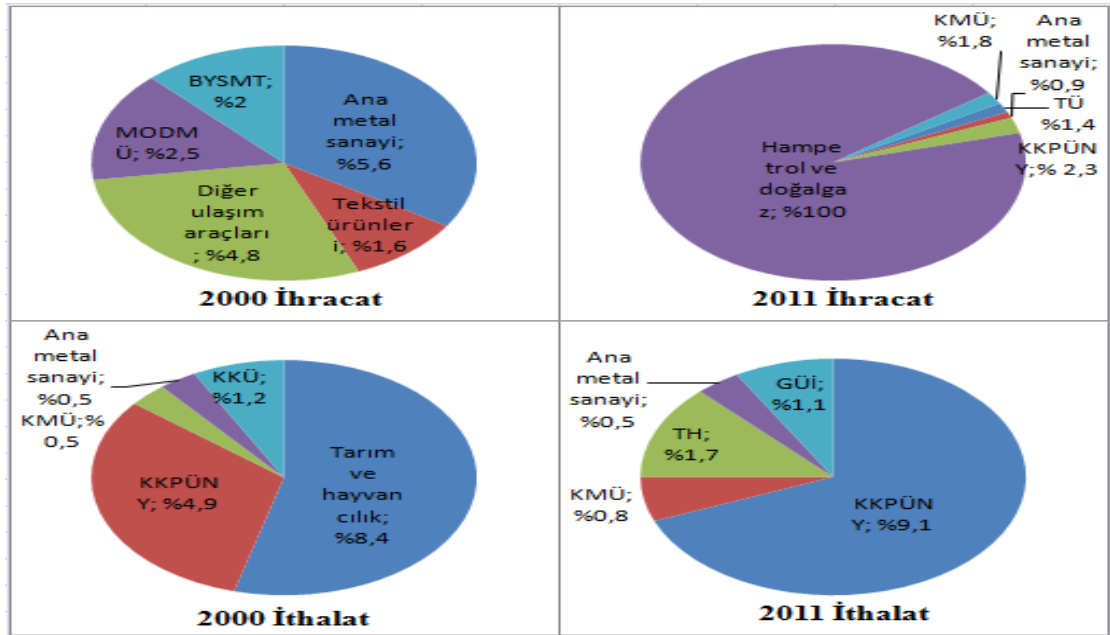
2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Ana metal sanayi	125	2.247	5,6	Tarım ve hayvancılık	165	1.974	8,4
Tekstil ürünleri	73,1	4.614	1,6	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	127,9	2.587	4,9
Diğer ulaşım araçları	42,5	882	4,8	Kimyasal madde ve ürünler	38,8	8.084	0,5
Metalik olmayan diğer mineral ürünler	28,5	1.121	2,5	Ana metal sanayi	16,8	3.534	0,5
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	27	1.376	2,0	Kâğıt ve kâğıt ürünleri	13,7	1.152	1,2
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Tekstil ürünleri	185,1	12.920	1,4	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	1.663,6	18.317	9,1
Ana metal sanayi	163	17.062	0,9	Kimyasal madde ve ürünler	272,7	33.245	0,8
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	140,5	6.122	2,3	Tarım ve hayvancılık	146,1	8.669	1,7
Hampetrol ve doğalgaz	126	126	100	Ana metal sanayi	131,2	26.077	0,5
Kimyasal madde ve ürünler	114,4	6.241	1,8	Gıda ürünleri ve içecek	54,2	4.905	1,1

**Kaynak:** TÜİK, **Dış Ticaret İstatistikleri**, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Oransal olarak Türkiye-Yunanistan dış ticaretine konu olan ürünlere bakıldığında, Şekil 3.1'de görüldüğü üzere, Türkiye 2000 yılında başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat ihracatının %2'sini Yunanistan'a yapmışken, 2011 ihracatında söz konusu ürün grubunun, Yunanistan'a en fazla ihraç edilen ilk beş ürün grubu arasında yer almadığı görülmektedir. Benzer bir durum metalik olmayan diğer mineral ürünler ile diğer ulaşım araçları için de geçerlidir. Bunun yanında Türkiye, 2000 yılında ana metal sanayi ihracatının %5,6'sını Yunanistan'a yapmış iken, 2011 yılında bu oran %0,9'a düşmüştür. Tekstil ürünleri ihracatı ise 2000 yılında %1,6 iken, 2011 yılında %1,4'e düşmüştür. Türkiye'nin 2011 yılında

Yunanistan'a yapmış olduğu ihracatta dikkat çeken bir nokta da ham petrol ve doğalgaz ihracatının tamamının Yunanistan'a yapılmış olduğudur.

Türkiye'nin 2000 ile 2011 yıllarında Yunanistan'dan ithal ettiği ürünler karşılaştırıldığında, tarım ve hayvancılık ürünlerinin payı 2000 yılında %8,4 iken, 2011 yılında %1,7'ye düşmüş; kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların payı 2000 yılında %4,9 iken, 2011 yılında %9,1'e yükselmiştir. Ana metal sanayi ile kimyasal madde ve ürünlerin paylarında ise kayda değer bir değişiklik olmamıştır.



**Şekil 3.1: Sektörel Bazda Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Genel olarak Yunanistan'ın Türkiye'nin dış ticaretindeki payı, cari olarak artmış olmakla birlikte, oransal olarak önemli bir gelişme göstermemiştir. Nitekim Yunanistan'ın Türkiye'nin ihracatı içindeki payı 2000 yılında %1,6 iken, 2011 yılında %1,2'ye düşmüş; ithalattaki payı ise aynı yıllarda %0,8'den, yalnızca üç puanlık bir artışla, %1,1'e yükselmiştir. Yunanistan'ın Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içindeki payı da 2011 yılı itibariyle %1,1 olmuştur.

### 3.7.2. Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti

Bulgaristan'ın 2011 yılı itibariyle nüfusu 7,48 milyon kişi ve GSYİH'sı 53,51 milyar dolardır. Bulgaristan ekonomisi, 2008 yılında %6,2 büyürken, 2009 yılında %5,5 küçülmüş ve 2010 ile 2011 yıllarında sırasıyla %0,4 ve %1,7 büyümüştür. Enflasyon

oranı, 2008 yılında %8,4, 2009 yılında %4,3, 2010 yılında %2,8 ve 2011 yılında %5,0 olarak gerçekleşmiştir. Bulgaristan'da 2011 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %6,0, sanayi sektörünün katkısı %31,0 ve hizmetler sektörünün katkısı %63,0 olmuştur. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Bulgaristan'ın kullandığı başlıca enerji türleri; nükleer enerji, konvansiyonel enerji, termo-elektrik enerjisi ve hidroelektrik enerjidir. Bulgaristan, başta Yunanistan, Türkiye ve Sırbistan olmak üzere elektrik enerjisi ihraç eden bir ülkedir. Bulgaristan'ın rüzgâr enerjisi, elektrik ve jeotermal enerji konusunda potansiyeli olmasına karşın, gerekli teknolojiye sahip olunmadığı için bu potansiyel yeterince kullanılamamaktadır. (DEİK Bulgaristan Ülke Bülteni, 2011: 6)

Bulgaristan'da bulunan başlıca maden kaynakları, boksit, bakır, kurşun ve kömürdür. Bulgaristan petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından fakir bir ülkedir. Bulgaristan'da bulunan diğer önemli maden kaynakları ise demir, manganez, altın, mermer, beyaz mermer, kuvarz, kaolin, kil, alçı ve uranyumdur. (Taylan, 2011b: 4-8)

Bulgaristan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler; giyim ve ayakkabı, demir-çelik, makine ve ekipmanları, yakıtlar; ithal ettiği başlıca ürünler ise yakıtlar, mineraller ve ham maddeleri, makine ve ekipmanları, metaller ve cevherleri, kimyasallar ve plastik, gıda ürünleri ve tekstil ürünleridir. (Benli, 2009: 1)

Bulgaristan'ın 2011 yılı itibariyle başlıca ticaret ortakları ihracatta, Almanya (%11,9), Romanya (%9,6), Türkiye (%8,5), İtalya (%8,5) ve Yunanistan (%7,0); ithalatta Rusya (%17,7), Almanya (%11,0), İtalya (%7,1), Romanya (%6,9) ve Yunanistan (%5,6)'dır. (United Nations Commodity Trade Statistics Database, 20.11.2012)

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ticaret hacmi, Tablo 3.9'da görüldüğü üzere, 2010 yılı hariç sürekli artmıştır. Aynı şekilde Türkiye'nin Bulgaristan'a yaptığı ihracat ile Bulgaristan'dan yaptığı ithalata da 2010 yılı hariç sürekli artmıştır. Bununla birlikte hem ihracatta hem de ithalatta 2008 yılında önemli artışlar meydana gelmiştir. Bunun temel sebebi, Bulgaristan 2007 yılında AB üyesi olduktan sonra, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin GB çerçevesinde yapılmaya başlamış olmasıdır. Türkiye'nin Bulgaristan'a yapmış olduğu ihracat miktarı 2000 yılında 252 milyon dolar iken, 2011 yılına gelindiğinde bu miktarın 6,4 kat artarak, 1.623 milyon dolar olduğu görülmektedir. Buna karşın Türkiye'nin Bulgaristan'dan 2000 yılında yapmış

olduğu ithalat miktarı 464 milyon dolar iken, 2011 yılına gelindiğinde, bu miktar 5,3 kat artarak 2.475 milyon dolar olmuştur.

Türkiye'nin Bulgaristan'a yapmış olduğu ihracat, Bulgaristan'dan yapmış olduğu ithalata göre daha hızlı artmış olmasına rağmen, ticaret dengesinin sadece 2008 yılında Türkiye lehine olduğu görülmektedir. Nitekim 2000 yılında Türkiye aleyhine 212 milyon dolar olan ticaret dengesi, 2004 yılında yine Türkiye aleyhine 65 milyon dolar olmuş; 2008 yılında Türkiye lehine 311 milyon dolar olan ticaret dengesi, 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla 204 milyon dolar ve 852 milyon dolar Türkiye aleyhine olmuştur.

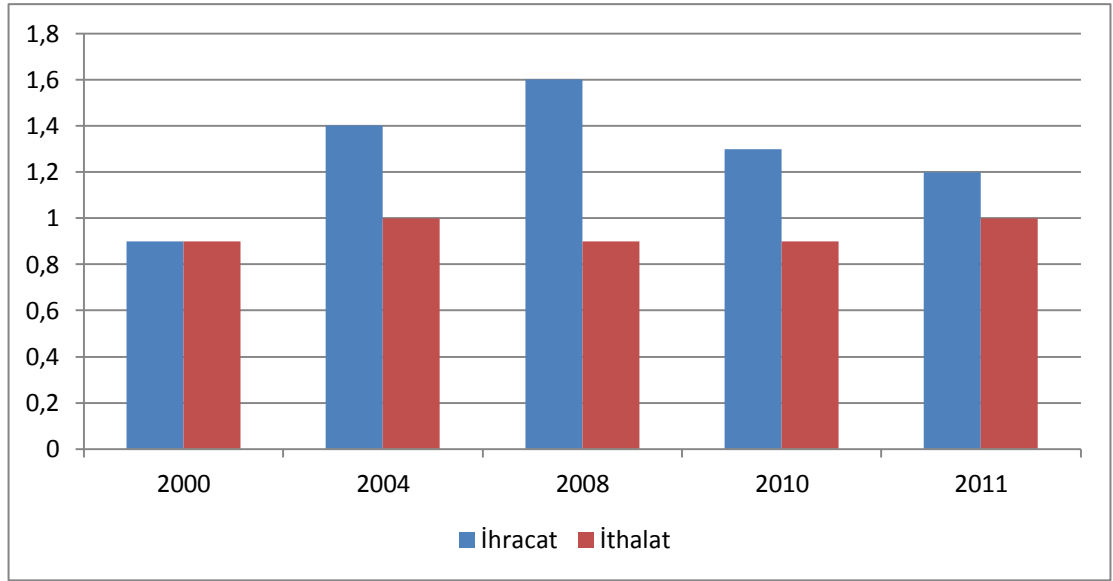
**Tablo 3.9: Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Bulgaristan	716	252	0,9	464	0,9
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Bulgaristan	1.853	894	1,4	959	1,0
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Bulgaristan	3.991	2.151	1,6	1.840	0,9
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Bulgaristan	3.200	1.498	1,3	1.702	0,9
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Bulgaristan	4.098	1.623	1,2	2.475	1,0

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Cari olarak artan Türkiye-Bulgaristan dış ticaretinin oransal olarak istenilen ölçüde artmadığı görülmektedir. Bulgaristan'ın Türkiye'nin ihracatı içindeki payı 2000 yılında %0,9, 2004 yılında %1,4, 2008 yılında %1,6, 2010 yılında %1,3 ve 2011 yılında %1,2 olmuştur. Bulgaristan'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı ise 2000 yılında %0,9, 2004 yılında %1,0, 2008 yılında %0,9, 2010 yılında %0,9 ve 2011 yılında %1,0 olmuştur. Görüldüğü üzere her iki kalemdede de Bulgaristan'ın Türkiye'nin dış ticaretindeki payı oldukça düşük düzeyde seyretmektedir.

Grafik 3.8'de görüldüğü üzere, Bulgaristan'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı 2000 yılından 2008 yılına kadar artan bir seyir izlerken, 2008 yılından sonra sürekli düşme eğilimine girmiştir. Bulgaristan'ın Türkiye ithalatındaki payı ise %0,9 ile %1,0 arasında sürekli gidip gelmektedir.



**Grafik 3.8: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Bulgaristan'ın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ürün bazında Türkiye-Bulgaristan dış ticaretine bakıldığında, Tablo 3.10'da görüldüğü üzere, Türkiye'nin hem 2000 yılında hem de 2011 yılında Bulgaristan'a en fazla ihraç ettiği ürün grubu, tekstil ürünleri olmuştur. Bulgaristan'dan ithal edilen ürünler ise 2000 yılında elektrik, gaz ve su iken, 2011 yılında ana metal sanayi olmuştur.

Yapısal olarak Türkiye-Bulgaristan dış ticaretinde önemli bir değişme görülmemekle birlikte, Türkiye'nin 2000 yılında Bulgaristan'dan en fazla ithal ettiği ürün grubu olan elektrik, gaz ve su ürün grubu, 2011 yılında en fazla ithal edilen ilk beş ürün grubu arasında yer almamıştır. Kimyasal madde ve ürünler ile başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat ürün grupları, Türkiye'nin her iki yılda da hem ihraç ettiği hem ithal ettiği ürün gruplarıdır. Söz konusu iki ürün grubunda, Türkiye ile Bulgaristan arasında endüstri içi ticaretin geliştiğinden bahsetmek mümkündür.

Ana metal sanayi ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar ürün grupları, Türkiye'nin hem 2000 yılında hem de 2011 yılında Bulgaristan'dan en fazla ithal ettiği ürün grupları arasında bulunmaktadır. Bulgaristan'dan ithal edilen ana metal sanayi ürün grubunun miktarı 2000 yılında 110,8 milyon dolar iken, aynı ürün grubunun 2011 yılındaki tutarı 691,6 milyon dolar olmuştur. Benzer şekilde kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların 2000 yılı ithalat miktarı 32 milyon dolar iken, 2011 yılında 460,1 milyon dolar olmuştur.

Tarım ürünleri ve hayvancılık ürün grubu ise 2000 yılında Türkiye'nin Bulgaristan'dan en fazla ithal ettiği ilk beş ürün grubu içerisinde yer almamasına karşın, 2011 yılında 291,4 milyon dolar ile Türkiye'nin Bulgaristan'dan en fazla ithal ettiği üçüncü ürün grubu olmuştur.

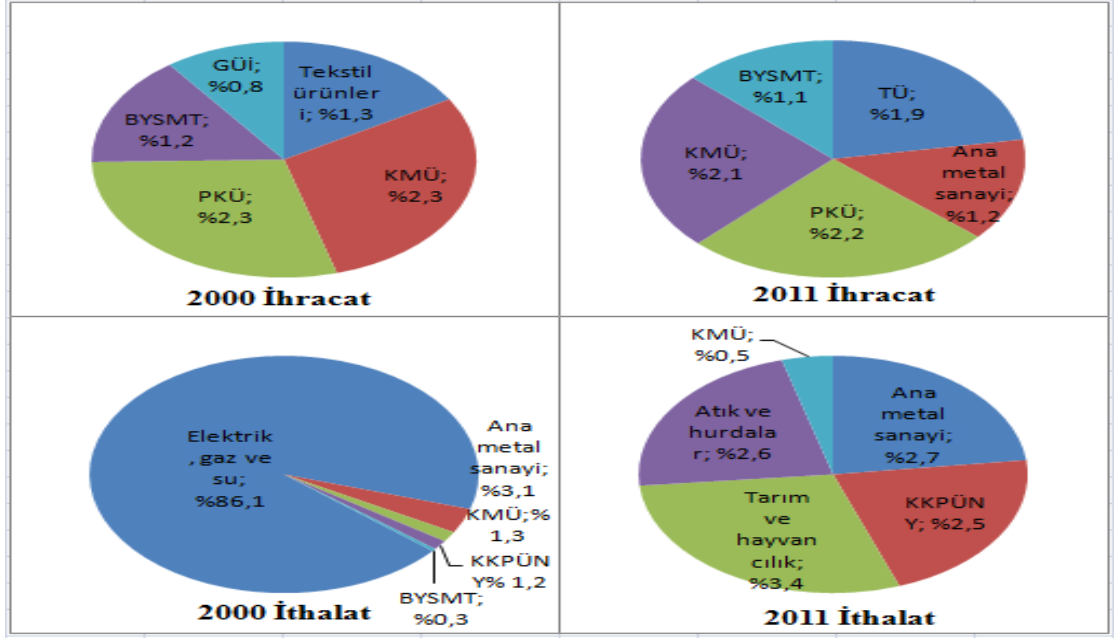
**Tablo 3.10: Sektörel Bazda Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti (Milyon \$)**

2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Tekstil ürünleri	59,8	4.614	1,3	Elektrik, gaz ve su	113,7	132	86,1
Kimyasal madde ve ürünler	32,8	1.397	2,3	Ana metal sanayi	110,8	3.534	3,1
Plastik ve kauçuk ürünleri	17,7	781	2,3	Kimyasal madde ve ürünler	108	8.084	1,3
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	16,2	1.376	1,2	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	32	2.587	1,2
Gıda ürünleri ve içecek	14,4	1.836	0,8	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	15,1	5.838	0,3
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Tekstil ürünleri	242,4	12.920	1,9	Ana metal sanayi	691,6	26.077	2,7
Ana metal sanayi	204,3	17.062	1,2	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	460,1	18.317	2,5
Plastik ve kauçuk ürünleri	139,1	6.241	2,2	Tarım ve hayvancılık	291,4	8.669	3,4
Kimyasal madde ve ürünler	138,9	6.743	2,1	Atık ve hurdalar	274,8	10.496	2,6
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	125	11.126	1,1	Kimyasal madde ve ürünler	170,4	33.245	0,5

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Türkiye-Bulgaristan dış ticaretine konu olan ürünlerin oransal değişimlerine bakıldığında, Şekil 3.2'de görüldüğü üzere, Türkiye 2000 yılında tekstil ürünleri ihracatının %1,3'ünü Bulgaristan'a yaparken, 2011 yılında %1,9'unu yapmıştır. Tekstil ürünleri dışında, her iki yılda da Türkiye'nin Bulgaristan'a ihraç ettiği ürünler arasında yer alan ürün gruplarının payı düşmüştür. Kimyasal madde ve ürünlerin payı %2,3'ten %2,1'e, plastik ve kauçuk ürünlerinin payı %2,3'ten %2,2'ye ve başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizatın payı %1,2'den %1,1'e gerilemiştir.

Türkiye'nin Bulgaristan'dan ithal ettiği ürünlerin oransal değişimine bakıldığında, ana metal sanayi ürün grubunun payı %3,1'den %2,7'ye, kimyasal madde ve ürünlerin payı %1,3'ten %0,5'e düşmüş; kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların payı ise %1,2'den %2,5'e yükselmiştir.



**Şekil 3.2: Sektörel Bazda Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, **Dış Ticaret İstatistikleri**, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Bulgaristan'ın Türkiye'nin dış ticaretindeki konumuyla ilgili olarak genel değerlendirme; Bulgaristan'ın da Yunanistan gibi Türkiye'nin dış ticareti içinde önemli bir ağırlığı söz konusu değildir. Bununla birlikte Türkiye'nin hem Bulgaristan'a ihracatı hem de Bulgaristan'dan ithalatı hammadde ya da katma değer oluşturmayan, düşük teknoloji ürünlerden oluşmaktadır.

### 3.7.3. Türkiye-Romanya Dış Ticareti

Romanya'nın nüfusu 2011 yılı itibariyle 21,39 milyon kişi ve GSYİH'sı 179,79 milyar dolardır. Romanya ekonomisi, 2008 yılında %9,4 büyürken, 2009 yılında %8,5 küçülmüş, 2010 yılında %0,9 büyümüş ve 2011 yılında %0,4 küçülmüştür. Romanya'da enflasyon oranı 2008 yılında %11,6, 2009 yılında %6,5, 2010 yılında %3,6 ve 2011 yılında %7,1 olmuştur. Romanya'da 2011 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %7, sanayi sektörünün katkısı %25 ve hizmetler sektörünün katkısı %68 olarak gerçekleşmiştir. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Romanya, dünyanın 11. en büyük tarımsal üreticisi ve 6. en büyük tarımsal ürün ihracatçısıdır. Ülke, dünyada nadir olarak çıkarılan metan gazı bakımından zengindir. (Deniz, 2009: 16-17) Romanya, Balkanlar'da kömür ve petrol kaynakları bakımından en zengin ülkedir. Romanya'daki petrol ve kömür üretimi, bölge ülkelerine oranla kendi ihtiyacını karşılamaya yakın olmakla birlikte, iç pazardaki

talebin karşılanması için petrol, doğalgaz, kömür ve elektrik ithalatı yapılmaktadır. (DEİK Romanya Ülke Bülteni, 2011: 6)

Romanya'nın başlıca doğal kaynakları arasında; kerestelik orman, kömür, demir cevheri, tuz, hidroelektrik potansiyeli, boksit, bakır, kurşun, çinko, altın ve uranyum bulunmaktadır. (Sarısacılı, 2011: 4)

Romanya'nın başlıca ihraç ürünleri; makine ve mekanik cihazlar, elektrikli ev aletleri, ses ve görüntü cihazları, adi metaller ve bu metallerden eşyalar, konfeksiyon ürünleri, ulaşım araçları ve mineral ürünlerdir. Romanya'nın ithal ettiği başlıca ürünler ise ham petrol ve petrol ürünleri, makine ve mekanik cihazlar, elektrikli ev aletleri, ses ve görüntü cihazları, ulaşım araçları ve kimyasal ürünlerdir. (İTO Romanya Ülke Raporu, 2009: 5)

Romanya'nın 2011 yılı itibariyle ticaret ortakları ihracatta; Almanya (%18,6), İtalya (%12,8), Fransa (%7,5), Türkiye (%6,2) ve Macaristan (%5,6); ithalatta Almanya (%17,1), İtalya (%11,4), Macaristan (%8,7), Fransa (%5,8) ve Çin (%4,6)'dir. (United Nations Commodity Trade Statistics Database, 20.11.2012)

Türkiye-Romanya dış ticareti, Tablo 3.11'de görüldüğü üzere, 2010 yılı hariç sürekli artmıştır. 2000 yılında 996 milyon dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, %195'lik artışla 2004 yılında 2.935 milyon dolara, 2004 yılına göre %157'lik artışla 2008 yılında 7.535 milyon dolara yükselmiştir. 2010 yılında ise iki ülke arasındaki ticaret hacmi, küresel krizin etkisiyle 2008 yılına göre %20 azalarak, 6.048 milyon dolara düşmüş; 2011 yılında bir önceki yıla göre %10 artarak, 6.680 milyon dolar olmuştur.

Türkiye'nin Romanya'ya yaptığı ihracat 2000 yılında 325 milyon dolar iken, %280'lik artışla 2004 yılında 1.235 milyon dolara, 2004 yılına göre %223'lük artışla 2008 yılında 3,987 milyon dolara yükselmiştir. 2010 yılında ise 2008 yılına göre %35 azalarak, 2.599 milyon dolara düşmüş; 2011 yılında 2010 yılına göre %11 artarak, 2.879 milyon dolar olmuştur.

Türkiye'nin Romanya'dan yapmış olduğu ithalat da ihracattakine benzer bir eğilime sahiptir. Nitekim 2000 yılında 671 milyon dolar olan ithalat tutarı, %153'lük artışla 2004 yılında 1.700 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %109'lük artışla 3.548 milyon dolara yükselmiş; 2010 yılında 2008 yılına göre %3'lük



azalmayla 3.449 milyon dolara düşmüş ve 2011 yılında 2010 yılına göre %10'luk artışla 3.801 milyon dolar olmuştur.

Türkiye ile Romanya arasındaki ticaret dengesine bakıldığında, sadece 2008 yılında Türkiye lehine 439 milyon dolar olan denge, 2000 yılında 346 milyon dolar, 2004 yılında 465 milyon dolar, 2010 yılında 850 milyon dolar ve 2011 yılında 922 milyon dolar olmak üzere genellikle Türkiye aleyhine olmuştur. Görüldüğü üzere, Türkiye Romanya ile yapmış olduğu ticarete sürekli artan bir şekilde ticaret açığı vermektedir. Ticaret açığının özellikle 2008 yılından sonra aşırı yükselmesinin sebebi, 2010 yılında ithalat %3 azalırken, ihracatın %35 azalmış olmasıdır.

**Tablo 3.11: Türkiye-Romanya Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Romanya	996	325	1,2	671	1,2
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Romanya	2.935	1.235	2,0	1.700	1,7
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Romanya	7.535	3.987	3,0	3.548	1,8
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Romanya	6.048	2.599	2,3	3.449	1,9
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Romanya	6.680	2.879	2,1	3.801	1,6

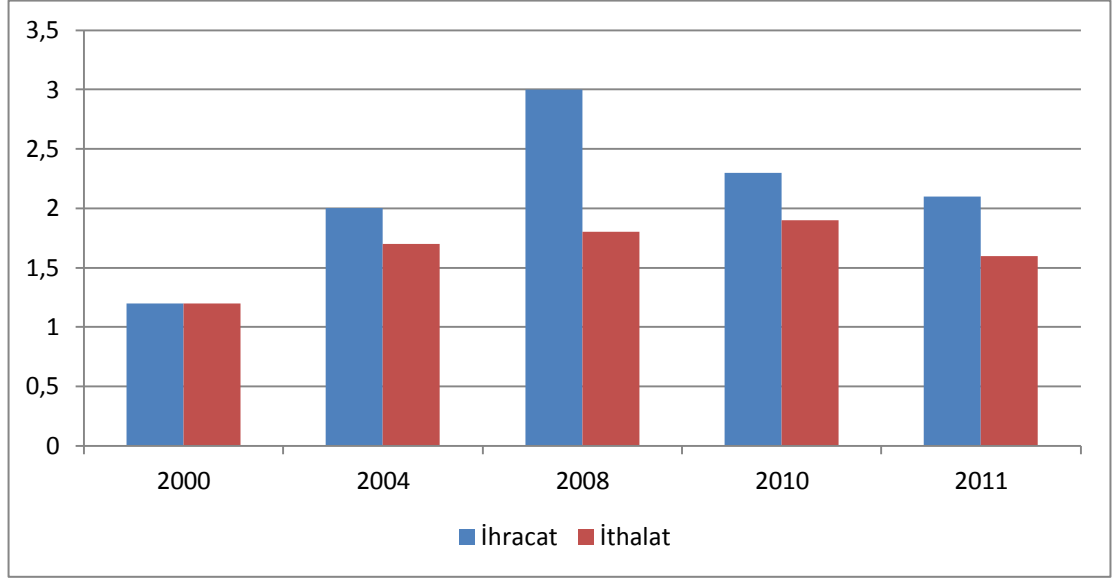
**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Cari olarak artan Türkiye-Romanya dış ticareti, oransal olarak da artmıştır. Nitekim Romanya'ya yapılan ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki 2000 yılında %1,2 iken, 2004 yılında %2,0'ye ve en yüksek paya sahip olduğu yıl olan 2008 yılında %3,0'e çıkmıştır. 2008 yılından sonra ise sürekli düşerek, 2010 yılında %2,3 ve 2011 yılında %2,1 olmuştur.

Romanya'nın Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı, 2010 yılına kadar sürekli artmış ve 2011 yılında düşmüştür. Yıllar itibariyle Romanya'nın Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı, 2000 yılında %1,2, 2004 yılında %1,7, 2008 yılında %1,8, 2010 yılında %1,9 ve 2011 yılında %1,6 olmuştur.

Grafik 3.9'da görüldüğü üzere, Romanya'nın Türkiye'nin ihracatı içindeki payı, 2008 yılına kadar artma, 2008 yılından sonra ise azalma eğiliminde olmuştur.

İthalatta ise 2010 yılına kadar artma, 2010 yılından sonra ise azalma eğilimi söz konusudur.



**Grafik 3.9: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Romanya'nın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye-Romanya dış ticaretine ürün bazında bakılacak olunursa, Tablo 3.12'de görüldüğü üzere, tekstil ürünlerinin Türkiye'nin 2000 yılı ihracatında ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında tarım ve hayvancılık, motorlu kara taşıtı ve römorklar, kimyasal madde ve ürünler ile gıda ürünleri ve içecekler Türkiye'nin 2000 yılında Romanya'ya en fazla ihraç ettiği ilk beş ürün grubunda yer almaktadır. Görüldüğü üzere, Türkiye'nin 2000 yılında Romanya'ya ihraç ettiği ürünler, daha çok hammadde ve düşük teknolojlili ürünlerdir. Buna karşın Türkiye'nin Romanya'ya 2011 yılında ihraç ettiği ürünlerin, nispeten katma değeri yüksek sanayi malları olduğu görülmektedir.

Benzer bir durum Türkiye'nin Romanya'dan yapmış olduğu ithalatta da geçerlidir. Nitekim 2000 yılında Romanya'dan ithal edilen ürünler hammadde ve ara malı ağırlıklı iken, 2011 yılında sanayi mallarının payı nispeten yükselmiştir. Bu durum, iki ülkenin benzer ekonomik yapıya sahip olduğunu göstermekle birlikte ticarete konu olan mal bileşimlerine bakıldığında iki ülke arasında endüstri içi ticaretten ziyade endüstriler arası ticaretin hâkim olduğu görülmektedir. Zira benzer ekonomik yapıya sahip ülkelerin aynı malları karşılıklı olarak alıp satmaları

gerekirken, Türkiye ile Romanya'nın büyük ölçüde farklı mal gurupları üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir.

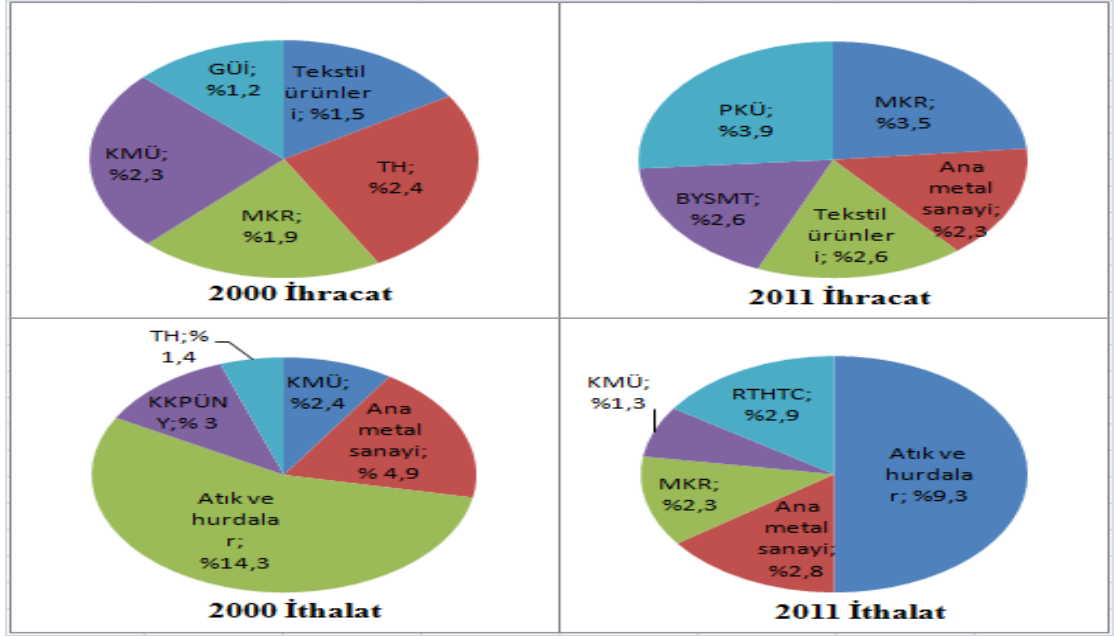
**Tablo 3.12: Sektörel Bazda Türkiye-Romanya Dış Ticareti (Milyon \$)**

2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Tekstil ürünleri	70,1	4.614	1,5	Kimyasal madde ve ürünler	194,3	8.084	2,4
Tarım ve hayvancılık	39,8	1.652	2,4	Ana metal sanayi	174	3.534	4,9
Motorlu kara taşıtı ve römorklar	32,6	1.745	1,9	Atık ve hurdalar	118,8	830	14,3
Kimyasal madde ve ürünler	32,5	1.397	2,3	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	76,6	2.587	3,0
Gıda ürünleri ve içecek	22,1	1.836	1,2	Tarım ve hayvancılık	27,6	1.974	1,4
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Motorlu kara taşıtı ve römorklar	588,2	17.044	3,5	Atık ve hurdalar	974,7	10.496	9,3
Ana metal sanayi	395,1	17.062	2,3	Ana metal sanayi	723,4	26.077	2,8
Tekstil ürünleri	334,2	12.920	2,6	Motorlu kara taşıtı ve römorklar	454,1	19.896	2,3
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	287,7	11.126	2,6	Kimyasal madde ve ürünler	432,4	33.245	1,3
Plastik ve kauçuk ürünleri	244,6	6.241	3,9	Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları	181,4	6.186	2,9

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Türkiye'nin Romanya'ya ihraç ettiği ve Romanya'dan ithal ettiği ürünlerin oransal değişimleri Şekil 3.3'te gösterilmektedir. Buna göre, Türkiye 2000 yılında tekstil ürünleri ihracatının %1,5'ini Romanya'ya yaparken, 2011 yılında %2,6'sını yapmıştır. Aynı şekilde 2000 yılında motorlu kara taşıtı ve römorkların %1,9'u Romanya'ya yapılmışken, 2011 yılında %3,5'i Romanya'ya yapılmıştır.

İthal edilen ürünlere bakıldığında, Türkiye 2000 yılında ithal ettiği atık ve hurdaların %14,3'ünü Romanya'dan sağlarken, 2011 yılında %9,3'ünü Romanya'dan ithal etmiştir. 2000 yılında kimyasal madde ve ürünlerin %2,4'ü Romanya'dan ithal edilmişken, 2011 yılında %1,3'ü Romanya'dan ithal edilmiştir. Romanya'nın 2000 yılında ana metal sanayi ithalatı içindeki payı %4,9 iken, 2011 yılında %2,8 olmuştur.



**Şekil 3.3: Sektörel Bazda Türkiye-Romanya Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, **Dış Ticaret İstatistikleri**, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Romanya'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki yeri ile ilgili genel değerlendirme; Romanya, Yunanistan ve Bulgaristan gibi Türkiye ile karadan komşu olmamasına rağmen, Türkiye'nin dış ticaretindeki payı her ikisinden de fazladır. Bunda Romanya iç pazarının, Yunanistan ve Bulgaristan iç pazarlarından büyük olmasının payı büyüktür.

#### 3.7.4. Türkiye-Ukrayna Dış Ticareti

Ukrayna'nın nüfusu 2011 yılı itibariyle 45,71 milyon kişi, GSYİH'sı 165,25 milyar dolardır. Ukrayna ekonomisi, 2008 yılında %2,3 büyümüş, 2009 yılında %14,8 küçülmüş ve 2010 ile 2011 yıllarında sırasıyla %4,2 ve %5,2 büyümüştür. Enflasyon oranı, 2008 yılında %28,6, 2009 yılında %13,1, 2010 yılında %13,8 ve 2011 yılında %15,6 olmuştur. Ukrayna'da 2011 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %10, sanayi sektörünün katkısı %32 ve hizmetler sektörünün katkısı %59 olmuştur. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Ukrayna, SSCB döneminden kalma güçlü bir sanayi altyapısına sahiptir. Bununla birlikte Ukrayna, özellikle enerji kaynakları bakımından dışa bağımlı bir ülkedir. Nitekim Ukrayna, ihtiyaç duyduğu petrolün %20'sini ve doğalgazın %30'unu yerel kaynaklarından karşılar, kalan kısmını Rusya ve Türkmenistan'dan ithal etmektedir. (DEİK Ukrayna Ülke Bülteni, 2012: 3-6)

Ukrayna yeraltı kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Nitekim Ukrayna, eski SSCB'deki toplam yeraltı kaynaklarının %20'sine ve dünyadaki toplam yeraltı kaynaklarının ise %5'ine sahiptir. Bu kaynaklar arasında 47 milyar ton ile kömür ilk sırada yer alırken, 28 milyar ton ile demir cevheri, 1,5 milyar ton ile kireç ve kireç taşı diğer önemli yer altı kaynakları arasındadır. Bunların dışında titanyum, cıva, sülfat ve potasyum tuzları, sülfür, granit, toromin ve kaolin ile toprak elementleri Ukrayna'nın bol olarak sahip olduğu diğer yeraltı kaynaklarıdır. Ukrayna dünyanın 5. büyük demir cevheri üreticisi olmakla beraber 2. büyük magnezyum rezervlerine de sahiptir. (Esen, 2011: 4-5)

Ukrayna'nın ihracatında demir-çelik ürünleri, mineral yakıtlar ve yağlar, hububat, metal eşyalar ve elektrikli-elektriksiz makineler önemli yer tutmaktadır. Ukrayna'nın ithalatında ise, mineral yakıtlar ve yağlar, motorlu kara taşıtları, ham petrol, nükleer kazan ve ekipmanlar, plastikler ve plastikten mamül eşyalar ilk sırada yer almaktadır. (DEİK Ukrayna Ülke Bülteni, 2012: 8)

Ukrayna'nın 2011 yılı itibariyle temel ticaret ortakları ihracatta; Rusya (%29,0), Türkiye (%5,5), İtalya (%4,4), Polonya (%4,1) ve Hindistan (%3,3); ithalatta Rusya (%35,3), Almanya (%8,3), Çin (%7,6), Beyaz Rusya (%5,1) ve Polonya (%3,9)'dır. (United Nations Commodity Trade Statistics Database, 20.11.2012)

Türkiye'nin Ukrayna ile 2000-2011 yılları arasında yapmış olduğu dış ticaretin verileri, Tablo 3.13'te gösterilmektedir. Tablodan da anlaşılacağı üzere, Türkiye ile Ukrayna arasındaki ticaret hacmi 2000 yılında 1.233 milyon dolar iken, 2004 yılında 3.085 milyon dolara, 2008 yılında 8.294 milyon dolara yükselmiş; 2010 yılında 6.094 milyon dolara düşen iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2011 yılında yeniden artarak 6.542 milyon dolar olmuştur. Görüldüğü üzere, iki ülke arasındaki ticaret hacminin en yüksek olduğu yıl 2008 yılıdır. Küresel ekonomik krizin etkisiyle, 2010 yılında ticaret hacmi 2008 yılına göre %26,5 oranında azalmıştır.

Türkiye'nin Ukrayna'ya en fazla ihracat yaptığı yıl 2.261 milyon dolar ile 2010 yılı, en fazla ithalat yaptığı yıl ise 6.106 milyon dolar ile 2008 yılı olmuştur. İki ülke arasındaki ticaret dengesine bakıldığında, ticaret dengesinin sürekli Türkiye aleyhine olduğu görülmektedir. Nitekim 2000 yılında Türkiye aleyhine 721 milyon dolar olan ticaret dengesi, 2004 yılında 1.933 milyon dolar, 2008 yılında 3.918 milyon dolar, 2010 yılında 1.572 milyon dolar ve 2011 yılında 3.082 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

**Tablo 3.13: Türkiye-Ukrayna Dış Ticareti (2000-2011)**

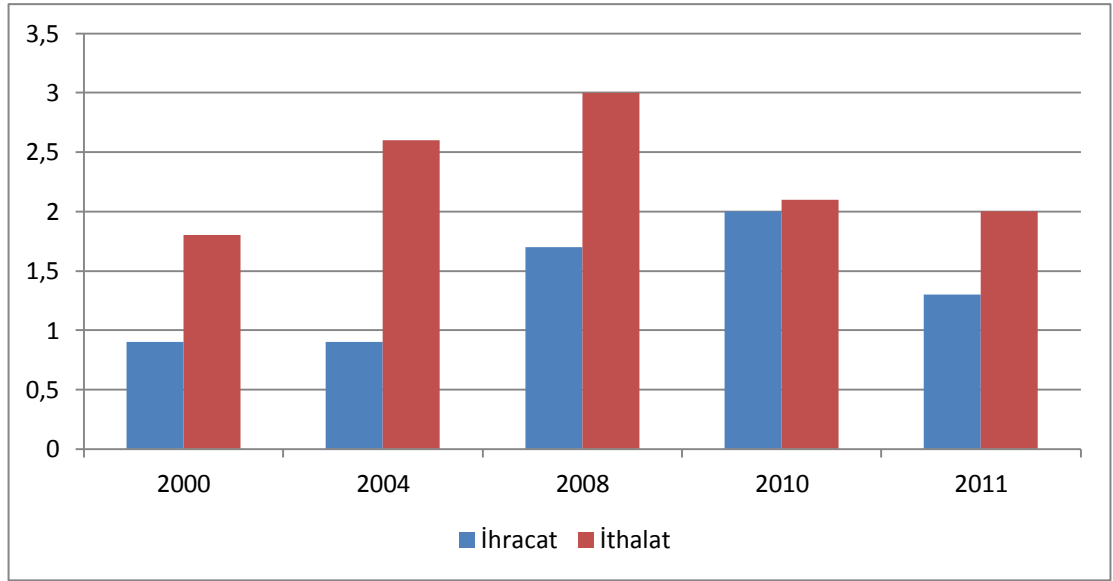
Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Ukrayna	1.233	256	0,9	977	1,8
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Ukrayna	3.085	576	0,9	2.509	2,6
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Ukrayna	8.294	2.188	1,7	6.106	3,0
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Ukrayna	6.094	2.261	2,0	3.833	2,1
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Ukrayna	6.542	1.730	1,3	4.812	2,0

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

İhracat ve ithalattaki değişime bakıldığında, 2000 yılında Ukrayna'ya yapılan 256 milyon dolar tutarındaki ihracatın, 2004 yılında 2000 yılına göre %125 artarak, 576 milyon dolara yükseldiği, 2008 yılında 2004 yılına göre %280 artarak, 2.188 milyon dolara yükseldiği, 2010 yılında 2008 yılına göre %3 artarak, 2.261 milyon dolara yükseldiği ve 2011 yılında 2010 yılına göre %23 azalarak, 1.730 milyon dolara düştüğü görülmektedir. Ukrayna'dan yapılan ithalatın ise 2004 yılında 2000 yılına göre %157 artarak, 2.509 milyon dolara yükseldiği, 2008 yılında 2004 yılına göre %143 artarak, 6.106 milyon dolara yükseldiği, 2010 yılında 2008 yılına göre %37 azalarak, 3.833 milyon dolara düştüğü ve 2011 yılında 2010 yılına göre %26 artarak, 4.812 milyon dolara yükseldiği görülmektedir.

Oransal olarak Ukrayna'nın Türkiye'nin dış ticaretindeki payına bakıldığında, genel itibariyle ithalattaki payının ihracattaki payından yüksek olduğu görülmektedir. Ukrayna'nın Türkiye'nin ihracatındaki payı, 2000 ve 2004 yıllarında %0,9, 2008 yılında %1,7, 2010 yılında %2,0 ve 2011 yılında %1,3 olmuştur. İthalattaki payı ise 2000 yılında %1,8, 2004 yılında %2,6, 2008 yılında %3,0, 2010 yılında %2,1 ve 2011 yılında %2,0 olmuştur. Görüldüğü üzere, Ukrayna'nın Türkiye'nin ihracatındaki payının hem cari hem de oransal olarak en yüksek olduğu yıl 2010 yılı, ithalattaki payının hem cari hem de oransal olarak en yüksek olduğu yıl ise 2008 yılıdır.

Grafik 3.10'da görüldüğü üzere, Ukrayna'nın Türkiye'nin ihracatındaki payı 2010 yılına kadar düzenli olarak artmış, 2010 yılından sonra düşmeye başlamıştır. İthalattaki payı ise 2008 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artmış, 2008 yılından sonra da sürekli azalmıştır.



**Grafik 3.10: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ukrayna'nın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ürün bazında Türkiye-Ukrayna dış ticaretine bakıldığında, Tablo 3.14'te görüldüğü üzere, 2000 yılında Türkiye'nin hem Ukrayna'ya ihraç ettiği hem de Ukrayna'dan ithal ettiği ürünlerin hammadde, ara malı ya da düşük teknoloji ürünler olduğu görülmektedir. Türkiye'nin 2000 yılında Ukrayna'ya en fazla ihraç ettiği ürün grubu 59,7 milyon dolar ile kimyasal madde ve ürünler iken, Ukrayna'dan en fazla ithal ettiği ürün grubu 410,6 milyon dolar ile ana metal sanayi ürünleri olmuştur.

Türkiye-Ukrayna dış ticaretinin 11 yıllık süre zarfında önemli bir yapısal değişime uğramadığı ancak miktar olarak önemli artışların olduğu görülmektedir. Örneğin, Ukrayna'ya ihraç edilen kimyasal madde ve ürünlerin tutarı 2000 yılında 59,7 milyon dolar iken, 2011 yılında aynı ürün grubunun ihracat tutarı 163 milyon dolar olmuştur. Aynı şekilde 2000 yılında ihraç edilen tarım ve hayvancılık ürün grubunun ihracat tutarı 46 milyon dolar iken, 2011 yılında 227,6 milyon dolar olmuştur. Benzer bir durum ithal edilen mallar için de geçerlidir. Örneğin, Ukrayna'dan ithal edilen ana metal sanayi ürün grubunun 2000 yılı ithalat tutarı 410,6 milyon dolar iken, 2011 yılında aynı ürün grubunun ithalat tutarı 1.883,2 milyon dolara çıkmıştır. Aynı şekilde gıda ürünleri ve içecek ürün grubunun ithalat tutarı 2000 yılında 32,4 milyon dolar iken, aynı ürün grubunun 2011 yılındaki ithalat tutarı 564,7 milyon dolar olmuştur. Görüldüğü üzere Türkiye-Ukrayna dış ticaretine konu olan ürünler aşağı yukarı aynı olmakla birlikte, sadece miktarları değişmiştir.

**Tablo 3.14: Sektörel Bazda Türkiye-Ukrayna Dış Ticareti (Milyon \$)**

2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Kimyasal madde ve ürünler	59,7	1.397	4,3	Ana metal sanayi	410,6	3.534	11,6
Tarım ve hayvancılık	46	1.652	2,8	Kimyasal madde ve ürünler	196,2	8.084	2,4
Tekstil ürünleri	41,1	4.614	0,9	Atık ve hurdalar	184,8	830	22,3
Plastik ve kauçuk ürünleri	17,4	781	2,2	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	62,7	2.587	2,4
Gıda ürünleri ve içecek	15,2	1.836	0,8	Gıda ürünleri ve içecek	32,4	1.156	2,8
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Tekstil ürünleri	237,1	12.920	1,8	Ana metal sanayi	1.883,2	26.077	7,2
Tarım ve hayvancılık	227,6	5.148	4,4	Kimyasal madde ve ürünler	578,6	33.245	1,7
Kimyasal madde ve ürünler	163	6.743	2,4	Gıda ürünleri ve içecek	564,7	4.905	11,5
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	158,7	11.126	1,4	Tarım ve hayvancılık	546,2	8.669	6,3
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)	118,5	6.230	1,9	Atık ve hurdalar	392,5	10.496	3,7

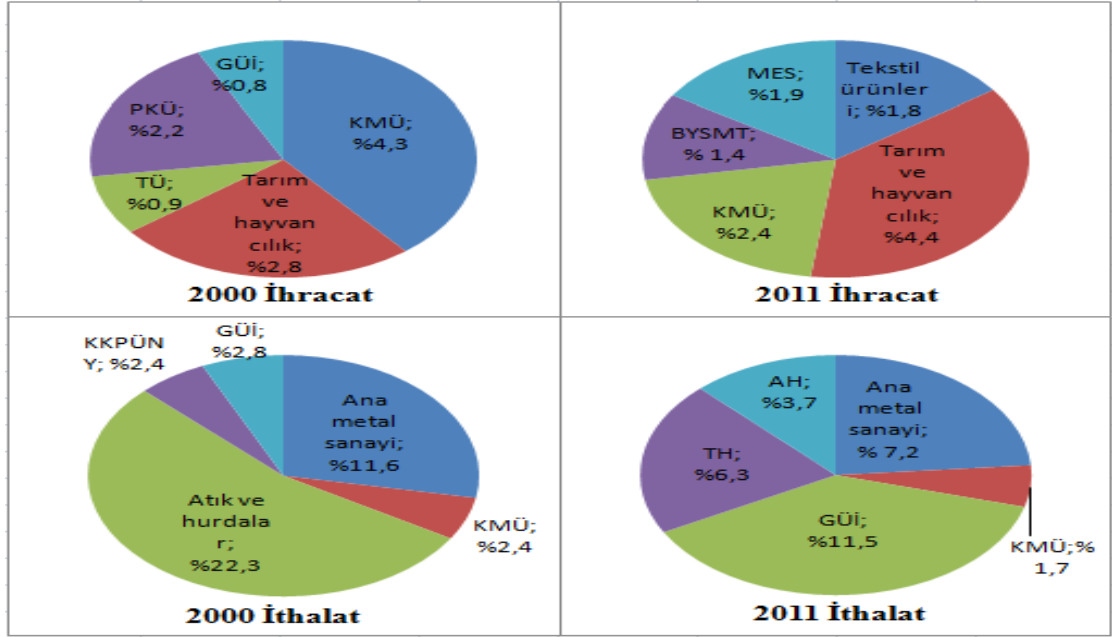
**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Şekil 3.4'e göre, Türkiye 2000 yılında kimyasal madde ve ürünlerin %4,3'ünü Ukrayna'ya ihraç ederken, 2011 yılında %2,4'ünü ihraç etmiştir. Görüldüğü üzere, ihraç edilen kimyasal madde ve ürünlerin tutarı 59,7 milyon dolardan 163 milyon dolara çıkmasına rağmen oransal olarak payı azalmıştır. Buna karşın tekstil ürünleri ile tarım ve hayvancılık ürün grubunun hem miktarları hem de oransal payları artmıştır. Türkiye, 2000 yılındaki tekstil ürünleri ihracatının %0,9'unu Ukrayna'ya gerçekleştirirken, 2011 yılında %1,8'ini Ukrayna'ya gerçekleştirmiştir. Aynı şekilde Türkiye, 2000 yılındaki tarım ve hayvancılık ürünleri ihracatının %2,8'ini Ukrayna'ya gerçekleştirirken, 2011 yılında %4,4'ünü gerçekleştirmiştir.

İthal edilen ürünlere bakıldığında, Türkiye 2000 yılında ana metal sanayi ürünleri ithalatının %11,6'sını Ukrayna'dan yaparken, 2011 yılında %7,2'sini Ukrayna'dan yapmıştır. İthal edilen atık ve hurdaların içinde Ukrayna'nın payı 2000 yılında %22,3 iken, 2011 yılında %3,7'ye düşmüştür. Aynı şekilde Türkiye, 2000 yılında kimyasal madde ve ürünler ithalatının %2,4'ünü Ukrayna'dan yaparken, 2011 yılında bu ürün grubunun payı %1,7'ye düşmüştür. Buna karşın Türkiye, 2000



yılında gıda ürünleri ve içecek ürün grubu ithalatının %2,8'ini Ukrayna'dan yaparken, 2011 yılında aynı ürün grubunun %11,5'ini Ukrayna'dan yapmıştır.



**Şekil 3.4: Sektörel Bazda Türkiye-Ukrayna Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

### 3.7.5. Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti

Gürcistan'ın 2011 yılı itibarıyla nüfusu 4,49 milyon kişi ve GSYİH'sı 14,37 milyar dolardır. Gürcistan ekonomisi 2008 yılında %2,3 büyümüş, 2009 yılında %3,8 küçülmüş, 2010 ve 2011 yıllarında sırasıyla %6,3 ile %7,0 büyümüştür. Enflasyon oranı 2008 yılında %9,7, 2009 yılında %-2,0, 2010 yılında %8,5 ve 2011 yılında %9,2 olarak gerçekleşmiştir. Gürcistan'da 2011 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %7, sanayi sektörünün katkısı %18 ve hizmetler sektörünün katkısı %75 olmuştur. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Gürcistan ekonomisi genel olarak, turizm sektörü, narenciye, üzüm ve çay yetiştiriciliği ile madencilik odaklı bir görümün arz etmektedir. Bununla birlikte Gürcistan'daki başlıca sanayi kolları, şarapçılık, metalurji, makine imalatı, kimyasal ürünler imalatı ve tekstildir. Gürcistan'da akarsular üzerine kurulan barajlar ve hidroelektrik santralleriyle elektrik üretimi yapılmakla birlikte, ülke genel olarak enerjide dışa bağımlıdır. (DEİK Gürcistan Ülke Bülteni, 2012: 7)

Gürcistan, sahip olduğu 222 milyon tonluk manganez rezervi ile bu konuda dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır. Bunun yanında Gürcistan'ın sahip olduğu diğer başlıca yeraltı kaynakları, bakır, altın, arsenik, obsiyadian agat, demir dışı metaller, polimetalik cevherlerdir. (Yüzal, 2012: 8)

Gürcistan'ın temel ihraç ürünleri, demirden metaller, otomotiv, bakır ve hurda metaller iken, temel ithalat ürünleri, petrol ve doğalgaz, otomotiv ve eczacılık ürünleridir. (DEİK Gürcistan Ülke Bülteni, 2012: 11)

Gürcistan'ın 2011 yılında en çok ihracat yaptığı ülkeler, Hindistan (%16,2), Türkiye (%11,2), Azerbaycan (%9,9), ABD (%7,0) ve İtalya (%6,8); en çok ithalat yaptığı ülkeler Türkiye (%18,9), Ukrayna (10,6), Azerbaycan (%10,2), Çin (%8,1) ve Rusya (%6,1)'dir. (International Trade Centre, 20.11.2012)

Türkiye'nin Gürcistan'ın dış ticaretindeki payı yüksek olmasına karşın, Tablo 3.15'te de görüldüğü üzere, Gürcistan'ın Türkiye'nin dış ticaretindeki payı oldukça düşük seviyededir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2000 yılında 286 milyon dolar, 2004 yılında 507 milyon dolar, 2008 yılında 1.521 milyon dolar, 2010 yılında 1.060 milyon dolar ve 2011 yılında 1.406 milyon dolar olmuştur. Görüldüğü üzere Türkiye ile Gürcistan arasındaki ticaret hacminin en fazla olduğu yıl 2008 yılı olmuştur. Küresel ekonomik krizin etkisiyle 2010 yılında azalan ticaret hacmi, 2011 yılında yeniden artmaya başlamıştır.

Türkiye'nin Gürcistan'a yaptığı ihracat, 2000 yılında 131 milyon dolar iken, 2004 yılında 2000 yılına göre %53 artarak 200 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %399 artarak 997 milyon dolara yükselmiştir. 2010 yılında 2008 yılına göre %23 azalarak 769 milyon dolara düşen ihracat, 2011 yılında 2010 yılına göre %42 artarak, 1.092 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin Gürcistan'dan yaptığı ithalat ise 2000 yılında 155 milyon dolar iken, 2004 yılında 2000 yılına göre %98 artarak, 307 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %71 artarak, 524 milyon dolara yükselmiştir. 2010 yılında 2008 yılına göre %44 azalarak, 291 milyon dolar olan ithalat, 2011 yılında 2010 yılına göre %8 artarak, 314 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye ile Gürcistan arasındaki ticaret dengesine bakıldığında, 2000 yılında 24 milyon dolar, 2004 yılında 107 milyon dolar Türkiye aleyhine olan ticaret

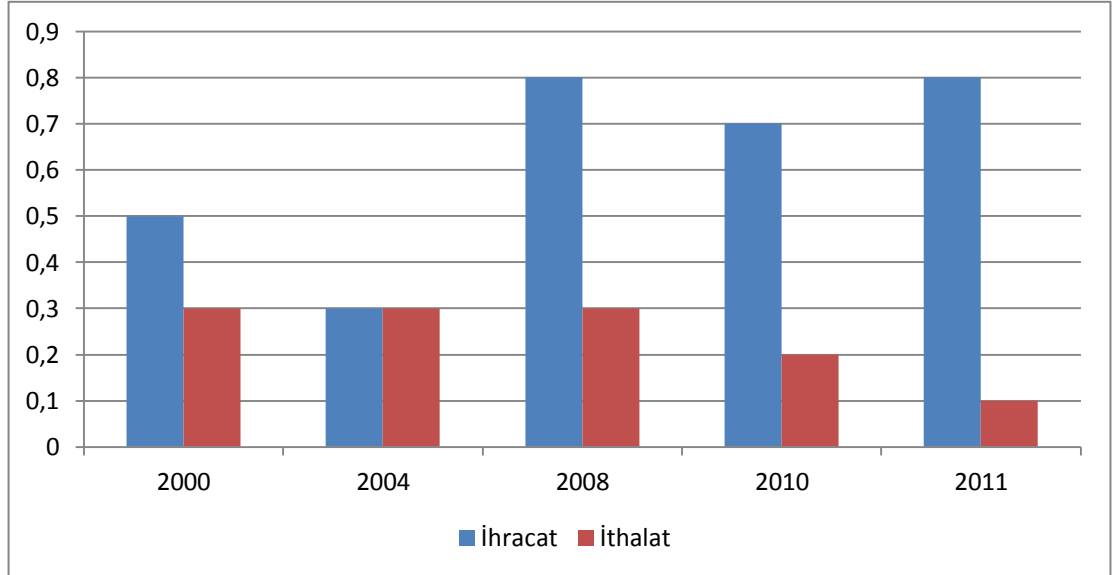
dengesinin, 2008 yılında 473 milyon dolar, 2010 yılında 478 milyon dolar ve 2011 yılında 778 milyon dolar Türkiye lehine olduğu görülmektedir.

**Tablo 3.15: Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Gürcistan	286	131	0,5	155	0,3
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Gürcistan	507	200	0,3	307	0,3
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Gürcistan	1.521	997	0,8	524	0,3
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Gürcistan	1.060	769	0,7	291	0,2
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Gürcistan	1.406	1.092	0,8	314	0,1

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Oransal olarak Gürcistan'ın Türkiye'nin dış ticaretindeki payına bakıldığında, hem ihracattaki payının en yüksek olduğu hem de ithalattaki payının en düşük olduğu yıl 2011 yılıdır. Diğer yıllara bakıldığında ise Gürcistan'ın Türkiye'nin ihracatında en düşük pay aldığı yıl %0,3 ile 2004 yılı, ithalatta en yüksek paya sahip olduğu yıllar ise %0,3 ile 2000, 2004 ve 2008 yıllarıdır.



**Grafik 3.11: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Gürcistan'ın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.11’de görüldüğü gibi, Gürcistan’ın Türkiye’nin ihracatındaki payı inişli-çıkışlı bir seyir izlerken, ithalattaki payı, 2008 yılına kadar %0,3 seviyesinde seyretmiş ve 2008 yılından sonra düşmeye başlamıştır.

**Tablo 3.16: Sektörel Bazda Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti (Milyon \$)**

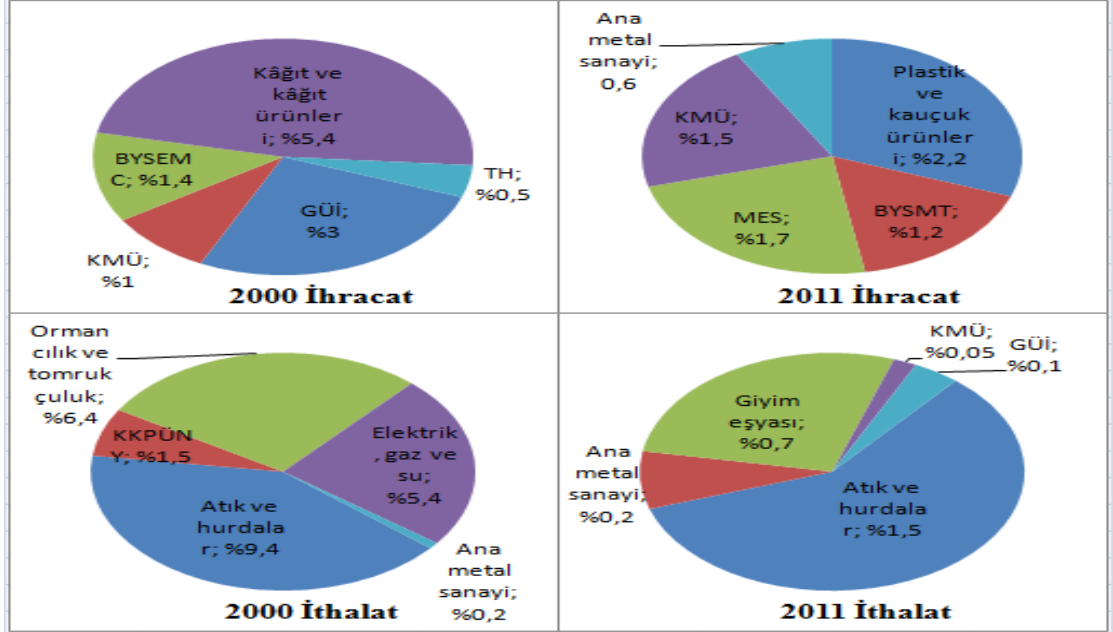
2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Gıda ürünleri ve içecek	55,4	1.836	3,0	Atık ve hurdalar	77,7	830	9,4
Kimyasal madde ve ürünler	13,9	1.397	1,0	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	37,8	2.587	1,5
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	11,7	825	1,4	Ormancılık ve tomrukçuluk	9,5	149	6,4
Kâğıt ve kâğıt ürünleri	8,9	164	5,4	Elektrik, gaz ve su	7,1	132	5,4
Tarım ve hayvancılık	7,7	1.652	0,5	Ana metal sanayi	6,6	3.534	0,2
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Plastik ve kauçuk ürünleri	138,9	6.241	2,2	Atık ve hurdalar	153,1	10.496	1,5
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	132,9	11.126	1,2	Ana metal sanayi	62,5	26.077	0,2
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)	105,6	6.230	1,7	Giyim eşyası	19,9	2.748	0,7
Kimyasal madde ve ürünler	102,2	6.743	1,5	Kimyasal madde ve ürünler	17,8	33.245	0,05
Ana metal sanayi	96,3	17.062	0,6	Gıda ürünleri ve içecek	7,2	4.905	0,1

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Ürün bazında Türkiye-Gürcistan dış ticaretine bakıldığında, Türkiye’nin 2000 yılında Gürcistan’a en fazla ihraç ettiği ürünlerin gıda ürünleri ile hammadde ağırlıklı olduğu, Gürcistan’dan en fazla ithal ettiği ürünlerin de enerji ve hammadde ağırlıklı olduğu görülmektedir. 2011 yılında Türkiye’nin Gürcistan’a yaptığı ihracatın kısmen yapısal bir değişime uğradığı ve düşük teknolojili sanayi malları ihraç ettiği, buna karşın Gürcistan’dan yapılan ithalatta ise herhangi bir yapısal değişimin olmadığı görülmektedir.

Şekil 3.5’te görüldüğü üzere, Türkiye 2000 yılında kimyasal madde ve ürünlerin %1’ini Gürcistan’a ihraç ederken, 2011 yılında %1,5’ini Gürcistan’a ihraç etmiştir. Kimyasal madde ve ürünlerin dışında, 2000 yılında Türkiye’nin Gürcistan’a en fazla ihraç ettiği ilk beş ürün grubu içerisinde bulunan diğer ürünler, 2011 yılında Gürcistan’a en fazla ihraç edilen ilk beş ürün grubu içerisinde yer almamıştır. Benzer

bir durum Gürcistan'dan ithal edilen ürünler için de geçerlidir. Nitekim Türkiye, 2000 yılında atık ve hurda ithalatının %9,4'ünü Gürcistan'dan yaparken, 2011 yılında %1,5'ini Gürcistan'dan yapmıştır. Bunun yanında Türkiye'nin 2000 yılındaki ana metal sanayi ithalatının %0,2'si Gürcistan'dan yapılmışken, 2011 yılında da ana metal sanayi ithalatında Gürcistan'ın payı %0,2 olmuştur.



**Şekil 3.5: Sektörel Bazda Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye ile Gürcistan arasında 2008 yılında yürürlüğe giren STA ve vize muafiyetine rağmen, geleneksel noktada Gürcistan'ın Türkiye'nin dış ticaretindeki payı oldukça düşük bir seviyede kalmıştır. Bunun temel sebebi de Gürcistan'ın nüfus bakımından (4,49 milyon kişi) küçük bir ülke olmasıdır.

### 3.7.6. Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti

Azerbaycan'ın 2011 yılı itibariyle nüfusu 9,17 milyon kişi ve GSYİH'sı 63,4 milyar dolardır. Ülke ekonomisi 2008 yılında %10,8, 2009 yılında %9,3, 2010 yılında %5,0 ve 2011 yılında %1,0 büyümüştür. Enflasyon oranı, 2008 yılında %27,7, 2009 yılında %-18,8, 2010 yılında %13,6 ve 2011 yılında %16,7 olmuştur. Azerbaycan'da 2011 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %6, sanayi sektörünün katkısı %67 ve hizmetler sektörünün katkısı %27 olmuştur. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Azerbaycan, petrol ve doğalgaz bakımından zengin bir ülkedir. Nitekim Azerbaycan'ın 2010 yılı itibariyle sahip olduğu 7 milyar varillik petrol rezervleri,

dünya petrol rezervlerinin %0,5'ini ve sahip olduğu 1,3 trilyon m<sup>3</sup>'lük doğalgaz rezervleri de dünyadaki doğalgaz rezervlerinin %0,7'sini oluşturmaktadır. (BP Statistical Review of World Energy, 2011: 6-20)

Bu yüzden Azerbaycan ekonomisi ağırlıklı olarak petrol, doğalgaz ve petrokimyaya dayanmaktadır. Petrol, doğalgaz ve maden gelirlerinin Azerbaycan GSYİH'sı içindeki payı %40 civarındadır. Petrol ve doğalgazın dışında Azerbaycan'ın sahip olduğu diğer başlıca yer altı kaynakları demir, bakır, kükürt, kurşun, çinko, kobalt ve tuz rezervleridir. (Canlı ve Sakarya, 2011: 3)

Azerbaycan'ın doğalgazda ithalata olan bağımlılığı, 2007 yılında Şahdeniz I doğalgaz sahasının üretime açılmasıyla kırılmıştır. Şahdeniz I doğalgaz sahasından çıkarılan doğalgazın bir kısmı 2007 yılından beri Türkiye ve Gürcistan'a ihraç edilmektedir. Doğalgaz ihracatının Azerbaycan'ın toplam ihracatı içindeki payı %1 civarındadır. Bunun yanında, Azerbaycan'ın petrol üretimi dünyadaki petrol üretiminin %1'ini oluşturmaktadır. Azerbaycan ürettiği petrolün %70'ini ihraç etmektedir. Azeri petrolünü uluslararası piyasalara ulaştıran üç tane boru hattı bulunmaktadır. Bunlar; Bakü-Supsa Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Novorossisk Ham Petrol Boru Hattı ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'dır. Bu boru hatlarının yanı sıra, Batum'a demiryolu üzerinden petrol sevkiyatı da yapılmaktadır. (DEİK Azerbaycan Ülke Bülteni, 2012: 20-21)

Madde grupları itibariyle Azerbaycan'ın başlıca ihraç ettiği ürünler, petrol ve petrol ürünleri, doğalgaz, metaller, ulaştırma araçları, kimyasallar ve gıda ürünleridir. Azerbaycan'ın başlıca ithal ettiği ürünler ise özellikle petrol sektöründe kullanılmak üzere makine ve elektrikli teçhizat, ulaştırma araçları, metaller ve gıda ürünleridir. (DEİK Azerbaycan Ülke Bülteni, 2011: 17-18)

Azerbaycan'ın 2011 yılı itibariyle temel ticaret ortakları ihracatta; İtalya (%35,3), Fransa (%15,2), ABD (%8,6), Rusya (%4,5) ve Endonezya (%3,4); ithalatta Rusya (%16,9), Türkiye (13,4), Almanya (%8,7), ABD (%6,5) ve Gine (%6,5)'dir. (United Nations Commodity Trade Statistics Database, 20.11.2012)

Türkiye'nin 2000-2011 yılları arasında Azerbaycan ile yapmış olduğu dış ticaretin boyutları Tablo 3.17'de gösterilmektedir. Görüldüğü üzere, diğer komşu ülkelerle olduğu gibi, Türkiye'nin Azerbaycan'la yaptığı ticaret de 2008 yılına kadar sürekli artmış ve bu yıldan sonra düşmeye başlamıştır. İki ülke arasındaki ticaret

hacmi, 2000 yılında 326 milyon dolar iken, 2004 yılında 2000 yılına göre %66 artarak, 540 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %381 artarak, 2.595 milyon dolara çıkmış; 2010 yılında ise 2008 yılına göre %7 azalarak, 2.416 milyon dolara ve 2011 yılında 2010 yılına göre %4 azalarak, 2.326 milyon dolara düşmüştür.

**Tablo 3.17: Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Azerbaycan	326	230	0,8	96	0,2
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Azerbaycan	540	404	0,6	136	0,1
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Azerbaycan	2.595	1.667	1,3	928	0,5
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Azerbaycan	2.416	1.551	1,4	865	0,5
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Azerbaycan	2.326	2.064	1,5	262	0,1

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı ihracat, 2000 yılında 230 milyon dolar iken, %76 artarak, 2004 yılında 404 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %313 artarak, 1.667 milyon dolara yükselmiş; 2010 yılında 2008 yılına göre %7 azalarak, 1.551 milyon dolara düşen ihracat miktarı, 2011 yılında 2010 yılına göre %33 artarak, 2.064 milyon dolara çıkmıştır.

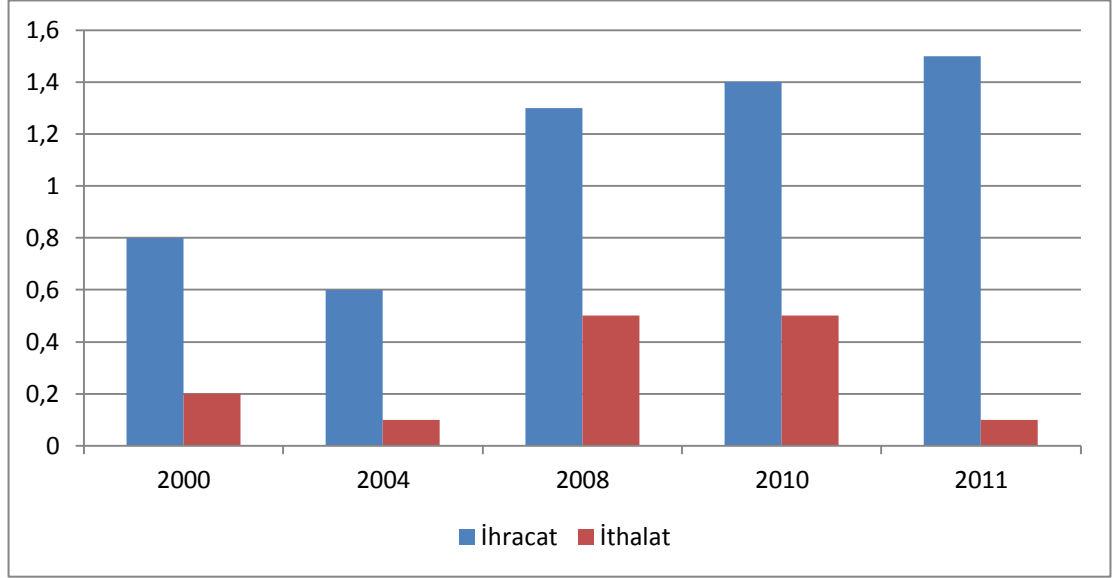
Türkiye'nin Azerbaycan'dan yaptığı ithalat ise 2000 yılında 96 milyon dolar iken, %42 artarak, 2004 yılında 136 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %582 artarak, 928 milyon dolara yükselmiş; 2010 yılında 2008 yılına göre %7 azalarak, 865 milyon dolar olan ithalat tutarı, 2011 yılında da 2010 yılına göre %70 azalarak, 262 milyon dolara düşmüştür.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret dengesine bakıldığında, ticaret dengesinin sürekli Türkiye lehine olduğu görülmektedir. Nitekim 2000 yılında Türkiye lehine 134 milyon dolar olan ticaret dengesi, 2004 yılında 268 milyon dolar, 2008 yılında 739 milyon dolar, 2010 yılında 686 milyon dolar ve 2011 yılında 1.802 milyon dolar olmuştur.

Tablo 3.17'ye göre, Azerbaycan'ın Türkiye'nin ihracatındaki payının en yüksek olduğu yıl 2011, ithalatındaki payının en yüksek olduğu yıllar ise 2008 ve

2010 yıllarıdır. Bununla birlikte Azerbaycan'ın Türkiye'nin hem ihracatından hem de ithalatından en düşük pay aldığı yıl 2004 yılıdır.

Grafik 3.12'de görüldüğü üzere, Azerbaycan'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı 2004 yılında düşmüş ve bu yıldan sonra ise sürekli yükselerek, 2011 yılında %1,5'lik pay ile en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Azerbaycan'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı ise istikrarlı bir seyir izlemiş ve 2011 yılında en düşük seviyesine ulaşmıştır.



**Grafik 3.12: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Azerbaycan'ın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ürün grupları itibariyle Türkiye-Azerbaycan dış ticaretine bakıldığında, Tablo 3.18'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin 2000 yılında Azerbaycan'a gıda ürünleri ve hammadde ağırlıklı ihracat yaptığı, Azerbaycan'dan da enerji ve hammadde ağırlıklı ithalat yaptığı görülmektedir. Türkiye'nin 2011 yılı ihracatının ise kısmen sanayi malları ağırlıklı olduğu, ithalatının da yine enerji ve hafif sanayi ürünlerinden oluştuğu görülmektedir. Türkiye'nin 2000 yılında Azerbaycan'a en fazla ihraç ettiği ürün grubu 60,8 milyon dolar ile gıda ürünleri ve içecekken, 2011 yılında en fazla ihraç ettiği ürün grubu, 291,8 milyon dolar ile makine ve teçhizatlar olmuştur. Azerbaycan'dan en fazla ithal edilen ürün grubu ise hem 2000 yılında hem de 2011 yılında kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar olmuştur. Söz konusu ürün grubunun 2000 yılı tutarı 44,3 milyon dolar iken, 2011 yılı tutarı 113,7 milyon dolar olmuştur. İthal edilen kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların cari olarak değeri artmış olmakla birlikte oransal olarak payı



düşmüştür. Nitekim 2000 yılında kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların %1,7'si Azerbaycan'dan ithal edilirken, 2011 yılında %0,6'sı Azerbaycan'dan ithal edilmiştir.

**Tablo 3.18: Sektörel Bazda Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (Milyon \$)**

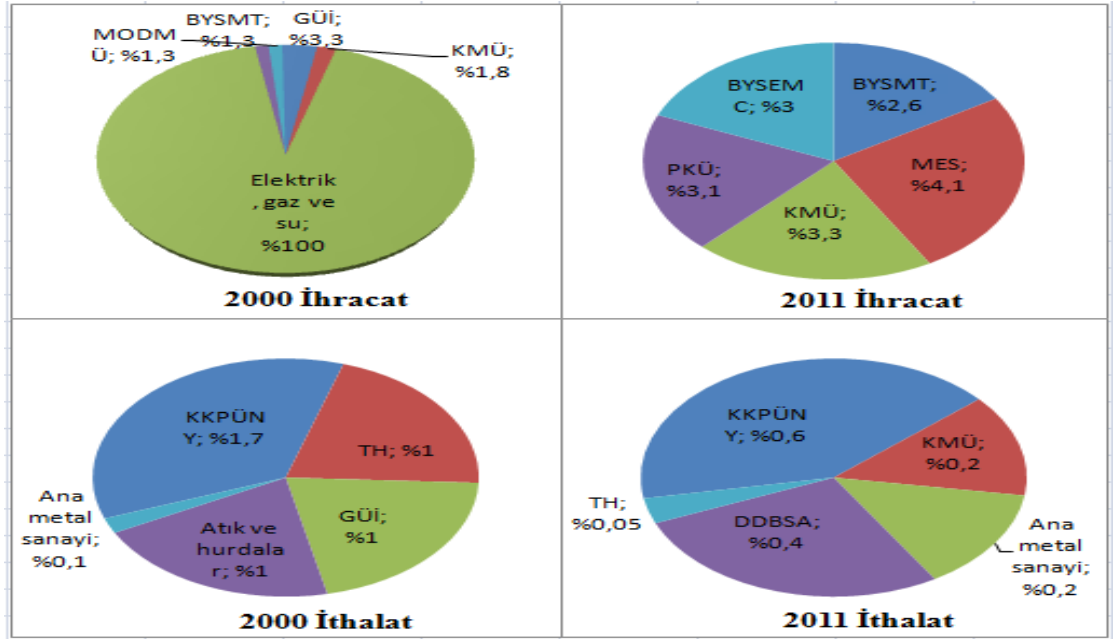
2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Gıda ürünleri ve içecek	60,8	1.836	3,3	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	44,3	2.587	1,7
Kimyasal madde ve ürünler	25,0	1.397	1,8	Tarım ve hayvancılık	19,3	1.974	1,0
Elektrik, gaz ve su	20	20	100	Gıda ürünleri ve içecek	12,0	1.156	1,0
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	17,3	1.376	1,3	Atık ve hurdalar	8,2	830	1,0
Metalik olmayan diğer mineral ürünler	15,0	1.121	1,3	Ana metal sanayi	5,0	3.534	0,1
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	291,8	11.126	2,6	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	113,7	18.317	0,6
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizatı hariç)	255,5	6.230	4,1	Kimyasal madde ve ürünler	77,4	33.245	0,2
Kimyasal madde ve ürünler	220,6	6.743	3,3	Ana metal sanayi	49,8	26.077	0,2
Plastik ve kauçuk ürünleri	192,3	6.241	3,1	Dabaklanmış deri, bavul, el çantası, saraciye ve ayakkabı	6,6	1.562	0,4
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	173,4	5.863	3,0	Tarım ve hayvancılık	4,8	8.669	0,05

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Azerbaycan'a ihraç edilen ve Azerbaycan'dan ithal edilen ürünlerin oransal değişimlerine bakıldığında, Şekil 3.6'da görüldüğü üzere, 2000 yılında kimyasal madde ve ürünlerin %1,8'i Azerbaycan'a ihraç edilirken, 2011 yılında %3,3'ü Azerbaycan'a ihraç edilmiştir. Ayrıca 2000 yılında başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizatın %1,3'ü Azerbaycan'a ihraç edilirken, 2011 yılında %2,6'sı Azerbaycan'a ihraç edilmiştir. Azerbaycan'a ihraç edilen diğer ürün grupları, her iki yılda aynı olmadığı için karşılaştırma yapılamamaktadır. Ancak şekilde görüldüğü üzere, Türkiye 2000 yılında elektrik, gaz ve su ihracatının tamamını, gıda ürünleri ve içecek ihracatının %3,3'ünü ve metalik olmayan diğer mineral ürünler ihracatının %1,3'ünü Azerbaycan'a yapmıştır. Bunun yanında Türkiye, 2011 yılında plastik ve kauçuk ürünleri ihracatının %3,1'ini,

başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli Maine ve cihazların %3'ünü ve metal eşya sanayi ihracatının da %4,1'ini Azerbaycan'a yapmıştır.

İthal edilen ürünlerdeki oransal değişime bakıldığında, daha önce de değinildiği üzere, 2000 yılında ithal edilen kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların %1,7'si Azerbaycan'dan ithal edilmişken, 2011 yılında %0,6'sı Azerbaycan'dan ithal edilmiştir. Bunun yanında 2000 yılında ana metal sanayi ithalatının %0,1'i Azerbaycan'dan yapılırken, 2011 yılında %0,2'si Azerbaycan'dan yapılmıştır. Tarım ve hayvancılık ithalatının payı ise %1'den %0,05'e düşmüştür.



**Şekil 3.6: Sektörel Bazda Türkiye-Azerbaycan Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye ile Azerbaycan ekonomileri birbirini tamamlayan türde ekonomiler oldukları için Türkiye, Azerbaycan'dan daha çok enerji kaynakları ve hammaddeler temin ederken, Azerbaycan ise Türkiye'den daha çok sanayi malları ithal etmektedir. Özetle iki ülke arasındaki ticarete endüstriler arası ticaret hâkimdir. Genel olarak Azerbaycan'ın Türkiye'nin dış ticaretindeki yerine bakıldığında, özellikle ithalatta önemsenmeyecek bir ağırlığının olduğu görülmektedir.

### 3.7.7. Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti

Kazakistan'ın 2011 yılı itibariyle nüfusu 16,56 milyon kişi ve GSYİH'sı 186,20 milyar dolardır. Kazakistan ekonomisi, 2008 yılında %3,3, 2009 yılında %1,2, 2010 yılında %7,3 ve 2011 yılında %7,5 büyümüştür. Kazakistan'da enflasyon

oranı 2008 yılında %20,9, 2009 yılında %4,7, 2010 yılında %19,5 ve 2011 yılında %16,4 olmuştur. Kazakistan'da 2011 yılı itibariyle tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %5, sanayi sektörünün katkısı %44 ve hizmetler sektörünün katkısı %50 olarak gerçekleşmiştir. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Kazakistan, 2010 yılı itibariyle 39,8 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervine ve 1,8 trilyon m<sup>3</sup> kanıtlanmış doğalgaz rezervine sahiptir. Kazakistan'ın sahip olduğu bu rezervler sırasıyla dünya petrol rezervlerinin %2,9'unu ve dünya doğalgaz rezervlerinin de %1'ini teşkil etmektedir. (BP Statistical Review of World Energy 2011: 6-20)

Kazakistan, eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde Rusya'dan sonra ikinci büyük petrol üreticisi konumundadır. Ülke ekonomisi büyük ölçüde petrol ihracatı gelirlerine bağımlıdır. Petrol ve doğalgazın yanı sıra Kazakistan'ın önemli büyüklükte kömür rezervleri de bulunmaktadır. Kazakistan'ın sahip olduğu 33,6 milyar tonluk kömür rezervi, dünya kömür rezervlerinin %3,9'unu teşkil etmektedir. Bunun yanında ülke altın madeni bakımından da zengindir. Kazakistan'ın Vasilkovskoye madeninde yaklaşık 370 tonluk altın rezervi bulunmaktadır. Ayrıca Kazakistan'ın zengin demir filizi, bakır, krom, kurşun, wolfram, tungsten ve çinko yatakları bulunmaktadır (T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu, 19.11.2012)

Kazakistan, sahip olduğu üretim yapısı nedeniyle daha ziyade hammadde ve yarı mamül ihracatçısı bir ülkedir. Petrol ve petrol ürünleri, demirli metaller, kimyasal ürünler, hububat, yün, et ve kömür Kazakistan'ın başlıca ihraç ürünleridir. Ülke ihracatının yarısından fazlasını petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Tüketim malları ihracatı sınırlı seviyededir. Kazakistan'ın 2011 yılı itibariyle temel ticaret ortakları ihracatta, Çin (%18,8), İtalya (%17,2), Rusya (%8,5), Hollanda (%7,6), Fransa (%6,0) ve İsviçre (%5,7); ithalatta ise Rusya (%42,8), Çin (13,3), Almanya (%5,6), Ukrayna (%4,7), İtalya (%3,0) ve Türkiye (%2,0)'dir. (Yayar vd., 2012: 253)

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticari ilişkiler, 15 Mart 1991'de imzalanan "Ticari ve Ekonomik İşbirliğine Dair Protokol" ile başlamış ve daha sonra imzalanan çeşitli anlaşmalarla pekiştirilmiştir. Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticaret hacmi 1992 yılında 30 milyon dolar, 1993 yılında 113 milyon dolar ve 1995 yılında 237 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye, 1997 yılına kadar Kazakistan ile dış ticarete ticaret fazlası verirken, 1998 ve izleyen yıllarda ticaret açığı vermeye başlamıştır. (Solak, 2003: 75)

Türkiye'nin 2000 yılı sonrasında Kazakistan ile yaptığı dış ticaretin boyutlarını Tablo 3.19'da görmek mümkündür. Buna göre, Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticaret hacmi 2010 yılına kadar sürekli artmış ve 2011 yılında azalmıştır. Bakıldığı zaman, bu azalmanın sebebi Kazakistan'dan yapılan ithalatın 2011 yılında azalmış olmasıdır. İki ülke arasındaki ticaret hacminin oransal değişimine bakıldığında, 2000 yılında 462 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2004 yılında %73 artarak, 798 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %304 artarak, 3.223 milyon dolara, 2010 yılında 2008 yılına göre %2 artarak, 3.291 milyon dolara çıkmış; 2011 yılında ise 2010 yılına göre %11 azalarak, 2.943 milyon dolara düşmüştür.

Türkiye'nin Kazakistan'a yaptığı ihracatın oransal değişimine bakıldığında, 2000 yılında 116 milyon dolar olan ihracat tutarı, %207 artarak, 2004 yılında 356 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %150 artarak, 891 milyon dolara yükselmiş; 2010 yılında ise 2008 yılına göre %8 azalarak 820 milyon dolara düşmüş ve 2011 yılında bir önceki yıla göre %16 artarak, 948 milyon dolara yükselmiştir.

Kazakistan'dan yapılan ithalat ise 2000 yılında 346 milyon dolar iken, %28 artarak, 2004 yılında 442 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %428 artarak, 2.332 milyon dolara ve 2010 yılında 2008 yılına göre %6 artarak, 2.471 milyon dolara yükselmiş; 2011 yılında ise 2010 yılına göre %19 azalarak, 1.995 milyon dolara düşmüştür.

**Tablo 3.19: Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (2000-2011)**

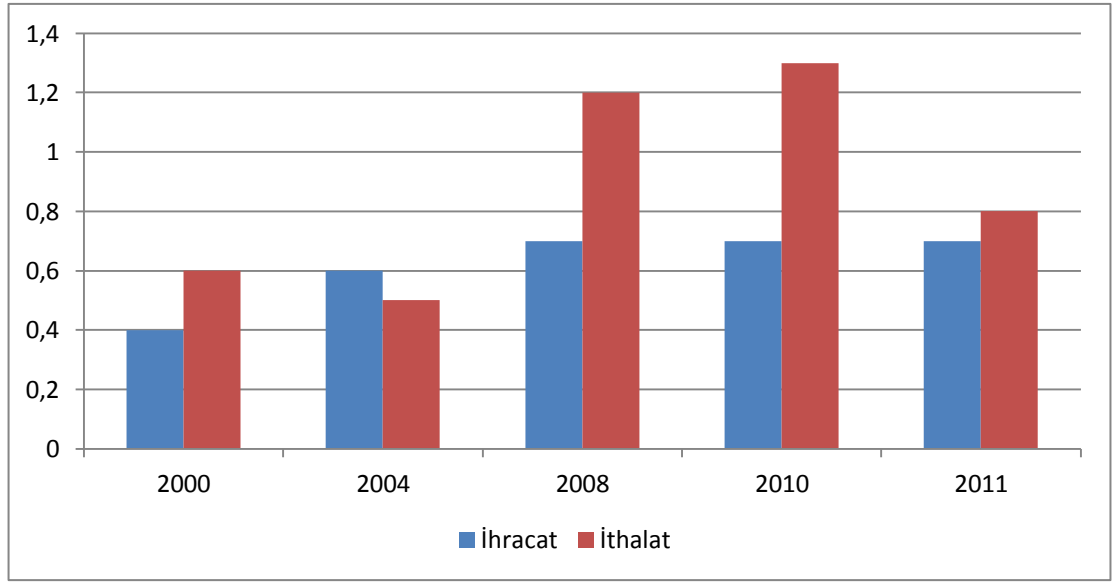
Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Kazakistan	462	116	0,4	346	0,6
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Kazakistan	798	356	0,6	442	0,5
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Kazakistan	3.223	891	0,7	2.332	1,2
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Kazakistan	3.291	820	0,7	2.471	1,3
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Kazakistan	2.943	948	0,7	1.995	0,8

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Türkiye ile Kazakistan arasındaki ticaret dengesi, bütün yıllarda Türkiye aleyhine açık vermiştir. 2000 yılında Türkiye aleyhine 230 milyon dolar olan ticaret

dengesi, 2004 yılında 86 milyon dolar, 2008 yılında 1.441 milyon dolar, 2010 yılında 1.651 milyon dolar ve 2011 yılında 1.047 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

Oransal olarak Kazakistan'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı, Grafik 3.13'te görüldüğü üzere, 2000 yılında %0,4, 2004 yılında %0,6 ve 2008, 2010 ile 2011 yıllarında ise %0,7 olmuştur. Kazakistan'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı ise, 2000 yılında %0,6, 2004 yılında %0,5, 2008 yılında %1,2, 2010 yılında %1,3 ve 2011 yılında %0,8 olmuştur. Görüldüğü üzere Türkiye'nin Kazakistan ile olan dış ticareti, cari olarak artmış olmasına rağmen oransal olarak düşük seviyelerdedir.



**Grafik 3.13: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Kazakistan'ın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ürün grupları itibariyle Türkiye-Kazakistan dış ticareti Tablo 3.20'de gösterilmektedir. Buna göre, Türkiye 2000 yılında Kazakistan'a sanayi malları ağırlıklı ihracat yaparken, Kazakistan'dan enerji kaynakları ve ara malları ağırlıklı ithalat yapmıştır. İki ülke arasındaki dış ticaret yapısının 2011 yılında da kayda değer bir değişime uğramadığı görülmektedir.

Türkiye'nin 2000 yılında Kazakistan'a en fazla ihraç ettiği ürün grubu, 14,5 milyon dolar ile metal eşya sanayi ürünleri iken, Kazakistan'dan en fazla ithal ettiği ürün grubu, 169,2 milyon dolar ile ham petrol ve doğalgaz olmuştur. 2011 yılında ise Türkiye Kazakistan'a en çok makine ve teçhizat (148,2 milyon dolar) ihraç ederken, Kazakistan'dan en çok ana metal sanayi ürünleri (1.202 milyon dolar) ithal etmiştir.

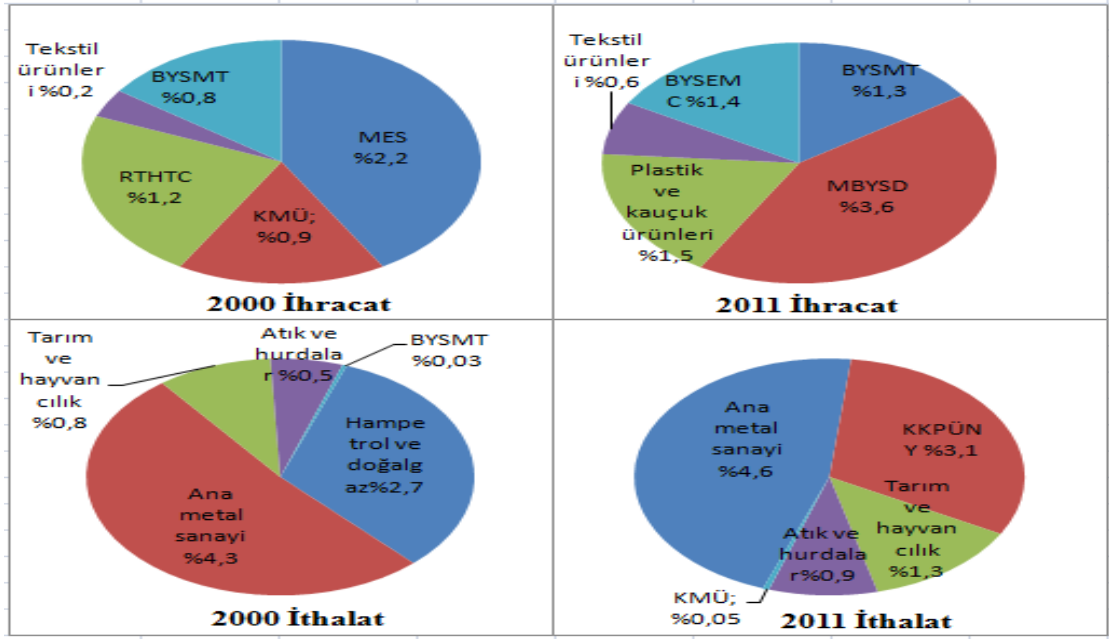
**Tablo 3.20: Sektörel Bazda Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (Milyon \$)**

2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizat hariç)	14,5	661	2,2	Hampetrol ve doğalgaz	169,2	6.196	2,7
Kimyasal madde ve ürünler	13,3	1.397	0,9	Ana metal sanayi	152	3.534	4,3
Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları	11,7	962	1,2	Tarım ve hayvancılık	15,6	1.974	0,8
Tekstil ürünleri	11,4	4.614	0,2	Atık ve hurdalar	4,4	830	0,5
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	11,3	1.376	0,8	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	2	5.838	0,03
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	148,2	11.126	1,3	Ana metal sanayi	1.202	26.077	4,6
Mobilya ve başka yerde sınıflandırılmamış diğer ürünler	146,6	4.014	3,6	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	563,3	18.317	3,1
Plastik ve kauçuk ürünleri	91,4	6.241	1,5	Tarım ve hayvancılık	112,8	8.669	1,3
Tekstil ürünleri	83,1	12.920	0,6	Atık ve hurdalar	92,7	10.496	0,9
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	81,8	5.863	1,4	Kimyasal madde ve ürünler	17,8	33.245	0,05

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Şekil 3.7’de görüldüğü gibi, Türkiye 2000 yılında tekstil ürünleri ihracatının %0,2’sini Kazakistan’a yaparken, 2011 yılında %0,6’sını Kazakistan’a yapmıştır. Aynı şekilde, 2000 yılında ihraç edilen başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizatın %0,8’i Kazakistan’a yapılırken, 2011 yılında %1,3’ü Kazakistan’a yapılmıştır. Ayrıca 2000 yılında metal eşya sanayinin %2,2’si, kimyasal madde ve ürünlerin %0,9’u ve radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazlarının %1,2’si Kazakistan’a ihraç edilmiştir.

Kazakistan’dan ithal edilen ürün gruplarının oransal değişimlerine bakıldığında, 2000 yılında tarım ve hayvancılık ithalatının %0,8’i Kazakistan’dan yapılırken, 2011 yılında %1,3’ü Kazakistan’dan yapılmıştır. 2000 yılında atık ve hurda ithalatının %0,5’i Kazakistan’dan yapılırken, 2011 yılında %0,9’u Kazakistan’dan yapılmıştır. Aynı şekilde, 2000 yılında ana metal sanayi ithalatının %4,3’ü Kazakistan’dan yapılırken, 2011 yılında %4,6’sı Kazakistan’dan yapılmıştır.



**Şekil 3.7: Sektörel Bazda Türkiye-Kazakistan Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Genel olarak Türkiye-Kazakistan dış ticaretine bakıldığında, iki ülke ekonomisi birbirini tamamlayan karakterde ekonomiler oldukları için dış ticaretleri de endüstriler arası ticaret şeklinde cereyan etmektedir. Nitekim Kazakistan ekonomisi, enerji ve hammadde ihracatına dayalı bir görünüm arz ederken, Türkiye Kazakistan'a oranla daha fazla nitelikli işgücüne ve sanayi altyapısına sahiptir. Bu yüzden Türkiye, Kazakistan'a sanayi malları ağırlıklı ihracat yaparken, Kazakistan'dan enerji ve hammadde/ara malı ithalatı yapmaktadır. Ancak sonuç itibariyle Kazakistan'ın Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir konuma sahip olduğu söylenemez.

### 3.7.8. Türkiye-İrak Dış Ticareti

İrak'ın 2011 yılı itibariyle nüfusu 32,96 milyon kişi ve GSYİH'sı 115,39 milyar dolardır. Irak ekonomisi 2008 yılında %9,5, 2009 yılında %4,2, 2010 yılında %0,8 ve 2011 yılında %9,9 büyümüştür. Enflasyon oranı 2008 yılında %31,9, 2009 yılında %-30,1, 2010 yılında %25,2 ve 2011 yılında %29,4 olmuştur. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012) Irak'ta 2011 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %9,7, sanayi sektörünün katkısı %60,5 ve hizmetler sektörünün katkısı %29,8 olmuştur. (CIA, 10.11.2012)

İrak, petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından zengin ülkeler arasında yer almaktadır. Irak'ın 2010 yılı itibariyle sahip olduğu 115 milyar varillik petrol

rezervleri, dünyadaki toplam petrol rezervlerinin %8,3'ünü oluşturmakta ve Irak bu konuda dünyada 4. sırada yer almaktadır. Irak'ın 2010 yılı itibariyle sahip olduğu 3,2 trilyon m<sup>3</sup>'lük doğalgaz rezervleri ise dünyadaki toplam doğalgaz rezervlerinin %1,7'sini oluşturmakta ve Irak doğalgaz kaynakları bakımından dünyada 10. sırada yer almaktadır. (BP Statistical Review of World Energy, 2011: 6-20)

Irak'ta milli gelirin %60'ı, hükümet bütçesinin ise %90'ı petrol gelirlerinden oluşmaktadır. Irak'ın petrol işleme kapasitesi, toplam petrol üretiminin %25'ine tekabül etmektedir. Irak petrol rezervleri bakımından dünyada 4. sırada yer alsa da petrol üretiminde 13. sırada, rafineri kapasitesi bakımından ise 31. sırada yer almaktadır. Doğalgaz bakımından da zengin olan Irak'ta mevcut teknoloji ile doğalgazın küçük bir kısmı üretilmektedir. Çıkarılan doğalgazın bir kısmı elektrik üretiminde, bir kısmı petrol kuyularının basıncını yüksek tutmak için kullanılmakta ve kalan %40'ı ise yetersiz altyapıdan dolayı ihraç edilemediği için kuyuların başında havada yakılmaktadır. (DİKA, 2011: 13-18)

Petrol ve doğalgazın dışında Irak'ın başlıca yer altı kaynakları fosfat ve sülfürdür. Irak'ta toplam fosfat rezervlerinin 10 milyar ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. Suriye sınırına yakın olan Akashat'taki fosfat yatakları, gübre üretimi amacı ile işletilmektedir. Irak'ta petrol arıtma işlemi esnasında bir yan ürün olarak da kükürt üretilmektedir ve Kerkük'ten çıkarılan ham petrol yüksek oranda kükürt içermektedir. (Küçükaslan, 2011: 9)

Irak ihracatının en büyük kısmını petrol ürünleri oluştururken, ülkenin ithalatında işlenmiş petrol ürünleri, elektrikli-elektronik ürünler, gıda ve tarım ürünleri, makine ve otomotiv sektörü öne çıkmaktadır. (DEİK Irak Ülke Bülteni, 2011: 17) Irak'ın başlıca ticaret ortakları ihracatta Hindistan (%23,2), ABD (%23,1), Çin (%13,9), Güney Kore (%12,1), İtalya (%5,3); ithalatta Türkiye (%29,5), Çin (%13,6), ABD (%8,6), Almanya (%5,8) ve Güney Kore (%5,5)'dir. (International Trade Centre, 20.11.2012)

Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacmi, 1991 Körfez Savaşı'ndan önce yıllık 2 milyar dolar civarındayken, Körfez Savaşı'ndan sonra BM'nin Irak'a uygulamış olduğu ambargo nedeniyle Türkiye-Irak ticari ilişkileri 2003 yılına kadar kesintiye uğramıştır. (Sağsen, 2011: 65-67) Tablo 3.21'de görüldüğü üzere, BM'nin ambargo kararının 2003 yılında kaldırılmasıyla birlikte 2004 yılından itibaren Türkiye-Irak dış ticareti sürekli artış göstermiştir.



Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacmi, 2004 yılında 2.289 milyon dolar, 2008 yılında 5.237 milyon dolar, 2010 yılında 7.397 milyon dolar ve 2011 yılında 8.399 milyon dolar olmuştur. Tablodan Türkiye-Irak dış ticaret hacminin, Türkiye'nin Irak'a yapmış olduğu ihracata bağlı olarak arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracat, 2004 yılında 1.821 milyon dolar, 2008 yılında 3.916 milyon dolar, 2010 yılında 6.042 milyon dolar ve 2011 yılında 8.312 milyon dolar iken, Irak'tan yaptığı ithalat 2004 yılında 468 milyon dolar, 2008 yılında 1.321 milyon dolar, 2010 yılında 1.355 milyon dolar ve 2011 yılında 87 milyon dolar olmuştur. Buna bağlı olarak ticaret dengesi de sürekli Türkiye lehine açık vermiştir. Türkiye lehine 2004 yılında 1.353 milyon dolar olan ticaret dengesi, 2008 yılında 2.595 milyon dolar, 2010 yılında 4.687 milyon dolar ve 2011 yılında 8.225 milyon dolar olmuştur.

**Tablo 3.21: Türkiye-Irak Dış Ticareti (2000-2011)**

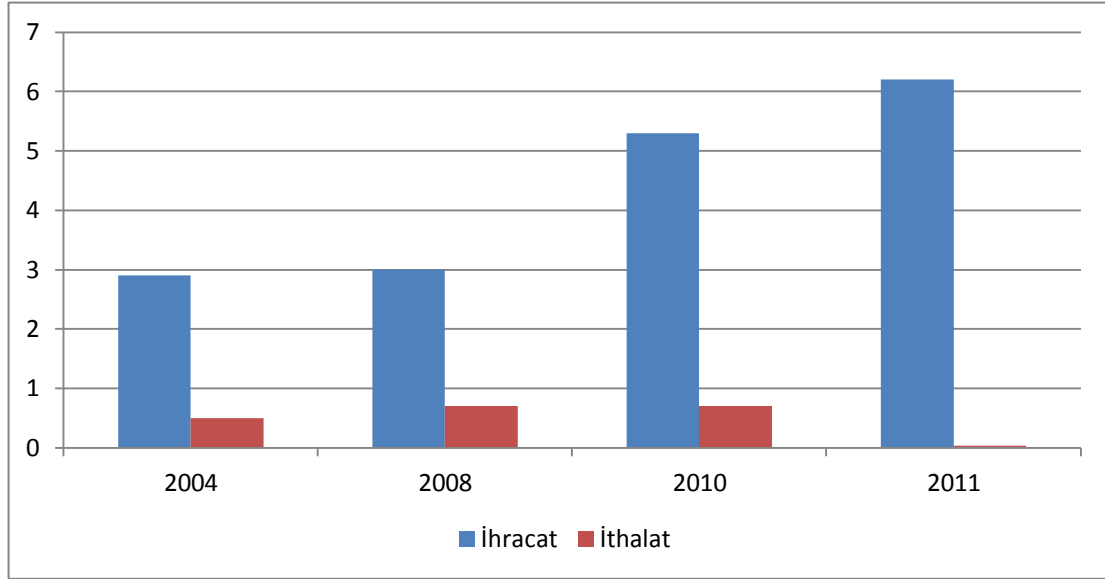
Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Irak	---	---	---	---	---
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Irak	2.289	1.821	2,9	468	0,5
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Irak	5.237	3.916	3,0	1.321	0,7
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Irak	7.397	6.042	5,3	1.355	0,7
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Irak	8.399	8.312	6,2	87	0,04

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Irak'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı cari olarak arttığı gibi oransal olarak da sürekli artmıştır. Nitekim 2004 yılında Irak'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı %2,9 iken, 2008 yılında %3,0'a, 2010 yılında %5,3'e ve 2011 yılında %6,2'ye yükselmiştir. Buna karşın Irak'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı oldukça düşük seviyelerdedir. Irak'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı, 2004 yılında %0,5, 2008 ve 2010 yıllarında %0,7 ve 2011 yılında %0,04 olmuştur.

Grafik 3.14'te de görüldüğü gibi, Irak'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı yıllar itibariyle istikrarlı bir şekilde artmış, buna karşın ithalattaki payı 2004 yılından 2008 yılına artmış, 2010 yılında aynı konumda kalmış ve 2011 yılında azalmıştır. Grafik

3.14'ten Irak'ın hem Türkiye'nin ihracatından en fazla pay aldığı hem de Türkiye'nin ithalatından en az pay aldığı yılın 2011 yılı olduğu görülmektedir.



**Grafik 3.14: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Irak'ın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye'nin 2003 ile 2011 yıllarında Irak'a en fazla ihraç ettiği ve Irak'tan en fazla ithal ettiği ürünleri Tablo 3.22'de görmek mümkündür. Tabloya göre, Türkiye'nin 2003 yılında Irak'a ihraç ettiği mallar, gıda ürünleri ile sanayi malları ağırlıklıdır. Türkiye'nin 2003 yılında Irak'tan ithal ettiği mallar da hammadde ve sanayi malları ağırlıklı olmuştur. 2011 yılında da her iki kalemde herhangi bir yapısal değişim söz konusu olmamıştır. Türkiye'nin hem 2003 yılında hem de 2011 yılında Irak'a en fazla ihraç ettiği ürün grubu, gıda ürünleri ve içecekler iken, Irak'tan en fazla ithal ettiği ürün grupları 2003 yılında atık ve hurdalar, 2011 yılında ana metal sanayi olmuştur.

Türkiye'nin her iki yılda Irak'a ihraç ettiği ürün gruplarının yüksek tutarlarda olduğu, buna karşın Irak'tan ithal ettiği ürün gruplarının ise tutar olarak düşük olduğu görülmektedir. Örneğin, Türkiye'nin 2003 yılında Irak'a ihraç ettiği gıda ürünleri ve içeceklerin tutarı 165,5 milyon dolar, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların tutarı 121,1 milyon dolar, metal eşya sanayinin tutarı 82,4 milyon dolar, makine ve teçhizatın tutarı 74,6 milyon dolar ve tarım ve hayvancılığın tutarı 68,7 milyon dolar iken, aynı yıl Irak'tan ithal ettiği atık ve hurdaların tutarı 32,4 milyon dolar, tarım ve hayvancılığın tutarı 6,8 milyon dolar, kimyasal madde ve

ürünlerin tutarı 0,8 milyon dolar, motorlu kara taşıtı ve römorkların tutarı 0,7 milyon dolar ve ana metal sanayinin tutarı 0,4 milyon dolar olmuştur.

Türkiye'nin 2011 yılında Irak'a ihraç ettiği ve Irak'tan ithal ettiği ürün gruplarının tutarlarında da 2003 yılındakine benzer bir durum söz konusudur. Tabloda görüldüğü gibi, Türkiye'nin 2011 yılında Irak'a ihraç ettiği gıda ürünleri ve içeceklerin tutarı 2.098,6 milyon dolar, ana metal sanayinin tutarı 1.162,4 milyon dolar, tarım ve hayvancılığın tutarı 585 milyon dolar, elektrikli makine ve cihazların tutarı 558,8 milyon dolar ve metal eşya sanayinin tutarı 501,9 milyon dolar iken, Irak'tan ithal ettiği ana metal sanayinin tutarı 61,2 milyon dolar, kimyasal madde ve ürünlerin tutarı 7,2 milyon dolar, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların tutarı 4,4 milyon dolar, atık ve hurdaların tutarı 3,1 milyon dolar ve gıda ürünleri ve içeceklerin tutarı 2,1 milyon dolar olmuştur.

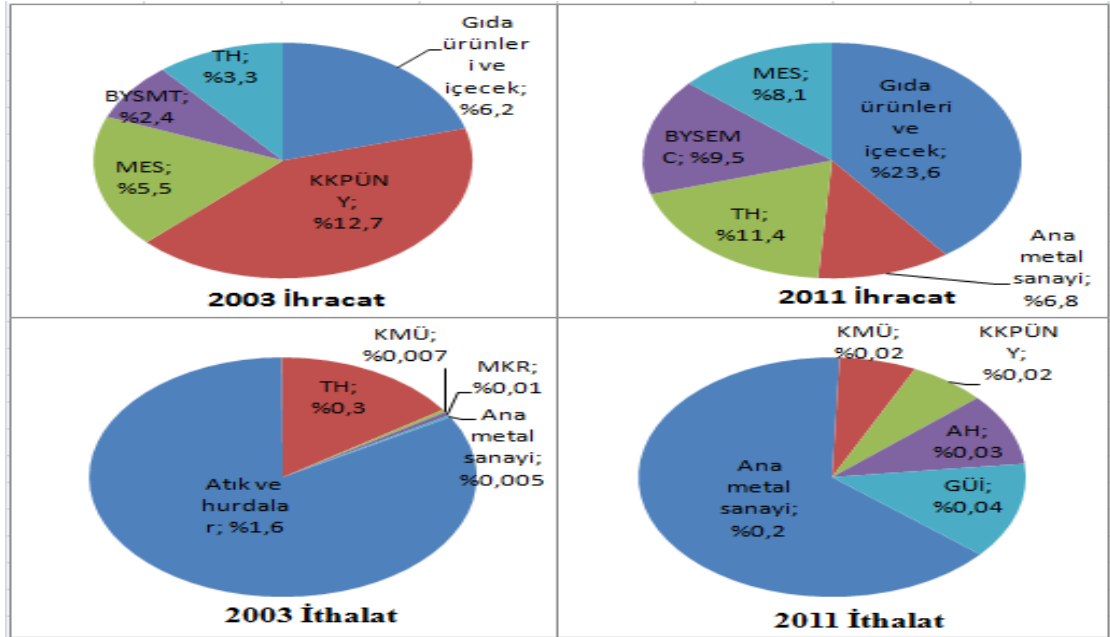
**Tablo 3.22: Sektörel Bazda Türkiye-İrak Dış Ticareti (Milyon \$)**

2003 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Gıda ürünleri ve içecek	165,5	2.650	6,2	Atık ve hurdalar	32,4	2.040	1,6
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	121,1	954	12,7	Tarım ve hayvancılık	6,8	2.384	0,3
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizat hariç)	82,4	1.503	5,5	Kimyasal madde ve ürünler	0,8	11.238	0,007
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	74,6	3.119	2,4	Motorlu kara taşıtı ve römorklar	0,7	6.411	0,01
Tarım ve hayvancılık	68,7	2.105	3,3	Ana metal sanayi	0,4	7.304	0,005
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Gıda ürünleri ve içecek	2.098,6	8.880	23,6	Ana metal sanayi	61,2	26.077	0,2
Ana metal sanayi	1.162,4	17.062	6,8	Kimyasal madde ve ürünler	7,2	33.245	0,02
Tarım ve hayvancılık	585,0	5.148	11,4	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	4,4	18.317	0,02
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	558,8	5.863	9,5	Atık ve hurdalar	3,1	10.496	0,03
Metal eşya sanayi (makine ve teçhizat hariç)	501,9	6.230	8,1	Gıda ürünleri ve içecek	2,1	4.905	0,04

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Şekil 3.8’de Türkiye-İrak dış ticaretine konu olan ürün gruplarının oransal değişimlerini görmek mümkündür. Buna göre, Türkiye 2003 yılında tarım ve hayvancılık ihracatının %3,3’ünü Irak’a yaparken, 2011 yılında %11,4’ünü Irak’a yapmıştır. Aynı şekilde Türkiye, 2003 yılında gıda ürünleri ve içecek ihracatının %6,2’sini Irak’a yaparken, 2011 yılında %23,6’sını Irak’a yapmıştır. Yine 2003 yılında metal eşya sanayi ihracatının %5,5’i Irak’a yapılırken, 2011 yılında %8,1’i Irak’a ihraç edilmiştir.

Türkiye’nin Irak’tan ithal ettiği ürün gruplarının oransal değişimine bakıldığında, Türkiye 2003 yılında kimyasal madde ve ürünler ithalatının %0,007’sini Irak’tan yaparken, 2011 yılında %0,02’sini Irak’tan yapmıştır. Aynı şekilde, Türkiye 2003 yılında ana metal sanayi ithalatının %0,005’ini Irak’tan yaparken, 2011 yılında %0,2’sini Irak’tan yapmıştır. Bunun yanında Türkiye, 2003 yılında atık ve hurda ithalatının %1,6’sını Irak’tan yaparken, 2011 yılında %0,03’ünü Irak’tan yapmıştır. Görüldüğü üzere, Türkiye’nin Irak’a ihraç ettiği ürünlerin toplam ihracatları içindeki payı yüksek iken, Irak’tan ithal ettiği ürünlerin toplam ithalatları içindeki payı oldukça düşük seviyelerdedir.



**Şekil 3.8: Sektörel Bazda Türkiye-İrak Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Genel olarak Irak’ın Türkiye’nin dış ticaretindeki yerine bakıldığında, 2003 yılında BM’nin Irak’a uyguladığı ambargoyu kaldırmasıyla birlikte, Irak’ın Türkiye için önemli bir pazar hâline geldiği görülmektedir. Nitekim Irak’ın Türkiye’nin ihracatı içindeki payı, 2003 yılından itibaren sürekli artarak, 2011 yılı itibarıyla %6,2

seviyesine ulaşmıştır. Bu bağlamda Irak, Türkiye'nin bütün komşuları içinde (İran dâhil) en önemli ticaret ortağı hâline gelmiştir.

### 3.7.9. Türkiye-Suriye Dış Ticareti

Suriye'nin 2011 yılı itibariyle nüfusu 20,82 milyon kişi ve 2010 yılı itibariyle GSYİH'sı 59,15 milyar dolardır. Suriye ekonomisi, 2008 yılında %4,5, 2009 yılında %6,0 ve 2010 yılında %3,2 büyümüştür. Enflasyon oranı 2008 yılında %16, 2009 yılında %-2,8, 2010 yılında %6,3 olmuştur. Suriye'de 2009 yılı itibariyle tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %23, sanayi sektörünün katkısı %31 ve hizmetler sektörünün katkısı %46 olarak gerçekleşmiştir. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Suriye'nin 2010 yılı itibariyle sahip olduğu 2,5 milyar varillik petrol rezervleri, dünyadaki toplam petrol rezervlerinin %0,2'sini; sahip olduğu 0,3 trilyon m<sup>3</sup>'lük doğalgaz rezervleri de dünyadaki toplam doğalgaz rezervlerinin %0,1'ini teşkil etmektedir. (BP Statistical Review of World Energy, 2011: 6-20)

Suriye'nin temel gelir kaynakları petrol gelirleri, dış yardımlar, yurtdışında çalışan Suriye vatandaşlarının döviz gelirleri ve tarımsal üretimdir. Petrol ihracatı, toplam ihracat gelirlerinin üçte ikisini ve bütçe gelirlerinin yarısını oluşturmaktadır. Petrol ve doğalgaz dışında Suriye'nin diğer başlıca doğal kaynakları; fosfat, krom, manganez, asfalt, demir cevheri, kaya tuzu, mermer ve alçı taşıdır. Ülkede 1 milyar ton düzeyinde fosfat rezervi bulunmaktadır. Suriye sanayisi, petrol, tekstil, gıda işleme, içecek, tütün, fosfat işleme, çimento ve oto montaj sektörlerinde yoğunlaşmıştır. (Kuyumcu, 2011: 4-7)

Suriye'nin ihracatında başlıca ürünler ham petrol, petrol ürünleri, gıda ürünleri, hayvancılık mamülleri, tütün ürünleri iken, ithalatında başlıca ürünler makine ve nakliye araçları, gıda ve hayvancılık ürünleri, kimyasallar ve kimyasal ürünlerdir. (DEİK Suriye Ülke Bülteni, 2012: 17) Suriye'nin 2010 yılı itibariyle temel ticaret ortakları ihracatta, Irak (%20,2), İtalya (%13,4), Almanya (%13,0), Türkiye (%5,5) ve Suudi Arabistan (%4,8) iken, ithalatta Türkiye (%9,5), Çin (%8,8), İtalya (%7,4), Ukrayna (%6,5) ve Rusya (%6,3) olmuştur. (International Trade Centre, 20.11.2012)

Türkiye ile Suriye arasındaki ticari ilişkilerin hukuki çerçevesi, ilk olarak 17 Eylül 1974'te iki ülke hükümetleri tarafından imzalanan "Ticaret Anlaşması" ile çizilmiştir. Türkiye-Suriye ticaret hacmi, 1980-1988 İran-İrak Savaşı döneminde nispeten artmış olmakla birlikte, istenilen düzeye ulaşamamıştır. Bunun yanında 1991

Körfez Savaşı'ndan sonra iki ülke arasındaki ticari ilişkiler yoğunluk kazanmışsa da Suriye'nin 1990'lı yıllarda terörü desteklemesi, ticari ilişkilerin gelişmesinin önündeki en büyük engel olmuştur. Türkiye ile Suriye arasındaki ikili ilişkilerin canlılık kazanması, 20 Ekim 1998'de terörle mücadele konusunda işbirliği öngören Adana Protokolü'nün imzalanmasından sonra mümkün olmuştur. (Gümüş, 2006: 87-94)

Türkiye ile Suriye arasındaki ticari ilişkilerin 2000-2011 yılları arası durumunu gösteren Tablo 3.23'e göre, 2000 yılından 2010 yılına kadar sürekli artan ticaret hacmi, 2011 yılında azalmıştır. Ticaret hacminin 2011 yılında azalmasının temel sebebi, Suriye'de 2011 yılında meydana gelen ayaklanmalar ve sonrasında yaşanan iç savaş olmuştur.

**Tablo 3.23: Türkiye-Suriye Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Suriye	728	183	0,7	545	1,0
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Suriye	753	395	0,6	358	0,4
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Suriye	1.754	1.115	0,8	639	0,3
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Suriye	2.512	1.849	1,6	663	0,4
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Suriye	1.947	1.610	1,2	337	0,1

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

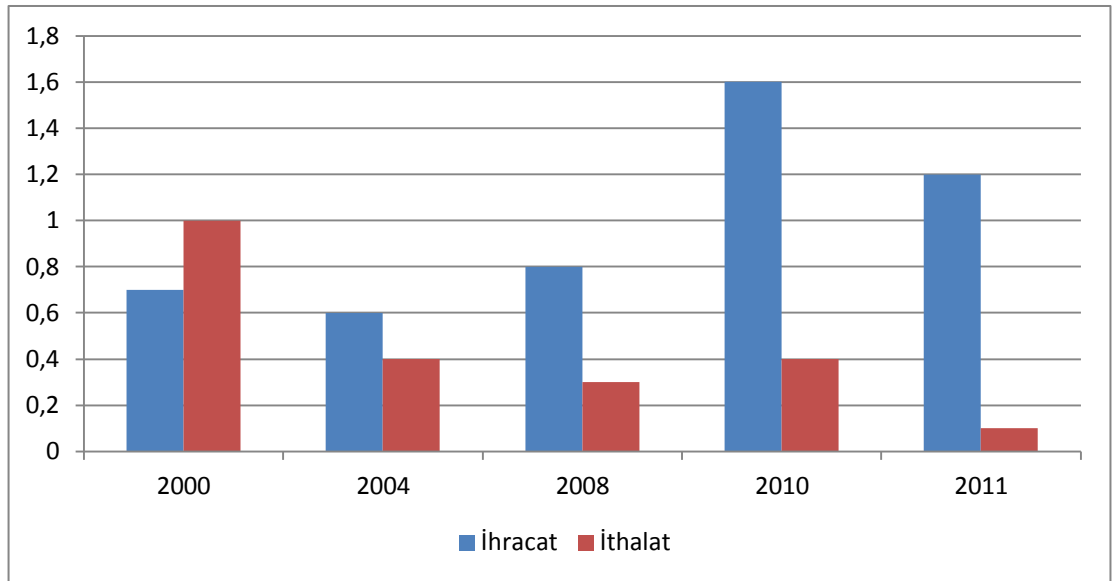
Tablo 3.23'te görüldüğü üzere, Türkiye'nin Suriye'ye yaptığı ihracat 2000 yılında 183 milyon dolar iken, %116 artarak, 2004 yılında 395 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %182 artarak, 1.115 milyon dolara ve 2010 yılında 2008 yılına göre %66 artarak, 1.849 milyon dolara yükselmiş; 2011 yılında ise bir önceki yıla göre %13 azalarak, 1.610 milyon dolara düşmüştür.

Türkiye'nin Suriye'den yaptığı ithalatın yıllar itibariyle değişimine bakıldığında, 2000 yılında 545 milyon dolar olan ithalat, %34 azalarak, 2004 yılında 358 milyon dolara düşmüş, 2008 yılında 2004 yılına göre %78 artarak, 639 milyon dolara yükselmiş, 2010 yılında 2008 yılına göre %4 artarak, 663 milyon dolara yükselmiş ve 2011 yılında bir önceki yıla göre %49 azalarak, 337 milyon dolara düşmüştür.

Türkiye ile Suriye arasındaki ticaret dengesine bakıldığında, 2000 yılında Türkiye aleyhine 362 milyon dolar olan ticaret dengesi, sonraki yıllarda sürekli Türkiye lehine olmak üzere, 2004 yılında 37 milyon dolar, 2008 yılında 476 milyon dolar, 2010 yılında 1.186 milyon dolar ve 2011 yılında 1.273 milyon dolar olmuştur.

Oransal olarak Suriye'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payına bakıldığında, Suriye'nin Türkiye'nin ihracatındaki payı 2000 yılında %0,7, 2004 yılında %0,6, 2008 yılında %0,8, 2010 yılında %1,6 ve 2011 yılında %1,2 iken, ithalatındaki payı 2000 yılında %1, 2004 yılında %0,4, 2008 yılında %0,3, 2010 yılında %0,4 ve 2011 yılında %0,1 olmuştur. Görüldüğü üzere, Suriye'nin Türkiye'nin ihracatındaki payı, ithalatındaki payından sürekli yüksek olmuştur.

Grafik 3.15'te görüldüğü üzere, Suriye'nin Türkiye'nin ihracatı içindeki payı 2004 yılından 2010 yılına kadar artmış, 2011 yılında ise düşmüştür. İthalattaki payı ise 2010 yılı hariç, sürekli azalma eğiliminde olmuştur.



**Grafik 3.15: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Suriye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ürün grupları itibariyle Türkiye-Suriye dış ticaretine bakıldığında, Tablo 3.24'te görüldüğü üzere, Türkiye'nin 2000 yılında Suriye'ye en fazla ihraç ettiği ürün grubu, tekstil ürünleri iken, Suriye'den en fazla ithal ettiği ürün grubu ise ham petrol ve doğalgaz olmuştur. 2011 yılı verilerine bakıldığında, Türkiye'nin 2000 yılında Suriye'ye en fazla ihraç ettiği ürün grubu olan tekstil ürünleri, 2011 yılında

Türkiye'nin Suriye'den en fazla ithal ettiği ürün grubu olmuştur. Bu durumu, değişen karşılaştırmalı üstünlüklerle açıklamak mümkündür.

Türkiye'nin 2000 yılında Suriye'ye ihraç ettiği ürünler, ileri teknoloji içermeyen hafif sanayi ürünleri ve gıda ürünlerinden oluşurken, Suriye'den ithal ettiği ürünler, enerji, ara malları ve gıda ürünleri ağırlıklı olmuştur. Türkiye'nin 2011 yılında Suriye'ye ihraç ettiği ürünler ise işlenmiş sanayi ürünleri, gıda maddeleri ve enerji ağırlıklı iken, Suriye'den ithal ettiği ürünler daha çok hammadde ağırlıklı olmuştur. Görüldüğü üzere, son yıllarda sanayisi gelişen Türkiye'nin, komşularından yaptığı ithalat, genellikle hammadde, enerji kaynakları ve ara malları ağırlıklı bir yapı arz etmektedir.

**Tablo 3.24: Sektörel Bazda Türkiye-Suriye Dış Ticareti (Milyon \$)**

2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Tekstil ürünleri	45,5	4.614	1,0	Ham petrol ve doğal gaz	451,3	6.196	7,3
Gıda ürünleri ve içecek	45,1	1.836	2,5	Tarım ve hayvancılık	78,0	1.974	3,9
Kimyasal madde ve ürünler	20,8	1.397	1,5	Gıda ürünleri ve içecek	3,7	1.156	0,3
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	12,2	825	1,5	Kâğıt ve kâğıt ürünleri	3,1	1.152	0,3
Plastik ve kauçuk ürünleri	9,6	781	1,2	Atık ve hurdalar	2,5	830	0,3
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Ana metal sanayi	341,6	17.062	2,0	Tekstil ürünleri	96,9	6.881	1,4
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	263,7	6.122	4,3	Kimyasal madde ve ürünler	59,1	33.245	0,2
Metalik olmayan diğer mineral ürünler	152,8	4.042	3,8	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	57,6	18.317	0,3
Gıda ürünleri ve içecek	138,9	8.880	1,6	Atık ve hurdalar	25,6	10.496	0,2
Elektrik, gaz ve su	114,5	149	76,8	Taşocakçılığı ve diğer madencilik	25,0	402	6,2

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

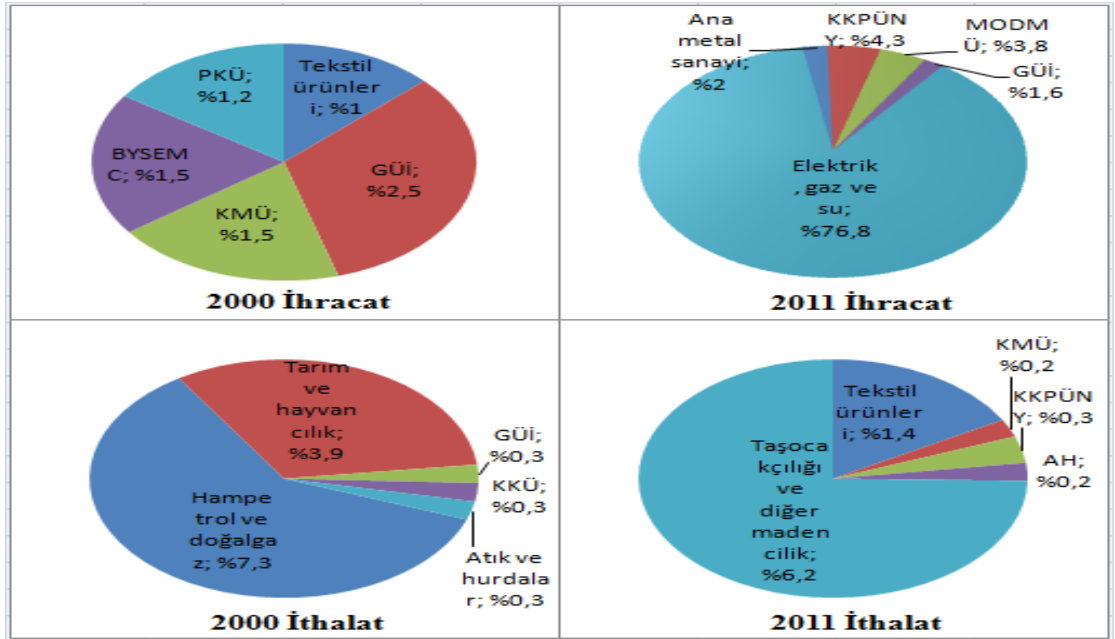
Türkiye-Suriye dış ticaretine konu olan ürün gruplarının oransal değişimlerine bakıldığında, Şekil 3.9'da görüldüğü üzere, Türkiye'nin 2000 ve 2011 yıllarında hem Suriye'ye en fazla ihraç ettiği ürünler hem de Suriye'den en fazla ithal ettiği ürünler %80 oranında farklı ürünlerdir.

Şekil 3.9'da görüldüğü üzere, Türkiye 2000 yılında plastik ve kauçuk ürünleri ihracatının %1,2'sini, tekstil ürünleri ihracatının %1'ini, gıda ürünleri ihracatının



%2,5'ini, kimyasal madde ve ürün ihracatının %1,5'ini ve elektrikli makine ve cihaz ihracatının %1,5'ini Suriye'ye yapmıştır. Türkiye'nin 2011 yılında Suriye'ye ihraç ettiği ürünlerin, aynı ürün gruplarının toplam ihracatları içindeki payına bakıldığında, ana metal sanayi ihracatının %2'si, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar ihracatının %4,3'ü, mineral ürünler ihracatının %3,8'i, gıda ürünleri ihracatının %1,6'sı ve elektrik, gaz ve su ihracatının %76,8'i Suriye'ye yapılmıştır.

Suriye'den ithal edilen ürünlerin, aynı ürünlerin toplam ithalatları içindeki payına bakıldığında, 2000 yılında ithal edilen gıda ürünlerinin %0,3'ü, kâğıt ve kâğıt ürünlerinin %0,3'ü, atık ve hurdaların %0,3'ü, ham petrol ve doğalgazın %7,3'ü, tarım ürünlerinin %3,9'u Suriye'den ithal edilmiştir. 2011 yılında ise Türkiye, tekstil ürünlerinin %1,4'ünü, kimyasal madde ve ürünlerin %0,2'sini, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların %0,3'ünü, atık ve hurdaların %0,2'sini ve taş ocaklığı ve diğer madencilik ürünlerinin %6,2'sini Suriye'den ithal etmiştir.



**Şekil 3.9: Sektörel Bazda Türkiye-Suriye Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Görüldüğü üzere, genel itibariyle Türkiye'nin Suriye'ye ihraç ettiği ürünlerin hem cari hem de oransal değerleri, Suriye'den ithal ettiği ürünlerden daha fazla olmuştur. Genel olarak Suriye'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payına bakıldığında, özellikle ithalattaki payının çok düşük olduğu, ihracattaki payı nispeten yüksek olmakla birlikte, istenilen düzeyde olmadığı görülmektedir.

### 3.7.10. Türkiye-İsrail Dış Ticareti

İsrail'in 2011 yılı itibariyle nüfusu 7,77 milyon kişi ve GSYİH'sı 242,93 milyar dolardır. İsrail ekonomisi, 2008 yılında %4,0, 2009 yılında %0,8, 2010 yılında %4,8 ve 2011 yılında %4,7 büyümüştür. Enflasyon oranı ise 2008 yılında %1,3, 2009 yılında %5,0, 2010 yılında %1,2 ve 2011 yılında %2,1 olmuştur. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012) 2011 yılı verilerine göre, İsrail'de tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %2,5, sanayi sektörünün katkısı %30,9 ve hizmetler sektörünün katkısı %66,6 oranında gerçekleşmiştir. (CIA, 10.11.2012)

İsrail, nüfus bakımından küçük bir ülke olmasına karşın, sanayi, üretim ve dış ticaret alanında dünya ekonomisinde önemli bir konuma sahiptir. İleri teknoloji ürünleri, elmas işleme, tarım teknolojisi, kimya ve iletişim sektörlerinde önemli gelişmeler kaydeden İsrail ekonomisi, genel olarak sanayileşmiş bir ekonomiye sahiptir. (Öztürk, 2008: 3)

İsrail doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülke olmamakla beraber su ve enerji kaynakları da kısıtlıdır. Fosfat, potaş, kalya taşı, brom ve magnezyum İsrail'in önemli madenleridir. Son yıllarda İsrail'de keşfedilen doğalgaz kaynaklarının İsrail'in 15 yıllık doğalgaz ihtiyacını karşılamaya yeteceği tahmin edilmektedir. Ayrıca İsrail'de kısıtlı miktarda ve yüksek maliyetli de olsa petrol çıkarılıp işletilmektedir. (Yağış, 2010: 4)

İsrail'in enerji kaynakları kısıtlı olduğu için ülke güneş enerjisi, termal enerji ve rüzgâr enerjisi gibi alternatif enerji kaynaklarına yönelmiş ve bunun sonucunda İsrail günümüzde kişi başına en fazla güneş enerjisinin kullanıldığı ülke konumuna gelmiştir. İsrail, petrol ithalatını Mısır'dan, diğer enerji kaynaklarını ise Avustralya, Güney Afrika, İngiltere ve Kolombiya'dan ithal etmektedir. (Deniz, 2009: 30-31)

İsrail'in başlıca ihraç ürünleri, makine ve ekipmanları, yazılım, işlenmiş elmas, tarımsal ürünler ve tekstil ürünleri iken, başlıca ithal ürünleri ise hammaddeler, askeri ekipman, yatırım malları, ham elmas, yakıtlar ve tüketim mallarıdır. (DEİK İsrail Ülke Bülteni, 2011: 11) İsrail'in 2011 yılı itibariyle başlıca ticaret ortakları ihracatta, ABD (%28,7), Hong Kong (%7,9), Belçika (%5,6), İngiltere (%5,1) ve Hindistan (%4,5); ithalatta ABD(%11,8), Çin (%7,4), Almanya (%6,2), Belçika (%6,1) ve İsviçre (%5,4)'dir. (United Nations Commodity Trade Statistics Database, 20.11.2012)

Türkiye ile İsrail arasındaki ticari ilişkiler, 1950’li yıllarda başlamış olmasına rağmen, 1996 yılında iki ülke arasında STA imzalanana kadar önemli gelişme göstermemiştir. STA’nın yürürlüğe girdiği ilk yılda Türkiye ile İsrail arasındaki ticaret hacmi, %211,4 oranında artış kaydetmiştir. İsrail’in Türkiye’nin toplam ticaretindeki payı 1996 yılında %0,7 iken, 2001 yılında %1,9’a yükselmiştir. (Gültekin Punsmann, 2011: 3)

Tablo 3.25’te görüldüğü üzere, Türkiye ile İsrail arasındaki ticaret hacmi, 2000 yılında 1.125 milyon dolar iken, %80 artarak, 2004 yılında 2.028 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %67 artarak, 3.383 milyon dolara, 2010 yılında 2008 yılına göre %2 artarak, 3.443 milyon dolara ve 2011 yılında bir önceki yıla göre %29 artarak, 4.448 milyon dolara yükselmiştir. Görüldüğü üzere, Türkiye ile İsrail arasındaki ticari ilişkiler, 2008 yılındaki küresel ekonomik krizden ve iki ülke arasında 2009 yılından bu yana devam eden siyasi krizlerden etkilenmediği gibi artarak devam etmiştir.

**Tablo 3.25: Türkiye-İsrail Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	İsrail	1.125	622	2,3	503	0,9
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	İsrail	2.028	1.314	2,1	714	0,7
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	İsrail	3.383	1.935	1,5	1.448	0,7
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	İsrail	3.443	2.083	1,8	1.360	0,7
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	İsrail	4.448	2.391	1,8	2.057	0,9

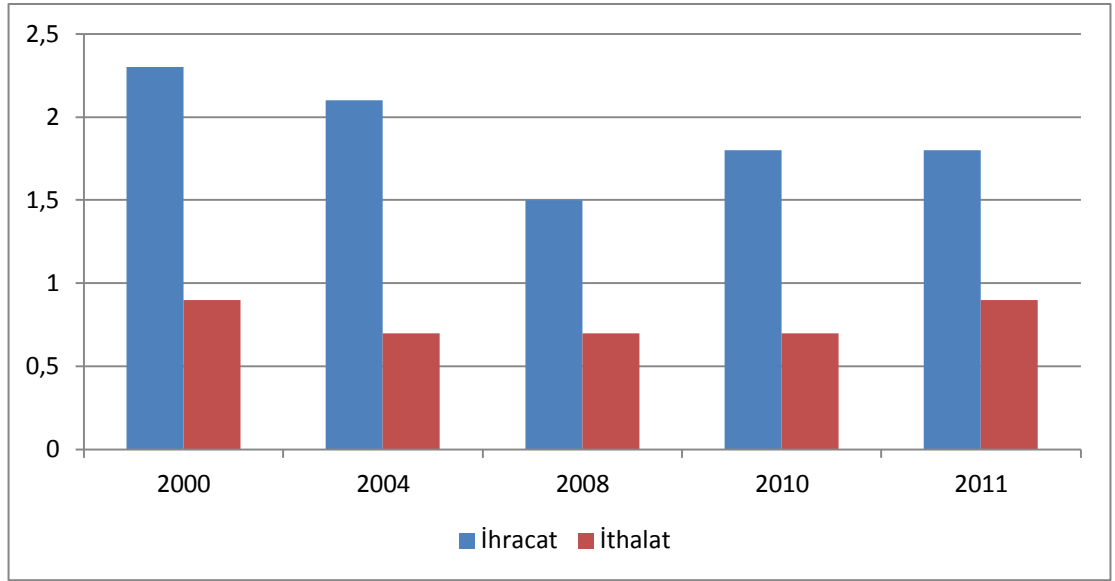
**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Türkiye’nin İsrail’e yaptığı ihracat, yıllar itibariyle sürekli artmıştır. 2000 yılında İsrail’e yapılan ihracat, 622 milyon dolar iken, 2004 yılında 1.314 milyon dolara, 2008 yılında 1.935 milyon dolara, 2010 yılında 2.083 milyon dolara ve 2011 yılında 2.391 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye’nin İsrail’den yaptığı ithalat ise 2010 yılı hariç, sürekli artmıştır. 2000 yılında 503 milyon dolar olan ithalat tutarı, 2004 yılında 714 milyon dolar, 2008 yılında 1.448 milyon dolar, 2010 yılında 1.360 milyon dolar ve 2011 yılında 2.057 milyon dolar olmuştur.

Türkiye ile İsrail arasındaki ticaret dengesine bakıldığında, ticaret dengesinin sürekli Türkiye lehine açık verdiği görülmektedir. Nitekim 2000 yılında 119 milyon dolar Türkiye lehine olan ticaret dengesi, 2004 yılında 600 milyon dolar, 2008 yılında 487 milyon dolar, 2010 yılında 723 milyon dolar ve 2011 yılında 334 milyon dolar Türkiye lehine olmuştur.

Cari olarak artan Türkiye-İsrail dış ticaretinin oransal olarak artmadığı, hatta İsrail'in Türkiye'nin ihracatındaki payının düştüğü görülmektedir. Şekil 3.16'da görüldüğü üzere, İsrail'in Türkiye'nin ihracatındaki payı 2000 yılında %2,3 iken, 2004 yılında %2,1'e, 2008 yılında %1,5'e düşmüş; 2010 ve 2011 yıllarında %1,8 olmasına rağmen, 2000 yılındaki seviyesine ulaşamamıştır.

İsrail'in Türkiye'nin ithalatındaki payı ise 2000 yılında %0,9 iken, 2004, 2008 ve 2010 yıllarında %0,7 olmuş; 2011 yılında ise %0,9 olarak 2000 yılındaki seviyesine ulaşmıştır.



**Grafik 3.16: Türkiye'nin Dış Ticaretinde İsrail'in Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye'nin İsrail'e ihraç ettiği ürünler, Tablo 3.26'da görüldüğü üzere, hem 2000 yılında hem de 2011 yılında sanayi malları ağırlıklı iken, İsrail'den ithal ettiği ürünler enerji kaynakları, sanayi malları ve ara malları ağırlıklı olmuştur. Türkiye'nin 2000 yılında İsrail'e en fazla ihraç ettiği ürünler, 139,7 milyon dolar ile ana metal sanayi, 94,5 milyon dolar ile tekstil ürünleri, 70,1 milyon dolar ile metalik olmayan mineral ürünler, 45,2 milyon dolar ile giyim eşyası ve 38,1 milyon dolar ile

elektrikli makine ve cihazlar olmuştur. Türkiye'nin 2000 yılında İsrail'den en fazla ithal ettiği ürünler ise 158,3 milyon dolar ile kimyasal madde ve ürünler, 128,8 milyon dolar ile ulaşım araçları, 38,2 milyon dolar ile tarım ve hayvancılık, 36,8 milyon dolar ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar ve 24,1 milyon dolar ile radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları olmuştur.

**Tablo 3.26: Sektörel Bazda Türkiye-İsrail Dış Ticareti (Milyon \$)**

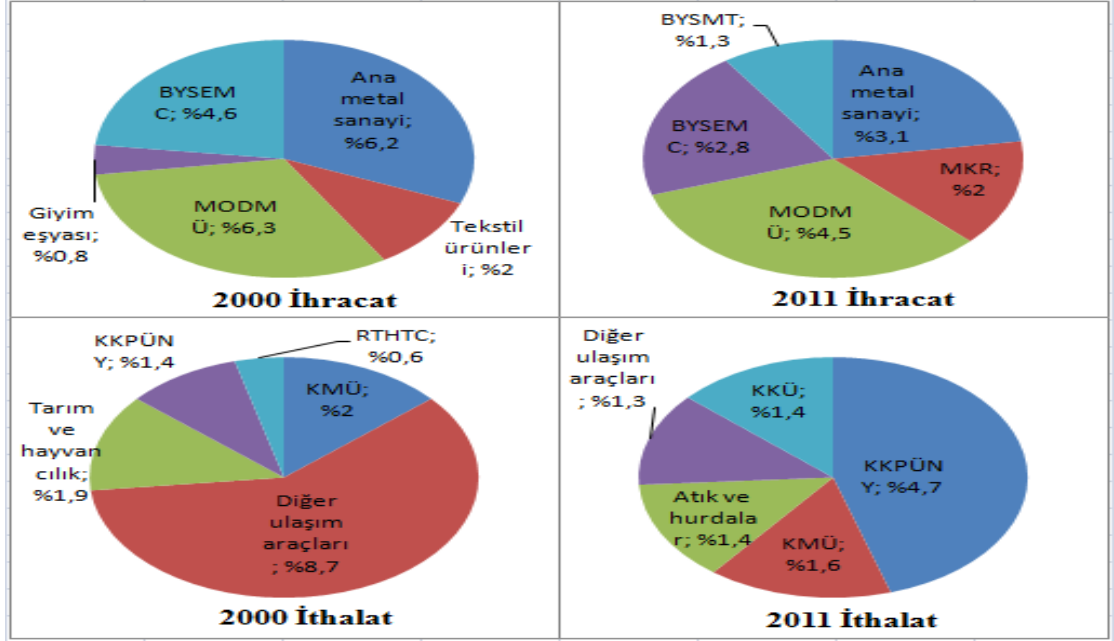
2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Ana metal sanayi	139,7	2.247	6,2	Kimyasal madde ve ürünler	158,3	8.084	2,0
Tekstil ürünleri	94,5	4.614	2,0	Diğer ulaşım araçları	128,8	1.474	8,7
Metalik olmayan diğer mineral ürünler	70,1	1.121	6,3	Tarım ve hayvancılık	38,2	1.974	1,9
Giyim eşyası	45,2	5.417	0,8	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	36,8	2.587	1,4
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	38,1	825	4,6	Radyo, televizyon, haberleşme teçhizatı ve cihazları	24,1	3.994	0,6
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Ana metal sanayi	535,6	17.062	3,1	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	867,0	18.317	4,7
Motorlu kara taşıtı ve römorklar	338,2	17.044	2,0	Kimyasal madde ve ürünler	548,8	33.245	1,6
Metalik olmayan diğer mineral ürünler	181,3	4.042	4,5	Atık ve hurdalar	149,5	10.496	1,4
Başka yerde sınıflandırılmamış elektrikli makine ve cihazlar	161,7	5.863	2,8	Diğer ulaşım araçları	81,7	6.496	1,3
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	149,9	11.126	1,3	Kâğıt ve kâğıt ürünleri	51,2	3.635	1,4

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Türkiye'nin İsrail'e 2011 yılında en fazla ihraç ettiği ürün grubu 535,6 milyon dolar ile yine ana metal sanayi olmuştur. Bunun yanında, 338,2 milyon dolar ile motorlu kara taşıtı ve römorklar, 181,3 milyon dolar ile metalik olmayan mineral ürünler, 161,7 milyon dolar ile elektrikli makine ve cihazlar ve 149,9 milyon dolar ile makine ve teçhizat Türkiye'nin 2011 yılında İsrail'e en fazla ihraç ettiği diğer ürünler olmuştur.

Türkiye'nin 2011 yılında İsrail'den en fazla ithal ettiği ürünler ise 867 milyon dolar ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar, 548,8 milyon dolar ile kimyasal madde ve ürünler, 149,5 milyon dolar ile atık ve hurdalar, 81,7

milyon dolar ile ulaşım araçları ve 51,2 milyon dolar ile kâğıt ve kâğıt ürünleri olmuştur. Görüldüğü üzere, Türkiye'nin İsrail'e ihraç ettiği ve İsrail'den ithal ettiği ürünler tamamen farklı ürünlerdir. Bu durum, iki ülke arasındaki dış ticaretin endüstriler arası ticaret şeklinde yapıldığını göstermektedir.



**Şekil 3.10: Sektörel Bazda Türkiye-İsrail Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Oransal olarak Türkiye-İsrail dış ticaretine konu olan ürünlere bakıldığında, Şekil 3.10'da görüldüğü üzere, Türkiye 2000 yılında ana metal sanayi ihracatının %6,2'sini İsrail'e yaparken, 2011 yılında %3,1'ini İsrail'e yapmıştır. 2000 yılında metalik olmayan diğer mineral ürünler ihracatının %6,3'ü İsrail'e yapılırken, 2011 yılında %4,5'i İsrail'e yapılmıştır. Görüldüğü üzere, İsrail'e ihraç edilen ürünlerin cari olarak değerleri artmış olmakla birlikte oransal olarak payları azalmıştır.

Türkiye, 2000 yılında kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar ithalatının %1,4'ünü İsrail'den yaparken, 2011 yılında %4,7'sini İsrail'den yapmıştır. 2000 yılında kimyasal madde ve ürünlerin %2'si İsrail'den ithal edilirken, 2011 yılında %1,6'sı İsrail'den yapılmıştır. Ayrıca 2000 yılında diğer ulaşım araçlarının %8,7'si İsrail'den yapılırken, 2011 yılında %1,3'ü İsrail'den yapılmıştır.

### 3.7.11. Türkiye-Mısır Dış Ticareti

Mısır'ın 2011 yılı itibarıyla nüfusu 82,54 milyon kişi ve GSYİH'sı 229,53 milyar dolardır. Mısır ekonomisi 2008 yılında %7,2, 2009 yılında %4,7, 2010 yılında

%5,1 ve 2011 yılında %1,8 büyümüştür. Mısır'da enflasyon oranı 2008 yılında %12,2, 2009 yılında %11,2, 2010 yılında %10,1 ve 2011 yılında %11,2 olarak gerçekleşmiştir. Mısır'da 2011 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %14, sanayi sektörünün katkısı %37 ve hizmetler sektörünün katkısı %49 olmuştur. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Mısır ekonomisi, Arap ülkeleri içinde Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Cezayir'in ardından dördüncü büyük ekonomidir. Mısır'ın GSYİH'sının yarısını kamu yönetimi, turizm ve Süveyş Kanalı gibi hizmetler sektörünün gelirleri oluşturmaktadır. Petrol rezervlerinin 4,6 milyar varil olduğu tahmin edilen Mısır, petrol kaynakları bakımından kendine yeterli bir ülkedir. Ülkenin milli gelirinin %10'unu petrol sanayii oluşturmaktadır. Mısır'ın toplam ihracatının yaklaşık %40'ını petrol ve petrol ürünleri ile doğalgaz oluşturmaktadır. Mısır'ın doğalgaz rezervlerinin 65 trilyon m<sup>3</sup> olduğu tahmin edilmekte ve Mısır, doğalgaz bakımından dünyada 18. sırada yer almaktadır. (Karabayır, 2011: 3)

Mısır'ın ihraç ettiği başlıca ürünler, petrol ürünleri, pamuk, tekstil ve konfeksiyon ürünleri, metal ürünleri ve kimyasallardır. Mısır'ın ithal ettiği başlıca ürünler ise, makine ve teçhizat, demir-çelik, gıda ürünleri, kimyasallar, kereste ürünleri ve yakıtlardır. (DEİK Mısır Ülke Bülteni, 2011: 7) Mısır'ın 2011 yılı itibariyle temel ticaret ortakları ihracatta, İtalya (%8,6), Hindistan (%7,2), Suudi Arabistan (%6,3), ABD (%5,8) ve Türkiye (%4,8); ithalatta ABD (%10,4), Çin (%9,2), Almanya (%6,3), İtalya (%5,0) ve Kuveyt (%4,5)'tir. (United Nations Commodity Trade Statistics Database, 20.11.2012)

Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret hacmi, Tablo 3.27'de görüldüğü üzere, sürekli artmıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2000 yılında 511 milyon dolar iken, %42 artarak, 2004 yılında 728 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %225 artarak, 2.369 milyon dolara, 2010 yılında 2008 yılına göre %35 artarak, 3.187 milyon dolara ve 2011 yılında bir önceki yıla göre %30 artarak, 4.141 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye'nin Mısır'a yapmış olduğu ihracat da yıllar itibariyle sürekli artmıştır. Nitekim Türkiye'nin Mısır'a yapmış olduğu ihracat tutarı, 2000 yılında 371 milyon dolar iken, 2004 yılında 473 milyon dolara, 2008 yılında 1.426 milyon dolara, 2010 yılında 2.261 milyon dolara ve 2011 yılında 4.141 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye'nin Mısır'dan yapmış olduğu ithalat ise 2010 yılı hariç sürekli

artmıştır. Nitekim Türkiye'nin Mısır'dan yapmış olduğu ithalat 2000 yılında 140 milyon dolar iken, 2004 yılında 255 milyon dolara ve 2008 yılında 943 milyon dolara yükselmiş; 2010 yılında 926 milyon dolara düşen ithalat tutarı, 2011 yılında 1.382 milyon dolara yükselmiştir.

Tablo 3.27'de görüldüğü üzere, gerek Türkiye'nin Mısır'a yaptığı ihracatta gerekse Mısır'dan yaptığı ithalatta, 2008 yılında önemli bir artış yaşanmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri, iki ülke arasında 2005 yılında imzalanan ve 2007 yılında yürürlüğe giren STA'dır.

Türkiye ile Mısır arasındaki ticaret dengesine bakıldığında, ticaret dengesinin sürekli Türkiye lehine açık verdiği görülmektedir. İki ülke arasındaki ticaret dengesi, 2000 yılında 231 milyon dolar, 2004 yılında 218 milyon dolar, 2008 yılında 483 milyon dolar, 2010 yılında 1.335 milyon dolar ve 2011 yılında 1.377 milyon dolar olmak üzere, artan bir şekilde sürekli Türkiye lehine olmuştur.

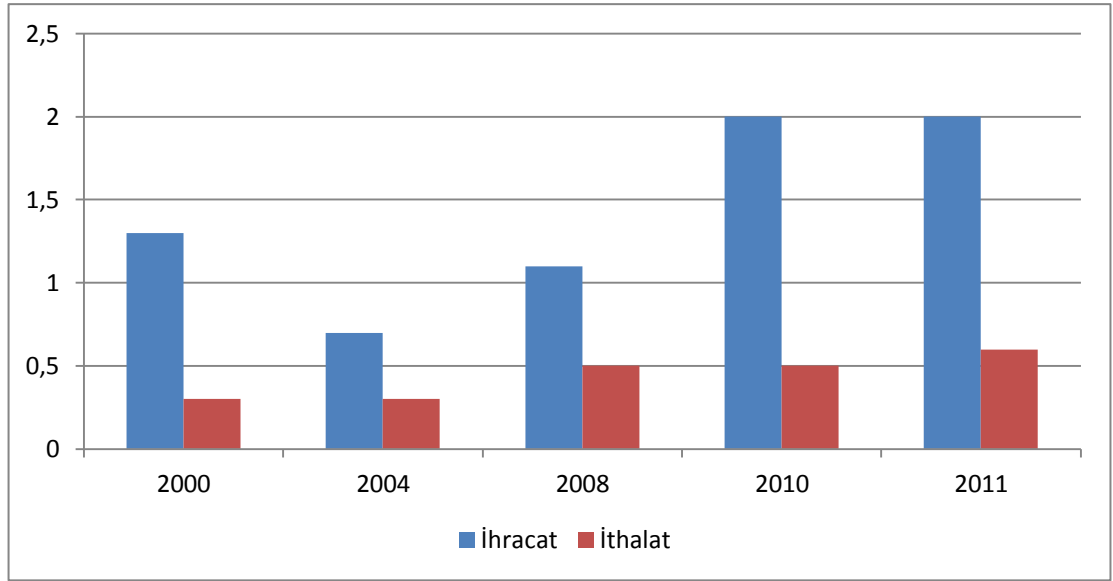
**Tablo 3.27: Türkiye-Mısır Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Mısır	511	371	1,3	140	0,3
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Mısır	728	473	0,7	255	0,3
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Mısır	2.369	1.426	1,1	943	0,5
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Mısır	3.187	2.261	2,0	926	0,5
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Mısır	4.141	2.759	2,0	1.382	0,6

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Türkiye-Mısır dış ticareti cari olarak arttığı gibi oransal olarak da artmıştır. Grafik 3.17'de görüldüğü gibi, Mısır'ın Türkiye'nin ihracatı içindeki payı, 2000 yılında %1,3, 2004 yılında %0,7, 2008 yılında %1,1, 2010 ve 2011 yıllarında %2,0 olmuştur. Mısır'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı ise 2000 ve 2004 yıllarında %0,3, 2008 ve 2010 yıllarında %0,5 ve 2011 yılında %0,6 olmuştur. Genel olarak Mısır'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı düşük olmakla birlikte, ihracattaki payı Türkiye'nin birçok komşusundan daha yüksektir.





**Grafik 3.17: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Mısır'ın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ürün grupları itibariyle Türkiye-Mısır dış ticaretine bakıldığında, Tablo 3.28'de görüldüğü üzere, Türkiye'nin 2000 yılında Mısır'a en fazla ihraç ettiği ürünler, 81,9 milyon dolar ile kimyasal madde ve ürünler, 60,8 milyon dolar ile motorlu kara taşıtı ve römorklar, 42,1 milyon dolar ile tarım ve hayvancılık, 40,4 milyon dolar ile giyim eşyası ve 25,4 milyon dolar ile metalik olmayan mineral ürünler olmuştur. Türkiye'nin 2000 yılında Mısır'dan en fazla ithal ettiği ürünler ise 33,8 milyon dolar ile ham petrol ve doğalgaz, 28 milyon dolar ile tarım ve hayvancılık, 21,8 milyon dolar ile gıda ürünleri ve içecek, 16,7 milyon dolar ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar ve 11,9 milyon dolar ile kimyasal madde ve ürünler olmuştur. Görüldüğü üzere, Türkiye 2000 yılında Mısır'a sanayi ve ara malları ihraç ederken, Mısır'dan daha çok enerji kaynakları ve tüketim malları ithal etmiştir.

Türkiye'nin 2011 yılında Mısır'a en fazla ihraç ettiği ürünler, 878,8 milyon dolar ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar, 644,8 milyon dolar ile ana metal sanayi, 250,9 milyon dolar ile kimyasal madde ve ürünler, 173,2 milyon dolar ile tekstil ürünleri ve 146 milyon dolar ile makine ve teçhizat iken, Mısır'dan en fazla ithal ettiği ürünler, 571,6 milyon dolar ile kimyasal madde ve ürünler, 214 milyon dolar ile tekstil ürünleri, 180,9 milyon dolar ile ana metal sanayi, 143,7 milyon dolar ile kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar ve 65,9 milyon dolar ile giyim eşyası olmuştur. Görüldüğü üzere, Türkiye'nin 2011

yılında Mısır'a ihraç ettiği ve Mısır'dan ithal ettiği ürünler genelde aynı ürünlerdir. Bu açıdan, Türkiye ile Mısır arasında 2011 yılında yapılan ticaretin daha çok endüstri içi ticaret şeklinde yapıldığı söylenebilir.

**Tablo 3.28: Sektörel Bazda Türkiye-Mısır Dış Ticareti (Milyon \$)**

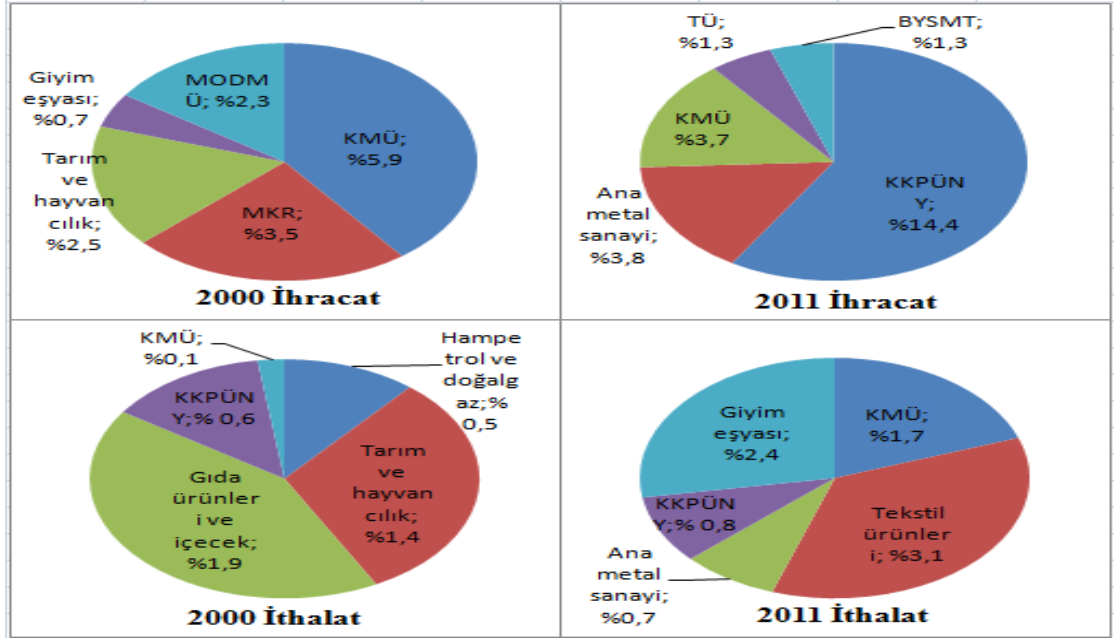
2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Kimyasal madde ve ürünler	81,9	1.397	5,9	Ham petrol ve doğalgaz	33,8	6.196	0,5
Motorlu kara taşıtı ve römorklar	60,8	1.745	3,5	Tarım ve hayvancılık	28	1.974	1,4
Tarım ve hayvancılık	42,1	1.652	2,5	Gıda ürünleri ve içecek	21,8	1.156	1,9
Giyim eşyası	40,4	5.417	0,7	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	16,7	2.587	0,6
Metalik olmayan diğer mineral ürünler	25,4	1.121	2,3	Kimyasal madde ve ürünler	11,9	8.084	0,1
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	878,8	6.122	14,4	Kimyasal madde ve ürünler	571,6	33.245	1,7
Ana metal sanayi	644,8	17.062	3,8	Tekstil ürünleri	214	6.881	3,1
Kimyasal madde ve ürünler	250,9	6.743	3,7	Ana metal sanayi	180,9	26.077	0,7
Tekstil ürünleri	173,2	12.920	1,3	Kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtlar	143,7	18.317	0,8
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	146	11.126	1,3	Giyim eşyası	65,9	2.748	2,4

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Şekil 3.11'den Türkiye'nin 2000 ile 2011 yıllarında Mısır'a en fazla ihraç ettiği ürünlerin farklı olduğu görülmekle birlikte, Türkiye 2000 yılında kimyasal madde ve ürünlerin %5,9'unu Mısır'a ihraç ederken, 2011 yılında %3,7'sini Mısır'a ihraç etmiştir. Bunun yanında Türkiye, 2000 yılında metalik olmayan diğer mineral ürünlerin %2,3'ünü, motorlu kara taşıtı ve römorkların %3,5'ini, tarım ve hayvancılığın %2,5'ini ve giyim eşyasının %0,7'sini Mısır'a ihraç etmiştir. 2011 yılında ise Türkiye, tekstil ürünlerinin %1,3'ünü, başka yerde sınıflandırılmamış makin ve teçhizatın %1,3'ünü, kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların %14,4'ünü ve ana metal sanayini %3,8'ini Mısır'a ihraç etmiştir.

Türkiye'nin Mısır'dan ithal ettiği ürünlerin oransal değerlerine bakıldığında, Türkiye 2000 yılında kimyasal madde ve ürünler ithalatının %0,1'ini Mısır'dan yaparken, 2011 yılında %1,7'sini Mısır'dan yapmıştır. Aynı şekilde Türkiye, 2000

yılında kok kömürü, rafine edilmiş petrol ürünleri ve nükleer yakıtların %0,6'sını Mısır'dan ithal ederken, 2011 yılında %0,8'ini Mısır'dan yapmıştır. Bunun yanında Türkiye, 2000 yılında ham petrol ve doğalgazın %0,5'ini, tarım ve hayvancılığın %1,4'ünü, gıda ürünleri ve içeceklerin %1,9'unu; 2011 yılında ise giyim eşyasının %2,4'ünü, tekstil ürünlerinin %3,1'ini ve ana metal sanayinin %0,7'sini Mısır'dan ithal etmiştir. Görüldüğü üzere, Türkiye'nin Mısır'a ihraç ettiği ürünlerin hem cari hem de oransal değerleri, Mısır'dan ithal ettiği ürünlerden yüksektir.



**Şekil 3.11: Sektörel Bazda Türkiye-Mısır Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

### 3.7.12. Türkiye-Lübnan Dış Ticareti

Lübnan'ın 2011 yılı itibariyle nüfusu 4,26 milyon kişi ve GSYİH'sı 40,09 milyar dolardır. Lübnan ekonomisi 2008 yılında %9,3, 2009 yılında %8,5, 2010 yılında %7,0 ve 2011 yılında %3,0 büyümüştür. Lübnan'da enflasyon oranı 2008 yılında %9,9, 2009 yılında %6,2, 2010 yılında %0,1 ve 2011 yılında %4,9 olmuştur. Lübnan'da 2011 yılında tarım sektörünün GSYİH'ya katkısı %6, sanayi sektörünün katkısı %21 ve hizmetler sektörünün katkısı %74 olarak gerçekleşmiştir. (World Bank Country Profiles, 10.11.2012)

Lübnan'da tespit edilmiş fosil enerji kaynakları bulunmamaktadır. Ülke sınırlı miktardaki hidroelektrik üretimi dışında, enerji ihtiyacının tümünü ithal petrolden

elde edilen elektrikle karşılamaktadır. Lübnan ekonomisi, hizmetler sektörü ağırlıklı olup, küçük ve dışa açık bir yapıya sahiptir. (Aydın, 2009: 7-9)

Lübnan'ın başlıca doğal kaynakları, kireçtaşı, demir cevheri ve tuzdur. Lübnan'da sanayi sektörünün başlıca kolları; gıda işleme (özellikle şarap), mücevheratçılık, çimento, tekstil, kimyasallar, metal işleme, ağaç ve mobilya işlemedir. Lübnan'da ticari olarak işletilebilecek maden yatakları bulunmamaktadır. (Yağış, 2011: 4-6)

Lübnan'ın ihraç ettiği başlıca ürünler, mücevherat, makine ve aksesuarları, kâğıt ve karton mamülleri, plastik ürünleri, organik olmayan kimyasallar ile meyve ve sebzelerdir. Lübnan'ın ithal ettiği başlıca ürünler ise petrol ve petrol ürünleri, taşıtlar, makine ve kazanlar, değerli taşlar ve metaller, ilaçlar, demir-çelik, plastikler, kâğıt ve karton, et ve canlı hayvanlardır. (DEİK Lübnan Ülke Bülteni, 2012: 9)

Lübnan'ın 2011 yılı itibariyle temel ticaret ortakları ihracatta, Güney Afrika (%15,8), İsviçre (%12,1), Birleşik Arap Emirlikleri (%7,5), Suudi Arabistan (%7,2) ve Türkiye (%6,5); ithalatta ABD (%9,9), İtalya (%9,3), Çin (%8,1), Fransa (%7,5) ve Almanya (%5,7)'dir. (United Nations Commodity Trade Statistics Database, 20.11.2012)

Türkiye ile Lübnan arasında gerek siyasi gerekse ekonomik ve ticari alanda, Lübnan'ın bağımsızlığını kazandığı 1943 yılından 2000'li yıllara kadar yakın ilişkiler kurulamamıştır. Bunun temel sebeplerinden biri, Lübnan'da 1958 yılında ve 1975-1990 yılları arasında yaşanan iç savaşlar, diğeri de İsrail'in Güney Lübnan'ı 1978 yılında geçici ve 1982 yılında ise kalıcı olarak işgal etmesi olmuştur. Bunun yanında 1975 yılında Lübnan'da yaşanan iç savaşa Suriye'nin doğrudan müdahil olarak, Lübnan'ı vesayeti altına alması da Türkiye-Lübnan ilişkilerinin gelişmesinin önündeki engellerden biri olmuştur. Türkiye-Lübnan ilişkileri, İsrail'in 2000 yılında Lübnan'dan geri çekilmesiyle canlılık kazanmaya başlamıştır. (Orhan, 2010: 9)

Tablo 3.29'da görüldüğü üzere, Türkiye ile Lübnan arasındaki ticaret hacmi 2000 yılında 149 milyon dolar iken, %156 artarak, 2004 yılında 381 milyon dolara, 2008 yılında 2004 yılına göre %122 artarak, 844 milyon dolara, 2010 yılında 2008 yılında göre %0,5 artarak, 848 milyon dolara ve 2011 yılında bir önceki yıla göre %18 artarak, 1.001 milyon dolara çıkmıştır.

Türkiye'nin Lübnan'a yaptığı ihracata bakıldığında, 2010 yılı hariç, sürekli arttığı görülmektedir. 2000 yılında 127 milyon dolar olan ihracat tutarı, 2004 yılında 234 milyon dolar, 2008 yılında 665 milyon dolar, 2010 yılında 619 milyon dolar ve

2011 yılında 718 milyon dolar olmuştur. Lübnan'dan yapılan ithalata bakıldığında ise sürekli arttığı görülmektedir. 2000 yılında 22 milyon dolar olan ithalat, 2004 yılında 147 milyon dolara, 2008 yılında 179 milyon dolara, 2010 yılında 229 milyon dolara ve 2011 yılında 283 milyon dolara yükselmiştir.

Türkiye ile Lübnan arasındaki dış ticarete, ticaret dengesi sürekli Türkiye lehine fazla vermiştir. Ticaret dengesi, 2000 yılında 105 milyon dolar, 2004 yılında 87 milyon dolar, 2008 yılında 486 milyon dolar, 2010 yılında 390 milyon dolar ve 2011 yılında 435 milyon dolar olmak üzere daima Türkiye lehine olmuştur.

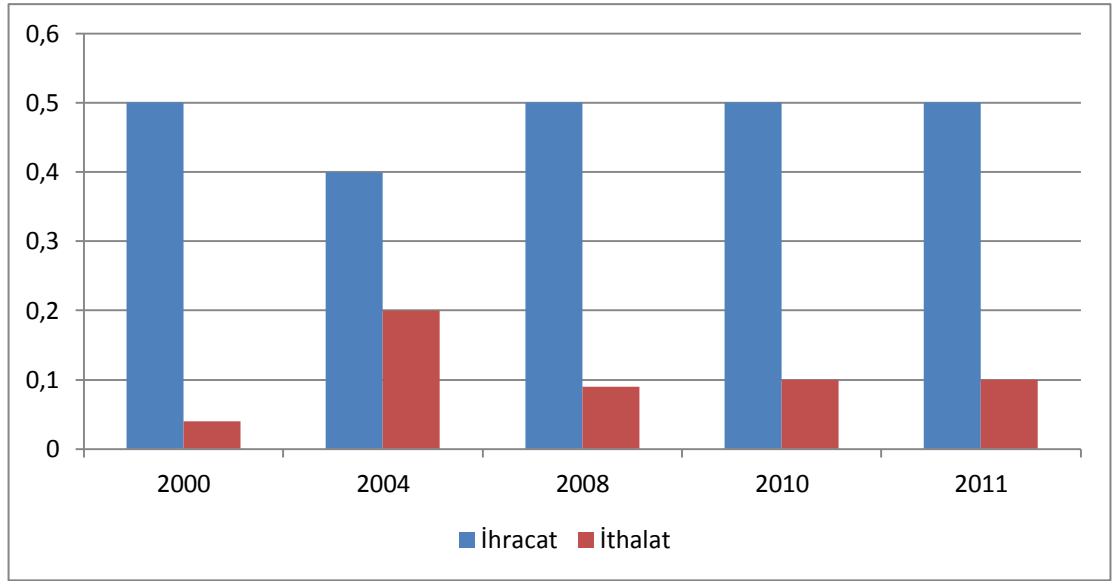
**Tablo 3.29: Türkiye-Lübnan Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	27.485	100	54.150	100
	Lübnan	149	127	0,5	22	0,04
2004	Dünya	160.661	63.121	100	97.540	100
	Lübnan	381	234	0,4	147	0,2
2008	Dünya	333.963	132.002	100	201.961	100
	Lübnan	844	665	0,5	179	0,09
2010	Dünya	299.520	113.979	100	185.541	100
	Lübnan	848	619	0,5	229	0,1
2011	Dünya	375.754	134.915	100	240.839	100
	Lübnan	1.001	718	0,5	283	0,1

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Oransal olarak Lübnan'ın Türkiye'nin dış ticaretindeki payına bakıldığında, Lübnan'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı, 2004 yılında %0,4, diğer yıllarda ise %0,5 olmuştur. Lübnan'ın Türkiye'nin ithalatındaki payı ise 2000 yılında %0,04, 2004 yılında %0,2, 2008 yılında %0,09 ve 2010 ile 2011 yıllarında %0,1 olmuştur.

Grafik 3.18'de görüldüğü üzere, Lübnan'ın Türkiye'nin ihracatındaki payı, ithalatındaki payından yüksek olmakla birlikte, her iki kalemdede Türkiye'nin Lübnan ile yaptığı ticaret, diğer komşularıyla yaptığı ticaret ortalamasının altındadır. Bu açıdan Lübnan, Türkiye'nin en düşük ticaret hacmine sahip olduğu komşu/yakın ülkesidir (Ermenistan hariç tutulmak şartıyla). Türkiye'nin Lübnan ile yaptığı ticaretin bu kadar düşük seviyede olmasının nedenlerinden biri, Lübnan'ın nüfusunun az olması dolayısıyla küçük bir pazar olması, diğeri de Lübnan ekonomisinin hizmetler sektörü ağırlıklı olmasıdır.



**Grafik 3.18: Türkiye'nin Dış Ticaretinde Lübnan'ın Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ürün grupları itibariyle Türkiye-Lübnan dış ticaretine bakıldığında, Türkiye'nin Lübnan'a en fazla ihraç ettiği ürünler arasında 2000 yılında tütün ürünlerinin, 2011 yılında ise ana metal sanayinin öne çıktığı görülmektedir. Nitekim Türkiye'nin Lübnan'a 2000 yılında ihraç ettiği 39,3 milyon dolar tutarındaki tütün ürünleri, Türkiye'nin o yıl ihraç ettiği toplam tütün ürünlerinin %32'sini teşkil etmektedir. Türkiye'nin 2011 yılında Lübnan'a ihraç ettiği 242,3 milyon dolar tutarındaki ana metal sanayi ise o yıl için Türkiye'nin toplam ana metal sanayi ihracatının %1,4'ünü teşkil etmektedir.

Türkiye'nin Lübnan'dan en çok ithal ettiği ürünler içinde ise hem 2000 yılında hem de 2011 yılında öne çıkan ürün grubu, atık ve hurdalar olmuştur. Lübnan'dan 2000 yılında ithal edilen 10,7 milyon dolar tutarındaki atık ve hurdalar, Türkiye'nin 2000 yılı atık ve hurda ithalatının %1,3'ünü, 2011 yılında Lübnan'dan ithal edilen 223,1 milyon dolar tutarındaki atık ve hurdalar ise Türkiye'nin 2011 yılı atık ve hurda ithalatının %2,1'ini teşkil etmiştir.

Genel olarak Türkiye-Lübnan dış ticaretine bakıldığında, Türkiye'nin Lübnan'a hafif sanayi ürünleri ve tüketim malları ihraç ettiği, buna karşın Lübnan'dan hammadde ve ara malları ithal ettiği görülmektedir. Bu durumun temel sebebi, daha önce de belirtildiği üzere, Lübnan ekonomisinin daha çok hizmetler sektörüne yoğunlaşmış olması ve sanayi sektörünün yeterince gelişmemiş olmasıdır.

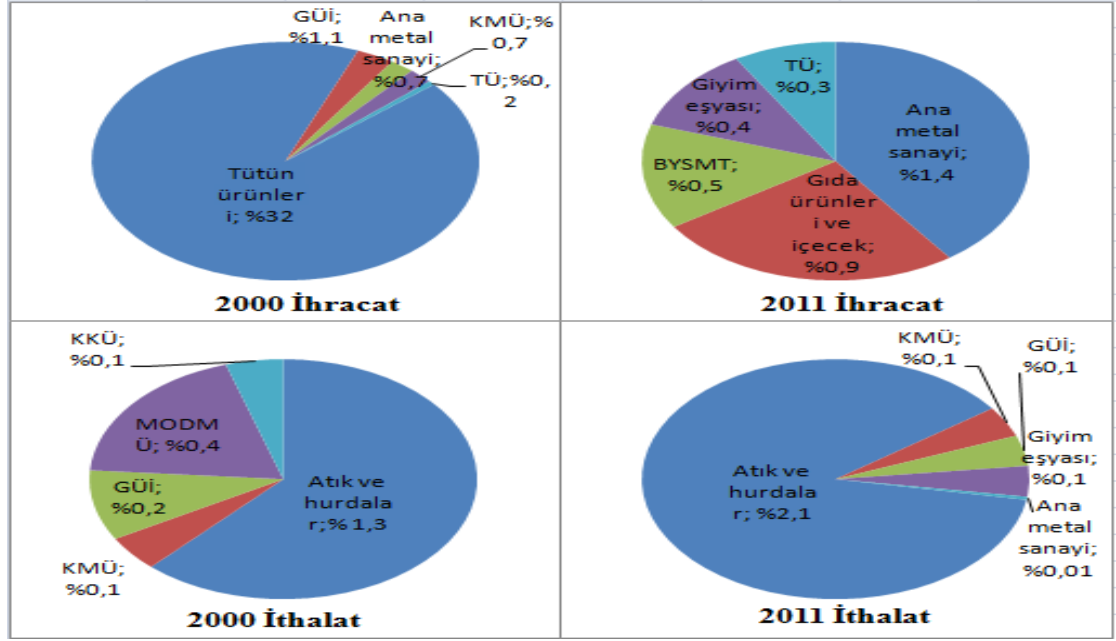
**Tablo 3.30: Sektörel Bazda Türkiye-Lübnan Dış Ticareti (Milyon \$)**

2000 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Tütün ürünleri	39,3	123	32,0	Atık ve hurdalar	10,7	830	1,3
Gıda ürünleri ve içecek	19,7	1.836	1,1	Kimyasal madde ve ürünler	4,5	8.084	0,1
Ana metal sanayi	15,5	2.247	0,7	Gıda ürünleri ve içecek	2,1	1.156	0,2
Kimyasal madde ve ürünler	9,7	1.397	0,7	Metalik olmayan diğer mineral ürünler	1,8	428	0,4
Tekstil ürünleri	7,4	4.614	0,2	Kâğıt ve kâğıt ürünleri	1,4	1.152	0,1
2011 Yılı							
Ürün/Ürün Grubu	X	Top. X	%	Ürün/Ürün Grubu	M	Top. M	%
Ana metal sanayi	242,3	17.062	1,4	Atık ve hurdalar	223,1	10.496	2,1
Gıda ürünleri ve içecek	76,7	8.881	0,9	Kimyasal madde ve ürünler	49,7	33.245	0,1
Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat	52,2	11.126	0,5	Gıda ürünleri ve içecek	2,6	4.905	0,1
Giyim eşyası	46,5	11.633	0,4	Giyim eşyası	2,4	2.748	0,1
Tekstil ürünleri	37	12.920	0,3	Ana metal sanayi	1,4	26.077	0,01

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012).

Türkiye-Lübnan dış ticaretine konu olan ürünlerin oransal değişimlerine bakıldığında, Şekil 3.12’de görüldüğü üzere, Türkiye 2000 yılında gıda ürünleri ve içeceklerin %1,1’ini Lübnan’a ihraç ederken, 2011 yılında %0,9’unu Lübnan’a ihraç etmiştir. Türkiye, 2000 yılında ana metal sanayi ihracatının %0,7’sini Lübnan’a yaparken, 2011 yılında %1,4’ünü Lübnan’a yapmıştır. Ayrıca Türkiye, 2000 yılında tekstil ürünleri ihracatının %0,2’sini Lübnan’a yaparken, 2011 yılında %0,3’ünü Lübnan’a yapmıştır. Bunun yanında Türkiye, 2000 yılında kimyasal madde ve ürünlerin %0,7’sini, tütün ürünlerinin %32’sini; 2011 yılında ise giyim eşyasının %0,4’ünü ve başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizatın %0,5’ini de Lübnan’a ihraç etmiştir.

Türkiye’nin Lübnan’dan ithal ettiği ürünlerin oransal değişimlerine bakıldığında, Türkiye 2000 yılında atık ve hurdaların %1,3’ünü Lübnan’dan ithal ederken, 2011 yılında %2,1’ini Lübnan’dan ithal etmiştir. Türkiye, 2000 yılında kimyasal madde ve ürünlerin %0,1’ini Lübnan’dan ithal ederken, 2011 yılında da %0,1’ini Lübnan’dan ithal etmiştir. Ayrıca Türkiye, 2000 yılında gıda ürünleri ve içeceklerin %0,2’sini, 2011 yılında ise %0,1’ini Lübnan’dan ithal etmiştir. Bunun yanında Türkiye, 2000 yılında kâğıt ve kâğıt ürünlerinin %0,1’ini, metalik olmayan diğer mineral ürünlerin %0,4’ünü; 2011 yılında giyim eşyasının %0,1’ini ve ana metal sanayinin %0,01’ini de Lübnan’dan ithal etmiştir.



**Şekil 3.12: Sektörel Bazda Türkiye-Lübnan Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, [http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12), (25.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

### 3.7.13. Türkiye'nin Komşularıyla Doğrudan Yabancı Sermaye İlişkileri

Türkiye'nin komşuları veya yakın çevresindeki ülkeler, genel olarak az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler oldukları için sermaye ihraç eden değil, sermaye ithal eden ülkelerdir. Bu nedenle Türkiye'nin yakın çevresindeki ülkelerle olan DYS ilişkilerine bakıldığında, Tablo 3.31'de görüldüğü üzere, genelde Türkiye'den söz konusu ülkelere giden DYS'nin bu ülkelere gelen DYS'den daha fazla olduğu görülmektedir. Bu durumun istisnası olan üç ülkeden biri Yunanistan, biri İsrail, diğeri de Lübnan'dır.

Tablo 3.31'de görüldüğü üzere, Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen DYS miktarı, 2007 yılında 2.360 milyon dolar, 2008 yılında 775 milyon dolar, 2009 yılında 59 milyon dolar, 2010 yılında 436 milyon dolar ve 2011 yılında 111 milyon dolar olmuştur. Oransal olarak Türkiye'ye gelen DYS içinde Yunanistan'ın payı, 2007 yılında %12,3, 2008 yılında %5,3, 2009 yılında %0,9, 2010 yılında %7 ve 2011 yılında %0,7 olmuştur. Görüldüğü üzere, Yunanistan 2008 yılından beri içerisinde bulunduğu ekonomik krize rağmen, Türkiye'ye en fazla DYS yatırımında bulunan ülkeler arasında yer almaktadır.

Türkiye'den Yunanistan'a giden DYS miktarına bakıldığında, 2007 ve 2009 yıllarında Türkiye'den Yunanistan'a DYS akımının olmadığı, buna karşın 2008



yılında 39 milyon dolar, 2010 yılında 2 milyon dolar ve 2011 yılında 1 milyon dolar DYS'nin Türkiye'den Yunanistan'a gittiği görülmektedir.

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki DYS ilişkisine bakıldığında, Bulgaristan'dan Türkiye'ye kayda değer bir DYS girişinin olmadığı, buna karşın Türkiye'den Bulgaristan'a nispeten düzenli olarak her yıl DYS akımının olduğu görülmektedir. Nitekim Bulgaristan'dan Türkiye'ye 2007 yılında 6 milyon dolar ve 2010 yılında 2 milyon dolar olmak üzere, son beş yılın içinde sadece iki yıl DYS girişi söz konusudur. Ancak Tablo 3.31'de görüldüğü üzere, Türkiye'den Bulgaristan'a 2007 yılında 4 milyon dolar, 2008 yılında 8 milyon dolar, 2009 yılında 13 milyon dolar, 2010 yılında 1 milyon dolar ve 2011 yılında 18 milyon dolar olmak üzere sürekli bir DYS akımı olmuştur. Belirtmek gerekir ki Türkiye ile Bulgaristan arasındaki DYS akımlarının Türkiye'nin toplam DYS akımları içindeki payı önemsenecek düzeyde değildir.

Romanya ile olan DYS ilişkisine bakıldığında, 2007 ve 2009 yıllarında birer milyon dolar olmak üzere, son beş yılın ikisinde Türkiye'ye DYS girişi olmuştur. Buna karşın Türkiye'den Romanya'ya 2007 yılında 16 milyon dolar, 2008 yılında 24 milyon dolar, 2009 yılında 20 milyon dolar, 2010 yılında 20 milyon dolar ve 2011 yılında 27 milyon dolar DYS akımı gerçekleşmiştir. Türkiye'den Romanya'ya giden DYS'nin Türkiye'den giden toplam DYS içindeki payı 2007 yılında %0,7, 2008 yılında %0,9, 2009 yılında %1, 2010 yılında %1,1 ve 2011 yılında %1 olmuştur.

Ukrayna'dan Türkiye'ye 2007 ile 2011 yılları arasında hiç DYS'nin gelmediği, buna karşın Türkiye'den Ukrayna'ya her yıl DYS'nin gittiği görülmektedir. Türkiye'den Ukrayna'ya 2007 yılında 18 milyon dolar, 2008 yılında 15 milyon dolar, 2009 yılında 9 milyon dolar, 2010 yılında 24 milyon dolar ve 2011 yılında 24 milyon dolar DYS gitmiştir. Türkiye'den Ukrayna'ya giden DYS'nin Türkiye'den giden toplam DYS içindeki payı, 2007 yılında %0,8, 2008 yılında %0,6, 2009 yılında %0,4, 2010 yılında %1,3 ve 2011 yılında %0,9 olmuştur.

Gürcistan ile ilgili verilere bakıldığında, 2007, 2008 ve 2009 yıllarında Gürcistan'dan Türkiye'ye DYS'nin gelmediği, buna karşın 2010 yılında 4 milyon dolar ve 2011 yılında 2 milyon dolar DYS'nin geldiği görülmektedir. Türkiye'den Gürcistan'a ise 2007 yılında 11 milyon dolar, 2008 yılında 6 milyon dolar, 2009 yılında 3 milyon dolar, 2010 yılında 6 milyon dolar ve 2011 yılında 25 milyon dolar DYS gitmiştir. Türkiye'den Gürcistan'a giden DYS'nin Türkiye'den giden toplam

DYS içindeki payı, 2007 yılında %0,5, 2008 yılında %0,2, 2009 yılında %0,1, 2010 yılında %0,3 ve 2011 yılında %0,9 olmuştur.

Azerbaycan, Türkiye'nin komşuları içinde en fazla DHS ilişkisinin olduğu ülke konumundadır. Tablo 3.31'de görüldüğü üzere, Azerbaycan'dan Türkiye'ye 2007 10 milyon dolar, 2008 yılında 18 milyon dolar, 2009 yılında 69 milyon dolar, 2010 yılında 12 milyon dolar ve 2011 yılında 1.266 milyon dolar olmak üzere sürekli bir DHS girişi söz konusudur. Türkiye'den Azerbaycan'a giden DHS miktarı ise 2007 yılında 337 milyon dolar, 2008 yılında 273 milyon dolar, 2009 yılında 239 milyon dolar, 2010 yılında 216 milyon dolar ve 2011 yılında 296 milyon olmuştur. Oransal olarak bakıldığında, Azerbaycan'dan Türkiye'ye gelen DHS'nin Türkiye'ye gelen toplam DHS içindeki payının, 2007 yılında %0,05, 2008 yılında %0,1, 2009 yılında %1,1, 2010 yılında %0,2 ve 2011 yılında %7,9 olduğu; Türkiye'den Azerbaycan'a giden DHS'nin Türkiye'den giden toplam DHS içindeki payının ise 2007 yılında %14,8, 2008 yılında %10,5, 2009 yılında %11,7, 2010 yılında %11,8 ve 2011 yılında %11,1 olduğu görülmektedir. Görüldüğü üzere, Türkiye'den komşu ülkelere giden DHS'den en fazla pay alan ülke Azerbaycan'dır.

Türkiye'nin Kazakistan ile DHS ilişkisine bakıldığında, Kazakistan'dan Türkiye'ye 2007 yılında 613 milyon dolar, 2008 yılında 1 milyon dolar, 2009 yılında 20 milyon dolar, 2010 yılında 2 milyon dolar ve 2011 yılında 1 milyon dolar DHS'nin geldiği, Türkiye'den Kazakistan'a ise 2007 yılında 75 milyon dolar, 2008 yılında 29 milyon dolar, 2009 yılında 33 milyon dolar, 2010 yılında 13 milyon dolar ve 2011 yılında 78 milyon dolar DHS'nin gittiği görülmektedir. Kazakistan'dan Türkiye'ye gelen DHS miktarının Türkiye'ye gelen toplam DHS içindeki payı, 2007 yılında %3,2, 2008 yılında %0,01, 2009 yılında %0,3, 2010 yılında %0,03 ve 2011 yılında %0,01; Türkiye'den Kazakistan'a giden DHS miktarının Türkiye'den giden toplam DHS içindeki payı ise 2007 yılında %3,3, 2008 yılında %1,1, 2009 yılında %1,6, 2010 yılında %0,7 ve 2011 yılında %2,9 olmuştur.

Türkiye'nin Irak ile DHS ilişkisine bakıldığında, 2007 yılı hariç, son beş yılda Irak'tan Türkiye'ye DHS'nin gelmediği, buna karşın Türkiye'den Irak'a 2007 yılında 9 milyon dolar, 2009 yılında 35 milyon dolar, 2010 yılında 11 milyon dolar ve 2011 yılında 29 milyon dolar DHS'nin gittiği görülmektedir. Görüldüğü üzere, Türkiye'nin Irak ile olan DHS ilişkisi henüz ticari ilişkileri kadar gelişmemiştir.

**Tablo 3.31: Türkiye İle Komşuları Arasındaki Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları (Milyon \$)**

Ülke			2007	2008	2009	2010	2011
Dünya	Gelen	Miktar	19.137	14.747	6.252	6.238	16.060
		Pay (%)	100	100	100	100	100
	Giden	Miktar	2.275	2.604	2.040	1.823	2.659
		Pay (%)	100	100	100	100	100
Yunanistan	Gelen	Miktar	2.360	775	59	436	111
		Pay (%)	12,3	5,3	0,9	7,0	0,7
	Giden	Miktar	---	39	---	2	1
		Pay (%)	---	1,5	---	0,1	0,04
Bulgaristan	Gelen	Miktar	6	---	---	2	---
		Pay (%)	0,03	---	---	0,03	---
	Giden	Miktar	4	8	13	1	18
		Pay (%)	0,2	0,3	0,6	0,1	0,7
Romanya	Gelen	Miktar	1	---	1	---	---
		Pay (%)	0,01	---	0,02	---	---
	Giden	Miktar	16	24	20	20	27
		Pay (%)	0,7	0,9	1,0	1,1	1,0
Ukrayna	Gelen	Miktar	---	---	---	---	---
		Pay (%)	---	---	---	---	---
	Giden	Miktar	18	15	9	24	24
		Pay (%)	0,8	0,6	0,4	1,3	0,9
Gürcistan	Gelen	Miktar	---	---	---	4	2
		Pay (%)	---	---	---	0,06	0,01
	Giden	Miktar	11	6	3	6	25
		Pay (%)	0,5	0,2	0,1	0,3	0,9
Azerbaycan	Gelen	Miktar	10	18	69	12	1.266
		Pay (%)	0,05	0,1	1,1	0,2	7,9
	Giden	Miktar	337	273	239	216	296
		Pay (%)	14,8	10,5	11,7	11,8	11,1
Kazakistan	Gelen	Miktar	613	1	20	2	1
		Pay (%)	3,2	0,01	0,3	0,03	0,01
	Giden	Miktar	75	29	33	13	78
		Pay (%)	3,3	1,1	1,6	0,7	2,9
Irak	Gelen	Miktar	5	---	---	---	---
		Pay (%)	0,03	---	---	---	---
	Giden	Miktar	9	---	35	11	29
		Pay (%)	0,4	---	1,7	0,6	1,1
Suriye	Gelen	Miktar	---	---	---	---	---
		Pay (%)	---	---	---	---	---
	Giden	Miktar	---	---	1	10	6
		Pay (%)	---	---	0,05	0,5	0,2
İsrail	Gelen	Miktar	98	100	44	9	4
		Pay (%)	0,5	0,7	0,7	0,1	0,02
	Giden	Miktar	---	1	---	1	4
		Pay (%)	---	0,04	---	0,05	0,2
Mısır	Gelen	Miktar	---	---	---	---	---
		Pay (%)	---	---	---	---	---
	Giden	Miktar	26	17	20	18	23
		Pay (%)	1,1	0,7	1,0	1,0	0,9
Lübnan	Gelen	Miktar	84	34	9	29	44
		Pay (%)	0,4	0,2	0,1	0,5	0,3
	Giden	Miktar	1	---	---	15	1
		Pay (%)	0,04	---	---	0,8	0,04

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, İstatistikî Veriler, <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>, (26.11.2012).

Suriye'den Türkiye'ye son beş yıl içerisinde DYS girişi olmadığı gibi, Türkiye'den de Suriye'ye 2007 ve 2008 yıllarında DYS gidişi olmamış, 2009 yılında 1 milyon dolar, 2010 yılında 10 milyon dolar ve 2011 yılında 6 milyon dolar DYS gitmiştir. Türkiye'den Suriye'ye giden DYS'nin Türkiye'den giden toplam DYS içindeki payı, 2009 yılında %0,05, 2010 yılında %0,5 ve 2011 yılında %0,2 olmuştur.

İsrail ile ilgili verilere bakıldığında, İsrail'den Türkiye'ye gelen DYS'nin Türkiye'den İsrail'e giden DYS'den daha fazla olduğu görülmektedir. İsrail'den Türkiye'ye 2007 yılında 98 milyon dolar, 2008 yılında 100 milyon dolar, 2009 yılında 44 milyon dolar, 2010 yılında 9 milyon dolar ve 2011 yılında 4 milyon dolar DYS gelmiştir. İsrail'den Türkiye'ye gelen DYS'nin Türkiye'ye gelen toplam DYS içindeki payı, 2007 yılında %0,5, 2008 yılında %0,7, 2009 yılında %0,7, 2010 yılında %0,1 ve 2011 yılında %0,02 olmuştur. Görüldüğü üzere İsrail'den Türkiye'ye gelen DYS miktarında, her yıl azalma olmakla birlikte, süreklilik söz konusudur. Türkiye'den İsrail'e giden DYS ise 2008 yılında 1 milyon dolar, 2010 yılında 1 milyon dolar ve 2011 yılında 4 milyon dolar olmuştur.

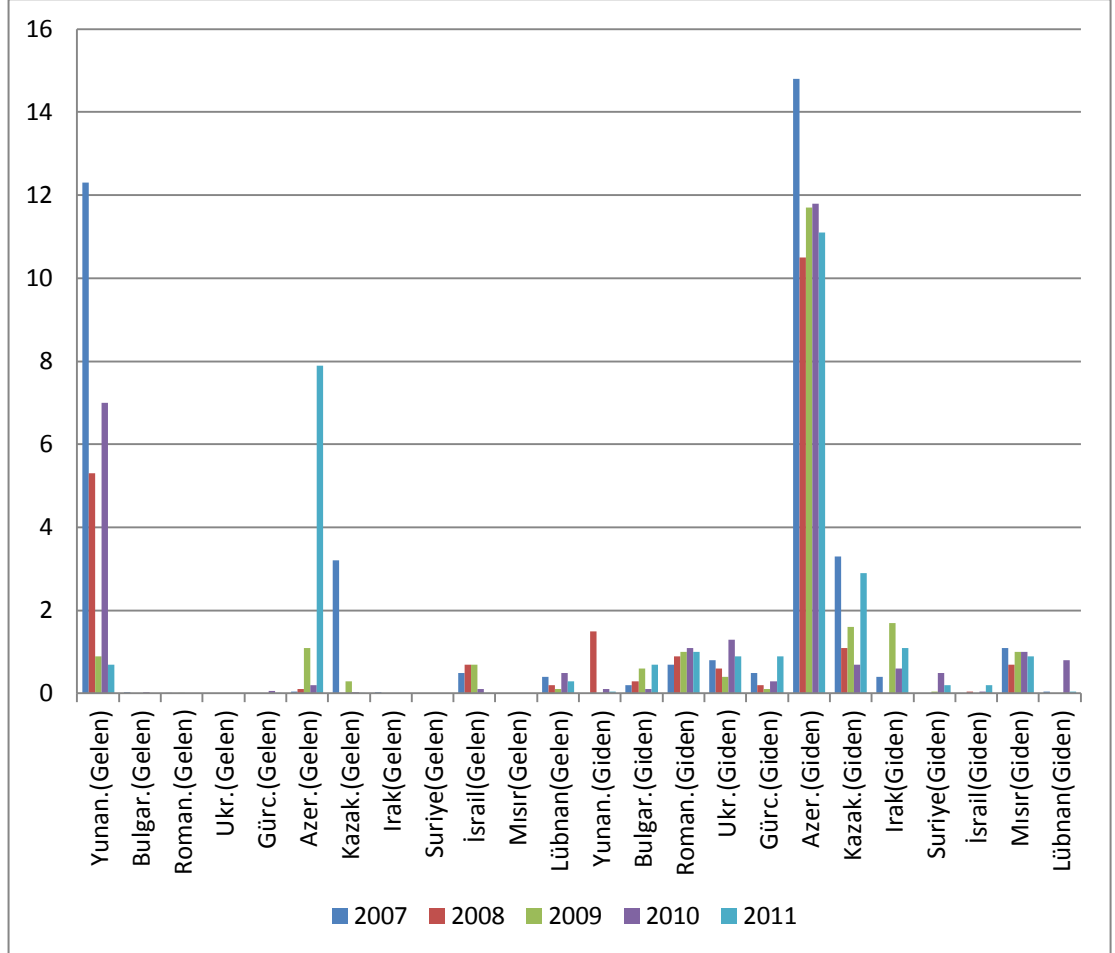
Mısır'dan Türkiye'ye 2007 ile 2011 yılları arasında DYS gelişi olmazken, Türkiye'den Mısır'a 2007 yılında 26 milyon dolar, 2008 yılında 17 milyon dolar, 2009 yılında 20 milyon dolar, 2010 yılında 18 milyon dolar ve 2011 yılında 23 milyon dolar DYS gitmiştir. Türkiye'den Mısır'a giden DYS'nin Türkiye'den giden toplam DYS içindeki payı, 2007 yılında %1,1, 2008 yılında %0,7, 2009 ile 2010 yıllarında %1 ve 2011 yılında %0,9 olmuştur.

Lübnan ile ilgili verilere bakıldığında, Lübnan'dan gelen DYS'nin Lübnan'a giden DYS'den fazla olduğu görülmektedir. Nitekim Lübnan'dan Türkiye'ye 2007 yılında 84 milyon dolar, 2008 yılında 34 milyon dolar, 2009 yılında 9 milyon dolar, 2010 yılında 29 milyon dolar ve 2011 yılında 44 milyon dolar DYS gelirken, Türkiye'den Lübnan'a 2007 yılında 1 milyon dolar, 2010 yılında 15 milyon dolar ve 2011 yılında 1 milyon dolar DYS gitmiştir.

Türkiye'nin komşularıyla olan DYS ilişkilerine oransal olarak bakıldığında, Grafik 3.19'da görüldüğü üzere, son beş yıl içerisinde Türkiye'ye gelen DYS içerisinde en büyük paya sahip olan ülke Yunanistan'dır. Yunanistan'ı sırasıyla Azerbaycan, İsrail ve Lübnan takip etmektedir. Diğer ülkelerin ise Türkiye'ye gelen

DYS içerisindeki payları oldukça düşük seviyededir. Hatta Ukrayna, Suriye ve Mısır'ın son beş yılda Türkiye'ye gelen DYS içerisindeki payları sıfırdır.

Son beş yılda Türkiye'den komşularına giden DYS'den en fazla pay alan ülke, Azerbaycan olmuştur. Azerbaycan'ı sırasıyla Kazakistan, Romanya, Mısır, Ukrayna, Irak ve Bulgaristan takip etmiştir.



**Grafik 3.19: Türkiye İle Komşuları Arasındaki Doğrudan Yabancı Sermaye Akımları (%)**

**Kaynak:** T.C. Merkez Bankası, İstatistikî Veriler, <http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>, (26.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

### 3.8. Türkiye'nin Büyük Oyuncular ve Yakın Çevresindeki Bölgelerle Yaptığı Dış Ticaretin Karşılaştırılması

Daha önce yapılan analizlerde Türkiye'nin temel ticaret ortaklarının AB, Rusya, Çin ve ABD olduğu, buna karşılık Türkiye'nin komşularıyla olan dış ticaretinin genel itibariyle düşük seviyelerde olduğu görülmüştü. Bu başlık altında,

Türkiye'nin yakın çevresinde bulunan ülkeler, buldukları bölgelere göre kategorize edilerek, Türkiye'nin dış ticaretinden aldıkları paylar incelenecektir.

Bu bağlamda Tablo 3.32'de görüldüğü üzere, 2000 yılında AB, Türkiye'nin dış ticaretinden en fazla pay alan ülke grubudur. Türkiye ile AB arasındaki 44.191 milyon dolarlık ticaret hacmi, Türkiye'nin toplam ticaret hacminin %54,1'ini oluşturmuştur. Bunun yanında Türkiye'nin AB'ye yaptığı 15.664 milyon dolarlık ihracat, toplam ihracatının %57'sini; AB'den yaptığı 28.527 milyon dolarlık ithalat ise toplam ithalatının %52,7'sini teşkil etmiştir.

AB'den sonra 6.961 milyon dolarlık ticaret hamisiyle ABD, Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı ikinci ülkedir. ABD'nin 2000 yılında Türkiye'nin toplam dış ticaretinden aldığı pay, %8,5 olmuştur. Bunun yanında ABD, Türkiye'nin ihracatından %11,2, ithalatından ise %7,2 oranında pay almıştır.

Rusya, Türkiye'nin 2000 yılında en fazla ticaret yaptığı ülkeler arasında üçüncü sırada yer almaktadır. Buna göre Türkiye ile Rusya arasındaki 4.519 milyon dolarlık ticaret hacmi, Türkiye'nin toplam ticaret hacminin %5,5'ini; Türkiye'nin Rusya'ya yapmış olduğu 639 milyon dolarlık ihracat, Türkiye'nin toplam ihracatının %2,3'ünü ve Türkiye'nin Rusya'dan yapmış olduğu 3.880 milyon dolarlık ithalat ise Türkiye'nin toplam ithalatının %7,2'sini teşkil etmiştir.

Türkiye'nin 2000 yılında Ortadoğu ülkeleriyle yaptığı 3.562 milyon dolarlık dış ticaret, Türkiye'nin toplam dış ticaretinin %4,4'ünü; Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine yapmış olduğu 1.537 milyon dolarlık ihracat, toplam ihracatının %5,6'sını ve Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinden yapmış olduğu 2.025 milyon dolarlık ithalat ise toplam ithalatının %3,7'sini oluşturmuştur. Bu bakımdan Ortadoğu, Türkiye'nin 2000 yılında en fazla ticaret yaptığı ülkeler/ülke grupları içinde dördüncü sıra yer almıştır.

Türkiye'nin 2000 yılında Çin ile yapmış olduğu 1.413 milyon dolarlık dış ticaret, Türkiye'nin toplam dış ticaretinin %1,7'sini; Türkiye'nin Çin'e yapmış olduğu 91 milyon dolarlık ihracat, toplam ihracatının %0,3'ünü ve Türkiye'nin Çin'den yapmış olduğu 1.322 milyon dolarlık ithalat ise toplam ithalatının %2,4'ünü teşkil etmiştir. Görüldüğü üzere, Türkiye'nin Çin ile dış ticareti ağırlıklı olarak ithalata dayanmaktadır.

Orta Asya ile ilgili verilere bakıldığında, Türkiye'nin ihracatından %1,2, ithalatından %1 ve toplam dış ticaretinden %1,1 oranında pay aldığı görülmektedir.

Aynı şekilde Kafkasya'nın da Türkiye'nin ihracatından %1,3, ithalatından %0,5 ve toplam dış ticaretinden %0,7 gibi küçük paylar aldığı görülmektedir.

**Tablo 3.32: Türkiye'nin Büyük Oyuncular ve Yakın Çevresindeki Bölgelerle Dış Ticareti (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	Tic. Hacmi (%)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	81.635	100	27.485	100	54.510	100
	1 AB-27	44.191	54,1	15.664	57,0	28.527	52,7
	2 ABD	6.961	8,5	3.074	11,2	3.887	7,2
	3 Rusya	4.519	5,5	639	2,3	3.880	7,2
	4 Ortadoğu*	3.562	4,4	1.537	5,6	2.025	3,7
	5 Çin	1.413	1,7	91	0,3	1.322	2,4
	6 Orta Asya**	889	1,1	341	1,2	548	1,0
	7 Kafkasya***	612	0,7	361	1,3	251	0,5
2004	Dünya	160.661	100	63.121	100	97.540	100
	1 AB-27	84.677	52,7	36.581	58,0	48.096	49,3
	2 Rusya	10.892	6,8	1.859	2,9	9.033	9,3
	3 ABD	9.594	6,0	4.849	7,7	4.745	4,9
	4 Ortadoğu	8.954	5,6	5.050	8,0	3.904	4,0
	5 Çin	4.863	3,0	392	0,6	4.476	4,6
	6 Orta Asya	1.706	1,1	833	1,3	873	0,9
	7 Kafkasya	1.047	0,7	604	1,0	443	0,5
2008	Dünya	333.963	100	132.002	100	201.961	100
	1 AB-27	137.798	41,3	63.390	48,0	74.408	36,8
	2 Rusya	37.845	11,3	6.481	4,9	31.364	15,5
	3 Ortadoğu	23.817	7,1	11.087	8,4	12.730	6,3
	4 Çin	17.095	5,1	1.437	1,1	15.658	7,8
	5 ABD	16.284	4,9	4.307	3,3	11.977	5,9
	6 Orta Asya	5.756	1,7	2.258	1,7	3.498	1,7
	7 Kafkasya	4.116	1,2	2.664	2,0	1.452	0,7
2010	Dünya	299.520	100	113.979	100	185.541	100
	1 AB-27	124.865	41,7	52.685	46,2	72.180	38,9
	2 Ortadoğu	28.075	9,4	15.897	13,9	12.178	6,6
	3 Rusya	26.231	8,8	4.631	4,1	21.600	11,6
	4 Çin	19.441	6,5	2.260	2,0	17.181	9,3
	5 ABD	16.097	5,4	3.774	3,3	12.323	6,6
	6 Orta Asya	6.548	2,2	2.515	2,2	4.033	2,2
	7 Kafkasya	3.476	1,2	2.320	2,0	1.156	0,6
2011	Dünya	375.754	100	134.915	100	240.839	100
	1 AB-27	153.475	40,8	62.347	46,2	91.128	37,8
	2 Ortadoğu	35.987	9,6	19.380	14,4	16.607	6,9
	3 Rusya	29.946	8,0	5.993	4,4	23.953	9,9
	4 Çin	24.160	6,4	2.467	1,8	21.693	9,0
	5 ABD	20.627	5,5	4.585	3,4	16.042	6,7
	6 Orta Asya	6.853	1,8	3.149	2,3	3.704	1,5
	7 Kafkasya	3.732	1,0	3.156	2,3	576	0,2

\*Ortadoğu: İran, Irak, Suriye, İsrail, Mısır ve Lübnan'a ait verilerden oluşmaktadır.

\*\*Orta Asya: Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan'a ait verilerden oluşmaktadır.

\*\*\*Kafkasya: Azerbaycan ve Gürcistan'a ait verilerden oluşmaktadır.

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012), United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) ve TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=5&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809>, (20.11.2012).

Türkiye'nin 2004 yılına ait dış ticaret verilerine bakıldığı zaman, AB ile yatığı dış ticaretin cari olarak arttığı, buna karşın oransal olarak AB'nin Türkiye'nin dış ticaretindeki payının %54,1'den %52,7'ye düştüğü görülmektedir. Yine de AB, Türkiye'nin ihracatından %58, ithalatından %49,3 oranında pay alarak, Türkiye'nin temel ticaret ortağı olmaya devam etmiştir.

ABD, Türkiye'nin 2000 yılında en fazla ticaret yaptığı ülkeler arasında ikinci sırada yer alırken, 2004 yılında üçüncü sıraya gerilemiş, buna karşılık Rusya da üçüncü sıradan ikinci sıraya yükselmiştir. ABD, 2004 yılında Türkiye'nin ihracatından %7,7, ithalatından %4,9 ve toplam dış ticaretinden %6 oranında pay almıştır. Rusya ise 2004 yılında Türkiye'nin ihracatından %2,9, ithalatından %9,3 ve toplam dış ticaretinden %6,8 oranında pay almıştır.

Diğer ülke ya da ülke gruplarına bakıldığında, sıralamalarının aynı olduğu, buna karşılık Ortadoğu ve Çin'in Türkiye'nin dış ticaretinden aldıkları payların arttığı ancak Orta Asya ve Kafkasya'nın Türkiye'nin dış ticaretinden aldıkları payların aynı olduğu görülmektedir. Ortadoğu'nun Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payı 2000 yılında %4,4 iken, 2004 yılında %5,6'ya; Çin'in Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki payı ise %1,7'den %3'e yükselmiştir.

Türkiye'nin 2008 yılına ait dış ticaret verilerine bakıldığında, AB'nin Türkiye'nin temel ticaret ortağı olduğu görülmekle birlikte, Türkiye'nin hem ihracatındaki hem de ithalatındaki payında keskin düşüşlerin meydana geldiği de görülmektedir. Nitekim AB'nin Türkiye'nin ihracatı içindeki payı 2004 yılında %58 iken, 2008 yılında %48'e, ithalatındaki payı ise 2004 yılında %49,3 iken, 2008 yılında %36,8'e düşmüştür. AB'nin Türkiye'nin toplam ticaret hacmi içindeki payı da %52,7'den %41,3'e gerilemiştir.

AB'nin aksine Rusya'nın Türkiye'nin hem ihracatındaki hem de ithalatındaki payı önemli ölçüde artmıştır. Rusya'nın Türkiye'nin ihracatındaki payı 2004 yılında %2,9 iken, 2008 yılında %4,9'a, ithalatındaki payı %9,3'ten %15,5'e ve toplam dış ticaret hacmi içindeki payı ise %6,8'den %11,3'e yükselmiştir.

ABD, 2004 yılında üçüncü sırada yer alırken, 2008 yılında beşinci sıraya gerilemiştir. Cari olarak Türkiye-ABD dış ticareti artmış olmasına karşın, oransal olarak düşmüştür. Nitekim iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2004 yılında 9.594 milyon dolar iken, 2008 yılında 16.284 milyon dolara yükselmiştir. Ancak oransal



olarak bakıldığında, ABD'nin Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payı 2004 yılında %6 iken, 2008 yılında %4,9 olmuştur.

Ortadoğu'nun Türkiye'nin ihracatı içindeki payı, 2004 yılında %8 iken 2008 yılında %8,4'e, ithalatındaki payı %4'ten %6,3'e ve toplam dış ticaret hacmi içindeki payı ise %5,6'dan %7,1'e yükselmiştir. Aynı şekilde Çin'in Türkiye'nin ihracatı içindeki payı, 2004 yılında %0,6 iken, 2008 yılında %1,1'e, ithalatı içindeki payı %4,6'dan %7,8'e ve toplam dış ticaret hacmi içindeki payı ise %3'ten %5,1'e yükselmiştir.

Orta Asya'ya bakıldığında, 2004 yılında Türkiye'nin ihracatından aldığı %1,3 oranındaki payın 2008 yılında %1,7'ye, ithalatından aldığı %0,9 oranındaki payın %1,7'ye ve toplam dış ticaret hacmi içindeki payının da %1,1'den %1,7'ye yükseldiği görülmektedir. Kafkasya'nın da aynı şekilde Türkiye'nin dış ticaretindeki payında küçük ölçekli bir artış meydana gelmiştir.

Türkiye'nin 2010 yılına ait dış ticaret verilerine bakıldığında, Türkiye'nin AB ile olan dış ticareti cari olarak azalmasına rağmen oransal olarak arttığı görülmektedir. AB'nin 2010 yılında Türkiye'nin ihracatındaki payı %46,2, ithalatındaki payı %38,9 ve toplam dış ticaret hacmi içindeki payı ise %41,7 olmuştur.

Ortadoğu, AB'nin ardından Türkiye'nin 2010 yılında en fazla ticaret hacmine sahip olduğu ikinci bölge olmuştur. Türkiye'nin 2010 yılında Ortadoğu ile yapmış olduğu dış ticaret, hem cari olarak hem de oransal olarak artmıştır. Nitekim 2008 yılında Türkiye'nin Ortadoğu ile yapmış olduğu 23.817 milyon dolarlık dış ticaret, toplam dış ticaretinin %7,1'nin oluştururken, 2010 yılında yapmış olduğu 28.075 milyon dolarlık dış ticaret, toplam dış ticaretinin %9,4'üne karşılık gelmiştir. Bunun yanında, Ortadoğu'nun Türkiye'nin 2010 yılı ihracatı içindeki payı %13,9'a, ithalatındaki payı ise %6,6'ya yükselmiştir.

Rusya'nın 2010 yılında Türkiye'nin dış ticaretindeki payının azaldığı görülmektedir. Cari olarak 37.845 milyondan 26.231 dolara düşen Türkiye-Rusya dış ticareti, oransal olarak da %11,3'ten %8,8'e düşmüştür. Bunun yanında Rusya'nın Türkiye'nin ihracatındaki payı 2008 yılında %4,9 iken 2010 yılında %4,1'e, ithalatındaki payı ise %15,5'ten %11,6'ya düşmüştür.

Türkiye-Çin dış ticareti ise hem cari olarak hem de oransal olarak artmıştır. İki ülke arasında 2008 yılında 17.095 milyon dolar olan ticaret hacmi, 2010 yılında 19.441 milyon dolara yükselmiştir. Ayrıca Çin'in Türkiye'nin ihracatındaki payı,

%1,1'den %2'ye, ithalatındaki payı %7,8'den %9,3'e ve toplam dış ticaret hacmindeki payı %5,1'den %6,5'e yükselmiştir.

ABD ile olan dış ticaret, cari olarak azalmasına rağmen oransal olarak artmıştır. Türkiye ile ABD arasındaki ticaret hacmi, 2008 yılında 16.284 milyon dolar iken, 2010 yılında 16.097 milyon dolara düşmüştür. Ancak oransal olarak bakıldığında, ABD'nin Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içindeki payı, 2008 yılında %4,9 iken, 2010 yılında %5,4'e yükselmiştir.

Orta Asya'nın Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payı, %1,7'den %2,2'ye yükselirken, Kafkasya'nın payı değişmemiştir. Görüldüğü üzere, Orta Asya ve Kafkasya Türkiye'nin yakın çevresindeki bölgeler olarak, Türkiye'nin dış ticaretinden en az pay alan bölgeler olmaya devam etmektedirler.

Türkiye'nin 2011 yılına ait dış ticaret verilerine bakıldığında, 2010 yılındaki sıralamanın değişmediği ve AB'nin Türkiye'nin temel ticaret ortağı olma konumunu koruduğu görülmektedir. Cari olarak, 2010 yılında Türkiye ile AB arasındaki ticaret hacmi 124.865 milyon dolardan 2011 yılında 153.475 milyon dolara yükselmesine rağmen, oransal olarak %41,7'den %40,8'e düştüğü görülmektedir. Ayrıca AB'nin Türkiye'nin ihracatındaki payının (%46,2) değişmediği, buna karşılık ithalatındaki payının %38,9'dan %37,8'e düştüğü görülmektedir.

Türkiye'nin Ortadoğu ile olan dış ticareti hem cari hem de oransal olarak artmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu ile olan ticaret hacmi, 2010 yılında 28.074 milyon dolar iken, 2011 yılında 35.987 milyon dolara çıkmıştır. Oransal olarak ise Ortadoğu'nun Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payı, 2010 yılında %9,4 iken, 2011 yılında %9,6'ya yükselmiştir. Ayrıca Ortadoğu'nun Türkiye'nin ihracatı içindeki payı %13,9'dan %14,4'e ve ithalatındaki payı %6,6'dan %6,9'a yükselmiştir.

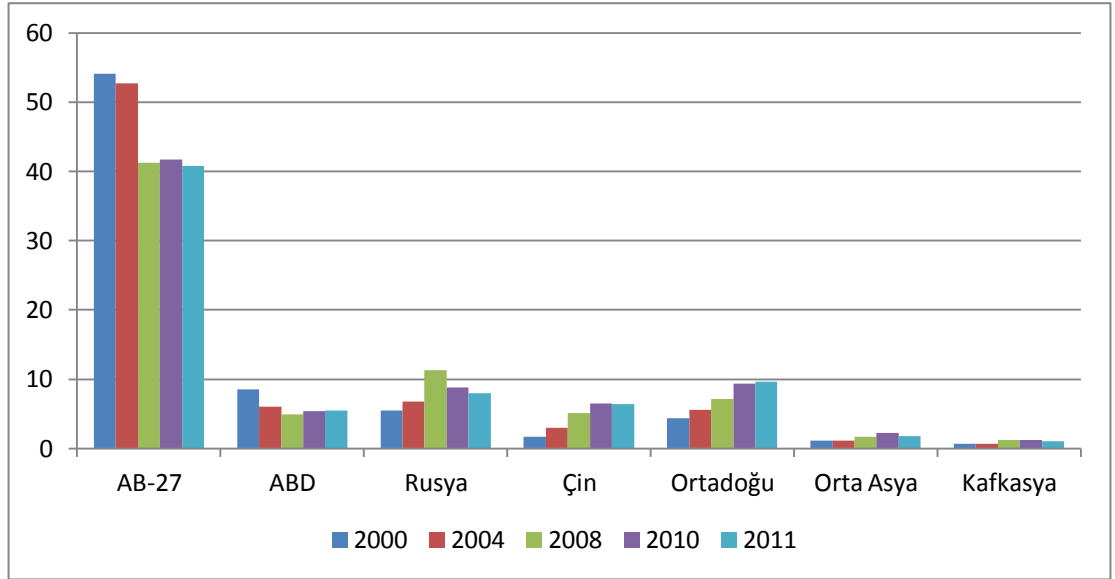
Rusya'nın Türkiye ile olan dış ticareti cari olarak artmasına rağmen, oransal olarak azalmıştır. Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacmi, 2010 yılında 26.231 milyon dolar iken, 2011 yılında 29.946 milyon dolara yükselmiş ancak Rusya'nın Türkiye'nin toplam dış ticaret hacmi içindeki payı 2010 yılında %8,8 iken, 2011 yılında %8'e düşmüştür. Bunun yanında Rusya'nın Türkiye'nin ihracatı içindeki payı, %4,1'den %4,4'e yükselmiş, ithalatındaki payı ise %11,6'dan %9,9'a düşmüştür.

Çin'in de Türkiye ile olan dış ticareti cari olarak artmış ancak oransal olarak azalmıştır. Nitekim Türkiye ile Çin arasındaki ticaret hacmi 2010 yılında 19.441

milyon dolar iken, 2011 yılında 24.160 milyon dolara yükselmiş ancak Çin'in Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payı 2010 yılında %6,5 iken, 2011 yılında %6,4'e düşmüştür. Bunun yanında Çin'in Türkiye'nin ihracatı içindeki payının %2'den %1,8'e ve ithalatındaki payının da %9,3'ten %9'a düştüğü görülmektedir.

ABD ile olan dış ticaretin hem cari hem de oransal olarak arttığı görülmektedir. Nitekim Türkiye ile ABD arasındaki ticaret hacmi, 2010 yılında 16.097 milyon dolar iken, 2011 yılında 20.627 milyon dolara yükselmiş, oransal olarak da ABD'nin Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payı %5,4'ten %5,5'e yükselmiştir. Ayrıca ABD'nin Türkiye'nin ihracatı içindeki payı %3,3'ten %3,4'e, ithalatındaki payı da %6,6'dan %6,7'ye yükselmiştir.

Orta Asya ve Kafkasya ile olan dış ticaret ise cari olarak bir önceki yıla göre artmış olsa da oransal olarak azalmıştır. Orta Asya'nın Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki payı 2010 yılında %2,2 iken, 2011 yılında %1,8'e; Kafkasya'nın payı ise %1,2'den %1'e düşmüştür.



**Grafik 3.20: Türkiye'nin Büyük Oyuncular ve Yakın Çevresindeki Bölgelerle Dış Ticareti (%)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012), United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) ve TÜİK, Dış Ticaret İstatistikleri, <http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=5&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.20'de görüldüğü üzere, Türkiye dış ticaretinin büyük bir kısmını AB ile gerçekleştirmektedir. AB ile olan dış ticaretin, Türkiye'nin toplam dış ticareti

içindeki payı yıllar itibariyle azalmış olsa da 2011 yılı itibariyle AB, Türkiye'nin hâlâ dış ticaretinin %40'ından fazlasını gerçekleştirdiği temel ticaret ortağıdır.

ABD'nin Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki payının 2000 yılından 2008 yılına kadar azaldığı, 2008 yılından sonra ise sürekli arttığı görülmektedir. Nitekim ABD'nin Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payı, 2000 yılında %8,5, 2004 yılında %6, 2008 yılında %4,9, 2010 yılında %5,4 ve 2011 yılında %5,5 olmuştur.

Rusya'nın Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payı ise 2008 yılına kadar artmış, 2008 yılından sonra düşmeye başlamıştır. Çin ve Ortadoğu'nun Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payları 2000 yılından 2011 yılına kadar sürekli artmıştır. Orta Asya ve Kafkasya'ya bakıldığında, önemli artışlar olmamakla birlikte, her iki bölgenin de 2000 yılına nazaran Türkiye'nin dış ticaretindeki payları artmıştır.

Genel bir değerlendirmeye, AB'nin Türkiye'nin toplam dış ticareti içindeki payının azalmasına karşılık Ortadoğu, Çin ve Rusya'nın Türkiye'nin toplam dış ticaretindeki payları artmıştır. Başka bir anlatımla, 2008 yılından beri ekonomik kriz yaşayan AB'den vazgeçen Türkiye'deki özel sektör, büyük ölçüde Ortadoğu, Çin ve Rusya'ya yönelmiştir. Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinin Türkiye'nin toplam dış ticaretinden aldıkları paylar ise sınırlı seviyede kalmaya devam etmektedir.

### **3.9. Büyük Oyuncularla Karşılaştırıldığında Türkiye'nin Bölgesindeki Dış Ticaretinin Durumu ve Bölgesel Güç Olma Potansiyeli**

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, bilgi ve iletişim teknolojisinde meydana gelen gelişmeler sonucu ivme kazanan küreselleşme olgusu, bir taraftan sermayenin uluslararasılaşmasına neden olurken, bir taraftan da ülkelerin ekonomik yapılarının, hukuk sistemlerinin ve insanların yaşam tarzlarının birbirine yakınlaşmasına neden olmuştur. Küreselleşme olgusu, hem tüketim kalıplarını birbirine yakınlaştırarak hem de dünyadaki ihracatçı ülkelerin ve ihraç edilen ürünlerin sayısını artırarak, dünya ticaretinin artmasını sağlamıştır. Çok sayıda ülkenin çoğu kez birbirine benzer ürünleri ihraç ederek, dünya ticaretine katılması, uluslararası rekabeti de arttırmıştır. Dünya piyasalarında fiyat ve kalite açısından rekabet edebilir ürünleri satan ülkeler, dünya ticaretinde söz sahibi olmuşlardır. (Düzgün, 2007: 422)

Küreselleşmeyle birlikte dünya ölçeğinde uluslararası rekabet olgusunun giderek önem kazandığı günümüzde ülkeler, küresel piyasadan daha fazla pay elde edebilmek için rekabet güçlerini artırma konusunda yoğun çaba içine girmişlerdir.

Ülke düzeyinde rekabet gücü, bir ülkenin üretim yeteneğinin ve kapasitesinin düzenli bir biçimde artışını ifade eder. Başka bir anlatımla ulusal düzeyde rekabet gücü, bir ülkenin ürettiği mal ve hizmetlerin (katma değer) sürekli ve düzenli artışlar göstererek, ekonomik refah düzeyini yükseltmesi ve böylelikle vatandaşlarının yaşam standartlarını iyileştirmesi anlamına gelmektedir. (Kesbiç vd., 2005: 1)

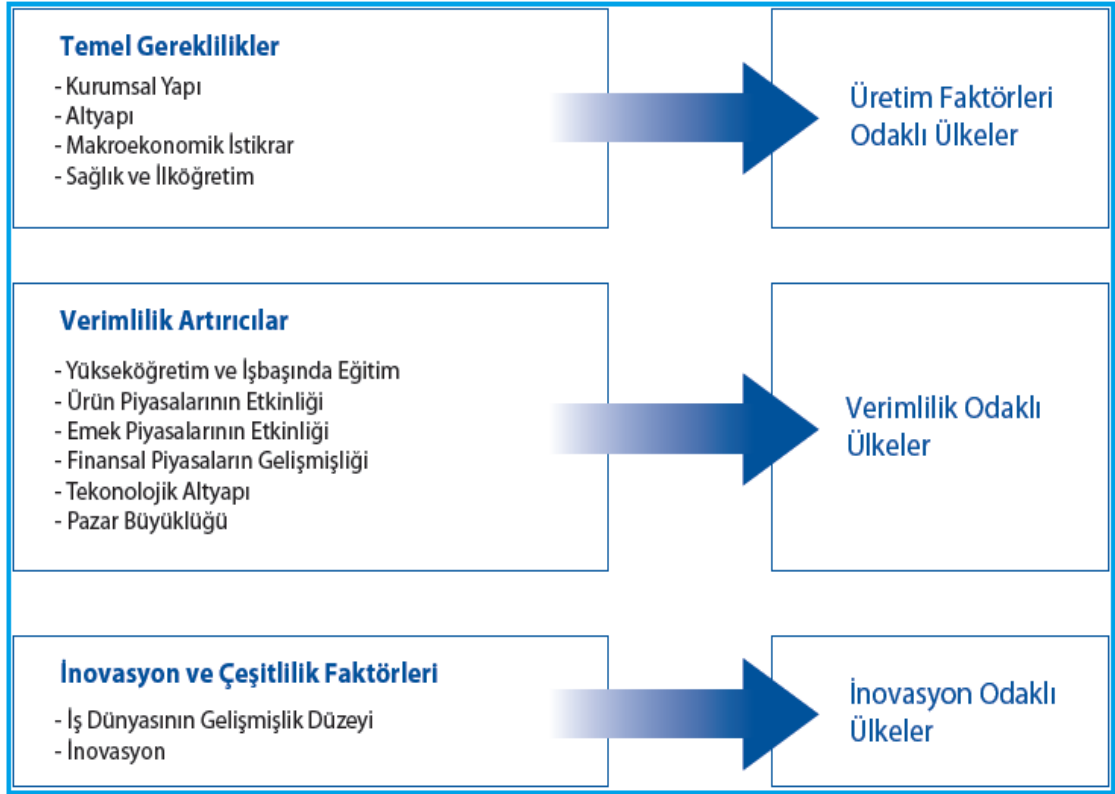
Ülke düzeyinde rekabet gücünü etkileyen belli başlı unsurları, ekonomik konjonktür, siyasal istikrar, mali mevzuat, sosyal güvenlik sistemi, eğitim ve sağlık hizmetleri, istihdam durumu, döviz kurları, gümrük mevzuatı, ulaştırma, bankacılık hizmetleri ve uluslararası gelişmeler şeklinde sıralamak mümkündür. (Kırankabeş, 2006: 236)

Günümüzde gelişmiş (merkez) ülkelerin rekabet güçlerinin, dolayısıyla ihracat artışlarının temelinde yüksek teknolojinin önelediği yüksek verimlilik artışları yatmaktadır. Yüksek verimlilik yoluyla birim maliyetler düşürülerek, rekabet gücü yükseltilebilmektedir. Türkiye ve benzeri gelişmekte olan ülkelerin rekabet gücünün arkasındaki temel parametreler ise sektörel düzeyde farklılaşmakla birlikte, düşük ücret tabanı ve reel döviz kuru hareketleri ile yakından ilgilidir. Ancak verimlilik artışları ile desteklenmeyen, sadece göreceli fiyatlara dayalı rekabet gücü kalıcı olmamakta, değişen konjonktür ile birlikte göreceli fiyatlar da değişerek rekabet gücünü olumsuz etkileyebilmektedir. Başka bir deyişle, uluslararası rekabet gücünün kalıcı olmasının temel koşulu, sabit sermaye yatırımları ve teknolojik gelişmeyle sağlanan sürekli verimlilik artışıdır. (Eşiyok, 2007: 16)

Gerek teori, gerekse gözleme dayalı kanıtlar, rekabetçilik için çok sayıda kritik bileşenin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konuda, Dünya Ekonomik Forumu da çok sayıda parametreyi dikkate alarak, ülkeler arasında bir sıralama yapmayı sağlayan Küresel Rekabetçilik Endeksi'ni geliştirmiştir. Buradaki asıl amaç, ülkelerin verimlilik düzeyini belirleyen etmenleri saptayıp, ülkelerin güçlü ve zayıf yanlarını ortaya koymak ve politika yapıcılara yol gösterebilmektir. Dünya Ekonomik Forumu, ülkeleri kalkınma aşamalarına göre üç kategoriye ayırmaktadır. (Ulengin, 2011: 15) Bu kategoriler ve rekabet gücüne dair bileşenlerle arasındaki ilişki Şekil 3.13'te gösterilmektedir.

Küresel Rekabet Endeksi, her biri bir ülkenin verimlilik ve rekabeti açısından kritik veriler içeren üç alt endeksin tartılı ortalamasından oluşmaktadır. Birinci alt

endeks, Temel Gereklilikler alt endeksidir ve ülkeleri “Kurumsal Yapı”, “Altyapı”, “Makroekonomik İstikrar”, “Sağlık ve İlköğretim” bileşenleri açısından değerlendirmektedir. Söz konusu bileşenler, özellikle Üretim Faktörleri odaklı ekonomiler için en temel göstergeleri oluşturmaktadır. Buna karşın Verimlilik Artırıcılar olarak adlandırılan ikinci alt endeks, Verimlilik Odaklı Ülkeler açısından kritik olan bileşenleri dikkate almaktadır. Bunlar “Yükseköğretim ve İşbaşında Eğitim”, “Ürün Piyasalarının Etkinliği”, “Emek Piyasalarının Etkinliği”, “Finansal Piyasaların Gelişmişliği”, “Teknolojik Altyapı”, ve “Pazar Büyüklüğü”dür. Son olarak, İnovasyon Faktörleri alt endeksi, özellikle İnovasyon Odaklı Ülkeler için önem taşıyan “İş Dünyasının Gelişmişlik Düzeyi” ve “İnovasyon” bileşenlerini dikkate almaktadır. (Ulengin, 2011: 25)



### Şekil 3.13: Dünya Ekonomik Forumu’nun Temel Rekabetçilik Bileşenlerine Göre Ülke Kategorileri

**Kaynak:** Fusun Ulengin vd., **Türkiye’nin Küresel Rekabet Düzeyi: Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Raporu’na Göre Bir Değerlendirme**, (Ed: E. Tamer), İstanbul: TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu ve Sektörel Dernekler Federasyonu (SEDEFED), 2011, s. 16.

Türkiye, Dünya Ekonomik Forumu’nun her yıl yayımladığı Küresel Rekabetçilik Raporu’nda; 2009-2010’da “Verimlilikten, İnovasyon Odağına Geçiş Ülkeleri” grubundayken, 2010-2011’de GSMH’da yaşadığı %14’lük kayıp nedeniyle “Verimlilik

Odaklı Ülkeler” grubuna düşmüş; 2011-2012’de yeniden “Verimlilikten, İnovasyon Odağına Geçiş Ülkeleri” arasındaki konumuna geri dönmüştür. (Ulengin, 2011: 10)

Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Raporu 2011-2012’den elde edilen verilerle oluşturulan Tablo 3.33’te, Türkiye ve bazı büyük oyuncuların, toplam 142 ülkenin ayrı ayrı 12 bileşenin ortalamasına göre durumları ve 142 ülke içindeki sıraları gösterilmektedir. Buna göre Türkiye, 12 temel bileşenin altı tanesinde 142 ülke ortalamasının üstünde, dört tanesinde ortalamanın altında ve iki tanesinde ise 142 ülke ortalamasına eşit puan almıştır. Türkiye’nin ortalamanın üstünde puan aldığı temel bileşenler, “Altyapı”, “Sağlık ve İlköğretim”, “Ürün Piyasalarının Etkinliği”, “Finansal Piyasaların Gelişmişliği”, “Pazar Büyüklüğü” ve “İş Dünyasının Gelişmişlik Düzeyi”dir. Türkiye’nin ortalamanın altında puan aldığı temel bileşenler, “Kurumsal Yapı”, “Yükseköğretim ve İşbaşında Eğitim”, “Emek Piyasalarının Etkinliği” ve “İnovasyon”dur. “Makroekonomik İstikrar” ve “Teknolojik Altyapı” ise Türkiye’nin 142 ülke ortalaması ile eşit puan aldığı bileşenlerdir. Sıralama bakımından Türkiye’nin en ileride olduğu bileşen, “Pazar Büyüklüğü” (17.sıra), en geride olduğu bileşen ise “Emek Piyasalarının Etkinliği” (133. sıra)’dir.

**Tablo 3.33: Türkiye ve Bazı Büyük Oyuncuların Temel Rekabetçilik Bileşenleri Bakımından Durumları (Küresel Rekabetçilik Raporu 2011-2012)**

		Kurumsal Yapı	Altyapı	Makroekonomik İstikrar	Sağlık ve İlköğretim	Yükseköğretim ve İşbaşında Eğitim	Ürün Piyasalarının Etkinliği	Emek Piyasalarının Etkinliği	Finansal Piyasaların Gelişmişliği	Teknolojik Altyapı	Pazar Büyüklüğü	İş Dünyasının Gelişmişlik Düzeyi	İnovasyon
<b>Ortalama (1-7)</b>		<b>4,0</b>	<b>4,0</b>	<b>4,8</b>	<b>5,4</b>	<b>4,1</b>	<b>4,2</b>	<b>4,3</b>	<b>4,1</b>	<b>3,9</b>	<b>3,7</b>	<b>4,0</b>	<b>3,4</b>
<b>ABD</b>	<b>Puan</b>	4,6	5,7	4,5	6,1	5,6	4,8	5,6	4,9	5,2	6,9	5,4	5,6
	<b>Sıra</b>	39	16	90	42	13	24	4	22	20	1	10	5
<b>Çin</b>	<b>Puan</b>	4,3	4,6	6,2	6,2	4,3	4,4	4,7	4,4	3,6	6,8	4,4	3,9
	<b>Sıra</b>	48	44	10	32	58	45	36	48	77	2	37	29
<b>Türkiye</b>	<b>Puan</b>	<b>3,7</b>	<b>4,4</b>	<b>4,8</b>	<b>5,6</b>	<b>4,0</b>	<b>4,4</b>	<b>3,5</b>	<b>4,3</b>	<b>3,9</b>	<b>5,2</b>	<b>4,1</b>	<b>3,1</b>
	<b>Sıra</b>	<b>80</b>	<b>51</b>	<b>69</b>	<b>75</b>	<b>74</b>	<b>47</b>	<b>133</b>	<b>55</b>	<b>55</b>	<b>17</b>	<b>58</b>	<b>69</b>
<b>İran</b>	<b>Puan</b>	3,8	4,0	5,6	5,9	3,9	3,9	3,3	3,3	3,1	5,1	3,6	3,1
	<b>Sıra</b>	72	67	27	50	89	103	139	123	104	21	92	70
<b>Rusya</b>	<b>Puan</b>	3,1	4,5	5,2	5,7	4,5	3,6	4,4	3,2	3,7	5,7	3,3	3,1
	<b>Sıra</b>	128	48	44	68	52	128	65	127	68	8	114	71

**Kaynak:** World Economic Forum, **The Global Competitiveness Report 2011-2012**, (Ed: K. Schwab), Geneva, 2011’den elde edilen verilerle hazırlanmıştır.

ABD ile ilgili verilere bakıldığında, “Makroekonomik İstikrar” dışında diğer bütün bileşenlerde ortalamanın üzerinde puan aldığı görülmektedir. Sıralama bakımından ise ABD’nin “Pazar Büyüklüğü”nde 1. sırada, “Emek Piyasalarının Etkinliği”nde 4. sırada, “İnovasyon”da 5. sırada “İş Dünyasının Gelişmişlik Düzeyi”nde 10. sırada ve “Yükseköğretim ve İşbaşında Eğitim”de 13. sırada yer aldığı görülmektedir. ABD’nin sıralama olarak en geride yer aldığı bileşen ise “Makroekonomik İstikrar” (90. sıra) olmuştur.

Çin’in de ABD gibi bir bileşen dışında, diğer bütün bileşenlerde ortalamanın üstünde puan aldığı görülmektedir. Çin’in ortalamanın altında puan aldığı bileşen “Teknolojik Altyapı” olmuştur. Sıralama bakımından Çin’in en ileride olduğu bileşen “Piyasa Büyüklüğü” (2. sıra) iken, en geride olduğu bileşen “Teknolojik Altyapı” (77.sıra) olmuştur.

İran ile ilgili verilere bakıldığında, 8 bileşende ortalamanın altında, 3 bileşende ortalamanın üstünde ve 1 bileşende ise ortalama ile eşit puan aldığı görülmektedir. Türkiye gibi İran’ın da sıralama bakımından en ileride olduğu bileşenin “Pazar Büyüklüğü” (21. sıra), en geride olduğu bileşenin ise “Emek Piyasalarının Etkinliği” (139. sıra) olduğu görülmektedir.

Rusya’nın 6 bileşende ortalamanın üstünde ve 6 bileşende de ortalamanın altında puan aldığı görülmektedir. Rusya’nın da sıralama bakımından en ileride olduğu bileşenin “Pazar Büyüklüğü” (8. sıra) olduğu ve en geride olduğu bileşenlerin ise “Kurumsal Yapı” (128. sıra) ile “Ürün Piyasalarının Etkinliği” (18. sıra) olduğu görülmektedir.

Türkiye, bütün bileşenlerin ortalaması bakımından Dünya Ekonomik Forumu’nun 2005-2006 raporunda 71. sıradayken, 2007-2008 raporunda 18 basamak yükselerek, 53. sıraya kadar ilerlemiş buna karşın 2008-2009 raporunda 10 basamak gerileyerek, 63. sırada yer almıştır. (Ulengin, 2011: 29) 2009-2010 raporunda ise Türkiye, Tablo 3.34’te görüldüğü üzere, iki basamak üste çıkarak, 133 ülke arasında 61. sıraya yükselmiştir. 2010-2011 raporunda ülke sayısı 133’ten 139’a çıkmasına rağmen Türkiye 61. sıradaki yerini korumuş, buna karşılık 2011-2012 raporunda ülke sayısı 139’dan 142’ye çıkmasına rağmen, Türkiye iki basamak yükselerek, 59. sıraya yükselmiştir.

Diğer ülkelere bakıldığında, ABD’nin 2009-2010’da 133 ülke arasında 2. sırada, 2010-2011’de 139 ülke arasında 4. sırada ve 2011-2012’de 142 ülke arasında 5. sırada yer aldığı; Çin’in 2009-2010’da 29. sırada, 2010-2011’de 27. sırada ve



2011-2012’de 26. sırada olduğu; İran’ın 2010-2011’de 69. sırada ve 2011-2012’de 62. sırada yer aldığı ve Rusya’nın 2009-2010 ile 2010-2011’de 63. sırada ve 2011-2012’de 66. sırada yer aldığı görölmektedir.

Göröldüğü üzere, ABD ve Rusya’nın son üç yılda küresel rekabet güçleri azalırken, Türkiye, Çin ve İran’ın küresel rekabet güçleri artmıştır. Bunun yanında küresel rekabet gücü bakımından, Türkiye’nin ele alınan büyük oyuncularından ABD ve Çin’in gerisinde, İran ve Rusya’nın ilerisinde olduğu görölmektedir.

**Tablo 3.34: Türkiye ve Bazı Büyük Oyuncuların Küresel Rekabet Güçleri**

	2009-2010 (133 Ülke)		2010-2011 (139 Ülke)		2011-2012 (142 Ülke)	
	Puan (1-7)	Sıra	Puan (1-7)	Sıra	Puan (1-7)	Sıra
<b>ABD</b>	5,6	<b>2</b>	5,4	<b>4</b>	5,4	<b>5</b>
<b>Çin</b>	4,7	<b>29</b>	4,8	<b>27</b>	4,9	<b>26</b>
<b>Türkiye</b>	4,2	<b>61</b>	4,2	<b>61</b>	4,3	<b>59</b>
<b>İran</b>	---	---	4,1	<b>69</b>	4,3	<b>62</b>
<b>Rusya</b>	4,2	<b>63</b>	4,2	<b>63</b>	4,2	<b>66</b>

**Kaynak:** World Economic Forum, **The Global Competitiveness Report 2011-2012**, (Ed: K. Schwab), Geneva, 2011’den elde edilen verilerle hazırlanmıştır.

Daha önceki analizlerde, Türkiye’nin yakın çevresindeki ülkelerin bireysel olarak Türkiye’nin dış ticaretinde kayda değer paylara sahip olmadıkları ortaya konulmuştu. Bu başlık altında ise Türkiye’nin yakın çevresindeki ülkelerin dış ticaretindeki payı, ABD, Çin, Rusya ve İran ile karşılaştırmalı olarak irdelenecektir.

Bu bağlamda, Tablo 3.35’te gösterilen Yunanistan’a ait dış ticaret verilerine bakıldığında, 2000 yılında Yunanistan ile en fazla ticaret hacmine sahip olan ülkenin ABD olduğu, Rusya ve İran’ın ABD’yi takip ettiği ve Türkiye’nin de söz konusu büyük oyuncular arasında dördüncü sırada yer aldığı görölmektedir. Bununla birlikte Türkiye, 2000 yılında Yunanistan’ın ihracatından aldığı %5,0 oranındaki pay ile ABD’nin ardından (%5,8) ikinci sırada yer alırken, Yunanistan’ın ithalatından %1,3 oranında pay alarak, son sırada yer almıştır.

Yunanistan’ın 2004 yılına ait verilerine bakıldığında, Rusya’nın 3.191 milyon dolarlık ticaret hacmiyle ilk sıraya yükseldiği, ABD’nin 3.154 milyon dolarlık ticaret hacmiyle ikinci sıraya gerilediği, Türkiye’nin 1.913 milyon dolarlık ticaret hacmiyle üçüncü sıraya yükseldiği, Çin’in 1.838 milyon dolarlık ticaret hacmiyle dördüncü sıraya yükseldiği ve İran’ın ise 1.457 milyon dolarlık ticaret hacmiyle son sıraya

gerilediği görülmektedir. Türkiye'nin Yunanistan'ın ihracatındaki payına bakıldığında, %5,0'dan %4,5'e düşmesine rağmen, ABD'nin ardından ikinci sıradaki yerini korumuştur. Türkiye'nin Yunanistan'ın ithalatındaki payı ise %1,3'ten %2,3'e çıkmasına rağmen, Türkiye yine son sırada yer almıştır.

Yunanistan'ın 2008 yılına ait verilerine bakıldığında, 7.171 milyon dolarlık ticaret hacmiyle Rusya'nın yine ilk sırada yer aldığı, 5.080 milyon dolarlık ticaret hacmiyle Çin'in ikinci sıraya yükseldiği, 3.741 milyon dolarlık ticaret hacmiyle ABD'nin üçüncü sıraya gerilediği, 3.407 milyon dolarlık ticaret hacmiyle Türkiye'nin dördüncü sıraya gerilediği ve 2.995 milyon dolarlık ticaret hacmiyle İran'ın yine son sırada yer aldığı görülmektedir.

Ülkelerin 2008 yılında Yunanistan'ın ihracatından aldıkları paylara bakıldığında, %5,1'lik pay ile ABD'nin ilk sırada, %3,6'lık pay ile Türkiye'nin ikinci sırada, %2,4'lük pay ile Rusya'nın üçüncü sırada, %0,6'lık pay ile Çin'in dördüncü sırada ve %0,05'lik pay ile İran'ın son sırada yer aldığı görülmektedir. Söz konusu ülkelerin Yunanistan'ın ithalatından aldıkları paylara bakıldığında ise %7,3'lük pay ile Rusya'nın ilk sırada, %5,5'lik pay ile Çin'in ikinci sırada, %3,3'lük pay ile İran'ın üçüncü sırada, %2,8'lik pay ile Türkiye'nin dördüncü sırada ve %2,7'lik pay ile ABD'nin son sırada yer aldığı görülmektedir.

Yunanistan'ın 2010 yılı verilerine bakıldığında ilk iki sırada Rusya ve Çin'in, üçüncü sırada Türkiye'nin, dördüncü sırada ABD'nin ve son sırada yine İran'ın yer aldığı görülmektedir. Yunanistan'ın ithalatından en fazla payı %5,2 ile Türkiye alırken, ithalatından %9,9 ile Rusya en fazla payı almıştır. 2011 yılına gelindiğinde Türkiye'nin Yunanistan'ın dış ticaretinde, söz konusu ülkeler içinde ikinci sıraya yükseldiği görülmektedir. Bunun yanında Türkiye'nin 2.485 milyon dolarlık tutar ile Yunanistan'ın ihracatından %7,8 oranında pay aldığı, buna karşın 1.604 milyon dolarlık tutar ile Yunanistan'ın ithalatından %2,6 oranında pay aldığı da görülmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Rusya, Çin ve İran'ın Yunanistan'ın ithalatında ağırlıkları söz konusuysen, ABD ve Türkiye'nin Yunanistan'ın ihracatında ağırlıkları söz konusudur. Bunun yanında tablonun genelinden, Türkiye'nin rakipleri karşısında Yunanistan'ın dış ticaretinde (özellikle ihracatında) önemli bir ülke konumuna yükseldiği görülmektedir. Nitekim Türkiye 2000 yılında sıralamada dördüncü iken, 2011 yılında Rusya'nın ardından ikinci sırada yer almıştır.

**Tablo 3.35: Türkiye'nin Yunanistan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

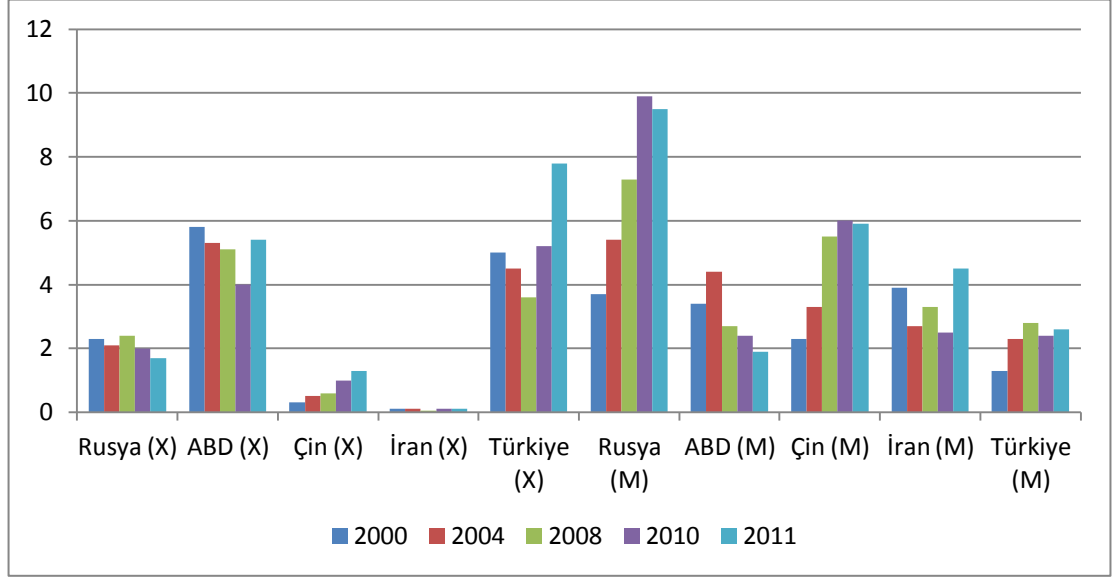
Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	40.334	10.847	100	29.487	100
	1 ABD	1.642	631	5,8	1.011	3,4
	2 Rusya	1.329	247	2,3	1.082	3,7
	3 İran	1.164	11	0,1	1.153	3,9
	4 Türkiye	936	544	5,0	392	1,3
	5 Çin	721	30	0,3	691	2,3
2004	Dünya	68.057	15.247	100	52.810	100
	1 Rusya	3.191	327	2,1	2.864	5,4
	2 ABD	3.154	808	5,3	2.346	4,4
	3 Türkiye	1.913	689	4,5	1.224	2,3
	4 Çin	1.838	73	0,5	1.765	3,3
	5 İran	1.457	21	0,1	1.436	2,7
2008	Dünya	114.811	25.509	100	89.302	100
	1 Rusya	7.171	616	2,4	6.555	7,3
	2 Çin	5.080	154	0,6	4.926	5,5
	3 ABD	3.741	1.303	5,1	2.438	2,7
	4 Türkiye	3.407	915	3,6	2.492	2,8
	5 İran	2.995	12	0,05	2.983	3,3
2010	Dünya	85.692	21.750	100	63.942	100
	1 Rusya	6.788	427	2,0	6.361	9,9
	2 Çin	4.026	210	1,0	3.816	6,0
	3 Türkiye	2.679	1.139	5,2	1.540	2,4
	4 ABD	2.428	874	4,0	1.554	2,4
	5 İran	1.652	27	0,1	1.625	2,5
2011	Dünya	92.543	31.711	100	60.832	100
	1 Rusya	6.325	549	1,7	5.776	9,5
	2 Türkiye	4.089	2.485	7,8	1.604	2,6
	3 Çin	3.997	406	1,3	3.591	5,9
	4 ABD	2.859	1.712	5,4	1.147	1,9
	5 İran	2.760	33	0,1	2.727	4,5

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Grafik 3.21'de görüldüğü üzere, Türkiye Yunanistan'ın ihracatından en fazla payı alırken, ithalatından en az pay alan ülke konumundadır. Grafikte görüldüğü üzere, Rusya'nın Yunanistan'ın ihracatındaki payı yıllar itibariyle sürekli azalırken, ABD'nin payı 2010 yılına kadar sürekli azalmış ve 2011 yılında artmıştır. Çin'in Yunanistan'ın ihracatındaki payı, yıllar itibariyle sürekli artarken, Türkiye'nin payı 2008 yılına kadar sürekli azalmış ve 2008 yılından sonra sürekli artmıştır. İran'ın Yunanistan'ın ihracatındaki payı ise sürekli %0,1 seviyesinde seyretmiştir.

Söz konusu ülkelerin Yunanistan'ın ithalatından aldıkları paylara bakıldığında (bütün yıllar için) ilk sırada Rusya'nın, ikinci sırada Çin'in, üçüncü sırada İran'ın, dördüncü sırada ABD'nin ve son sırada Türkiye'nin yer aldığı görülmektedir. Bununla birlikte 2011 yılı için Türkiye'nin Yunanistan'ın ithalatındaki payının, ABD'nin Yunanistan'ın ithalatındaki payından yüksek olduğu

da görülmektedir. Genel olarak bakıldığında 2000 yılından 2011 yılına kadar ABD'nin Yunanistan'ın ithalatındaki payı azalmışken, diğer ülkelerin payı artmıştır.



**Grafik 3.21: Yunanistan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Bulgaristan ile ilgili verilere bakıldığında, Tablo 3.36'da görüldüğü üzere, bütün yıllarda Bulgaristan ile en fazla ticaret hacmine sahip olan ülkenin Rusya olduğu, Türkiye'nin ikinci sırada yer aldığı ve İran'ın da sonuncu olduğu görülmektedir. ABD ise 2000 ve 2004 yıllarında üçüncü sırada yer alırken, 2008, 2010 ve 2011 yıllarında dördüncü sıraya gerilemiş ve Çin üçüncü sırada yer almıştır.

Türkiye'nin Bulgaristan'ın dış ticaretindeki payına bakıldığında, ihracattan bütün yıllarda en fazla pay alan ülke olduğu, ithalattan ise Rusya'dan sonra en fazla pay alan ikinci ülke olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye'nin Bulgaristan'ın ihracatındaki payı, 2000 yılında %10,3, 2004 yılında %10,0, 2008 yılında 8,8, 2010 ve 2011 yıllarında %8,5 olmuştur. Türkiye'nin Bulgaristan'ın ithalatından aldığı pay ise 2000 yılında %3,3, 2004 yılında %6,0, 2008 yılında %5,6, 2010 yılında %5,4 ve 2011 yılında %4,8 olmuştur.

Görüldüğü üzere, Bulgaristan ile ticarete Türkiye'nin en önemli rakibi Rusya'dır. Rusya'nın Bulgaristan'ın dış ticaretinden yüksek pay almasının temel sebebi, Bulgaristan'ın özellikle Rusya'nın enerji kaynaklarına olan bağımlılığı olmaktadır. Bu konuda Türkiye'nin Rusya'yı geride bırakabilmesinin temel koşulu ise henüz proje aşamasında olan TANAP'ın faaliyete geçmesidir.

**Tablo 3.36: Türkiye'nin Bulgaristan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	11.327	4.822	100	6.505	100
	1 Rusya	1.703	118	2,4	1.585	24,4
	2 Türkiye	709	495	10,3	214	3,3
	3 ABD	380	190	3,9	190	2,9
	4 Çin	79	11	0,2	68	1,0
	5 İran	26	25	0,5	1	0,02
2004	Dünya	24.395	9.930	100	14.465	100
	1 Rusya	1.918	125	1,3	1.793	12,4
	2 Türkiye	1.862	992	10,0	870	6,0
	3 ABD	761	444	4,5	317	2,2
	4 Çin	506	37	0,4	469	3,2
	5 İran	14	12	0,1	2	0,01
2008	Dünya	59.501	22.486	100	37.015	100
	1 Rusya	7.146	610	2,7	6.536	17,7
	2 Türkiye	4.056	1.980	8,8	2.076	5,6
	3 Çin	2.126	162	0,7	1.964	5,3
	4 ABD	1.083	351	1,6	732	2,0
	5 İran	83	68	0,3	15	0,04
2010	Dünya	45.968	20.608	100	25.360	100
	1 Rusya	4.680	586	2,8	4.094	16,1
	2 Türkiye	3.125	1.752	8,5	1.373	5,4
	3 Çin	903	250	1,2	653	2,6
	4 ABD	495	282	1,4	177	0,7
	5 İran	64	57	0,3	7	0,03
2011	Dünya	60.660	28.165	100	32.494	100
	1 Rusya	6.474	732	2,6	5.742	17,7
	2 Türkiye	3.945	2.400	8,5	1.545	4,8
	3 Çin	1.352	407	1,4	945	2,9
	4 ABD	643	366	1,3	277	0,9
	5 İran	80	76	0,3	4	0,01

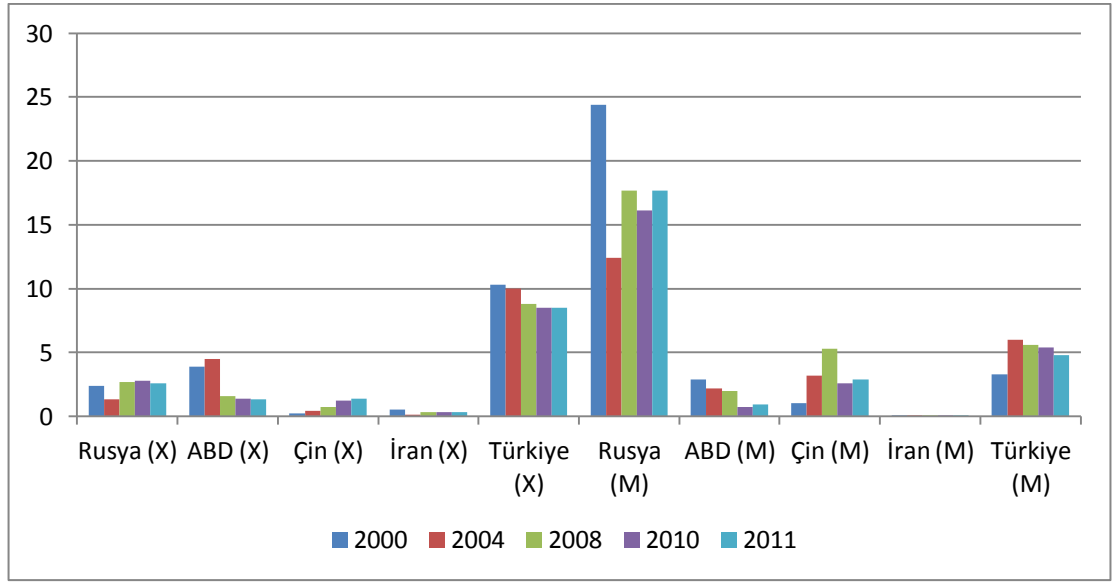
**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Grafik 3.22'den anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin Bulgaristan'ın ihracatından aldığı pay, yıllar itibariyle sürekli düşmesine rağmen, diğer ülkelere nazaran en yüksek düzeydedir. Rusya'nın Bulgaristan'ın ihracatındaki payı inişli çıkışlı bir seyir izlese de 2008 yılından sonra ABD'nin payının keskin bir şekilde düşmesi sonucu, Rusya ikinci sıraya yükselmiştir. Çin'in Bulgaristan'ın ihracatındaki payına bakıldığında, yıllar itibariyle sürekli bir artış olmasına rağmen, düşük seviyelerde seyretmektedir. İran'ın Bulgaristan'ın ihracatındaki payı ise önemsiz sayılabilecek kadar düşüktür.

Rusya, Bulgaristan'ın ithalatından istikrarsız da en fazla pay alan ülkedir. Nitekim Rusya, Bulgaristan'ın ithalatından 2000 yılında %24,4 oranında pay alırken, 2004 yılında %12,4, 2008 yılında %17,7, 2010 yılında %16,1 ve 2011 yılında %17,7 oranında pay almıştır. ABD'nin payına bakıldığında 2010 yılına kadar sürekli azaldığı, 2011 yılında nispeten arttığı, Çin'in payının 2008 yılına kadar sürekli

arttığı, 2010 yılında azaldığı ve 2011 yılında nispeten arttığı, İran'ın payının yine önemsenmeyecek derecede olduğu ve Türkiye'nin payının ise 2004 yılındaki artıştan sonra sürekli azaldığı görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında, Türkiye'nin enerji kaynaklarından yoksun olması, özellikle Rusya'ya karşı dezavantaj olurken, diğer ülkelere karşı Türkiye'nin Bulgaristan'a olan coğrafi yakınlığı, iki ülkenin GB çerçevesinde ticaret yapıyor olmaları ve Bulgaristan'ın Türkiye'nin Avrupa'ya açılan en önemli kapısı olması Türkiye'ye avantaj sağlamaktadır denilebilir.



**Grafik 3.22: Bulgaristan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Romanya'nın dış ticaretine bakıldığında, Tablo 3.37'de görüldüğü üzere, ticaret hacmi bakımından Türkiye 2000 yılında Rusya'dan sonra ikinci sırada yer alırken, diğer bütün yıllarda ilk sırada yer almıştır. ABD 2000 ve 2004 yıllarında üçüncü sırada yer alırken, 2008, 2010 ve 2011 yıllarında Çin üçüncü sıraya yükselmiş ve ABD dördüncü sıraya gerilemiştir. İran ise bütün yıllarda son sırada yer almıştır.

Türkiye, Romanya'nın ihracatından 2000 yılında %6,0, 2004 yılında %7,0, 2008 yılında %6,6, 2010 yılında %6,9 ve 2011 yılında %6,2 oranında pay alarak, bütün yıllarda ilk sırada yer alırken; ithalatından 2000 yılında %2,1 pay alarak, üçüncü, 2004 yılında %4,2 pay alarak, ikinci, 2008 yılında %4,9 pay alarak, ikinci, 2010 yılında %3,7 pay alarak, üçüncü ve 2011 yılında %3,5 pay alarak, üçüncü sırada yer almıştır.

Bunun yanında Rusya, 2000, 2004 ve 2008 yıllarında sırasıyla %8,6, %6,8 ve %6,0 oranında Romanya'nın ithalatından pay alarak, birinci sırada yer alırken, 2010 ve 2011 yıllarında Çin sırasıyla %5,5 ve %4,6 oranında Romanya'nın ithalatından pay alarak, birinci sıraya yükselmiştir.

**Tablo 3.37: Türkiye'nin Romanya'nın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	23.421	10.367	100	13.054	100
	1 Rusya	1.209	89	0,9	1.120	8,6
	2 Türkiye	898	627	6,0	271	2,1
	3 ABD	773	380	3,7	393	3,0
	4 Çin	259	85	0,8	174	1,3
	5 İran	28	20	0,2	8	0,1
2004	Dünya	56.149	23.485	100	32.664	100
	1 Türkiye	3.008	1.643	7,0	1.365	4,2
	2 Rusya	2.350	121	0,5	2.229	6,8
	3 ABD	1.602	667	2,8	935	2,9
	4 Çin	1.258	195	0,8	1.063	3,3
	5 İran	69	59	0,3	10	0,03
2008	Dünya	132.504	49.539	100	82.965	100
	1 Türkiye	7.357	3.276	6,6	4.081	4,9
	2 Rusya	5.848	898	1,8	4.950	6,0
	3 Çin	3.742	237	0,5	3.505	4,2
	4 ABD	2.039	838	1,7	1.201	1,4
	5 İran	246	168	0,3	78	0,1
2010	Dünya	111.420	49.413	100	62.007	100
	1 Türkiye	5.671	3.391	6,9	2.280	3,7
	2 Rusya	3.798	1.097	2,2	2.701	4,4
	3 Çin	3.792	410	0,8	3.382	5,5
	4 ABD	1.484	734	1,5	750	1,2
	5 İran	196	155	0,3	41	0,1
2011	Dünya	139.057	62.692	100	76.365	100
	1 Türkiye	6.509	3.863	6,2	2.646	3,5
	2 Rusya	4.344	1.417	2,3	2.927	3,8
	3 Çin	4.069	544	0,9	3.525	4,6
	4 ABD	2.003	1.110	1,8	893	1,2
	5 İran	375	292	0,5	83	0,1

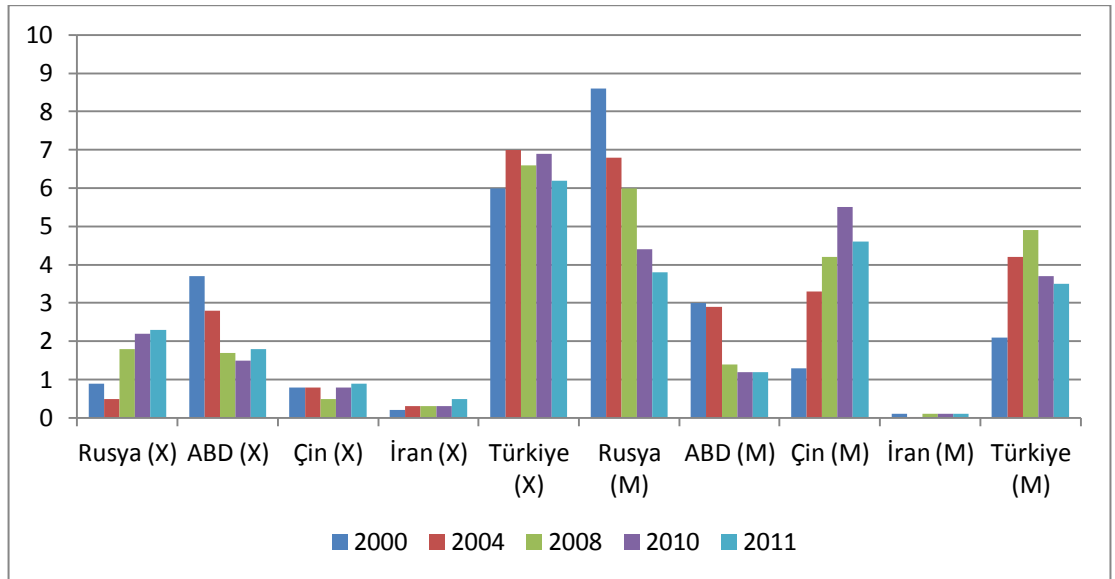
**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Grafik 3.23'ten ülkelerin, Romanya'nın ihracatından ve ithalatından aldıkları payların seyrine bakıldığında, Rusya'nın Romanya'nın ihracatından aldığı payın, 2004 yılında düştüğü ancak 2008, 2010 ve 2011 yıllarında sürekli yükselerek, Türkiye'nin ardından ikinci sırada yer aldığı; ABD'nin payının 2010 yılına kadar sürekli düştüğü ancak 2011 yılında nispeten arttığı ve Rusya'nın ardından üçüncü sırada yer aldığı; Çin'in payının 2008 yılında azaldığı ancak 2010 ve 2011 yıllarında arttığı ve ABD'nin ardından dördüncü sırada yer aldığı; İran'ın payında yine kayda

değer bir gelişmenin olmadığı ve son sırada yer aldığı ve Türkiye'nin payının inişli çıkışlı bir seyir izlediği, buna karşın ilk sırada yer aldığı görülmektedir.

İthalattaki duruma bakıldığında, Rusya'nın payının 2000 yılından itibaren sürekli düştüğü ve 2011 yılı itibariyle ikinci sırada yer aldığı; ABD'nin payının da sürekli azaldığı ve 2011 yılı itibariyle dördüncü sırada yer aldığı; Çin'in payının 2010 yılına kadar sürekli arttığı ancak 2011 yılında azaldığı ve buna rağmen birinci sırada yer aldığı; Türkiye'nin payının 2008 yılına kadar sürekli arttığı, 2010 ve 2011 yıllarında azaldığı ve üçüncü sırada yer aldığı ve İran'ın payında önemli bir gelişme olmadığı görülmektedir.

Görüldüğü üzere, Bulgaristan'da olduğu gibi Romanya'da da Rusya'nın enerji kaynaklarına olan bağımlılık, Rusya'nın Romanya'nın ithalatından yüksek paylar almasına neden olmaktadır. Bunun yanında 2011 yılı itibariyle dünyanın en büyük ihracatçı ülkesi olan Çin'in, 2004 yılından itibaren Romanya pazarına nüfuz etmesi, Türkiye'nin Romanya'nın ithalatındaki payının azalmasına neden olmuştur.



**Grafik 3.23: Romanya'nın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Ukrayna ile ilgili verileri bakıldığında, Tablo 3.38'de görüldüğü üzere, Ukrayna ile en fazla ticaret hacmine sahip olan ülkenin, bütün yıllarda Rusya olduğu görülmektedir. Bunun yanında Rusya, Ukrayna'nın hem ihracatından hem de ithalatından en fazla payı almıştır. Tabloda görüldüğü üzere, Rusya'nın Ukrayna'nın ihracatındaki payı, 2000 yılında %24,0, 2004 yılında %17,8, 2008 yılında %23,5, 2010 yılında %26,1 ve 2011



yılında %29,0; ithalatındaki payı ise 2000 yılında %41,7, 2004 yılında %40,2, 2008 yılında %22,7, 2010 yılında %36,5 ve 2011 yılında %35,3 olmuştur.

Türkiye'nin durumuna bakıldığında, ticaret hacmi bakımından 2000 yılında üçüncü sırada yer alan Türkiye'nin 2004 ve 2008 yıllarında ikinci sırada, 2010 ve 2011 yıllarında ise yine üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye'nin Ukrayna'nın ihracatı içindeki payı, 2000 yılında %6,0, 2004 yılında %5,7, 2008 yılında %6,9, 2010 yılında %5,9 ve 2011 yılında %5,5; ithalatındaki payı ise 2000 yılında %1,1, 2004 yılında %1,2, 2008 yılında %2,3, 2010 yılında %2,1 ve 2011 yılında %1,8 olarak gerçekleşmiştir.

**Tablo 3.38: Türkiye'nin Ukrayna'nın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	28.529	14.573	100	13.956	100
	1 Rusya	9.305	3.492	24,0	5.813	41,7
	2 ABD	1.064	717	4,9	347	2,5
	3 Türkiye	1.029	869	6,0	160	1,1
	4 Çin	720	588	4,0	132	0,9
	5 İran	94	89	0,6	5	0,04
2004	Dünya	61.663	32.666	100	28.997	100
	1 Rusya	17.478	5.825	17,8	11.653	40,2
	2 Türkiye	2.225	1.869	5,7	356	1,2
	3 ABD	2.059	1.502	4,6	557	1,9
	4 Çin	1.560	821	2,5	739	2,5
	5 İran	444	435	1,3	9	0,03
2008	Dünya	152.400	66.952	100	85.448	100
	1 Rusya	35.149	15.735	23,5	19.414	22,7
	2 Türkiye	6.583	4.633	6,9	1.950	2,3
	3 Çin	6.148	548	0,8	5.600	6,6
	4 ABD	4.762	1.949	2,9	2.813	3,3
	5 İran	931	859	1,3	72	0,1
2010	Dünya	112.167	51.430	100	60.737	100
	1 Rusya	35.630	13.432	26,1	22.198	36,5
	2 Çin	6.017	1.317	2,6	4.700	7,7
	3 Türkiye	4.325	3.027	5,9	1.298	2,1
	4 ABD	2.585	812	1,6	1.773	2,9
	5 İran	1.081	1.031	2,0	50	0,1
2011	Dünya	151.001	68.393	100	82.608	100
	1 Rusya	48.952	19.820	29,0	29.132	35,3
	2 Çin	8.448	2.180	3,2	6.268	7,6
	3 Türkiye	5.230	3.749	5,5	1.481	1,8
	4 ABD	3.715	1.114	1,6	2.601	3,1
	5 İran	1.173	1.127	1,6	46	0,1

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Çin'in Ukrayna'nın dış ticaretindeki durumuna bakıldığında, ticaret hacmi bakımından 2000 ve 2004 yıllarında dördüncü sırada yer alan Çin'in 2008 yılında üçüncü sıraya, 2010 ve 2011 yıllarında ise ikinci sıraya yükseldiği görülmektedir.

Çin'in Ukrayna'nın ihracatından aldığı pay, 2000 yılında %4,0, 2004 yılında %2,5, 2008 yılında %0,8, 2010 yılında %2,6 ve 2011 yılında %3,2 iken; ithalatından aldığı pay, 2000 yılında %0,9, 2004 yılında %2,5, 2008 yılında %6,6, 2010 yılında %7,7 ve 2011 yılında %7,6 olmuştur.

ABD, ticaret hacmi bakımından 2000 yılında ikinci sırayken, 2004 yılında üçüncü sıraya, 2008, 2010 ve 2011 yıllarında ise dördüncü sıraya gerilemiştir. ABD'nin Ukrayna'nın ihracatından aldığı pay, 2000 yılında %4,9, 2004 yılında %4,6, 2008 yılında %2,9, 2010 ve 2011 yıllarında %1,6; ithalatından aldığı pay ise 2000 yılında %2,5, 2004 yılında %1,9, 2008 yılında %3,3, 2010 yılında %2,9 ve 2011 yılında %3,1 olmuştur.

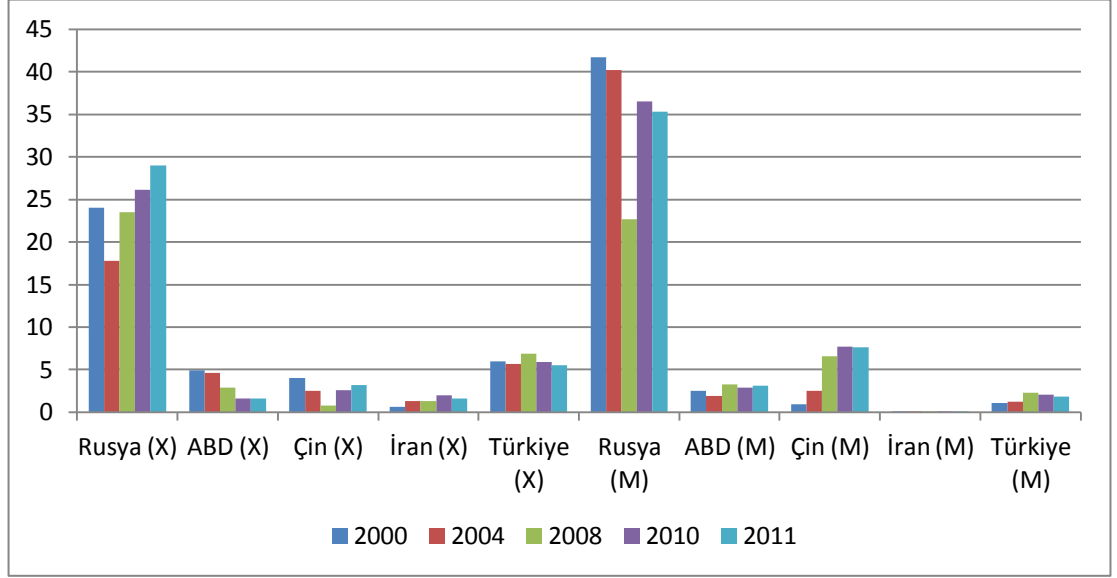
İran ise gerek ticaret hacmi, gerek ihracat ve gerekse ithalat bakımından bütün yıllarda son sırada yer almıştır. İran'ın Ukrayna'nın ihracatından aldığı pay, 2000 yılında %0,6, 2004 ve 2008 yıllarında %1,3, 2010 yılında %2,0 ve 2011 yılında %1,6; ithalatından aldığı pay ise 2000 yılında %0,04, 2004 yılında %0,03, 2008, 2010 ve 2011 yıllarında %0,1 olmuştur.

Grafik 3.24'ten de görüleceği üzere, Ukrayna'nın hem ihracatında hem de ithalatında Rusya'nın ağırlığı söz konusudur. Rusya'nın Ukrayna'nın ihracatındaki payı, 2004 yılında azalmış olmakla birlikte sonraki yıllarda sürekli artmıştır. Rusya'nın Ukrayna'nın ithalatındaki payı ise 2006 yılında iki ülke arasında yaşanan doğalgaz krizinden dolayı 2008 yılında keskin bir düşüş yaşamış ancak 2010 yılında yeniden artmış ve 2011 yılında nispeten azalmıştır.

ABD'nin Ukrayna'nın ihracatındaki payı, yıllar itibariyle sürekli azalan bir grafik çizerken, ithalatındaki payı inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Çin'in Ukrayna'nın ihracatındaki payı 2008 yılına kadar azalırken, 2010 ve 2011 yılında artmış, ithalatındaki payı ise 2010 yılına kadar sürekli artmış, 2011 yılında nispeten azalmıştır. İran'ın ihracattaki payı küçük ölçekli de olsa artış eğiliminde iken, ithalattaki payı düşük seviyede seyretmiştir. Türkiye'nin Ukrayna'nın ihracatındaki payı, 2004 yılında azalmış, 2008 yılında artmış ve 2010 ile 2011 yıllarında azalmış; ithalattaki payı ise 2008 yılına kadar sürekli artmış, 2010 ile 2011 yıllarında azalmıştır.

Görüldüğü üzere, Türkiye Ukrayna'nın ihracatından Rusya'dan sonra en fazla pay alan ikinci ülke iken, ithalatında sadece İran'ın önüne geçebilmiştir. Buraya

kadar incelenen ülkelerin hepsinde olduğu gibi Ukrayna'nın dış ticaretinde de Türkiye'nin ihracattaki ağırlığı, ithalattaki ağırlığından fazla olmuştur.



**Grafik 3.24: Ukrayna'nın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.39'dan Gürcistan ile ilgili verilere bakıldığında, 2004 yılı hariç diğer bütün yıllarda Türkiye'nin ticaret hacmi bakımından ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında Türkiye, bütün yıllarda Gürcistan'ın ihracatından en fazla pay alan ülke olmuştur. Nitekim Türkiye'nin Gürcistan'ın ihracatından aldığı pay, 2000 yılında %22,6, 2004 yılında %18,4, 2008 yılında %17,6, 2010 yılında %13,6 ve 2011 yılında %14,3 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca Türkiye, 2004 yılı hariç diğer bütün yıllarda Gürcistan'ın ithalatından da en fazla pay alan ülke olmuştur. Tabloda görüldüğü üzere, Türkiye'nin Gürcistan'ın ithalatından almış olduğu pay, 2000 yılında %15,7, 2004 yılında %10,9, 2008 yılında %15,1, 2010 yılında %17,3 ve 2011 yılında %15,5 olarak gerçekleşmiştir.

Rusya ise ticaret hacmi bakımından 2000 yılında ikinci sırada yer alırken, 2004 yılında ilk sıraya yükselmiş, 2008 yılında yeniden ikinci sıraya gerilemiş, ancak 2008 yılında Gürcistan ile Rusya arasında yaşanan savaş nedeniyle Rusya, 2010 ve 2011 yıllarında dördüncü sıraya gerilemiştir.

Çin, ticaret hacmi sıralamasında 2000 yılında son sıradayken, 2004 ve 2008 yıllarında dördüncü sıraya, 2010 ve 2011 yıllarında ise ikinci sıraya yükselmiştir.

ABD, bütün yıllarda üçüncü sırada yer alırken, İran 2000 yılında dördüncü, diğer yıllarda son sırada yer almıştır.

**Tablo 3.39: Türkiye'nin Gürcistan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

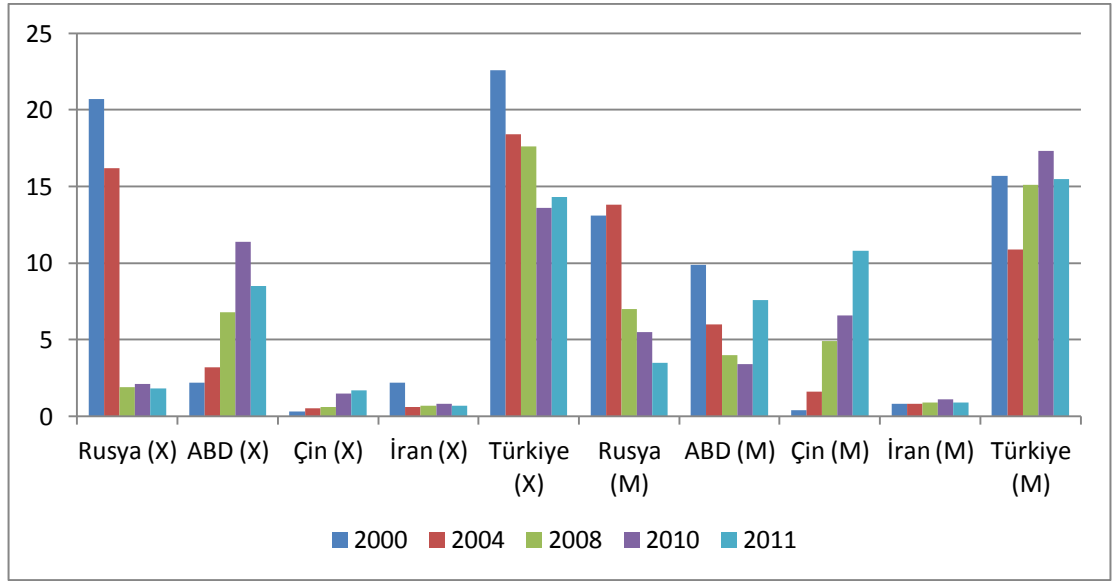
Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	1.032	323	100	709	100
	1 Türkiye	184	73	22,6	111	15,7
	2 Rusya	160	67	20,7	93	13,1
	3 ABD	77	7	2,2	70	9,9
	4 İran	13	7	2,2	6	0,8
	5 Çin	4	1	0,3	3	0,4
2004	Dünya	2.493	647	100	1.846	100
	1 Rusya	360	105	16,2	255	13,8
	2 Türkiye	320	119	18,4	201	10,9
	3 ABD	132	21	3,2	111	6,0
	4 Çin	32	3	0,5	29	1,6
	5 İran	19	4	0,6	15	0,8
2008	Dünya	7.553	1.497	100	6.056	100
	1 Türkiye	1.179	263	17,6	916	15,1
	2 Rusya	453	28	1,9	425	7,0
	3 ABD	343	102	6,8	241	4,0
	4 Çin	306	9	0,6	297	4,9
	5 İran	62	10	0,7	52	0,9
2010	Dünya	6.678	1.583	100	5.095	100
	1 Türkiye	1.100	216	13,6	884	17,3
	2 Çin	358	24	1,5	334	6,6
	3 ABD	351	180	11,4	171	3,4
	4 Rusya	314	34	2,1	280	5,5
	5 İran	67	12	0,8	55	1,1
2011	Dünya	9.247	2.189	100	7.058	100
	1 Türkiye	1.406	314	14,3	1.092	15,5
	2 Çin	799	38	1,7	761	10,8
	3 ABD	724	185	8,5	539	7,6
	4 Rusya	286	39	1,8	247	3,5
	5 İran	79	16	0,7	63	0,9

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012).

Grafik 3.25'te görüldüğü üzere Rusya'nın Gürcistan'ın ihracatındaki payında 2008 yılında keskin bir düşüş meydana gelirken, ithalatındaki payında da 2004 yılından itibaren sürekli azalma olmuş ancak bu azalma daha ılımlı olmuştur. ABD'nin Gürcistan'ın ihracatındaki payı, 2010 yılına kadar sürekli artarken, 2011 yılında azalmış; ithalatındaki payı ise 2010 yılına kadar sürekli azalırken, 2011 yılında artmıştır. Çin'in hem ihracattaki hem de ithalattaki payı istikrarlı bir şekilde artmıştır. İran'ın ihracattaki payı 2004 yılında azaldıktan sonra önemli bir gelişme göstermeden, 2010 yılına kadar nispeten artmış ve 2011 yılında tekrar azalmıştır. İran'ın ithalattaki payı da yine düşük seviyelerde kalmaya devam etmiştir.

Türkiye'nin durumuna bakıldığında, ihracattaki payı 2010 yılına kadar sürekli düşmesine rağmen, ilk sırada kalmaya devam etmiştir. Türkiye'nin ithalattaki payı ise 2004 yılında azalmış, 2008 ve 2010 yıllarında artmış ve 2011 yılında azalmıştır. Ancak ihracatta olduğu gibi ithalatta da Türkiye ilk sıradaki yerini korumuştur.

Grafikte dikkati çeken bir nokta, Çin'in Gürcistan'ın ithalatından aldığı payı sürekli arttırması durumunda, ileriki yıllarda Türkiye'yi geride bırakabileceğidir. Nitekim Türkiye'nin Gürcistan'ın ithalatındaki payı, inişli çıkışlı bir grafik sergilerken, Çin'in Gürcistan'ın ithalatından aldığı pay, yıllar itibariyle sürekli artmaktadır.



**Grafik 3.25: Gürcistan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.40'tan Azerbaycan ile ilgili verilere bakıldığında, Azerbaycan ile en fazla ticaret hacmine sahip olan ülkenin, 2000, 2004 ve 2010 yıllarında Rusya, 2008 ve 2011 yıllarında ise ABD olduğu görülmektedir. Türkiye ise 2000 ve 2004 yıllarında ikinci sıradayken, sonraki yıllarda üçüncü sıraya gerilemiştir. Çin, 2000 yılında son sıradayken, sonraki yıllarda dördüncü sıraya yükselmiş, İran ise 2000 yılında dördüncü sıradayken, sonraki yıllarda son sıraya gerilemiştir.

Rusya ve Türkiye, 2000 ile 2004 yıllarında Azerbaycan'ın ihracatından en fazla pay alan ülkeler iken, 2008 yılından itibaren ABD Azerbaycan'ın ihracatından en yüksek payı almaya başlamıştır. Bunun temel sebebi, 2006 yılından itibaren BTC Ham Petrol Boru Hattı'nın faaliyete geçmesidir denilebilir. Bununla birlikte Rusya ve Türkiye, bütün yıllarda Azerbaycan'ın ithalatından en fazla pay alan ülkeler

olmaya devam etmişlerdir. Görüldüğü üzere, Rusya'nın Azerbaycan'ın ithalatından aldığı pay, 2000 yılında %21,2, 2004 yılında %16,2, 2008 yılında %18,8, 2010 yılında %17,4 ve 2011 yılında %16,9 olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'ın ithalatından aldığı pay ise 2000 yılında %11,0, 2004 yılında %6,4, 2008 yılında %11,3, 2010 yılında %11,7 ve 2011 yılında %13,4 olmuştur.

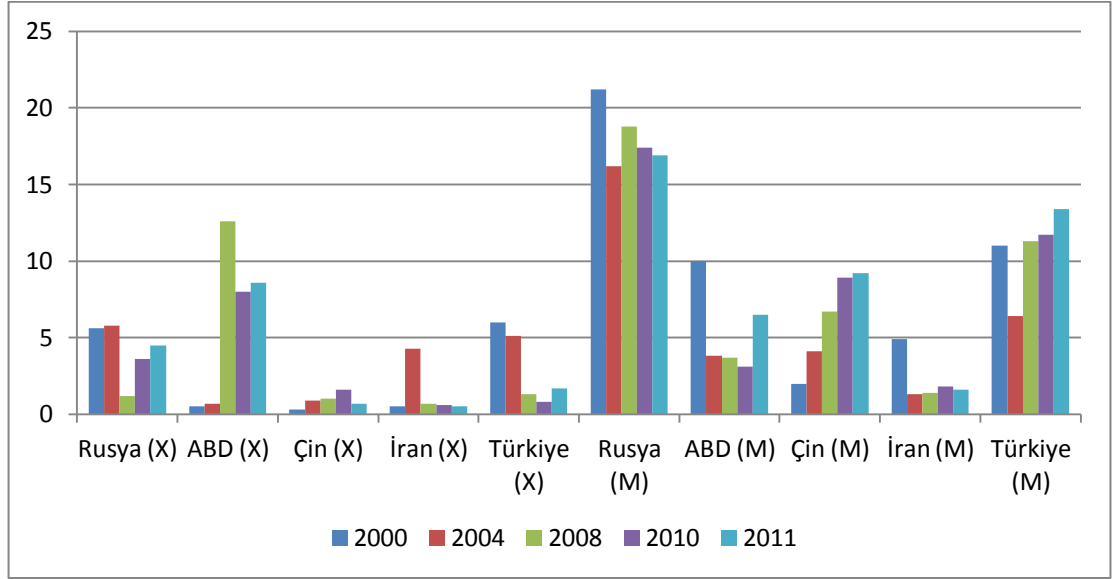
ABD'nin Azerbaycan'ın ithalatındaki payı yıllar itibariyle azalırken, Çin'in payı sürekli artmıştır. Görüldüğü üzere, ABD'nin ihracattaki payı, 2000 yılında %10,0, 2004 yılında %3,8, 2008 yılında %3,8, 2010 yılında %3,1'e kadar düşmüş ve 2011 yılında yükselerek, %6,5 olmuştur. Buna karşın Çin'in payı, 2000 yılında %2,0, 2004 yılında %4,1, 2008 yılında %6,7, 2010 yılında %8,9 ve 2011 yılında %9,2 olmuştur. İran'ın Azerbaycan'ın ithalatındaki payı ise 2000 yılı hariç (%4,9), diğer yıllarda yüzde ikinin altında seyretmiştir.

**Tablo 3.40: Türkiye'nin Azerbaycan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	2.917	1.745	100	1.172	100
	1 Rusya	347	98	5,6	249	21,2
	2 Türkiye	234	105	6,0	129	11,0
	3 ABD	126	8	0,5	118	10,0
	4 İran	65	8	0,5	57	4,9
	5 Çin	28	5	0,3	23	2,0
2004	Dünya	7.131	3.615	100	3.516	100
	1 Rusya	779	210	5,8	569	16,2
	2 Türkiye	408	183	5,1	225	6,4
	3 İran	199	154	4,3	45	1,3
	4 Çin	177	32	0,9	145	4,1
	5 ABD	158	26	0,7	132	3,8
2008	Dünya	54.918	47.756	100	7.162	100
	1 ABD	6.280	6.014	12,6	266	3,7
	2 Rusya	1.933	583	1,2	1.350	18,8
	3 Türkiye	1.433	626	1,3	807	11,3
	4 Çin	978	499	1,0	479	6,7
	5 İran	453	356	0,7	97	1,4
2010	Dünya	27.875	21.278	100	6.597	100
	1 Rusya	1.919	774	3,6	1.145	17,4
	2 ABD	1.913	1.707	8,0	206	3,1
	3 Türkiye	942	171	0,8	771	11,7
	4 Çin	927	339	1,6	588	8,9
	5 İran	243	125	0,6	118	1,8
2011	Dünya	36.213	26.480	100	9.733	100
	1 ABD	2.906	2.275	8,6	631	6,5
	2 Rusya	2.828	1.187	4,5	1.641	16,9
	3 Türkiye	1.758	456	1,7	1.302	13,4
	4 Çin	1.087	194	0,7	893	9,2
	5 İran	305	145	0,5	160	1,6

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012).

Grafik 3.26'da görüldüğü üzere, Türkiye Azerbaycan'ın ihracatında Rusya ve ABD'den sonra üçüncü sırada yer alırken, ithalatında Rusya hariç, diğer rakiplerinin önünde yer almaktadır.



**Grafik 3.26: Azerbaycan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.41'den Kazakistan ile ilgili verilere bakıldığında, ticaret hacmi bakımından Türkiye'nin 2000 ve 2004 yıllarında bütün rakiplerinin gerisinde, 2010 yılında sadece İran'ın önünde, dördüncü sırada ve 2008 ile 2011 yıllarında ise üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Bunun yanında Rusya, 2010 yılı hariç diğer yıllarda Kazakistan ile en fazla ticaret hacmine sahip olan ülke iken, Çin 2010 yılında ilk sırada yer almasına karşın, diğer yıllarda ikinci sırada yer almıştır.

Rusya'nın Kazakistan'ın ihracatından aldığı pay, 2000 yılında %19,8, 2004 yılında %14,1, 2008 yılında %8,7, 2010 yılında %5,3 ve 2011 yılında %8,5 olmuştur. Çin aldığı pay ise 2000 yılında %7,8, 2004 yılında %9,8, 2008 yılında %10,8, 2010 yılında %17,7 ve 2011 yılında %18,5 olmuştur. Görüldüğü üzere, 2000 ve 2004 yıllarında Kazakistan'ın ithalatından en fazla pay alan ülke Rusya iken, 2008, 2010 ve 2011 yıllarında Çin, en fazla pay alan ülke olmuştur. Bunun temel sebebi, Kazakistan ile Çin arasındaki petrol boru hattının 2005 yılından itibaren faaliyete geçmiş olmasıdır.

ABD'nin Kazakistan'ın ihracatındaki payı, 2000 yılında %2,0, 2004 yılında %1,4, 2008 yılında %0,8, 2010 yılında %1,5 ve 2011 yılında %1,2; ithalatındaki payı

ise 2000 yılında %5,6, 2004 yılında %4,4, 2008 yılında %5,1, 2010 yılında %5,5 ve 2011 yılında %4,5 gibi nispeten yüksek oranlı olmuştur.

Türkiye'nin Kazakistan'ın ihracatından aldığı pay, 2000 ve 2004 yıllarında %0,7, 2008 yılında %2,7, 2010 yılında %2,2 ve 2011 yılında %2,9; ithalatından aldığı pay ise 2000 yılında %2,9, 2004 yılında %2,7, 2008 ve 2010 yıllarında %2,6 ve 2011 yılında %1,9 olmuştur. Görüldüğü üzere, Türkiye'nin hem ihracattaki hem de ithalattaki payı, rakiplerinin oldukça gerisindedir.

**Tablo 3.41: Türkiye'nin Kazakistan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	13.579	8.652	100	4.927	100
	1 Rusya	4.048	1.710	19,8	2.338	47,5
	2 Çin	822	671	7,8	151	3,1
	3 ABD	453	176	2,0	277	5,6
	4 İran	216	203	2,3	13	0,3
	5 Türkiye	206	62	0,7	144	2,9
2004	Dünya	32.852	20.079	100	12.773	100
	1 Rusya	7.644	2.836	14,1	4.808	37,6
	2 Çin	2.725	1.967	9,8	758	5,9
	3 ABD	837	274	1,4	563	4,4
	4 İran	725	712	3,5	13	0,1
	5 Türkiye	489	147	0,7	342	2,7
2008	Dünya	108.987	71.172	100	37.815	100
	1 Rusya	19.981	6.227	8,7	13.754	36,4
	2 Çin	12.242	7.677	10,8	4.565	12,1
	3 Türkiye	2.875	1.904	2,7	971	2,6
	4 ABD	2.501	570	0,8	1.931	5,1
	5 İran	2.099	2.040	2,9	59	0,2
2010	Dünya	81.268	57.244	100	24.024	100
	1 Çin	14.087	10.122	17,7	3.965	16,5
	2 Rusya	8.482	3.006	5,3	5.476	22,8
	3 ABD	2.183	868	1,5	1.315	5,5
	4 Türkiye	1.851	1.235	2,2	616	2,6
	5 İran	1.120	1.094	1,9	26	0,1
2011	Dünya	126.157	88.118	100	38.039	100
	1 Rusya	23.800	7.515	8,5	16.285	42,8
	2 Çin	21.313	16.292	18,5	5.021	13,2
	3 Türkiye	3.303	2.574	2,9	729	1,9
	4 ABD	2.745	1.029	1,2	1.716	4,5
	5 İran	1.112	1.077	1,2	35	0,1

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012).

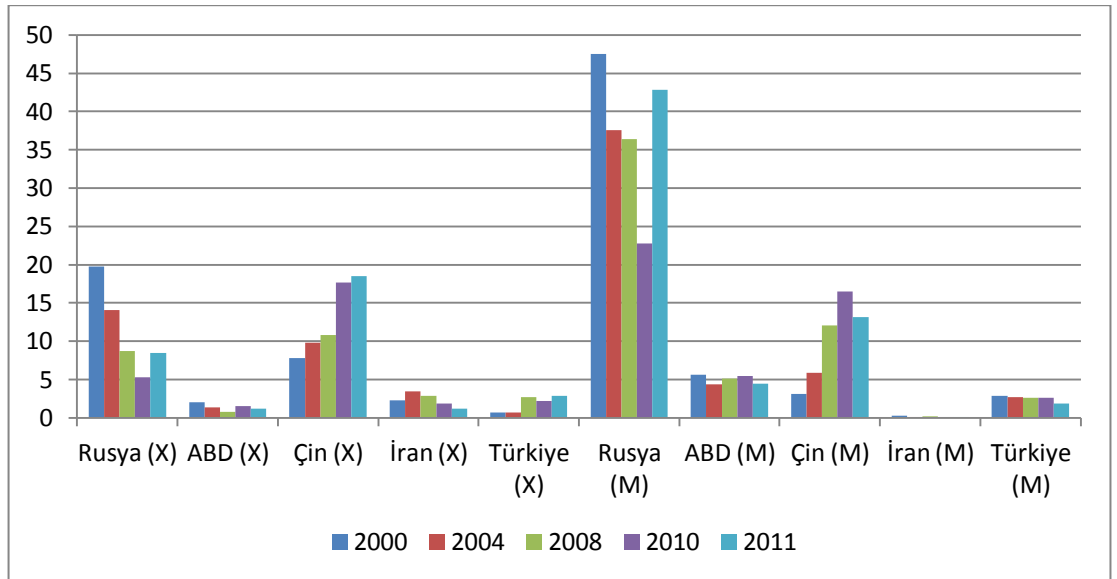
Grafik 3.27'den Rusya'nın Kazakistan'ın ihracatındaki payının 2010 yılına kadar sürekli azaldığı, 2011 yılında arttığı, ancak buna rağmen Çin'in gerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Çin'in Kazakistan'ın ihracatındaki payı ise yıllar itibariyle sürekli artmış ve Çin 2008 yılından itibaren Kazakistan'ın ihracatından en fazla pay alan ülke olmuştur. ABD'nin pay, düşük seviyede olmakla birlikte, sürekli bir



azalma eğilimine sahiptir. Aynı şekilde İran'ın payı da hem düşük seviyede hem de azalan bir trende sahiptir. Türkiye'nin payına bakıldığında, düşük seviyede olmasına karşın artan bir trende sahip olduğu görülmektedir.

Aynı ülkelerin Kazakistan'ın ithalatındaki paylarına bakıldığında, Rusya'nın tek başına diğer bütün ülkelerin sahip olduğu paydan daha fazlasına sahip olduğu görülmektedir. Rusya'nın payı, 2010 yılına kadar sürekli azalmasına rağmen, bütün yıllarda Rusya Kazakistan'ın ithalatından en fazla pay alan ülke olmuştur. Rusya'nın ardından en fazla paya sahip olan ülkenin Çin olduğu görülmektedir. Kazakistan'ın ithalatından en fazla pay alan üçüncü ülkenin ABD, dördüncü ülkenin ise Türkiye olduğu görülmektedir.

Görüldüğü üzere, Türkiye'nin Kazakistan'ın dış ticaretindeki payı, özellikle Rusya ve Çin'in çok gerisinde kalmaktadır. Bunda hem Rusya'nın hem de Çin'in Kazakistan'a olan coğrafi yakınlıkları ve Kazakistan ile Rusya arasında, Sovyet döneminden kalma ekonomik bağların önemi büyüktür.



**Grafik 3.27: Kazakistan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Irak ile ilgili verilere bakıldığında, Tablo 3.42'de görüldüğü üzere, bütün yıllarda Irak ile en fazla ticaret hacmine sahip olan ülkenin ABD olduğu görülmektedir. Çin, ticaret hacmi bakımından 2000 yılında ikinci sırada yer alırken, 2004 yılında dördüncü, 2008 yılında üçüncü ve 2010 ile 2011 yıllarında tekrar ikinci

sırada yer almıştır. Türkiye ise 2000 yılında dördüncü sıradayken, 2004 ile 2008 yıllarında ikinci, 2010 ile 2011 yıllarında üçüncü sırada yer almıştır.

Rusya, 2000 yılında ticaret hacmi bakımından üçüncü sırada yer alırken, 2004 yılında son sırada, 2008 yılında dördüncü sırada, 2010 yılında son sırada ve 2011 yılında dördüncü sırada yer almıştır. İran ise 2000 yılında son sırada, 2004 yılında üçüncü sırada, 2008 yılında son sırada, 2010 yılında dördüncü sırada ve 2011 yılında son sırada yer almıştır. Zira Rusya'nın 2000 ve 2010 yıllarında Irak'tan yapmış olduğu ithalatın verileri, İran'ın ise 2008 ve 2011 yıllarında hem ithalat hem de ihracat verileri bulunmamaktadır.

**Tablo 3.42: Türkiye'nin Irak'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	33.590	20.380	100	13.210	100
	1 ABD	6.473	6.386	31,3	87	0,7
	2 Çin	959	648	3,2	311	2,4
	3 Rusya	193	---	---	193	1,5
	4 Türkiye	121	33	0,2	88	0,7
	5 İran	77	35	0,2	42	0,3
2004	Dünya	39.792	18.490	100	21.302	100
	1 ABD	10.060	9.204	49,8	856	4,0
	2 Türkiye	2.289	468	2,5	1.821	8,5
	3 İran	501	27	0,1	474	2,2
	4 Çin	470	320	1,7	150	0,7
	5 Rusya	206	0,0004	0,00004	206	1,0
2008	Dünya	94.273	61.273	100	33.000	100
	1 ABD	25.195	23.072	37,7	2.123	6,4
	2 Türkiye	5.237	1.321	2,2	3.916	11,9
	3 Çin	2.653	1.382	2,3	1.271	3,9
	4 Rusya	102	0,09	0,0001	102	0,3
	5 İran	---	---	---	---	---
2010	Dünya	79.217	50.699	100	28.518	100
	1 ABD	14.269	12.623	24,9	1.646	5,8
	2 Çin	9.865	6.275	12,4	3.590	12,6
	3 Türkiye	7.397	1.355	2,7	6.042	21,2
	4 İran	4.644	42	0,1	4.602	16,1
	5 Rusya	108	---	---	108	0,4
2011	Dünya	137.300	83.300	100	54.000	100
	1 ABD	19.796	17.365	20,8	2.431	4,5
	2 Çin	14.269	10.444	12,5	3.825	7,1
	3 Türkiye	8.399	87	0,1	8.312	15,4
	4 Rusya	99,09	0,09	0,0001	99	0,2
	5 İran	---	---	---	---	---

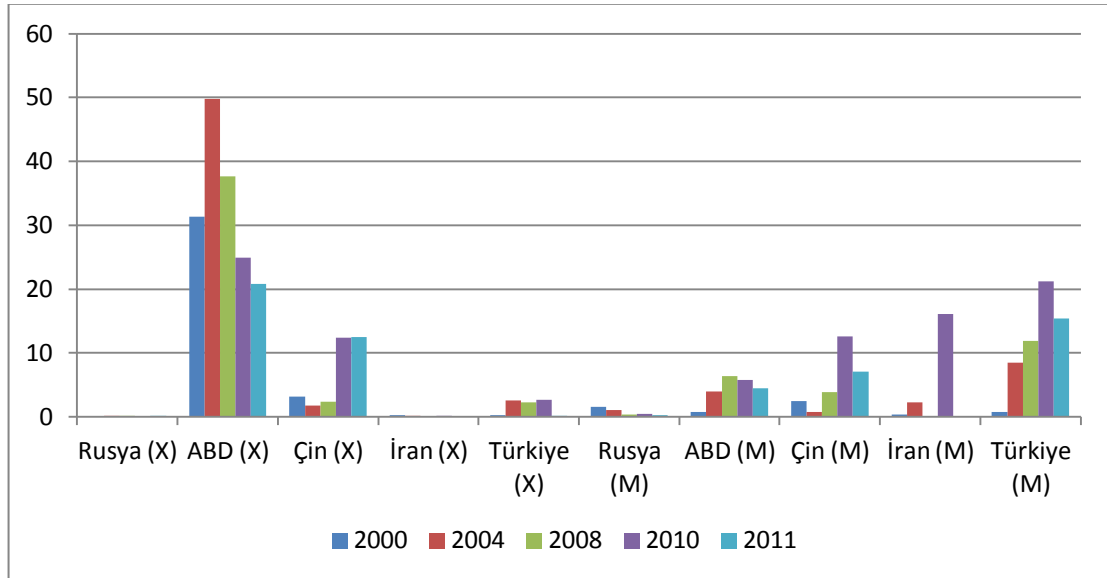
**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012).

ABD'nin Irak'ın ihracatı içindeki payı, 2000 yılında %31,3, 2004 yılında %49,8, 2008 yılında %37,7, 2010 yılında %24,9 ve 2011 yılında %20,8; ithalatındaki payı ise 2000 yılında %0,7, 2004 yılında %4,0, 2008 yılında %6,4, 2010 yılında

%5,8 ve 2011 yılında %4,5 olmuştur. Çin'in Irak'ın ihracatından aldığı pay, 2000 yılında %3,2, 2004 yılında %1,7, 2008 yılında %2,3, 2010 yılında %12,4 ve 2011 yılında %12,5; ithalatından aldığı pay ise 2000 yılında %2,4, 2004 yılında %0,7, 2008 yılında %3,9, 2010 yılında %12,6 ve 2011 yılında %7,1 olmuştur.

Türkiye'nin Irak'ın ihracatındaki payı, 2000 yılında %0,2, 2004 yılında %2,5, 2008 yılında %2,2, 2010 yılında %2,7 ve 2011 yılında %0,1; ithalatındaki payı, 2000 yılında %0,7, 2004 yılında %8,5, 2008 yılında %11,9, 2010 yılında %21,2 ve 2011 yılında %15,4 olmuştur. İran'ın Irak'ın ithalatından 2010 yılında aldığı %16,1 oranındaki payın dışında, Rusya ve İran'ın Irak'ın hem ithalatında hem de ihracatında kayda değer bir ağırlıkları söz konusu değildir.

Grafik 3.28'de de görüldüğü üzere, Irak'ın ihracatından en fazla pay alan ülke ABD iken, ikinci sırada Çin ve üçüncü sırada Türkiye bulunmaktadır. Irak'ın ithalatından en fazla pay alan ülke ise Türkiye olmuştur. Çin ve ABD'nin küresel düzeyde en fazla enerji tüketen ülkeler olduğu, bununla birlikte Irak'ın temel ihracat ürününün de petrol olduğu düşünüldüğünde, bu iki ülkenin Irak'ın ihracatından en fazla pay alan ülkeler olmasının nedeni daha iyi anlaşılabilir. Aynı sebepten dolayı, Rusya ve İran enerji zengini ülkeler oldukları için Irak'ın ihracatından en az pay alan ülkeler olmaktadır.



**Grafik 3.28: Irak'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.43'ten Suriye ile ilgili verilere bakıldığında, ticaret hacmi bakımından Türkiye'nin 2000, 2004 ve 2010 yıllarında ilk sırada, 2008 yılında üçüncü sırada ve

2011 yılında ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. ABD, 2000 yılında ikinci sırada iken, 2004 yılında üçüncü sıraya, sonraki yıllarda ise dördüncü sıraya gerilemiştir. Çin, 2000 yılında üçüncü sırada iken, 2004, 2008 ve 2010 yıllarında ikinci sıraya, 2011 yılında ise ilk sıraya yükselmiştir. 2000 ve 2004 yıllarında dördüncü sırada bulunan Rusya, 2008 yılında ilk sıraya yükselmiş, 2010 ve 2011 yıllarında üçüncü sıraya gerilemiştir. İran ise bütün yıllarda son sırada yer almıştır.

**Tablo 3.43: Türkiye'nin Suriye'nin Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	8.448	4.633	100	3.815	100
	1 Türkiye	673	482	10,4	191	5,0
	2 ABD	307	49	1,1	258	6,8
	3 Çin	204,1	0,1	0,002	204	5,3
	4 Rusya	165	34	0,7	131	3,4
	5 İran	34,8	0,8	0,01	34	0,9
2004	Dünya	12.432	5.383	100	7.049	100
	1 Türkiye	670	369	6,9	301	4,3
	2 Çin	516	21	0,4	495	7,0
	3 ABD	481	181	3,4	300	4,3
	4 Rusya	352	9	0,2	343	4,9
	5 İran	63	3	0,1	60	0,9
2008	Dünya	32.485	14.380	100	18.105	100
	1 Rusya	2.365	13	0,1	2.352	13,0
	2 Çin	1.999	21	0,1	1.978	10,9
	3 Türkiye	1.134	635	4,4	499	2,8
	4 ABD	734	380	2,6	354	2,0
	5 İran	97	25	0,2	72	0,4
2010	Dünya	28.915	11.353	100	17.562	100
	1 Türkiye	2.301	629	5,5	1.672	9,5
	2 Çin	1.627	81	0,7	1.546	8,8
	3 Rusya	1.142	33	0,3	1.109	6,3
	4 ABD	972	400	3,5	572	3,3
	5 İran	318	15	0,1	303	1,7
2011	Dünya	25.100	8.500	100	16.600	100
	1 Çin	2.446	26	0,3	2.420	14,6
	2 Türkiye	1.947	337	4,0	1.610	9,7
	3 Rusya	1.942	49	0,6	1.893	11,4
	4 ABD	658	408	4,8	250	1,5
	5 İran	---	---	---	---	---

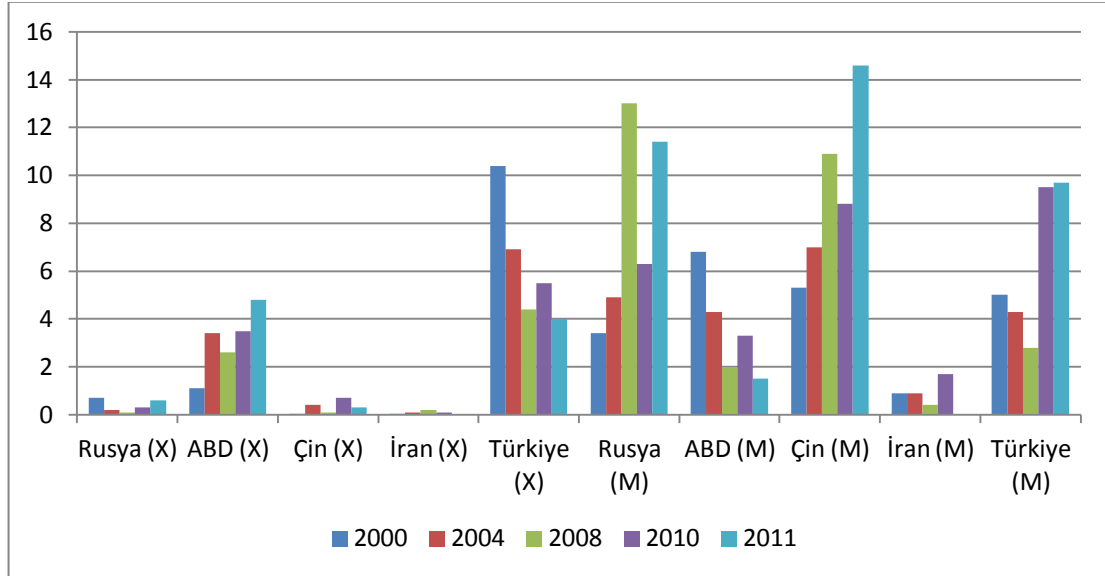
**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012).

Söz konusu ülkelerin Suriye'nin ihracatında aldıkları paylara bakıldığında, Türkiye'nin 2000 yılında %10,4, 2004 yılında %6,9, 2008 yılında %4,4, 2010 yılında %5,5 ve 2011 yılında %4,0; ABD'nin 2000 yılında %1,1, 2004 yılında %3,4, 2008 yılında %2,6, 2010 yılında %3,5 ve 2011 yılında %4,8; Çin'in 2000 yılında %0,002, 2004 yılında %0,4, 2008 yılında %0,1, 2010 yılında %0,7 ve 2011 yılında %0,3; Rusya'nın 2000 yılında %0,7, 2004 yılında %0,2, 2008 yılında %0,1, 2010 yılında

%0,3 ve 2011 yılında %0,6; İran'ın 2000 yılında %0,01, 2004 yılında %0,1, 2008 yılında %0,2 ve 2010 yılında %0,1 pay aldıkları görülmektedir.

Aynı ülkelerin Suriye'nin ithalatından aldıkları paylara bakıldığında, Türkiye'nin 2000 yılında %5,0, 2004 yılında %4,3, 2008 yılında %2,8, 2010 yılında %9,5 ve 2011 yılında %9,7; ABD'nin 2000 yılında %6,8, 2004 yılında %4,3, 2008 yılında %2,0, 2010 yılında %3,3 ve 2011 yılında %1,5; Çin'in 2000 yılında %5,3, 2004 yılında %7,0, 2008 yılında %10,9, 2010 yılında %8,8 ve 2011 yılında %14,6; Rusya'nın 2000 yılında %3,4, 2004 yılında %4,9, 2008 yılında %13,0, 2010 yılında %6,3 ve 2011 yılında %11,4; İran'ın 2000 ve 2004 yıllarında %0,9, 2008 yılında %0,4 ve 2010 yılında %1,7 pay aldıkları görülmektedir.

Grafik 3.29'dan da anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin Suriye'nin ihracatındaki payı, azalan bir grafik çizmesine rağmen, 2011 yılı hariç diğer yıllarda rakiplerinin payından sürekli fazla olmuştur. Türkiye'nin aksine, ABD'nin Suriye'nin ihracatındaki payı, 2008 yılı hariç, sürekli artmış ve ABD 2011 yılında en fazla pay alan ülke olmuştur. Diğer üç ülkenin Suriye'nin ihracatında önemli ağırlıkları olmamasına karşın, Çin ve Rusya, Suriye'nin ithalatından en fazla pay alan iki ülke olmuştur. Türkiye ise Çin ve Rusya'nın ardından üçüncü sırada yer almaktadır.



**Grafik 3.29: Suriye'nin Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

İsrail ile ilgili verilere bakıldığında, Tablo 3.44'te görüldüğü üzere, ABD'nin gerek ihracatta gerek ithalatta ve gerekse ticaret hacminde İsrail'in dış ticaretinden en

fazla pay alan ülke olduğu görülmektedir. Türkiye ise ticaret hacmi bakımından, 2000 yılında ikinci sıradayken, sonraki yıllarda üçüncü sırada yer almıştır. Çin, 2000 yılında üçüncü sıradayken, sonraki yıllarda ikinci sırada yer almış ve Rusya, bütün yıllarda dördüncü sırada yer almıştır. İran'ın ise İsrail ile ticaret ilişkisi bulunmamaktadır.

**Tablo 3.44: Türkiye'nin İsrail'in Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

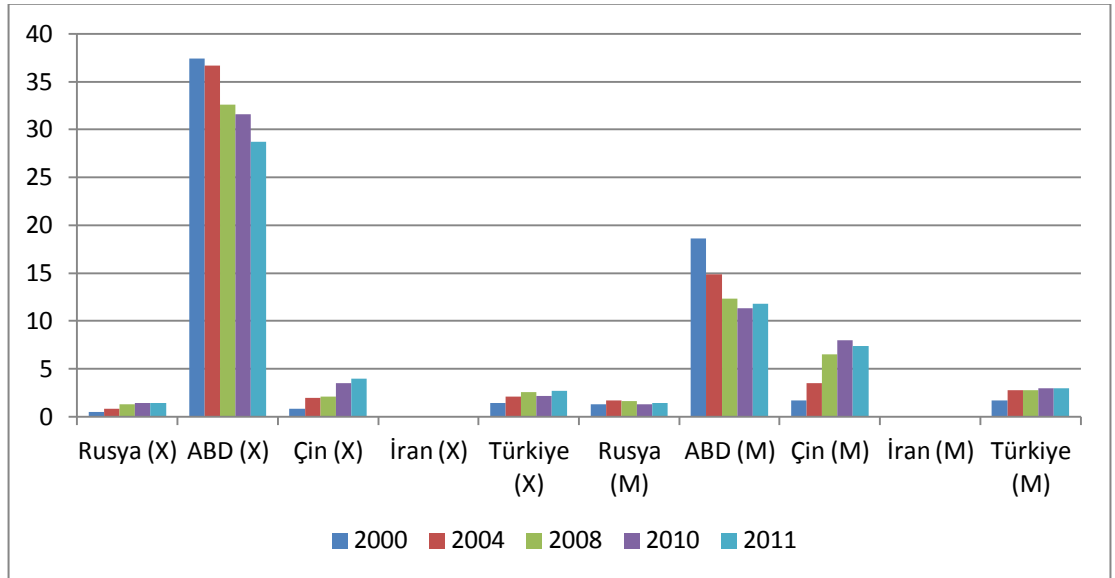
Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	67.149	31.407	100	35.742	100
	1 ABD	18.375	11.734	37,4	6.641	18,6
	2 Türkiye	1.056	434	1,4	622	1,7
	3 Çin	864	262	0,8	602	1,7
	4 Rusya	619	146	0,5	473	1,3
	5 İran	---	---	---	---	---
2004	Dünya	79.590	38.620	100	40.970	100
	1 ABD	20.295	14.175	36,7	6.120	14,9
	2 Çin	2.205	787	2,0	1.418	3,5
	3 Türkiye	1.981	814	2,1	1.167	2,8
	4 Rusya	1.007	319	0,8	688	1,7
	5 İran	---	---	---	---	---
2008	Dünya	126.508	61.337	100	65.171	100
	1 ABD	28.011	19.972	32,6	8.039	12,3
	2 Çin	5.537	1.293	2,1	4.244	6,5
	3 Türkiye	3.435	1.610	2,6	1.825	2,8
	4 Rusya	1.824	777	1,3	1.047	1,6
	5 İran	---	---	---	---	---
2010	Dünya	117.607	58.413	100	59.194	100
	1 ABD	25.191	18.488	31,6	6.703	11,3
	2 Çin	6.784	2.047	3,5	4.737	8,0
	3 Türkiye	3.111	1.311	2,2	1.800	3,0
	4 Rusya	1.597	812	1,4	785	1,3
	5 İran	---	---	---	---	---
2011	Dünya	141.322	67.796	100	73.526	100
	1 ABD	28.141	19.433	28,7	8.708	11,8
	2 Çin	8.169	2.718	4,0	5.451	7,4
	3 Türkiye	4.027	1.856	2,7	2.171	3,0
	4 Rusya	2.004	951	1,4	1.053	1,4
	5 İran	---	---	---	---	---

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012).

Ülkelerin İsrail'in ihracatından aldıkları paylara bakıldığında, ABD'nin 2000 yılında %37,4, 2004 yılında %36,7, 2008 yılında %32,6, 2010 yılında %31,6 ve 2011 yılında %28,7; Türkiye'nin 2000 yılında %1,4, 2004 yılında %2,1, 2008 yılında %2,6, 2010 yılında %2,2 ve 2011 yılında %2,7; Çin'in 2000 yılında %0,8, 2004 yılında %2,0, 2008 yılında %2,1, 2010 yılında %3,5 ve 2011 yılında %4,0; Rusya'nın 2000 yılında %0,5, 2004 yılında %0,8, 2008 yılında %1,3, 2010 ve 2011 yıllarında %1,4 pay aldıkları görülmektedir.

Aynı ülkelerin İsrail'in ithalatından aldıkları paylar ise şu şekildedir: ABD 2000 yılında %18,6, 2004 yılında %14,9, 2008 yılında %12,3, 2010 yılında %11,3 ve 2011 yılında %11,8; Türkiye'nin 2000 yılında %1,7, 2004 ve 2008 yıllarında %2,8, 2010 ve 2011 yıllarında %3,0; Çin'in 2000 yılında %1,7, 2004 yılında %3,5, 2008 yılında %6,5, 2010 yılında %8,0 ve 2011 yılında %7,4; Rusya'nın 2000 yılında %1,3, 2004 yılında %1,7, 2008 yılında %1,6, 2010 yılında %1,3 ve 2011 yılında %1,4 oranında pay almışlardır.

Grafik 3.30'a bakıldığında, ABD'nin İsrail'in hem ihracatındaki hem de ithalatındaki payı yıllar itibariyle sürekli düşmesine rağmen, rakiplerinin oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Çin'in İsrail'in ihracatından aldığı pay, yıllar itibariyle sürekli artmış ve 2010 yılından itibaren Çin, Türkiye'yi geride bırakarak, ikinci sıraya yükselmiştir. Aynı şekilde Çin'in İsrail'in ithalatındaki payı da genel olarak artan bir eğilime sahiptir ve Çin bu konuda da Türkiye'yi geride bırakmıştır. Türkiye'nin ne ihracattaki ne de ithalattaki payı önemli değişikliğe uğramamış ve Türkiye, 2011 yılı itibariyle hem ihracatta hem de ithalatta ABD ve Çin'in ardından üçüncü sırada yer almıştır. Belirtmek gerekir ki 2009 yılından beri Türkiye ile İsrail arasındaki mevcut siyasi krizlerin iki ülkenin dış ticareti üzerinde herhangi bir etkisi olmamıştır.



**Grafik 3.30: İsrail'in Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (05.10.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 3.45'ten Mısır ile ilgili verilere bakıldığında, ticaret hacmi bakımından bütün yıllarda ABD ve Çin'in ilk iki sırada yer aldığı görülmektedir. Rusya, 2000 ve

2008 yıllarında üçüncü sırada, 2004, 2010 ve 2011 yıllarında dördüncü sırada yer alırken, Türkiye, 2000 ve 2008 yıllarında dördüncü sırada, 2004, 2010 ve 2011 yıllarında üçüncü sırada yer almıştır. İran ise bütün yıllarda son sırada yer almıştır.

**Tablo 3.45: Türkiye'nin Mısır'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

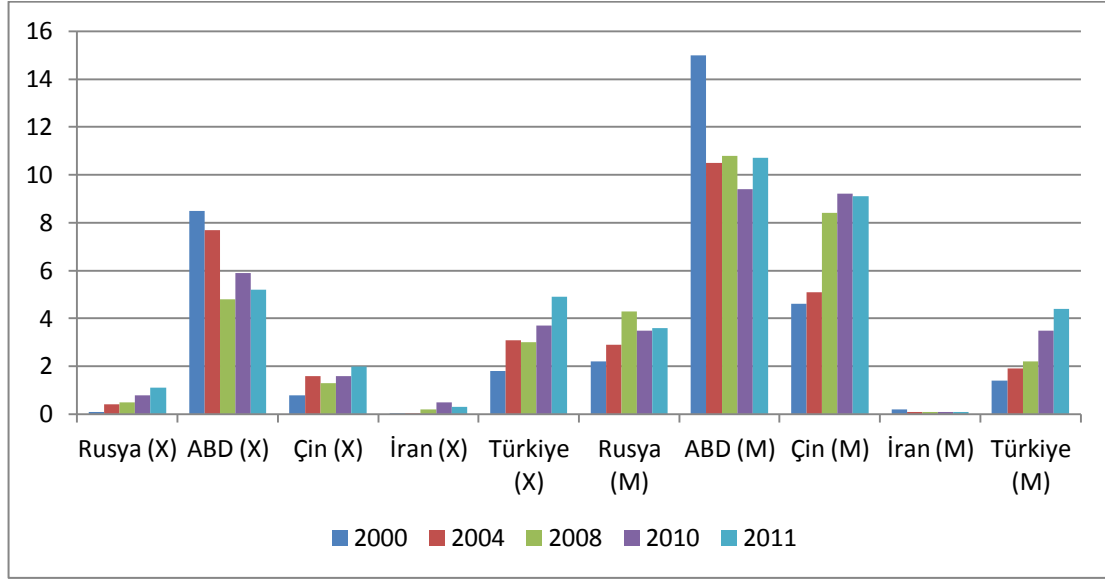
Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	18.657	4.693	100	13.964	100
	1 ABD	2.488	400	8,5	2.088	15,0
	2 Çin	679	39	0,8	640	4,6
	3 Rusya	307	3	0,1	304	2,2
	4 Türkiye	284	84	1,8	200	1,4
	5 İran	26	1	0,02	25	0,2
2004	Dünya	20.521	7.680	100	12.841	100
	1 ABD	1.939	588	7,7	1.351	10,5
	2 Çin	782	121	1,6	661	5,1
	3 Türkiye	481	235	3,1	246	1,9
	4 Rusya	399	31	0,4	368	2,9
	5 İran	11	1	0,01	10	0,1
2008	Dünya	78.718	25.967	100	52.751	100
	1 ABD	6.928	1.255	4,8	5.673	10,8
	2 Çin	4.774	342	1,3	4.432	8,4
	3 Rusya	2.381	134	0,5	2.247	4,3
	4 Türkiye	1.945	770	3,0	1.175	2,2
	5 İran	94	60	0,2	34	0,1
2010	Dünya	79.335	26.332	100	53.003	100
	1 ABD	6.509	1.547	5,9	4.962	9,4
	2 Çin	5.334	432	1,6	4.902	9,2
	3 Türkiye	2.865	985	3,7	1.880	3,5
	4 Rusya	2.048	213	0,8	1.835	3,5
	5 İran	170	126	0,5	44	0,1
2011	Dünya	90.051	30.782	100	59.269	100
	1 ABD	7.944	1.605	5,2	6.339	10,7
	2 Çin	6.024	606	2,0	5.418	9,1
	3 Türkiye	4.119	1.521	4,9	2.598	4,4
	4 Rusya	2.515	353	1,1	2.162	3,6
	5 İran	128	94	0,3	34	0,1

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Ülkelerin Mısır'ın ihracatından aldıkları paylara bakıldığında, ABD'nin 2000 yılında %8,5, 2004 yılında %7,7, 2008 yılında %4,8, 2010 yılında %5,9 ve 2011 yılında %5,2; Çin'in 2000 yılında %0,8, 2004 yılında %1,6, 2008 yılında %1,3, 2010 yılında %1,6 ve 2011 yılında %2,0; Rusya'nın 2000 yılında %0,1, 2004 yılında %0,4, 2008 yılında %0,5, 2010 yılında %0,8 ve 2011 yılında %1,1; Türkiye'nin 2000 yılında %1,8, 2004 yılında %3,1, 2008 yılında %3,0, 2010 yılında %3,7 ve 2011 yılında %4,9; İran'ın 2000 yılında %0,02, 2004 yılında %0,01, 2008 yılında %0,2, 2010 yılında %0,5 ve 2011 yılında %0,3 oranında pay aldıkları görülmektedir.



Aynı ülkelerin Mısır'ın ithalatından aldıkları paylar ise şu şekildedir: ABD, 2000 yılında %15,0, 2004 yılında %10,5, 2008 yılında %10,8, 2010 yılında %9,4 ve 2011 yılında %10,7; Çin, 2000 yılında %4,6, 2004 yılında %5,1, 2008 yılında %8,4, 2010 yılında %9,2 ve 2011 yılında %9,1; Rusya, 2000 yılında %2,2, 2004 yılında %2,9, 2008 yılında %4,3, 2010 yılında %3,5 ve 2011 yılında %3,6; Türkiye, 2000 yılında %1,4, 2004 yılında %1,9, 2008 yılında %2,2, 2010 yılında %3,5 ve 2011 yılında %4,4; İran, 2000 yılında %0,2 ve diğer yıllarda %0,1 oranında pay almıştır.



**Grafik 3.31: Mısır'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.31'e bakıldığında, Rusya'nın Mısır'ın ihracatındaki payı, yıllar itibariyle sürekli artmasına rağmen, 2011 yılı itibariyle Rusya dördüncü sırada yer almaktadır. ABD'nin payı genel olarak sürekli azalma eğiliminde olmasına karşın, ABD bütün yıllarda en fazla payı alan ülke olmuştur. Çin'in payında ise sürekli bir artma eğilimi mevcut olmakla birlikte henüz Türkiye ve ABD'yi yakalayamamıştır. İran'ın Mısır'ın ihracatında önemli bir payının olmadığı görülmektedir. Türkiye ise bütün yıllarda ABD'den sonra ikinci sırada yer aldığı gibi, payı da istikrarlı bir şekilde artmıştır.

Aynı ülkelerin ithalattan aldıkları paylar karşılaştırıldığında, ABD'nin yine ilk sırada yer aldığı görülmektedir. ABD'den sonra, Mısır'ın ithalatındaki payını istikrarlı bir şekilde arttıran Çin gelmektedir. 2011 yılında Rusya'yı geride bırakan Türkiye, üçüncü sırada yer alırken, Rusya dördüncü sırada ve İran ise yine son sırada yer almaktadır. Görüldüğü üzere, Mısır ile ticarete Türkiye'nin en önemli rakipleri ABD ve Çin'dir.

Tablo 3.46'dan Lübnan ile ilgili verilere bakıldığında, ticaret hacmi bakımından yine ABD ve Çin'in ilk iki sırada yer aldığı görülmektedir. Rusya, 2000 ve 2004 yıllarında üçüncü sırada bulunurken, sonraki yıllarda dördüncü sıraya gerilemiş; Türkiye ise 2000 ve 2004 yıllarında dördüncü sıradayken, sonraki yıllarda üçüncü sırada yer almıştır. İran yine bütün yıllarda son sırada yer almıştır.

**Tablo 3.46: Türkiye'nin Lübnan'ın Dış Ticaretindeki Yeri (2000-2011)**

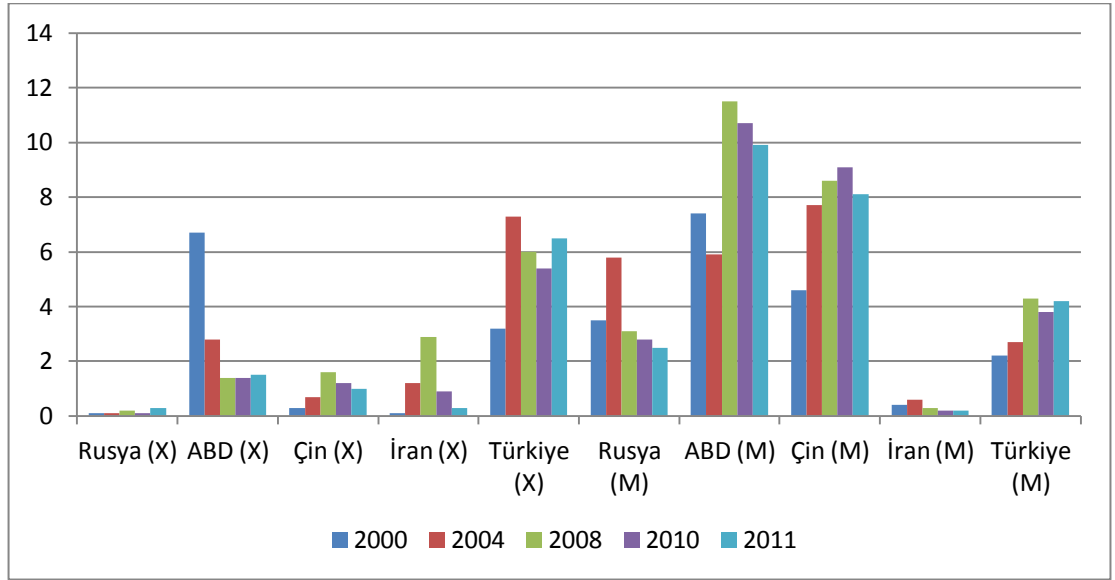
Yıllar		Tic. Hacmi (Milyon \$)	İhracat (Milyon \$)	İhracat (%)	İthalat (Milyon \$)	İthalat (%)
2000	Dünya	6.941	714	100	6.227	100
	1 ABD	506	48	6,7	458	7,4
	2 Çin	289	2	0,3	287	4,6
	3 Rusya	215,6	0,6	0,1	215	3,5
	4 Türkiye	161	23	3,2	138	2,2
	5 İran	28,9	0,9	0,1	28	0,4
2004	Dünya	11.130	1.745	100	9.385	100
	1 Çin	730	12	0,7	718	7,7
	2 ABD	603	49	2,8	554	5,9
	3 Rusya	545	2	0,1	543	5,8
	4 Türkiye	385	127	7,3	258	2,7
	5 İran	79	21	1,2	58	0,6
2008	Dünya	19.614	3.478	100	16.136	100
	1 ABD	1.898	49	1,4	1.849	11,5
	2 Çin	1.447	56	1,6	1.391	8,6
	3 Türkiye	905	207	6,0	698	4,3
	4 Rusya	511	8	0,2	503	3,1
	5 İran	144	101	2,9	43	0,3
2010	Dünya	22.224	4.254	100	17.970	100
	1 ABD	1.980	61	1,4	1.919	10,7
	2 Çin	1.688	50	1,2	1.638	9,1
	3 Türkiye	915	231	5,4	684	3,8
	4 Rusya	510	3	0,1	507	2,8
	5 İran	78	40	0,9	38	0,2
2011	Dünya	24.430	4.267	100	20.163	100
	1 ABD	2.059	64	1,5	1.995	9,9
	2 Çin	1.668	44	1,0	1.624	8,1
	3 Türkiye	1.117	276	6,5	841	4,2
	4 Rusya	528	14	0,3	514	2,5
	5 İran	55	13	0,3	42	0,2

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012).

Görüldüğü üzere ABD'nin Lübnan'ın ihracatından aldığı pay, 2000 yılında %6,7, 2004 yılında %2,8, 2008 ve 2010 yıllarında %1,4 ve 2011 yılında %1,5 olmuştur. Çin'in Lübnan'ın ihracatından aldığı pay, 2000 yılında %0,3, 2004 yılında %0,7, 2008 yılında %1,6, 2010 yılında %1,2 ve 2011 yılında %1,0; Rusya'nın payı, 2000 ve 2004 yıllarında %0,1, 2008 yılında %0,2, 2010 yılında %0,1 ve 2011 yılında %0,3; Türkiye'nin payı, 2000 yılında %3,2, 2004 yılında %7,3, 2008 yılında %6,0,

2010 yılında %5,4 ve 2011 yılında %6,5; İran'ın payı ise 2000 yılında %0,1, 2004 yılında %1,2, 2008 yılında %2,9, 2010 yılında %0,9 ve 2011 yılında %0,3 olmuştur.

Aynı ülkelerin Lübnan'ın ithalatından aldıkları paylara bakıldığında, ABD'nin 2000 yılında %7,4, 2004 yılında %5,9, 2008 yılında %11,5, 2010 yılında %10,7 ve 2011 yılında %9,9; Çin'in 2000 yılında %4,6, 2004 yılında %7,7, 2008 yılında %8,6, 2010 yılında %9,1 ve 2011 yılında %8,1; Rusya'nın 2000 yılında %3,5, 2004 yılında %5,8, 2008 yılında %3,1, 2010 yılında %2,8 ve 2011 yılında %2,5; Türkiye'nin 2000 yılında %2,2, 2004 yılında %2,7, 2008 yılında %4,3, 2010 yılında %3,8 ve 2011 yılında %4,2; İran'ın 2000 yılında %0,4, 2004 yılında %0,6, 2008 yılında %0,3 ve 2010 ile 2011 yıllarında %0,2 oranında pay aldıkları görülmektedir.



**Grafik 3.32: Lübnan'ın Dış Ticaretinde Türkiye'nin Payı (2000-2011)**

**Kaynak:** International Trade Centre, <http://www.intracen.org/>, (20.11.2012) ve United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>, (20.11.2012) verilerinden yararlanılarak oluşturulmuştur.

Grafik 3.32'den de anlaşılacağı üzere, 2000 yılında ABD, Lübnan'ın ihracatından en fazla pay alan ülke iken, 2004 yılından itibaren Türkiye ABD'yi geride bırakarak, Lübnan'ın ihracatından en fazla pay alan ülke olmuştur. Diğer ülkelerin Lübnan'ın ihracatında önemli ağırlıkları bulunmamaktadır. Lübnan'ın ithalatından en fazla pay alan ülke ABD, ikinci ülke ise Çin olmuştur. Türkiye ise yıllar itibariyle Lübnan'ın ithalatındaki payını arttırarak, 2008 yılından itibaren Rusya'yı geride bırakarak, üçüncü sırada yer almıştır. Görüldüğü üzere, Lübnan ile ticarete de ABD ve Çin yine Türkiye'nin en önemli rakipleri konumundadırlar.

## SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'nin dış politika ve dış ekonomik ilişkiler bağlamında bölgesel güç olabirliğinin irdelendiğı bu çalışmada, Soğuk Savaş döneminde dış politikasını Batı eksenli oluşturan Türkiye'nin, bulunduğu coğrafyadaki gelişmeler karşısında kayıtsız kaldığı, ancak 1990'lı yıllardan itibaren dış politikada nispeten daha bağımsız hareket etmesi sonucu bölgesel rolünün arttığı görülmüştür. Bunun yanında 2000'li yıllarda dış politikada benimsenen “komşularla sıfır sorun”, “proaktif diplomasi” ve “çok boyutlu dış politika” gibi ilkeler, Türkiye'nin komşularıyla olan sorunlarının azalmasını ve Türkiye'nin bölgesindeki sorunlarda daha etkin rol almasını sağlamıştır.

Türkiye'nin jeostratejik konumunun kendisine sağladığı avantajların, 2000'li yıllarda daha verimli kullanılması sonucu, özellikle doğusunda ve güneyinde yer alan enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınması konusunda Türkiye'nin bölgesel konumunu güçlendirmiştir.

Dış politika alanında görülen olumlu gelişmelere karşın, aynı şeyi Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri için söylemek mümkün görünmemektedir. Nitekim 2000-2011 yılları arasında Türkiye ile büyük oyuncular (AB, ABD, Rusya, Çin ve İran) arasındaki ticaret dengesi, genelde artan bir şekilde, sürekli Türkiye aleyhine açık vermiştir. Bunun yanında, gerek Türkiye'nin dış ticaretinden gerekse DYS akımlarından en büyük payı, söz konusu büyük oyuncular almaktadır. Buna karşın Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan ülkelerin Türkiye'nin dış ticaretinden ve DYS akımlarından aldıkları paylar genel olarak düşük seviyede seyretmiştir.

Türkiye'nin, yakın çevresinde yer alan ülkelerin dış ticaretinden aldığı pay, büyük oyuncuların aldıkları paylarla karşılaştırıldığında, Türkiye'nin genel olarak ABD, Rusya ve Çin'in gerisinde, İran'ın önünde yer aldığı görülmüştür.

Genel olarak Türkiye'nin büyük oyuncular karşısında ticaret açığı vermesinin sebeplerine bakıldığında, Türkiye'nin AB, ABD ve Çin'e karşı rekabet dezavantajına sahip olması, Rusya ve İran'a karşı ise rekabet avantajına sahip olmasına karşın, bu ülkelerin enerji kaynaklarına olan yüksek derecedeki bağımlılığıdır.

Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerindeki bu olumsuz tablo karşısında birkaç öneride bulunmak gerekirse;

- Büyük oyuncularla rekabet edebilmek için ülke ekonomisi rekabetçi bir yapıya kavuşturulmalı

- Nitelikli işgücü sayısını arttırmak için mesleki eğitime gereken önem verilmeli
- AR-GE faaliyetleri için yeterli bütçe ayrılmalı
- Dışarıdan alınan teknoloji içselleştirilebilmeli
- İhraç edilen ürünlerin içinde katma değeri yüksek olan ileri teknoloji içeren ürünlerin payı artırılmalı
- Daha fazla doğrudan yabancı sermaye çekebilmek için siyasi ve ekonomik istikrar sürdürülmeli ve doğrudan yabancı sermaye ile ilgili daha fazla teşvik uygulanmalı
- Enerjide alanında kaynak ülke sayısı çeşitlendirilmeli: zira Türkiye'nin enerjide Rusya ve İran'a yüksek derecedeki bağımlılığı, hem cari işlemler bilançosu üzerinde baskı yapmakta hem de Türkiye'nin uluslararası alanda bu ülkelerden bağımsız politikalar üretmesine engel olmaktadır.
- Enerji alanında dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla alternatif enerji kaynakları olarak nükleer enerji ve yenilenebilir enerji konusunda gerekli yatırımlar yapılmalı
- Türkiye'nin jeopolitik/jeostratejik konumu, uluslararası enerji taşımacılığı ile ilgili projeler için daha etkin bir şekilde kullanılmalı

Genel bir değerlendirmeye, dış politika alanında etkin bir ülke olmanın tek başına bölgesel güç olmaya yetmeyeceği, bunun ekonomik alandaki başarılarla desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, gerek Türkiye'nin bölgesel güç olabilmesi için gerekse hükümetin "Hedef 2023" stratejisi içinde yer alan, 2023 yılında 500 milyar dolar ihracat miktarına ulaşabilmek için yapılması gereken şey, yukarıda sıralanan önerilere ek olarak Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan ülkelerle ticari/ekonomik ilişkilerini geliştirmesi ve bu ülkelerin pazarlarından daha fazla pay almasıdır.

## KAYNAKLAR

- AĞAYEV, Seymur (2010), “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Geçiş Ekonomileri Örneğinde Panel Eştümleşme ve Panel Nedensellik Analizleri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, ss. 159-184.
- AKBAL, Özdemir (2011), “Türkiye-Suriye Güvenlik ve Terörle Mücadele İşbirliği”, **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)**, ([http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com\\_content&view=article&id=1944:tuerkiye-suriye-guevenlik-ve-teroerle-muecadele-birlii&catid=181:analizler-guvenlik](http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1944:tuerkiye-suriye-guevenlik-ve-teroerle-muecadele-birlii&catid=181:analizler-guvenlik), 21.11.2012), ss. 1-8.
- AKBAY, O. S. ve ÖGE GÜNEY, P. (2008), “Avrupa Birliği’nin Sanayi Politikası ve Türk Sanayisine Etkileri”, **ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 7, ss. 147-162.
- AKBULUT, Arda (2011), **TRA1 Düzey 2 Bölgesi İçin Rusya Pazarı Araştırma Raporu**, Kuzeydoğu Anadolu Kalkınma Ajansı (KUDAKA).
- AKÇADAĞ, Emine (2010a), “Yumuşak Güç Japonya’nın Sert Güç Arayışları”, **Bilge Strateji**, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 1-28.
- AKÇADAĞ, Emine (2010b), “Yükselen Güç Çin’in Dünden Bugüne Dış Politika Analizi”, **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)**, ([http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com\\_content&view=article&id=1678:yuekselen-guec-cinin-duenden-buguene-d-politika-analizi-&catid=173:analizler-uzakdogu](http://www.bilgesam.com/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=1678:yuekselen-guec-cinin-duenden-buguene-d-politika-analizi-&catid=173:analizler-uzakdogu), 17.10.2012), ss. 1-12.
- AKGÜN, Gonca (2008), **Uluslararası Ticaretin Dinamik Kazançları: Türkiye Üzerine Bir İnceleme**, Yüksek Lisans Tezi, Muğla.
- AKPINAR, Erdal (2005), “Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri”, **GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt: 25, Sayı:2, ss. 229-248.
- AKPINAR, P. ve ARAS, B. (2011), “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi: 2009 Değerlendirmesi”, **Türk Dış Politikası Yılığ 2009**, (Ed: B. Duran, K. İnat ve M. Ataman), Ankara: SETA Yayınları XIII, ss. 13-44.

- AKSES, Selen (2012), “Ekonomik Kriz Sonrası Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi”,  
**İKV Değerlendirme Notu**, ss. 1-6.
- AKTAŞ, Adem (2009), **Dış Ticaret Stratejileri ve Teorileri Açısından Kırgızistan**, Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.
- ALAGÖZ, Mehmet (23.03.2009), “Aşktan Nefrete ABD-İran İlişkileri ve Türkiye’nin Arabulucu Olması”, (23.03.2009), **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)**,  
([http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com\\_content&view=article&id=302:asktan-nefrete-abd-iran-iliskileri-ve-turkiyenin-arabulucu-olmasi&catid=98:analizler-abd&Itemid=135](http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=302:asktan-nefrete-abd-iran-iliskileri-ve-turkiyenin-arabulucu-olmasi&catid=98:analizler-abd&Itemid=135), 03.09.2012).
- ALTAY, Hüseyin (2011), “Demokrasilerin Ticari İlişkiler Arasındaki Çekim Etkisi: Türkiye Üzerine Panel Çekim Modeli”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 31, ss. 303-318.
- AMANOV, Şatlık (2007), **ABD’nin Orta Asya Politikaları**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- ANTONUCCI, D. ve MANZOCCHI, S. (2005), “Dose Turkey Have a Special Trade Relation With the EU? A Gravity Model Approach”,  
([http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=609881](http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=609881), 13.11.2012).
- ARAS, Bülent (2006), “Türk-İran İlişkileri: Değişim ve Süreklilik”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 12, Sayı: 2, ss. 61-92.
- ARAS, Bülent (2009), “Türkiye ve Rusya Federasyonu: Çok Boyutlu Ortaklık”, **SETA Analiz**, Sayı: 10, ss. 1-16.
- ARI, Tayyar (2004), **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, 5. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- ARTAN, S., BERBER, M. ve GENÇ, M. C. (2011), “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 25, Sayı: 2, ss. 207-224.
- ASLAN, A. ve KULA, F. (2008), “Türkiye’nin Ortadoğu’da Ekonomik Geleceği: Türkiye’nin İhracat Potansiyeline Yönelik Ampirik Bir Analiz”,  
**MPRA(Munich Personal Repec Archive)**, MPRA Paper NO: 10688, ss. 1-9.

- ATA, Sezai (2012), “Türkiye’nin İhracat Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme”, **Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı 2012 Bildirisi**, Alma-Ata, 11-13 Ekim 2012, ss. 276-282.
- ATAGENÇ, Ömer (2012), “Çin ve Hindistan’ın Deniz Stratejisi ve Hint Okyanusu’nda Güç Mücadelesi”, **Bilge Strateji**, Cilt: 4, Sayı: 6, ss. 135-166.
- ATALAY, M. ve TURHAN, M. (2002), “Küreselleşme, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türk İmalat Sanayii”, **Planlama Dergisi**, Sayı: Özel Sayı, ss. 77-110.
- ATAMAN, M. ve GÖKCAN, Ö. (2012), “Bush Dönemi Amerikan Dış Politikası: Bir Aşırı-Yayılmacılık Denemesi”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 199-229.
- ATİK, Hayriye (2006), **Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme**, Bursa: Ekin Kitabevi.
- AYDIN, D. ve TEKBİYİK, A. (2007), “İran Nükleer Programının Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sayı: 5, ss. 105-128.
- AYDIN, İ. Selin (2009), **Lübnan Cumhuriyeti Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- AYDIN, Mustafa vd. (2007), **Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak’ın Geleceği ve Türkiye**, Ankara: TEPAV Yayınları.
- AYDOĞAN, Bekir (13.04.2011), “Güç Kavramı ve Türkiye”, **Politika Dergisi**, (<http://www.politikadergisi.com/okur-makale/guc-kavrami-ve-turkiye>, 11.11.2012).
- AYNAGÖZ ÇAKMAK, Özge (2008), “Çin’in Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci ve Türk Sanayisi Açısından Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 253-268.
- BAKKALCI, A. Can (2002), “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasında Gerçekleştirilen Gümrük Birliğinin Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 2, ss. 39-53.
- BALCI, A. ve YEŞİLTAŞ, M. (2011), “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”, **Bilgi**, Cilt: 13, Sayı: 2, ss. 9-34.



- BATRA, Amita (2004), "India's Global Trade Potential: The Gravity Model Approach", **Indian Council for Research on International Economic Relations**, Work Paper, NO: 151, ss. 1-38.
- BAYAR, Fırat (2006), "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin Gücü: Siyasi, Askeri ve Ekonomik Açıdan Bir Değerlendirme", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 2, Sayı:4, ss. 137-156.
- BAYSOY, Emre (2009), "Rusya, AB, ABD İlişkileri Bağlamında Enerjinin Ekonomi Politikası ve Küreselleşmenin Jeopolitikası", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 10, ss. 59-82.
- BECK, Martin (2006), "The Concept of Regional Power: The Middle East as a Deviant Case?", **Regional Powers in Asia, Africa, Latin America, The Near and Middle East Conference Paper**,  
[http://www.gigahamburg.de/dl/download.php?d=/content/forumregional/pdf/giga\\_conferenceRegionalPowers\\_0612/giga\\_RegPowers0612\\_paper\\_beck.pdf](http://www.gigahamburg.de/dl/download.php?d=/content/forumregional/pdf/giga_conferenceRegionalPowers_0612/giga_RegPowers0612_paper_beck.pdf),  
05.10.2012), ss. 1-9.
- BENLİ ALTUNIŞIK, Meliha (2009), "Ortadoğu ve ABD: Yeni Bir Döneme Girilirken", **Ortadoğu Etütleri**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss.69-81.
- BENLİ, A. Oya (2009), **Bulgaristan Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- BENLİ, A. Oya (2011), **Rusya Federasyonu Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- BERİŞ, Y. ve GÜRKAN, A. (2003), **Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler**, TÜSİAD ABD Temsilciliği Değerlendirme Raporu, Rapor NO: TS/WSH/02-020.
- BÖLÜKBAŞI, Süha (1992), **Türkiye ve Yakınındaki Ortadoğu**, Ankara: Dış Politika Enstitüsü.
- BP Statistical Review of World Energy (2011),  
[http://www.bp.com/assets/bp\\_internet/globalbp/globalbp\\_uk\\_english/reports\\_and\\_publications/statistical\\_energy\\_review\\_2011/STAGING/local\\_assets/pdf/statistical\\_review\\_of\\_world\\_energy\\_full\\_report\\_2011.pdf](http://www.bp.com/assets/bp_internet/globalbp/globalbp_uk_english/reports_and_publications/statistical_energy_review_2011/STAGING/local_assets/pdf/statistical_review_of_world_energy_full_report_2011.pdf), 15.09.2012).

- CANLI, Ş. ve SAKARYA, S. (2011), **Azerbaycan Ülke Raporu**, Orta Anadolu Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri İhracatçıları Birliği.
- CIA (10.11.2012), **The World Factbook**,  
(<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>).
- ÇAĞLAR, E. ve MUMCU, O (2006), “Türkiye’nin Nüfusu Zenginlik Kaynağı Olabilir mi?”, **Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü**, ss.1-20.
- ÇELİKKANAT, Ersin (2007), “11 Eylül Sonrası ABD-İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye’ye Etkileri”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 6, ss. 123-152.
- ÇELİKPALA, Mitat (2012), “Enerji Alanında Rekabet Yeniden Hareketleniyor: Türkiye Merkezli Gelişmelere Genel Bir Bakış”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 41, ss. 8-20.
- ÇEŞTEPE, H. ve MİSTAÇOĞLU, T. (2012), “Gümrük Birliğinin Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi: Avrupa Birliği’nin Yeni Üyeleri ve Türkiye Üzerine Bir Panel Veri Analizi”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: XXXII, Sayı: I, ss. 123-140.
- ÇEŞTEPE, Hamza (2012), “Çin’in Dış Ticaretinin Gelişimi, Dünya Ticaret Örgütü’ne Üyelik Öncesi ve Sonrasında Dünya Ticaretine Etkileri”, **Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 17, ss. 45-62.
- ÇETİNSAYA, Gökhan (2011), “İki Yüzyılın Hikâyesi: Türk Dış ve Güvenlik Politikasında Süreklilikler”, (Çev: A. Balcı), **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, (Ed: B. Duran, K. İnat ve M. Ataman), Ankara: SETA Yayınları XIII, ss. 605-628.
- ÇINAR, S. ve HEPAKTAN, C. E. (2011), “Küreselleşmenin Ekonomik Entegrasyon Üzerine Etkileri”, **International Conference on Eurasian Economies 2011**, Bışkek, 12-14 Ekim 2011, ss. 68-77.
- ÇİNKO, Levent (2009), “Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri”, **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: XXVI, Sayı: 1, ss. 117-131.
- ÇOLAKOĞLU, Selçuk (2012), “Türkiye-Çin İlişkileri: Tek Taraflı Aşk mı?”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 45, ss. 53-66.

ÇOLPAN NART, Ela (2010), “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri: Panel Veri Analizi”, **Journal of Yasar University**, Volume: 5, NO: 17, ss. 2874-2885.

DAVUTOĞLU, Ahmet (2004), **Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konumu**, 19. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.

DAVUTOĞLU, Ahmet (26.02.2004), “Türkiye Merkez Ülke Olmalı”, **Radikal**, (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=107581>, 14.09.2012).

DEİK Amerika Birleşik Devletleri Ülke Bülteni (2012), ([http://www.aia-istanbul.org/files/etkinlikler/abd-ulke-gunu-2012/deikamerikabirlesikdevletleribulteni-mart2012\\_tr.pdf](http://www.aia-istanbul.org/files/etkinlikler/abd-ulke-gunu-2012/deikamerikabirlesikdevletleribulteni-mart2012_tr.pdf), 25.11.2012).

DEİK Azerbaycan Ülke Bülteni (2011), ([http://www.akbank.com/doc/deik/Azerbaycan\\_Ulke\\_Bulteni.pdf](http://www.akbank.com/doc/deik/Azerbaycan_Ulke_Bulteni.pdf), 25.11.2012).

DEİK Azerbaycan Ülke Bülteni (2012), ([http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/4078/Azerbaycan\\_%c3%9clke\\_B%c3%bclteni.html](http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/4078/Azerbaycan_%c3%9clke_B%c3%bclteni.html), 25.11.2012).

DEİK Bulgaristan Ülke Bülteni (2011), ([http://www.akbank.com/doc/deik/Bulgaristan\\_Ulke\\_Bulteni.pdf](http://www.akbank.com/doc/deik/Bulgaristan_Ulke_Bulteni.pdf), 25.11.2012).

DEİK Gürcistan Ülke Bülteni (2012), ([http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/4021/G%c3%bcrcistan\\_%c3%9clke\\_B%c3%bclteni.html](http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/4021/G%c3%bcrcistan_%c3%9clke_B%c3%bclteni.html), 25.11.2012).

DEİK Irak Ülke Bülteni (2011), ([http://www.akbank.com/doc/deik/Irak\\_Ulke\\_Bulteni\\_c\\_Kasim\\_2011.pdf](http://www.akbank.com/doc/deik/Irak_Ulke_Bulteni_c_Kasim_2011.pdf), 25.11.2012).

DEİK İran Ülke Bülteni (2010), (<http://www.akbank.com/doc/deik/iran-2010.pdf>, 25.11.2012).

DEİK İsrail Ülke Bülteni (2011), ([http://www.akbank.com/doc/deik/Israil\\_Bulten\\_Kasim\\_2011.pdf](http://www.akbank.com/doc/deik/Israil_Bulten_Kasim_2011.pdf), 25.11.2012).

DEİK Lübnan Ülke Bülteni (2012),

([http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/4742/L%c3%bcnban\\_%c3%9clke\\_B%c3%bclteni\\_A%c4%9fustos\\_2012.html](http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/4742/L%c3%bcnban_%c3%9clke_B%c3%bclteni_A%c4%9fustos_2012.html), 25.11.2012).

DEİK Mısır Ülke Bülteni (2011),

([http://www.akbank.com/doc/deik/Misir\\_ulke\\_bulteni\\_2011.pdf](http://www.akbank.com/doc/deik/Misir_ulke_bulteni_2011.pdf), 25.11.2012).

DEİK Romanya Ülke Bülteni (2011),

([http://www.akbank.com/doc/deik/Romanya\\_Ulke\\_Bulteni.pdf](http://www.akbank.com/doc/deik/Romanya_Ulke_Bulteni.pdf), 25.11.2012)

DEİK Rusya Federasyonu Ülke Bülteni (2011),

([http://www.akbank.com/doc/deik/Rusya\\_ulke\\_bulteni.pdf](http://www.akbank.com/doc/deik/Rusya_ulke_bulteni.pdf), 25.11.2012).

DEİK Suriye Ülke Bülteni (2012),

([http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/4739/Suriye\\_%c3%9clke\\_B%c3%bclteni\\_A%c4%9fustos\\_2012.html](http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/4739/Suriye_%c3%9clke_B%c3%bclteni_A%c4%9fustos_2012.html), 25.11.2012).

DEİK Ukrayna Ülke Bülteni (2012),

([http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/3994/Ukrayna\\_%c3%9clke\\_B%c3%bclteni.html](http://www.deik.org.tr/KonseyIcerik/3994/Ukrayna_%c3%9clke_B%c3%bclteni.html), 25.11.2012).

DEMİR, Yusuf (2007), “Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Olan Etkisinin Türkiye Bağlamında Test Edilmesi”, **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 34, ss. 152-161.

DEMİRAY, M. ve İŞCAN, İ. H. (2008), “Uluslararası Sistemde Güvenlik Kavramının Değişimi Ekonomik ve Jeopolitik Arka Planı”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 21, ss. 141-170.

DEMİRYOL, Tolga (2011), “Çin’in Yükselişini Yeniden Düşünmek”, **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)**, ss. 1-11.

DENİZ, Esmâ (2009), **İsrail Ülke Raporu**, Avrupa İşletmeler Ağı-Karadeniz.

DENİZ, Şadiye (2012), “Ortadoğu’nun Yeniden İnşasının Yapı Bozumu: Büyük Ortadoğu Projesi Üzerine Bir Analiz”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 20, ss. 168-183.

DENİZHAN, Emrah (2010), “Türkiye’nin Kafkasya ve Orta Asya Politikası ve TİKA”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 17-23.

- DİKA (2011), **Irak Çalışma Ziyareti Raporu**,  
([http://www.dika.org.tr/upload/archive/files/DİKA\\_Irak\\_raporu.pdf](http://www.dika.org.tr/upload/archive/files/DİKA_Irak_raporu.pdf),  
25.11.2012).
- DİKKAYA, M. ve ÜZÜMCÜ, A. (2007), “Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA): Yeni Bölgeselleşme İçin Yeni Bir Umut”, **Stratejik Öngörü Dergisi**, Yıl: 4, Sayı: 10, ss. 40-52.
- DİKKAYA, Mehmet (2009), **Orta Asya ve Kafkasya: Dönüşüm Süreci ve Uluslararası Ekonomi Politik**, İstanbul: Beta Yayınları.
- DİLEK, Kaan (2011), **İran’ın Orta Asya Politikaları**, (Ed: M. Yılmaz), Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın NO: 07.
- DİNÇ, Sait (2008a), “Atatürk Döneminde (1920-1938) Türk Dış Politikasında Gelişmelere Genel Bir Bakış; İkili ve Çok Uluslu İlişkiler”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi**,  
([http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/ataturk\\_aras..php](http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/ataturk_aras..php),  
20.11.2012), ss. 1-30.
- DİNÇ, Sait (2008b), “Atatürk Sonrası Türkiye’de İç ve Dış Politikada Gelişmelere Genel Bir Bakış (1938-1965)”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi**,  
([http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/ataturk\\_aras..php](http://turkoloji.cu.edu.tr/ATATURK/arastirmalar/ataturk_aras..php),  
20.11.2012), ss. 1-33.
- DİNÇER, O. Bahadır ve KUTLAY, M. (2012), **Türkiye’nin Ortadoğu’daki Güç Kapasitesi: Mümkünün Sınırları**, (Ed: M. Güçer), Ankara: USAK Raporları, Rapor NO: 12-03.
- DİNLER, A. Hamdi (2010), “Türkiye Bölgesel Güç Olabilecek mi?”,  
([http://ekenek.gen.tr/?islem=paket/sayfaP/sayfa\\_detay.php&sayfa\\_id=202](http://ekenek.gen.tr/?islem=paket/sayfaP/sayfa_detay.php&sayfa_id=202),  
18.09.2012).
- DOĞAN, Tuğba (2010), **AB Dış Ticaret Politikası**, İzmir Ticaret Odası,  
([http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/ab\\_dis\\_ticaret\\_politika\\_si\\_25.06.2012%2012-39-18.pdf](http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/ab_dis_ticaret_politika_si_25.06.2012%2012-39-18.pdf), 18.11.2012).

- DOĞAN, Zehra (2011), **Stratejik Ortaklıktan Model Ortaklığa Türk-Amerikan İlişkileri ve Ortadoğu**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- DOSTER, Barış (2012), “Türk Dış Politikası ve Bölgesel Güç Olma Çabaları”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 4, Sayı: 42, ss. 18-27.
- DTM Tahran Ticaret Müşavirliği (2009), **İran İslam Cumhuriyeti Ülke Profili**, (<http://www.musavirlikler.gov.tr/upload/IR/Iran%20Ticaret%20Musavirligi%20Raporu.pdf>, 25.11.2012).
- DUMAN, M. ve SAMADOV, N. (2003), “Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin Yapısı Üzerine Bir İnceleme”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 6, ss. 25-47.
- DURAN, H. ve YILMAZ, K. K. (2011), “Devi Bağlayan Bağlar: Çin’in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı”, **International Conference on Eurasian Economies 2011**, Bişkek, 12-14 Ekim 2011, ss. 36-43.
- DURMUŞ, Mehmet (08.12.2005), “Şahtan Hatemi’ye İran Dış Politikası”, **Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi (TÜRKSAM)**, (<http://www.turksam.org/tr/a653.html>, 28.10.2012).
- DURMUŞ, Remzi (02.09.2011), “Geçmişten Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri”, **TUİÇ Akademi**, (<http://www.tuicakademi.org/index.php/yazarlar1/101-remzi-durmus-tum-yazilari/1953-gecmisten-gunumuze-turk-amerikan-iliskileri>, 20.11.2012).
- DÜZGÜN, Recep (2007), “Türkiye’nin Uluslararası Rekabet Gücü: Çok Değişkenli İstatistiksel Bir Analiz”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 23, ss. 421-440.
- EGELİ, H. Avni (2001), “Dış Ticaret Açısından Sanayileşme Stratejileri ve Türkiye Açısından Değerlendirmesi”, **Manas Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 149-161.
- EKİNCİ, A. Celalifer (2008), “İran Türkiye Enerji İşbirliği”, **USAK Bilgi Notları**, (<http://www.usak.org.tr/dosyalar/enerji/C5%9F.pdf>, 20.11.2012), ss. 1-16.
- EKİNCİ, A. Celalifer (2009), “Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye-İran İlişkilerinin Önemi”, (Ed: H. Necefoğlu, H. S. Özertem ve S. Laçiner), **Türk**

**Dış Politikası: Uluslararası III. Türk Dış Politikası Sempozyumu**

**Tebliğleri**, Ankara: USAK Yayınlar, Yayın NO: 24, ss. 231-247.

EKİZ GÖKMEN, Ç. ve ESER, K. (2009), “Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 41-56.

EKREM, Erkin (2011), **Çin’in Orta Asya Politikaları**, (Ed: M. Yılmaz), Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın NO: 04.

ELMA, Fikret (2010), “Sovyet Sonrası Rusya ve Orta Asya”, **Journal of Azerbaijani Studies**, (<http://jas-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/10.pdf>, 10.09.2012), ss. 129-143.

EMEKLİER, B. ve SANDIKLI, A. (2012), **Kaos Senaryolarının Merkezinde İran**, İstanbul: BİLGESAM Yayınları, Rapor NO: 40.

Enerji Enstitüsü (27.06.2012), **TANAP’ta İmzalar Atıldı, Avrupa’nın Vanası Türkiye’de**, ([http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com\\_content&view=article&id=2158:doalgaz-boru-hatlar-projelerinde-bueyuek-oyun-nabucco-gueney-akm-seep-ve-tanap&catid=131:enerji&Itemid=146](http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2158:doalgaz-boru-hatlar-projelerinde-bueyuek-oyun-nabucco-gueney-akm-seep-ve-tanap&catid=131:enerji&Itemid=146), 12.09.2012).

ERDAL, F. ve YENİPAZARLI, A. (2010), “Dış Ticaretin Serbestleşmesi ve Ekonomik Büyüme”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 15-24.

ERHAN, Çağrı (2003), “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımları”, **Stradigma.com e-Dergisi**, Sayı: 9, ([http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon\\_sayi\\_10.pdf](http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/vizyon_sayi_10.pdf), 11.09.2012), ss. 1-21.

EROL, Hikmet (06.08.2010), “Geçmişten Günümüze ABD’nin Ortadoğu Politikası”, **TUİÇ Akademi**, (<http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/amerika/252-gecmisten-gunumuze-abdnin-ortadogu-politikasi>, 05.09.2012).

EROL, M. Seyfettin (2007), “11 Eylül Sonrası Türk Dış Politikasında Vizyon Arayışları ve ‘Dört Tarz-ı Siyaset’”, **Akademik Bakış**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 33-55.

- ESEN, Bora (2011), **Ukrayna Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- EŞİYOK, B. Ali (2007), “Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücündeki Gelişmeler ve Faktör Kullanım Yoğunluklarına Göre Dış Ticaret Yapısı”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 44, Sayı: 514, ss. 15-36.
- EVCİOĞLU, Kemal, (2007), **Amerika Birleşik Devletlerinin Büyük Ortadoğu Projesi: Alfa, Kaos, Omega, Tapınak**, 3. Baskı, İzmir: Umay Yayınları.
- GELERİ, Aytekin (2010), “Rusya’nın Dış Güvenlik Politikaları”, (Ed: Y. Aktay), **Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Yeni Rusya**, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, ss. 31-37.
- GENÇLER, Ayhan (2011), “Avrupa Birliği’nde Krizin İşsizliğe Etkisi ve İstihdam Teşvikleri”, **Çalışma İlişkileri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 1-25.
- GENÇOĞLU, Pelin (2006), **Ekonomik Gelişmede Beşeri Sermayenin Rolü ve Türkiye: Ampirik Bir Analiz**, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- GOLOVKO, Anna (2009), “Çekim Modeli: Avrasya Ülkelerinin Dış Ticareti”, **Econ Anadolu 2009: Anadolu Uluslararası İktisat Kongresi Tebliği**, Eskişehir, 17-19 Haziran 2009, ss. 1-22.
- GÖKÇE, Mustafa (2008), “Sovyet Sonrası Dönemde Hazar Çevresinde Yaşanan Rekabet”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 3, ss. 177-209.
- GÜL, Abdullah (2010), **Küresel ve Bölgesel Güçlerin 2003 Sonrası Irak Siyasetine Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- GÜLSOY, E. ve KOCA, E. (2012), **ABD Ülke Raporu**, T.C. Ekonomi Bakanlığı, İhracat Genel Müdürlüğü, Ülke Masaları 1 Dairesi, Amerika Şubesi.
- GÜLSOY, Ebru (2011), **A.B.D. Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- GÜLTEKİN PUNSMANN, Burcu (2011), “Türkiye-İsrail: Ekonomi ve Siyasetin Ayrışmasına Doğru”, **TEPAV Değerlendirme Notu**, ss. 1-4.
- GÜMÜŞ, Ertuğrul (2006), **1980 Sonrası Türkiye-Suriye Ekonomik İlişkilerinin Değerlendirilmesi**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.



- GÜNEY, Alptekin (2009), “İşsizlik, Nedenleri, Sonuçları ve Mücadele Yöntemleri”, **Kamu-İş**, Cilt: 10, Sayı: 4, ss. 135-159.
- HEPAKTAN, C. Erdem (2008), “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”, **2. Ulusal İktisat Kongresi Bildirisi**, İzmir, 20-22 Şubat 2008, ss. 1-22.
- IMF World Economic Outlook Database 2012 (10.11.2012),  
(<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2012/02/weodata/index.aspx>).
- International Trade Centre (10.11.2012), **Trade Map**,  
([http://www.trademap.org/countrymap/Country\\_SelProduct\\_TS.aspx](http://www.trademap.org/countrymap/Country_SelProduct_TS.aspx)).
- International Trade Centre (20.11.2012), **Trade Map**,  
([http://www.trademap.org/countrymap/Country\\_SelProduct\\_TS.aspx](http://www.trademap.org/countrymap/Country_SelProduct_TS.aspx)).
- İMANOV, Vügar (2011), “Türkiye’nin Rusya Politikası 2009”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, (Ed: B. Duran, K. İnat ve M. Ataman), Ankara: SETA Yayınları XIII, ss. 331-354.
- İNAN, Şükrü (2008), **Jeoekonomi ve Türkiye’nin Jeoekonomisi**, Doktora Tezi, Malatya.
- İNAN, Şükrü (2011), “Dünyada ve Türkiye’de Jeoekonomi Çalışmaları ve Jeoekonomi Öğretimi”, **Bilge Strateji**, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 79-116.
- İNAT, K. ve TELCİ, İ. N. (2011), “Türkiye’nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası 2009”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, (Ed: B. Duran, K. İnat ve M. Ataman), Ankara: SETA Yayınları XIII, ss. 93-158.
- İstanbul Sanayi Odası (2012), **AB Ülkelerinin Temel Ekonomik Göstergeleri: Üye ve Aday Ülkeler**,  
([http://www.iso.org.tr/tr/documents/arastirma/ab\\_temel\\_ekonomik\\_veriler.pdf?redirected=1](http://www.iso.org.tr/tr/documents/arastirma/ab_temel_ekonomik_veriler.pdf?redirected=1), 10.11.2012).
- İŞCAN, İ. Hakkı (2004), “Uluslararası İlişkilerde Klasik Jeopolitik Teoriler ve Çağdaş Yansımaları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 1, Sayı: 2, ss. 47-79.
- İTO Amerika Birleşik Devletleri Ülke Raporu (2008),  
(<http://www.ito.org.tr/Dokuman/Ulke/ABD.pdf>, 25.11.2012).

- İTO Romanya Ülke Raporu (2009),  
(<http://www.ito.org.tr/Dokuman/Ulke/Romanya.pdf>, 25.11.2012).
- İTO Yunanistan Ülke Raporu (2009),  
(<http://www.ito.org.tr/Dokuman/Ulke/Yunanistan.pdf>, 25.11.2012).
- KADIOĞLU, Beyhan (2006), **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorunu**, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.
- KAMALOV, İlyas (2010), **Komşuluktan Stratejik İşbirliğine: Türk-Rus İlişkileri**, Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi, ORSAM Rapor NO: 18.
- KAMALOV, İlyas (2011), **Rusya'nın Orta Asya Politikaları**, (Ed: M. Yılmaz), Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın NO: 02.
- KANBAL, Burcu (09.05.2012), "Enerji Devi Rusya Federasyonu ve Rusya-Türkiye İlişkilerinde Enerji", **Uluslararası Politika Akademisi**, (<http://politikaakademisi.org/?p=814>, 20.11.2012).
- KANTÖRÜN, Ufuk (2010), "Bölgesel Enerji Politikaları ve Türkiye", **Bilge Strateji**, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 87-114.
- KAR, Muhsin (2010), "Rusya'nın Makroekonomik Yapısı", (Ed: Y. Aktay), **Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Yeni Rusya**, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, ss. 11-20.
- KARABAĞ, S. ve ŞAHİN, S. (2003), **Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası**, (Ed: C. Şahin), Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- KARABAYIR, Cengiz (2011), **Mısır Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- KARACA, Coşkun (2008), **Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Ekonomik Büyüme: Panel Veri Analizi (1980-2005)**, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.
- KARAÇİN, B. Buke (18.10.2011), "Çin Dış Politikasında Enerji Güvenliği", **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)**, (<http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=2391>, 13.11.2012).

- KARAÇIN, B. Buke (31.05.2011), “Çin’in Modern İpek Yolu”, **Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK)**, (<http://www.usak.org.tr/haber.asp?id=775>, 13.11.2012).
- KARAGÖZ, K. ve KARAGÖZ, M. (2009), “Türkiye’nin Küresel Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Yaklaşımı”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, ss. 127-144.
- KARAKAŞ, A. ve KARAKAŞ, D. N. (2012), “Bölgesel Ekonomik Güç Merkezi Olma Yolunda Türkiye’nin Dış Ticaretinin Karşılaştırmalı Görünümü: Yenidünya Düzeninde Yeni Cazibe Merkezi (mi?)”, **Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, ss. 67-90.
- KARAYILMAZLAR, E. ve KARGI, N. (2005), “Asya-Pasifik’te Bölgeselleşme Hareketleri: ABD ve Japonya’nın Bölgedeki Rolü ve Etkileri”, (Ed: H. Çeştepe, O. Küçükahmetoğlu ve Ş. Tüylüoğlu), **Ekonomik Entegrasyon: Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**, Bursa: Ekin Kitabevi, ss.383-400.
- KARLUK, S. Rıdvan (2003), **Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika**, 7. Bası, İstanbul: Beta Yayınları.
- KARLUK, S. Rıdvan (2007), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 9. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- KASIM, Kamer (2009), **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara: USAK Yayınları.
- KASIM, Kamer (2011), “Türkiye’nin Kafkasya Politikası 2010”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2010**, (Ed: B. Duran, K. İnat ve M. Özcan), Ankara: SETA Yayınları XIV, ss. 373-389.
- KAYA, H. ve ÜNAL, A. (2009), **Küresel Kriz ve Türkiye**, İstanbul: Ekonomi ve Politika Araştırmaları Merkezi.
- KAYA, İsmail (2009), “Bir Görüş: AR-GE’den Patente Uzanan Süreçte İstemlerin Önemi”, **Mühendis ve Makina Dergisi**, Cilt: 50, Sayı: 596, ss. 20-22.
- KEKEVİ, Serkan (2004), **Batının Çöküşü ve Türk Dış Politikası**, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.

- KESBİÇ, C. Yenal vd. (2005), “Rekabet Gücü Ölçümü ve Önemi: Türk Tarım Sektörü İçin Bir Analiz”, **VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Bildirisi**, İstanbul, 26-27 Mayıs 2005, ss. 1-20.
- KILIÇ, Ramazan (2006), “Uluslararası Ekonomik Entegrasyon”, (Ed: F. Çelebioğlu ve F. Öztürk), **Dünya Ekonomisinden Seçme Konular**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, ss. 195-213.
- KIRANKABEŞ, M. Cem (2006), “Küresel Rekabet Gücü Boyutunda AB Ülkeleri İle Türkiye’nin Karşılaştırmalı Analizi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 16, ss. 231-254.
- KIZILTAN, Alaattin (2004), “Tek Kutuplu Bir Dünyada Çin Halk Cumhuriyeti’nin “Süpergüç” Olabilirliği”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 45-66.
- KİREÇCİ, M. Akif (2011), **Amerika Birleşik Devletleri’nin Orta Asya Politikaları**, (Ed: M. Yılmaz), Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın NO: 03.
- KOÇER, Gökhan (2002), “1990’lı Yıllarda Askeri Yapı ve Türk Dış Politikası”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 1-2, ss. 123-158.
- KODAMAN, Timuçin (2008), “Türkistan Üzerinde Çin Halk Cumhuriyeti’nin Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri ile Olan Rekabeti”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 1, ss. 335-350.
- KORKMAZ, Kürşat (2006), **Soğuk Savaş Sonrası Amerikan Dış Politikasının Teorik Temelleri**, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- KÖSE, Hasan (2011), **Çin Halk Cum. Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- KUDAKA (2011), **TRA1 Düzey 2 Bölgesi İçin İran Pazar Araştırma Raporu**, (<http://www.kudaka.org.tr/ContentDownload/%C4%B0RAN%20%C3%9CLE%20RAPORU.pdf>, 25.11.2012).
- KUYUMCU, Oğuz (2011), **Suriye Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

- KÜÇÜKASLAN, Ahmet (2011), **Irak Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Lojistik Hattı (18.10.2012), **Bir Bakışta: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi**, (<http://www.lojistikhatti.com/haber/2012/10/bir-bakista-baku-tiflis-kars-demiryolu-projesi>, 10.11.2012).
- MORGİL, Orhan (2003), “Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik İlişkileri”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, ss. 103-116.
- NARİN, Müslüme (2012), “Küresel Kriz Sürecinde Türkiye’nin Enerji Koridoru Olma Konumu: Güney Doğal Gaz Koridoru”, **Türkiye Ekonomi Kurumu: Tartışma Metni**, ss. 1-14.
- OECD (2012), **Education at a Glance 2012: OECD Indicators**, OECD Publishing.
- OĞAN, Sinan (2003), “Mavi Akım Projesi: Bir Enerji Stratejisi ve Stratejisizliği Örneği”, **Stradigma.com e-dergisi**, Sayı: 7, ([http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/08\\_2003\\_04.pdf](http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/08_2003_04.pdf), 04.09.2012), ss. 1-20.
- OĞUZLU, H. Tarık (2009), “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 1, Sayı: 9, ss. 43-50.
- OKTAY, Emel G. (2006), “Türkiye’nin Avrasya’daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 3, Sayı: 10, ss. 149-179.
- OKUR, M. Akif (2011), **Yeni Çağın Eşiğinden “Avrasya’nın Kalbi”ne Bakmak: Tarihten Geleceğe Orta Asya’nın Jeopolitiği Üzerine Değerlendirmeler**, (Ed: M. Yılmaz), Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın NO: 05.
- ORHAN, Oytun (2010), “Başbakan Erdoğan’ın Beyrut Ziyareti Işığında Türkiye-Lübnan İlişkileri”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 24, ss. 9-17.
- ÖKSÜZLER, O. ve ÖZDEMİR, K. (2005), “Amerika Kıtasındaki Ekonomik Entegrasyonlar: Analiz ve Değerlendirme”, (Ed: H. Çeştepe, O. Küçükahmetoğlu ve Ş. Tüylüoğlu), **Ekonomik Entegrasyon: Küresel ve Bölgesel Yaklaşım**, Bursa: Ekin Kitabevi, ss. 365-382.

- ÖNGEL, Volkan (2010), “Türkiye İçin Alternatif Bir Dış Ticaret Pazarı: Avrasya Ekonomik Topluluğu”, **International Conference on Eurasian Economies 2010**, İstanbul, 4-5 Kasım 2010, ss. 86-91.
- ÖZ, S. ve YILDIRIM, M. (2011), “Çin Halk Cumhuriyeti Ödemeler Bilançosunun Analizi”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 203-212.
- ÖZBAY, Fatih (2011a), **Türkiye-Ermenistan İlişkileri**, Bilge Adamlar Kurulu Raporu, Rapor NO: 25, İstanbul: BİLGESAM Yayınları.
- ÖZBAY, Fatih (2011b), “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, **Bilge Strateji**, Cilt: 2, Sayı: 4, ss. 35-77.
- ÖZÇELİK, Mücahit (2010), “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 29, ss. 253-269.
- ÖZDEMİR, Süleyman vd. (2006), **İşsizlik Sorununun Çözümünde KOBİ’lerin Desteklenmesi**, İstanbul: İTO Yayınları.
- ÖZER, M. ve PARASIZ, İ. (2005), **Bugünkü İktisadın Temelleri**, İstanbul: Aktüel Yayınları.
- ÖZGÜVEN, Ali (1975), **İktisat İlimine Giriş**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- ÖZKAN, Gökhan (2010a), “Soğuk Savaş Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Ekseninde Türkiye-NATO-Rusya İlişkileri ve Türk Dış Politikası’na Yansımaları”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, ss. 109-132.
- ÖZKAN, Gökhan (2010b), “Türkiye’nin Orta Asya ve Kafkasya’daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği”, **Akademik Bakış**, Cilt: 4, Sayı: 7, ss. 17-40.
- ÖZKAYA, Hakan (2011), “İkili ve Çok Taraflı Anlaşmaların Türkiye’nin İhracatı Üzerindeki Etkisi”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, ss. 279-288.
- ÖZTÜRK, Nazım (2005), “İktisadi Kalkınmada Eğitimin Rolü”, **Sosyo Ekonomi Dergisi**, Sayı: 2005-1, ss. 1-20.
- ÖZTÜRK, Nesli (2008), **İsrail’in Temel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye-İsrail Dış Ticareti**, İzmir Ticaret Odası, Dış Ekonomik İlişkiler Müdürlüğü.

- ÖZTÜRK, Onur (25.05.2010), “Dış Politika Açısından 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE)**,  
(<http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1067/dis-politika-acisindan-27-mayis-oncesi-ve-sonrasi.aspx>, 07.10.2012).
- POLATLI, Ahmet (2009), “Türkiye Jeopolitik, Jeostratejik ve Ekostratejik Önemi”,  
(<http://www.makaleler.com/bilim-makaleleri/turkiye-jeopolitik-jeostratejik-ve-ekostratejik-onemi.htm>, 15.10.2012), ss. 1-6.
- RAHİMBAYEVA, Rabia (12.05.2008), “”Kalpgah” ve “Kenar Kuşak” Teorileri”,  
**Türk Cumhuriyetleri Birliği**, (<http://www.xing.com/net/tcb/turk-cumhuriyetler-birligi-tarih-ve-arastirma-72767/1-kalpgah-ve-kenar-kusak-teorileri-9773253>, 25.11.2012).
- SAĞSEN, İlhan (2011), “Sektörler Bazında Türkiye-İrak İlişkileri ve Su”, Ortadoğu **Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 36, ss. 60-72.
- SANDER, Oral (2006), **Türkiye’nin Dış Politikası**, (Der: M. Fırat), 3. Baskı,  
Ankara: İmge Kitabevi.
- SANDIKLI, Atilla (2009), “Geleceğin Süper Gücü Çin”, **Bilge Strateji**, Cilt: 1,  
Sayı: 1, ss. 40-50.
- SANDIKLI, Atilla (2011), **Jeopolitik ve Türkiye: Riskler ve Fırsatlar**, İstanbul:  
BİLGESAM Yayınları, Rapor NO: 27.
- SANDIKLI, Atilla (2012), “Doğalgaz Boru Hatları Projelerinde Büyük Oyun:  
NABUCCO, Güney Akım, SEEP ve TANAP”, **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)**,  
([http://www.bilgesam.org.tr/index.php?option=com\\_content&view=article&id=2158:doalgaz-boru-hatlar-projelerinde-bueyuek-oyun-nabucco-gueney-akm-seep-ve-tanap&catid=131:enerji&Itemid=146](http://www.bilgesam.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2158:doalgaz-boru-hatlar-projelerinde-bueyuek-oyun-nabucco-gueney-akm-seep-ve-tanap&catid=131:enerji&Itemid=146), 10.11.2012), ss.1-5.
- SARI, Aydın (2005), “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Ödemeler Bilançosuna Etkileri”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 1, ss. 117-130.
- SARINAY, Yusuf (2000), “Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XVI,

Sayı: 48, (<http://atam.gov.tr/ataturkten-gunumuze-turk-dis-politikasi-hakkinda-genel-bir-degerlendirme/>, 20.11.2012).

SARISAÇLI, İ. Erkan (2011), **Romanya Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

SAYGILI, Şeref vd. (2002), **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Büyüme ve Verimlilik: 1972-2000**, DPT Yayınları, Yayın NO: DPT. 2665.

SAYIN, Yusuf (2011), “Çin Dış Politikasında Değişim ve Konfüçyüs’ün Yeniden Keşfi”, (<http://yusufsayin.com/makaleler/cindispolitika.pdf>, 29.11.2012), ss. 1-26.

SDE Analiz (2011), “Türkiye-İsrail İlişkileri”, **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, (<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYE%20ISRAIL%20ILISKILERI.pdf>, 21.11.2012).

SELAMOĞLU, Ayfer (2007), **ABD’nin Büyük Ortadoğu Politikası ve Küresel Yansımaları**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

SEYİDOĞLU, Halil (2001), **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, 14. Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları.

SEYİDOĞLU, Halil (2007), **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, 16. Baskı, İstanbul: Güzem Can Yayınları.

SEYİDOV, Kenan (2006), **Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

SEYMEN, Dilek vd. (2009), “Türk Dış Ticareti’nin Yönü, Dış Ticaret Politikası Perspektifinden Bir Değerlendirme”, **Paper Presented at EconAnadolu 2009: Anadolu International Conference in Economics**, Eskişehir, 17-19 June 2009, ss. 1-17.

SİNKAYA, Bayram (2011a), “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi”, **ADAM Akademi**, Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 1-21.

SİNKAYA, Bayram (2011b), “Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül’ün Ziyareti”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 27, ss. 21-29.



- SOLAK, Fahri (2003), “Türkiye-Orta Asya Cumhuriyetleri Dış Ticaret İlişkilerinin Gelişimi”, **T.C. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: XVIII, Sayı: 1, ss. 69-96.
- SOMUNCUOĞLU, Tuğrul (2008), **Yunanistan Ülke Raporu**, T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- ŞAKAR, Orçun (2006), **1990-2000 Yılları Arasında Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve ABD'nin Rolü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- ŞANLI, F. Bahar (2004), “Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar”, **Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 160-166.
- ŞEN, C. Gürkan (2003), “Türk-Rus Ekonomik İlişkileri: Mevcut Durum, Sorunlar ve Perspektifler”, **Stradigma.com e-dergisi**, Sayı: 7, ([http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale\\_01.html](http://www.stradigma.com/turkce/agustos2003/makale_01.html), 14.11.2012), ss. 1-21.
- ŞENSOY, Süleyman (13.01.2011), “Demirden İpek Yolu: Traceca Projesi”, **TUİÇ Akademi**, (<http://www.tuicakademi.org/index.php/kategoriler/turk-dis-politikasi/420-demirden-ipek-yolu-traceca-projesi>, 10.11.2012), ss. 1-6.
- ŞENTÜRK, Ayşegül (2001), **CENTO Merkezi Antlaşma Teşkilatı (1959-1979)**, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- ŞENTÜRK, Canan (2007), **Dış Ticaret-Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi**, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- ŞİMŞEK, Mevlüdiye (2006), “Değişen Dünya Koşullarında Çin Halk Cumhuriyeti ve Dış Ticaret Bakımından Türkiye-Çin Arasında Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 26, ss. 1-24.
- ŞİMŞEK, Muammer (2003), “İhracata Dayalı-Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi, 1960-2002”, **D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2, ss. 43-63.
- T.C. Atina Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2009), **Yunanistan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik-Ticari İlişkileri: 2008**, Atina.

- T.C. Dışışleri Bakanlığı (2011), “Türkiye’nin Enerji Stratejisi”,  
(<http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/EnerjiPolitikasi/Mayis2011.docx>,  
20.11.2012), ss. 1-4.
- T.C. Dışışleri Bakanlığı (15.11.2012), “Atatürk Döneminde Türk Dış Politikası”,  
(<http://www.mfa.gov.tr/aturk-doneminde-turk-dis-politikasi.tr.mfa>).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı (20.11.2012), “Türkiye’nin Enerji Stratejisi”,  
([http://www.mfa.gov.tr/turkiye\\_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa)).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı (24.11.2012), “Türkiye-Yunanistan İlişkileri”,  
(<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-yunanistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa>).
- T.C. Dışışleri Bakanlığı (25.11.2012), “Uyuşmazlıkların Çözümü ve Arabuluculuk”,  
(<http://www.mfa.gov.tr/uyusmazliklarin-cozumu-ve-arabuluculuk.tr.mfa>).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (18.11.2012), “Türkiye’nin Serbest Ticaret Anlaşmaları”,  
(<http://www.ekonomi.gov.tr/sta/index.cfm>).
- T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Bilgi Platformu (19.11.2012),  
(<http://www.ibp.gov.tr/pg/section-pg-ulke.cfm?id=Kazakistan#profil>).
- T.C. Merkez Bankası (26.11.2012), **İstatistikî Veriler**,  
(<http://evds.tcmb.gov.tr/cbt.html>).
- TABAN, Sami (2010), **İşsel Büyüme Modelleri ve Türkiye**, Bursa: Ekin Basım  
Yayın Dağıtım.
- TAN, Mehmet vd. (2012), “2002 Sonrası ve Arap Baharı Kapsamında Türkiye  
Suriye İlişkileri ve Bölgesel Yansımaları”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam  
Üniversitesi II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu Bildirisi**,  
Kahramanmaraş, 1-2 Ekim 2012, ss. 66-74.
- TAYLAN, Tolga (2011a), **Yunanistan Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık,  
Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- TAYLAN, Tolga (2011b), **Bulgaristan Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık,  
Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- TAYMAZ, E., VOYVODA, E. ve YILMAZ, K. (2011), **Uluslararası Üretim  
Zincirlerinde Dönüşüm ve Türkiye’nin Konumu**, İstanbul: Ekonomik  
Araştırma Forumu Çalışma Raporları Serisi, Yayın NO: EAF-RP/11-01.

- TEMİZ, Dilek (2009), “Gümrük Birliği İle Birlikte Türkiye’nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu mu?”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 115-138.
- TEMUR, Ferit (2010), “Rusya’nın Enerji Politikaları”, (Ed: Y. Aktay), **Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Yeni Rusya**, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, ss. 21-24.
- TINMAZ, Salih (2012), “Başbakan Erdoğan’ın Ziyareti ve Türkiye-Çin İlişkileri”, **Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM)**, ([http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com\\_content&view=article&id=2118:babakan-erdoann-ziyareti-ve-tuerkiye-cin-likileri&catid=92:analizler-uzakdogu&Itemid=140](http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=2118:babakan-erdoann-ziyareti-ve-tuerkiye-cin-likileri&catid=92:analizler-uzakdogu&Itemid=140), 23.09.2012), ss. 1-7.
- TOGAY, Zeynep (14.05.2010), “Beşar Esad Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri”, **Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi (ORSAM)**, (<http://www.orsam.org.tr/tr/yazigoster.aspx?ID=793>, 21.11.2012).
- TUNCER, Hüner (2008), **Atatürkçü Dış Politika**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- TÜİK (20.11.2012), **Dış Ticaret İstatistikleri**, (<http://tuikapp.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=5&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5809>).
- TÜİK, (25.11.2012), **Dış Ticaret İstatistikleri**, ([http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt\\_id=12](http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=12)).
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) (20.11.2012), **TİKA Hakkında**, (<http://www.tika.gov.tr/tika-hakkinda/1>).
- Türk-Amerikan İş Konseyi (2004), **ABD Ekonomisi ve Türk-Amerikan Ekonomik İlişkileri**, DEİK, (<http://www.hatso.org.tr/Portals/55/icerik/ulkeraporlari/1.pdf>, 25.11.2012).
- TÜYLÜOĞLU, Şevket (23.09.2011), “Arap Baharı ve Türkiye’nin Bölgesel Ekonomik İlişkileri”, **Ankara Strateji Enstitüsü**, (<http://www.ankarastrateji.org/yazar/doc-dr-sevket-tuyluoglu/arap-bahari-ve-turkiye-nin-bolgesel-ekonomik-iliskileri/>, 03.10.2012).
- U.S. Energy Information Administration (2011), **International Energy Outlook 2011**, ([http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484\(2011\).pdf](http://www.eia.gov/forecasts/ieo/pdf/0484(2011).pdf), 15.09.2012).

- ULENGİN, Füsün vd. (2011), **Türkiye'nin Küresel Rekabet Düzeyi: Dünya Ekonomik Forumu Küresel Rekabetçilik Raporu'na Göre Bir Değerlendirme**, (Ed: E. Tamer), İstanbul: TÜSİAD-Sabancı Üniversitesi Rekabet Forumu (REF) ve Sektörel Dernekler Federasyonu (SEDEFED).
- United Nations Commodity Trade Statistics Database (20.11.2012),  
(<http://comtrade.un.org/db/mr/daYearsResults.aspx?y=all>).
- URAL, Abdullah (2009), "ABD'nin Enerji Hâkimiyeti Teorisi ve Büyük Ortadoğu Projesi", **Akademik Orta Doğu**, Cilt: 3, Sayı: 2, ss. 131-147.
- USUL, A. Resul (2011), "Türkiye'nin Avrupa Birliği Politikası 2009", **Türk Dış Politikası Yıllığı 2009**, (Ed: B. Duran, K. İnat ve M. Ataman), Ankara: SETA Yayınları XIII, ss. 223-245.
- UZKAR, Adem (2006), **Kırgızistan'da Dış Ticaretin Dinamik ve Statik Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, Bişkek.
- ÜNLÜ, Fatih vd. (2002), "Türkiye'nin Öncülük Ettiği Uluslararası Bölgesel İşbirliği Girişimleri", **Planlama Dergisi**, DPT'nin Kuruluşunun 42. Yılı: Özel Sayı, ss. 263-276.
- ÜTÜK, Özgür (2011), "Jeoekonomi ve Güç", **T.C. Maliye Bakanlığı, AB ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Bülten**, Sayı: 56, ss. 16-19.
- ÜZÜMCÜ, Adem (2010), "Türkiye'nin Enerji Güvenliği ve Dış Politika Yansımaları", (Ed: H. Necefoğlu, H. Özdal ve O. B. Dinçer), **Yeni Dönemde Türk Dış Politikası: Uluslararası IV. Türk Dış Politikası Sempozyumu Tebliğleri**, Ankara: USAK Yayınları, Yayın NO: 36, ss. 171-201.
- VURAL, Zeliha (2006), **Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikadaki Yeri ve Türkiye'ye Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- WALL, Howard J. (1999), "Using the Gravity Model to Estimate the Costs of Protection", **Review**,  
(<http://research.stlouisfed.org/publications/review/99/01/9901hw.pdf>,  
13.11.2012), ss. 33-40.
- WHITEHEAD, Geoffrey (1992), **Economics**, 14. Edition, Oxford: Made Simple Books.

- World Bank (10.11.2012), **Data**, (<http://data.worldbank.org/>).
- World Bank Country Profiles (10.11.2012), (<http://data.worldbank.org/data-catalog/country-profiles>).
- World Economic Forum (2011), **The Global Competitiveness Report 2011-2012**, (Ed: K. Schwab), Geneva.
- YAĞIŞ, M. Murat (2010), **İsrail Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- YAĞIŞ, M. Murat (2011), **Lübnan Ülke Raporu**, Ankara: T.C. Başbakanlık, Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- YARDIMCI, Sema (2011), **Türkiye’de İnsan Sermayesi Birikiminin Doğrudan Yabancı Yatırımları Teşvik Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- YAYAR, Rüştü vd. (2012), “Geçiş Ekonomileri Bağlamında Türkiye-Kazakistan Dış Ticaretine Uygulamalı Bir Bakış”, **International Conference on Eurasian Economies 2012**, Alma-Ata, 11-13 Ekim 2012, ss. 250-258.
- YAZAR, Yusuf (2011), **Enerji İlişkileri Bağlamında Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri**, (Ed: M. Yılmaz), Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme-Araştırma Dizisi, Yayın NO: 01.
- YILMAZ, Sait (12.04.2007), “Yumuşak Güç Nedir, Nasıl Uygulanır?”, (<http://www.beykent.edu.tr/WebProjects/Web/egitim.php?CategoryId=897&ContentId=591&phpMyAdmin=26b1ab37aa748d52c4747d623bec741b>, 11.11.2012).
- YILMAZ, Sait (2009), “Jeopolitik ve Strateji”, **Jeopolitik Aylık Strateji Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 61, ss. 74-77.
- YILMAZER, Mine (2010), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 241-260.
- YİĞİT, Mehmet (2003), **Ekonomik Entegrasyon**, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- YÜCE, Ç. Kürşat (2006), **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

YÜCE, Çağrı Kürşat (2006), **Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

YÜZAL, Sinan (2012), **Gürcistan Ülke Raporu**,

(<http://www.serka.org.tr/downloads/gurcistan.pdf>, 25.11.2012).

## ÖZGEÇMİŞ

- 1986 Adıyaman ili Kâhta ilçesinde doğdu.
- 2002 Damlacık İlköğretim Okulu'nu bitirdi.
- 2005 Kâhta Lisesi'ni bitirdi.
- 2009 Kafkas Üniversitesi İ.İ.B.F İşletme bölümünden mezun oldu.
- 2010 Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında Yüksek Lisansa başladı.